

**MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**KALEYDOSKOPİK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER HİPOTEZİ
ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI TİCARET, İSTİHDAM VE GELİR
DAĞILIMI İLİŞKİSİNİN ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
GONCA AKGÜN GÜNGÖR**

**DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET FAYSAL GÖKALP**

KASIM, 2015

MUĞLA

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KALEYDOSKOPİK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER HİPOTEZİ
ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI TİCARET, İSTİHDAM VE GELİR
DAĞILIMI İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

GONCA AKGÜN GÜNGÖR

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Doktora”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 02.12.2015

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 06.11.2015

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Faysal GÖKALP

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet Vedat PAZARLIOĞLU

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ercan BALDEMİR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Aylin Çiğdem KÖNE

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ozan BAHAR

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

KASIM, 2015

MUĞLA

TUTANAK

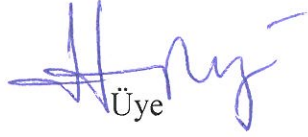
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 28/01/2015 tarih ve 664 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 38. maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gonca AKGÜN GÜNGÖR'ün "**Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi Çerçevesinde Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı İlişkisinin Analizi**" adlı tezini incelemiş ve aday 06/11/2015 tarihinde saat 11:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ⁷⁵ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **BAŞARILI** olduğuna **(KABUL)** ^{07.BİRLİĞİ} ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Faysal GÖKALP

Üye

Prof. Dr. Mehmet Vedat PAZARLIOĞLU

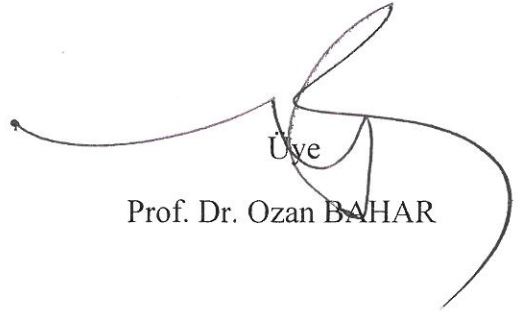
Üye

Prof. Dr. Ercan BALDEMİR

Üye

Prof. Dr. Aylin Çiğdem KÖNE

Üye

Prof. Dr. Ozan BAHAR

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi Çerçevesinde Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı İlişkisinin Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/12/2015

Gonca AKGÜN GÜNGÖR

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN **MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.**

Soyadı : AKGÜN GÜNGÖR

Adı : GONCA

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi Çerçevesinde Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı İlişkisinin Analizi”

Y. Dil : “The Analysis of the Relationship between International Trade, Employment, and Income Distribution within the Framework of Kaleidoscopic Comparative Advantages Hypothesis”

TEZİN TÜRÜ:	Yüksek Lisans	Doktora	Sanatta Yeterlilik
	0	x	0

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : GÖKALP, MEHMET FAYSAL

Unvanı : PROF. DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 354

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Uluslararası Ticaret ve Rekabet Gücü
2. İstihdam ve Gelir Dağılımı
3. Panel Veri Analizi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. Küreselleşme ve Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi
2. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler
3. İşgücü Devir Hızı ve Vasıflı/Vasıfsız İşgücü Ücretleri
4. Panel Veri Analizi

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. Globalisation and Liberalization of International Trade
2. Kaleidoscopic Comparative Advantages
3. Labour Turnover and Skilled/Unskilled Wages
4. Panel Data Analysis

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☒
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 06/11/2015

ÖNSÖZ

Küreselleşme sürecinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticareti ve bu ticaretin ülkelerin üretim ve yatırım politikaları dolayısıyla işgücü piyasaları ve gelir dağılımı üzerine etkileri önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Uluslararası ticaret ülkeleri birbirine daha bağımlı ve bağlaşık hale getiren bir sürece doğru sürüklerken, uluslararası rekabetin de şiddetinin artarak hissedilmesine ve ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin oynaklaşmasına, Bhagwati-Dehejia'nın ifade ettiği gibi, "kaleydoskopik" bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin ülkelerin işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler ise, işgücü devir hızının artması sonucu vasıflı işgücü lehine oluşan ücret ve gelir eşitsizlikleri şeklinde meydana gelebilmektedir. Konunun bu kapsamda incelendiği çalışmamızda, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde uluslararası ticaret sürecinde kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin var olup olmadığı ve karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı ve vasıflı/vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde yarattığı etkilerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu amaçla gerçekleştirilen tez çalışmam boyunca danışmanlığımı üstlenen, bilgi ve tecrübelerinden oldukça yararlandığım ve kendisini örnek aldığım, ayrıca göstermiş olduğu hoşgörü ve sabrı ile yaptığı katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Faysal GÖKALP'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın ekonometrik analiz ve teknikleri kapsamında bilgi ve tecrübelerini paylaşarak yol gösteren Prof. Dr. Mehmet Vedat PAZARLIOĞLU ve Prof. Dr. Ercan BALDEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın analizinde gerek yöntemin uygulanışı gerekse de analiz yorumları konusunda bilgilerini paylaşan, öğreten ve geç saatlerde bile sabırla sorularımı yanıtlayarak bana destek olan Doç. Dr. Hatice ÖZKOÇ'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Tez çalışmam boyunca değerli tavsiye ve yönlendirmeleri ile bana destek olan değerli hocam Prof. Dr. Aylin Çiğdem KÖNE ve Prof. Dr. Ozan BAHAR'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın başından sonuna kadar görüşlerini ve yapıcı fikirlerini esirgemeyen, çalışmanın konu seçiminde yaptığı yardımlarını

unutamayacağım değerli hocam Doç. Dr. Cem DİŐBUDAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecindeki işlemlerin eksiksiz tamamlanması ve iyimser yaklaşımı, dostluğu ile destek sağlayan İktisat Bölüm Sekreteri Nesrin ATILGAN'a teşekkür ederim.

Bu süreçte her türlü destekleri ile yanımda olduklarını hissettiren araştırma görevlisi bütün arkadaşlarıma ve moralimi hep yüksek tutmamı sağlayan sevgili arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Maddi ve manevi hayatımın her aşamasında yanımda olan ve beni destekleyen dostlarıma ve aileme, özellikle de kardeşim Gülistan AKGÜN BAHADIR'a sonsuz teşekkür ederim. İlgi ve sevgisini hep hissettiğim sevgili eşim Mehmet Fethi GÜNGÖR'e daima yanımda olduğu, bana olan sonsuz güveni ve desteğinden dolayı çok teşekkür ederim.

ÖZET

Küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretin serbestleşmesi, üretim ve yatırımın küreselleşmesi, finansal küreselleşme, teknoloji ve teknik bilginin hızla yayılması ve rekabet düzeyinin artışı ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin “kaleydoskopik (oynak)” hale gelmesine neden olan en önemli sebepler arasında yer almaktadır. Ülkelerin uluslararası ticarete maliyetlerini birbirine oldukça yaklaştıran bu faktörler, maliyetlerdeki çok küçük bir değişikliğin bile ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünü aniden kaybedilmesine, yani karşılaştırmalı üstünlüklerde kaleydoskopik bir yapıya yol açmaktadır. Bhagwati ve Dehejia, oluşan bu kaleydoskopik yapıyı ve etkilerini “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi” ile açıklamaktadır. Hipotezde, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı aracılığıyla vasıflı ve vasıfsız işgücü ücret eşitsizliklerine, yani gelir dağılımında eşitsizliklere neden olabileceğini iddia etmektedirler. Bu iddialarını ise, beşeri sermayenin beceri birikimi ve eğitim düzeyleri üzerine kurmaktadır. Bu kapsamda, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler işgücü devir hızını arttırmakta ve bu artış, gerek teknolojik gelişmelerin etkisiyle gerekse de becerilerini işler arasında daha kolay transfer edebilmesi sebebiyle vasıflı işgücünün vasıfsız işgücüne nispeten daha kolay iş bulabilmesine neden olmaktadır. Daha uzun süre işsizlik deneyimi yaşayan vasıfsız işgücünde ise, eğitim sürecinin maliyetli olması beceri birikimi kaybına yol açmaktadır. Bu durum, vasıflı işgücü lehine bir ücret eşitsizliği ile sonuçlanmaktadır.

Çalışmada, 1981-2011 döneminde Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısının araştırılması ve karşılaştırmalı üstünlüklerdeki bu oynaklıkların imalat sanayi istihdamı ve vasıflı/vasıfsız işgücünün ücret primleri üzerindeki etkisinin Panel Veri Analizi ile sınanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, söz konusu dönemde Türkiye imalat sanayinde karşılaştırmalı üstünlüğün var olduğu ve olmadığı alt sektörler ve bu sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri beş farklı hesaplama yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Böylece belirlenen bu karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin oynak yapısı ortaya konulmuştur. Ayrıca imalat sanayi alt sektörlerin işgücü devir hızı oranları da hesaplanarak iş yaratım, iş yıkım ve net istihdam büyüme oranları üzerinden karşılaştırmalı

üstünlüklerdeki oynaklıklar ile işgücü devir hızı oranları ve işgücü ücretleri karşılaştırılmıştır. Bu ilişkilerin vasıflı ve vasıfsız işgücü devir hızı üzerindeki etkileri tarafımızca faktör yoğunluklarına göre sınıflandırılan emek ve sermaye yoğun sektörler üzerinden incelenmiştir.

Çalışmanın Panel Veri Analiz sonuçları ise, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların Türkiye imalat sanayi sektörlerinde işgücü devir hızını arttırdığını ve bu artışın vasıflı/vasıfsız ücret gelirlerinde eşitsizliklere yol açtığını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları, Stolper-Samuelson'un aksine, "Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi"ni desteklemektedir ve söz konusu dönemde Türkiye imalat sanayi sektörlerinde *Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz Etkisi* ortaya çıkmaktadır.

ABSTRACT

During the globalization process, liberalization of international trade, globalization of production and investment, financial globalization, rapid spreading of technology and technical knowledge and the increase in the competition level, are among the most important reasons why comparative advantages of countries are getting “kaleidoscopic (volatile)”. Those factors that make the costs in international trade very similar to each other cause sudden losses in comparative advantages through minimal changes in costs; that is; they cause a kaleidoscopic structure in comparative advantages. Bhagwati and Dehejia explain this kaleidoscopic structure and its effects with the “Kaleidoscopic Comparative Advantages Hypothesis”. In the hypothesis it is suggested that the volatility of comparative advantage may cause inequalities for skilled and unskilled labour wages, that is, inequalities in income distribution through labour turnover rate. They build their suggestions on skill accumulation and education levels of human resources. In this context, kaleidoscopic comparative advantages increase the labour turnover rate, and this increase causes skilled labour be employed more easily compared to unskilled labour either through the effects of technological development or through transferring their abilities easily between jobs. For the unskilled labour which experiences longer unemployment, education process being costly causes loss of skill accumulation. This case leads to a wage inequality in favour of the skilled labour.

The aim of the study is to investigate the kaleidoscopic structure of comparative advantages in the sub-sectors of Turkish manufacturing industry between 1981-2011, testing the effects of those volatility in the comparative advantages on manufacturing industry employment and on skilled/unskilled labour wages by using Panel Data Analysis. With this aim in mind, within the mentioned period, subsectors with or without comparative advantages in the Turkish manufacturing industry and the comparative advantage levels of those sectors are determined by using five different calculation methods. In this way, the volatile structures of the determined comparative advantage levels are revealed. Also by calculating employment turnover rates of manufacturing industry subsectors; volatilities of comparative advantage, labour turnover rates and labour wages are compared by using job creation, job destruction and net employment growth rates.

The effects of those relationships on skilled and unskilled labour turnover rate are analyzed through sectors classified by us as labour intensive or capital intensive.

The Panel Data Analysis results of the study reveals that the volatility of comparative advantages increase labour turnover rates in the Turkish manufacturing industry sectors, and this increase causes skilled/unskilled wage inequalities. The analysis results affirm the “Kaleidoscopic Comparative Advantages Hypothesis” in opposition to Stolper-Samuelson. Within the subject period “A Rolling Stone Gathers no Moss” effect is valid on the sectors of Turkish manufacturing industry.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	
ÖZET.....	
ABSTRACT	
İÇİNDEKİLER	i
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
EKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETTE YENİ BİR YAKLAŞIM OLARAK “KALEYDOSKOPİK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER VE BECERİ FARKLILIĞI”

1. Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı İlişkisi Üzerine Teorik Yaklaşımlar	6
1.1. Geleneksel Yaklaşımda Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı ...	6
1.2. Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı Üzerine Alternatif Yeni Yaklaşımlar	11
1.2.1. Hosios Modeli	15
1.2.2. DMM Modeli.....	17
2. Küreselleşme ve Uluslararası Ticarete Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Hale Gelmesi	22
3. Bhagwati-Dehejia: Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi .	29

3.1.	Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi ve Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler.....	36
3.2.	Üretimin Küreselleşmesi ve Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleyoskopik Hale Gelmesi.....	40
3.3.	Teknik Bilginin Yayılımı ve Teknolojideki Yakınsamalar.....	47
3.4.	Finansal Piyasalardaki Bütünleşme ve Artan Sermaye Hareketliliğinin Karşılaştırmalı Üstünlükler Üzerine Etkileri	51
3.5.	Rekabete Dayalı Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Oluşumu.....	56
4.	Uluslararası Ticarete Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İşgücü Piyasası	62
4.1.	Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Bağlamında Uluslararası Ticarete İşgücü Hareketliliği ve İşgücü Devir Hızı.....	70
4.2.	Endüstriler-arası ve Endüstri-içi Ticaret Durumlarında İşgücü Devir Hızı	80
4.3.	Uluslararası Ticarete İşgücü Hareketliliği ve İşsizlik	86
4.4.	İşgücü Hareketliliği ve İşsizlik Sürecinde İşgücü Devri Modelleri	90
5.	Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Artan Beceri/Ücret Farklılıkları	95
5.1.	Uluslararası Ticaret ve Artan Vasıflı - Vasıfsız Ücret Farklılığı	99
5.2.	Sermaye - Beceri Tamamlayıcılığı.....	105
5.3.	İşe Yönelik Eğitimin Beceri Birikimi Üzerine Etkileri	109
6.	Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Üzerine Genel Değerlendirme	113

II. BÖLÜM

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE KALEYDOSKOPIK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER, İŞGÜCÜ DEVİR HIZI VE ÜCRET İLİŞKİSİ

1. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları Çerçevesinde İmalat Sanayi Sektörlerinin Uluslararası Ticaretteki Yeri ve Gelişimi 117**
2. **Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Faktör Yoğunlukları Açısından Sınıflandırılması..... 130**
3. **Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Hesaplanması ve Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Yapısının İncelenmesi 136**
 - 3.1. **Uluslararası Rekabet Gücü Göstergesi Olarak Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Hesaplanmasında Alternatif Ölçüm Yöntemleri..... 137**
 - 3.2. **Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Yapısının Varlığının İncelenmesi 146**
4. **Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Çerçevesinde Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İstihdam ve Ücretler 153**
 - 4.1. **Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İşgücü Devir Hızı İlişkisi 154**
 - 4.1.1. *Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızının İncelenmesi...*
..... 154
 - 4.1.2. *Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İşgücü Devir Hızı Hareketleri.....* 161
 - 4.1.3. *Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Sonucu Oluşan Düşük ve Yüksek İşgücü Devir Hızına Sahip Sektörler 168*
 - 4.2. **Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızlarına Bağlı Olarak Gelişen İstihdam ve İşsizlik Biçimleri 174**

4.3. Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı Vasıtasıyla Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Vasıflı ve Vasıfsız İşgücü Ücretleri Üzerine Etkisi	181
5. Genel Değerlendirme	193

III. BÖLÜM

KALEYDOSKOPIK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE ULUSLARARASI TİCARET, İSTİHDAM VE ÜCRET İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

1. Literatür İncelemesi.....	196
2. Amaç ve Kapsam.....	202
3. Veriler ve Yöntem	202
3.1. Analiz Verilerinin Tanıtımı	203
3.2. Panel Veri Analiz Yöntemi	206
3.2.1. Panel Birim Kök Testleri ve Birimler Arası Korelasyon	208
3.2.2. Havuzlanmış EnKüçük Kareler Modeli.....	209
3.2.3. Sabit Etkiler Modeli.....	210
3.2.4. Rassal Etkiler Modeli	213
3.2.5. Hausman Testi	214
3.2.6. Otokorelasyon ve Farklı Varyansın Belirlenmesi	215
4. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Çerçevesinde Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Ücret İlişkisinin Panel Veri Analizi Yardımıyla İncelenmesi.....	216
4.1. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin 1981-2001 Döneminde Ekonometrik Analizi ...	218

4.1.1. 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Panel Veri Analizi.....	221
4.1.2. 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Panel Veri Analizi.....	229
4.2. 2003-2011 Döneminde Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin Ekonometrik Analizi.....	233
4.2.1. 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Panel Veri Analizi.....	236
4.2.2. 2003-2011 Döneminde Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Panel Veri Analizi.....	239
5. Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi	242
SONUÇ.....	248
KAYNAKÇA	254
EKLER.....	278
KİŞİSEL BİLGİLER.....

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1.1: İkili İşgücü Piyasası Özellikleri.....	64
Tablo 2.1: Faktör Yoğunluklarına Göre İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Sınıflandırılması (1980-2001)	134
Tablo 2.2: Faktör Yoğunluklarına Göre İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Sınıflandırılması (2003-2011)	135
Tablo 2.3: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Alternatif Karşılaştırmalı Üstünlük Ölçümlerinin Sonuçları (1980-2013)	145
Tablo 2.4: Türkiye Toplam İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Akımları (Hareketleri) (1981-2011)	157
Tablo 2.5: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Emek Yoğun Sektörlerde İşgücü Akımları (1981-2011).....	162
Tablo 2.6: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Sermaye Yoğun Sektörlerde İşgücü Akımları (1981-2011).....	163
Tablo 2.7: İşgücü Devir Hızının Yüksek Olduğu Sektörler (1981-2001 ve 2004-2011).....	169
Tablo 2.8: İşgücü Devir Hızının Düşük Olduğu Sektörler (1981 - 2001 ve 2004-2011).....	170
Tablo 3.1: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (Model 1) .	223
Tablo 3.2: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (Model 1).....	224
Tablo 3.3: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (Model 1)	225

Tablo 3.4:	1981-2001 Döneminde Rassal Etkiler Modelinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları (Model 1).....	226
Tablo 3.5:	1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (Model 2) .	227
Tablo 3.6:	1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (Model 2).....	227
Tablo 3.7:	1981-2001 Döneminde Rassal Etkiler Modelinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları (Model 2).....	228
Tablo 3.8:	1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları.....	230
Tablo 3.9:	1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları	231
Tablo 3.10:	1981-2001 Döneminde Rassal Etkiler Modelinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları.....	231
Tablo 3.11:	1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Parks-Kmenta: Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi ile Analizinin Sonuçları.....	232
Tablo 3.12:	2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (1).....	237
Tablo 3.13:	2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (1)	237
Tablo 3.14:	2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (2)	238
Tablo 3.15:	2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları (2).....	239

Tablo 3.16: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Sabit Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları	241
Tablo 3.17: 2003-2011 Döneminde Sabit Etki Tahmininde Farklı Varyans - Değiştirilmiş Wald Testi'nin Sonuçları.....	241
Tablo 3.18: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Driscoll-Kraay Standart Hatalar (Sabit Etkiler Tahmincisi) Analiz Sonuçları.....	242

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Sekil No</u>	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1.1: İşgücü Devir Hızının Bileşenleri	73
Şekil 1.2: İş Yaratım ve İş Yıkım Oranlarındaki Değişmeler	76
Şekil 1.3: Ücretler Üzerindeki Baskının Nedenleri	98
Şekil 1.4: Kuzey'in Güney ile Ticareti	101
Şekil 1.5: Mal Fiyatları ve Ücret Farklılığı Arasındaki İlişki.....	102
Şekil 1.6: Dış Ticaret Hadleri ve Ücretler İlişkisi	103
Şekil 1.7: Teknolojik Değişim ve Üniversite Priminin Dinamikleri	107
Şekil 1.8: Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Belirleyenleri	115
Şekil 2.1: Dış Ticaret Hacminin GSYİH İçerisindeki Payı (% , 1980-2013).....	120
Şekil 2.2: Türkiye'de Ülke Gruplarına Göre İhracat ve İthalatın Dağılımı (% , 1996-2014).....	121
Şekil 2.3: Türkiye'de Diğer Ülke Gruplarına Göre İthalatın Dağılımı (1996-2014)	122
Şekil 2.4: Türkiye'de İhracatın Sektörel Dağılımı (% , 1980-2014)	123
Şekil 2.5: Türkiye İmalat Sanayinde İhracat ve İthalatın Toplam Dış Ticaret İçerisindeki Payı (% , 1980-2013).....	124
Şekil 2.6: Türkiye'de Döviz Kurlarındaki Değişme (% , 1982-2011)	125
Şekil 2.7: İhracatın İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasındaki Dağılımı (% , 1980-2013).....	126
Şekil 2.8: İthalatın İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasındaki Dağılımı (% , 1980-2013)	127
Şekil 2.9: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (% , 1980-2013).....	128
Şekil 2.10: Türkiye'de Mal Gruplarına Göre İhracat (% , 1996-2014).....	129
Şekil 2.11: Türkiye'de Mal Gruplarına Göre İthalat (% , 1950-2014).....	129

Şekil 2.12: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarına Göre Dağılımı	138
Şekil 2.13: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Ticari Uzmanlaşma İndeksi (TSI) Sonuçlarına Göre Dağılımı	139
Şekil 2.14: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Wolter İndeksi (RCA ₄) Sonuçlarına Göre Dağılımı	141
Şekil 2.15: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Wolter İndeksi (RCA ₅) Sonuçlarına Göre Dağılımı	141
Şekil 2.16: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Endüstri-içi Ticaret (EİT- Grubel-Lloyd) İndeksinin Ölçüm Sonuçları (1980-2013).....	143
Şekil 2.17: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Endüstri-içi Ticaret İndeksi (EİT) Sonuçlarına Göre Dağılımı	144
Şekil 2.18: 324-Ayakkabı Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001).....	149
Şekil 2.19: 332-Ağaç Mobilya Döşeme Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)	149
Şekil 2.20: 16-Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç) Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (2002-2013).....	150
Şekil 2.21: 354-Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)	151
Şekil 2.22: 19-Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001).....	152
Şekil 2.23: 355-Lastik Ürünleri Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001).....	152
Şekil 2.24: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde İş Yaratımı (POS) ve İş Yıkımı (NEG) Oranlarının Dağılımı (1981-2011)	158
Şekil 2.25: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde İşgücü Devir Hızı Oranının Dağılımı (1981-2011).....	160

Şekil 2.26: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Net İstihdam Büyüme Oranının (NET) Dağılımı (1981-2011).....	161
Şekil 2.27: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde İş Yaratımı (POS) Oranları (1981-2011).....	164
Şekil 2.28: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde İş Yıkımı (NEG) Oranları (1981-2011).....	165
Şekil 2.29: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Net İstihdam Büyüme Oranının (NET) Dağılımı (1981-2011).....	165
Şekil 2.30: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde İşgücü Devir Hızı Oranının (SUM) Dağılımı (1981-2011)	167
Şekil 2.31: 311-Gıda Maddeleri Sanayinin Michaely İndeksi (MI) ve İşgücü Devir Hızı (SUM) Oranlarının Dağılımı (1981-2001).....	172
Şekil 2.32: 10-Gıda Ürünlerinin İmalatı Sektörünün Michaely İndeksi (MI) ve İşgücü Devir Hızı (SUM) Oranının Dağılımı (2004-2011)	173
Şekil 2.33: Türkiye Toplam İmalat Sanayi İstihdamındaki ve Türkiye'deki İşsiz Sayısındaki Değişmelerin Dağılımı (% , 1981-2011)	175
Şekil 2.34: Türkiye Toplam İmalat Sanayi Sektörlerinde İstihdam Değişim Hızının Dağılımı (% , 1981-2011)	176
Şekil 2.35: Türkiye'de İşsizlik Oranının Seyri (% , 1980-2013).....	177
Şekil 2.36: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Net İstihdam Değişim Oranı (NET, %, 1981-2011)	178
Şekil 2.37: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde İş Yıkım Oranı (NEG, 1981-2011) 178	
Şekil 2.38: Toplam İmalat Sanayinde Birim Başına Düşen Ortalama Reel Ücretlerin Dağılımı (TL, 1980-2011).....	183
Şekil 2.39: Türkiye'de Yıllık Reel Asgari Ücretin Dağılımı (TL, 1980-2011).....	184
Şekil 2.40: Toplam İmalat Sanayinde Faktör Yoğunluklarına Göre Birim Başına Düşen Ortalama Reel Ücretlerin Dağılımı (TL, 1980-2011)	185
Şekil 2.41: Toplam İmalat Sanayinde Ücret Priminin Dağılımı (1980-2011).....	186

Şekil 2.42: İmalat Sanayi Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre Ücret Priminin Dağılımı (1980-2011).....	188
Şekil 2.43: 321-Dokuma Sanayinde Michaely İndeksi (MI) ve Ücret Primi (1980-2001).....	191
Şekil 2.44: 13-Tekstil Ürünlerinin İmalatı Sektörünün Michaely İndeksi (MI) ve Ücret Primi (2003-2011)	192
Şekil 2.45: 13-Tekstil Ürünlerinin İmalatı Sektörünün İşgücü Devir Hızı (SUM) Oranları (2004-2011).....	193
Şekil 3.1: Toplam İmalat Sanayinde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıkların (CVMI) Seyri (1980-2001)	219
Şekil 3.2: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıkların (CVMI) Seyri (1980-2001)	220
Şekil 3.3: Türkiye İmalat Sanayinde Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamında Ücret Priminin Dağılımı (1980-2001)	221
Şekil 3.4: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıkların Seyri (2002-2013)	234
Şekil 3.5: Faktör Yoğunluklarına Göre Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Ücret Priminin Seyri (2003-2011).....	235

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	:	Araştırma ve Geliştirme
CADF	:	Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller
CUFTA	:	Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması
ÇSGB	:	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DMM Modeli	:	C. Davidson, L. Martin ve S. J. Matusz Modeli
EİT	:	Endüstri-içi Ticaret İndeksi
EKK	:	En Küçük Kareler
GATT	:	Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	:	Gümrük Birliği
GM Şirketi	:	General Motors Şirketi
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HO	:	Heckscher ve Ohlin
HOS Teoremi	:	Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teoremi
ISIC	:	Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması
IT	:	Bilgi-Bilişim Teknolojileri
İŞKUR	:	Türkiye İş Kurumu
KHK	:	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	:	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
MI	:	Michaely İndeksi

NACE	:	Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması
NASA	:	Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi
NEG	:	İş Yıkımı Oranı
NET	:	Net İstihdam Büyüme Oranı
OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
POS	:	İş Yaratımı Oranı
RCA	:	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
RV Modeli	:	Ricardo-Viner Modeli
SE	:	Sabit Etkiler Tahmincisi
SITC	:	Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması
SS Modeli	:	Stolper-Samuelson Modeli
SUM	:	İşgücü Devir Hızı Oranı
TCMB	:	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	:	Türk Lirası
TSI	:	Ticari Uzmanlaşma İndeksi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
VERs	:	Gönüllü İhracat Kısıtlamaları
WTO	:	Dünya Ticaret Örgütü

EKLER LİSTESİ

<u>Ek No</u>	<u>Sayfa No</u>
EK 1: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Michaely İndeksi (MI) Sonuçları (1980-2001).....	278
EK 2: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Ticari Uzmanlaşma İndeksi (TSI) Sonuçları (1980-2001).....	279
EK 3: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Wolter İndeksi (RCA ₄) Sonuçları (1980-2001)	280
EK 4: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Wolter İndeksi (RCA ₅) Sonuçları (1980-2001)	281
EK 5: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Grubel-Lloyd İndeksi (EİT) Sonuçları (1980-2001).....	282
EK 6: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Michaely İndeksi (MI) Sonuçları (2002-2013)	283
EK 7: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Ticari Uzmanlaşma İndeksi (TSI) Sonuçları (2002-2013).....	284
EK 8: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Wolter İndeksi (RCA ₄) Sonuçları (2002-2013)	285
EK 9: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Wolter İndeksi (RCA ₅) Sonuçları (2002-2013)	286

EK 10: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Grubel-Lloyd İndeksi (EİT) Sonuçları (2002-2013).....	287
EK 11: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin (Michaely İndeksi-MI) Grafikselsel Olarak Seyri (1980-2001).....	288
EK 12: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin (Michaely İndeksi-MI) Grafikselsel Olarak Seyri (2002-2013).....	295
EK 13: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlük Düzeylerinin Değişimi (1980-2001)	301
EK 14: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlük Düzeylerinin Değişimi (2002-2013)	302
EK 15: Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı (İş Yaratım ve İş Yıkım) Oranları (1981-2001).....	303
EK 16: Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı (İş Yaratım ve İş Yıkım) Oranları (2004-2011).....	304
EK 17: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre Ücret Primi Oranları (1980-2001)	305
EK 18: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre Ücret Primi Oranları (2003-2011)	306
Ek 19: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları (Model 1).....	307
Ek 20: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (Model 1)	307
Ek 21: 1981-2001 Döneminde <i>LTURNOVER</i> ve <i>LCVMI</i> Değişkenleri İçin Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Model 1)	308
Ek 22: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Sonuçları (Model 1)	308

Ek 23: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (Model 1).....	308
Ek 24: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları (Model 2).....	309
Ek 25: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (Model 2).....	310
Ek 26: 1981-2001 Döneminde <i>LCAPITAL</i> Değişkeni İçin Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Model 2)	310
Ek 27: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları	310
Ek 28: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları	311
Ek 29: 1981-2001 Döneminde <i>LUCRPRM</i> Değişkeni İçin Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi Sonuçları	311
Ek 30: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları.....	312
Ek 31: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (1)	312
Ek 32: 2003-2011 Döneminde <i>LTURNOVER</i> ve <i>LCVMI</i> Değişkenlerinin Fisher ADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları	313
Ek 33: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Sonuçları (1).....	313
Ek 34: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (2)	313

Ek 35: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları	314
Ek 36: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları	314
Ek 37: 2003-2011 Döneminde <i>LTURNOVER</i> ve <i>LUCRPRM</i> Değişkenleri İçin Pesaran'ın Panel Birim Kök Testi Sonuçları	315
EK 38: Literatür İncelemesi	316

GİRİŞ

Uluslararası ticaretin istihdam ve gelirin yeniden dağılımı üzerinde yaratabileceği olumlu ya da olumsuz etkiler, Geleneksel ve Yeni Teorik Yaklaşımlar tarafından incelenmektedir. Ancak Stolper-Samuelson teoremi gibi Geleneksel teoriler, temel alınarak yapılan araştırmaların önemli bir kısmının iddia edilen sonuçlara ulaşamaması nedeniyle, Geleneksel Teoriler günümüzde tartışmalara konu olmakta ve Yeni Teoriler üzerine odaklanılmaktadır. Nitekim günümüzde uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı ilişkisinde Yeni Ticaret teorilerinden “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi” gündeme gelmektedir. Bu çalışmada, uluslararası ticaretin Türkiye imalat sanayi sektörlerinin istihdamı ve vasıflı/vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde yarattığı etkilerin incelenmesi amaçlanmış ve söz konusu ilişki Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu amaçla çalışma, Türkiye’de dışa açılma dönemi olarak tanımlanan 1980 sonrası dönemi kapsamaktadır. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezini ortaya atan Bhagwati-Dehejia (1994), bu Hipotezlerinde, uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisini işgücü piyasası devir hızının büyüklüğü ile ilişkilendirmektedir. Daha açık bir şekilde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, günümüzde yaşanan bu küresel entegrasyonun, ülkeler arasında ince ve keskin bir rekabet yaratarak, karşılaştırmalı üstünlükleri çok hızlı değişebilen yani hareketlilik ve oynaklık anlamında “kaleydoskopik (kaleidoscopic)” bir yapıya kavuşturduğunu iddia etmektedir. Bunun anlamı, uluslararası ticarete taraf ülkelerin maliyetlerinde görülen herhangi küçük, önemsiz bir değişikliğin bile ülkenin rekabetçiliğini kaybetmesine neden olabilmesidir. Bugün bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan bir ülke yarın aniden üstünlüğünü kaybedebilmektedir.

Daha açık bir ifadeyle teoriye göre, uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlükte görülen oynaklık, piyasada işgücü hareketliliği yaratarak, artan işgücü devir hızına öncülük etmektedir. Bu yüzden ekonomide konjonktürel veya yapısal işsizliğin artması beklenmektedir. İşgücü devir hızındaki artış sonucunda, gerek teknolojik gelişmelere paralel olarak vasıflı işgücüne olan talebin artması gerekse de

eğitim sürecinin bir maliyet içermesi nedeniyle vasıfsız işgücü işsiz kalmakta ve becerilerini biriktirememektedir. Bu durumun vasıflı işgücüne kıyasla vasıfsız işgücü ücretlerinin nispeten düşük kalmasına neden olduğu vurgulanmaktadır. Bhagwati (1991), oluşan bu etkiyi “Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz Etkisi” olarak adlandırmaktadır. Bhagwati ve Dehejia, küreselleşmenin - Stolper-Samuelson etkileri görülmese bile - nispi geliri etkileyebileceğini öngörmektedir.

Genel olarak incelendiğinde, uluslararası ticaretin işgücü piyasalarını nasıl etkilediğine dair ampirik kanıtlar elde eden araştırmalar ise henüz yetersizdir. Bhagwati-Dehejia (1994), kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler söz konusu olduğunda işgücü piyasasında oluşabilecek etkilerin temel nedenlerinden birinin “sermaye-beceri tamamlayıcılığı” olduğunu ve bunun da ücret farklılıklarına neden olacağını vurgulamaktadır. Vasıfsız işgücünü tasarruf ettiren fakat vasıflı işgücünü rahat ettiren teknolojik değişim nedeniyle “ücret primi” de büyümekteyken, küreselleşmenin yarattığı korkular, vasıflı işgücünün de işlerinin tehlikeye girmesinden endişelenmesine neden olmaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler durumunda, başka bir açıdan ücretler arasındaki farklılaşma, iş arayan ve geleceği düşünen vasıfsız işgücünü rasyonel bir ayarlama sürecinde “okula geri dönme” veya vasıflı niteliklere sahip olmak için “yeniden iş eğitimi” şeklinde bir davranışa teşvik etmektedir. Ayrıca, yüksek ücretli çalışan vasıflı işgücü, düşük ücretli becerilere sahip çalışanlardan daha kolay bir şekilde, işler arasında transfer edilebilen becerilere sahip olma eğilimindedir. Sonuçta, vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında ücret eşitsizlikleri meydana gelmektedir.

Bu kapsamda ele alınan bu çalışmanın birinci bölümünde, uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı ilişkisini ele alan Geleneksel ve Yeni Teoriler hakkında bilgiler verildikten sonra, Yeni Teoriler içerisinde yer alan Bhagwati-Dehejia tarafından ortaya atılan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi - ticaretin işgücü piyasası, beşeri sermaye ve ücretler üzerine etkisi üzerinde durularak - detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Böylece Hipotezin ortaya çıkışı, gerekçeleri, varsayımları ve sonuçları ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde uluslararası ticaretin Türkiye işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler, imalat sanayi ve alt sektörleri kapsamında incelenmiştir. Türkiye, ihracata dönük

sanayileşme politikalarını uygulamaya başladığı 1980’ler ve bu süreçte serbestleşme yönünde önemli adımlar attığı 1990’lardan sonra uluslararası ticari girişimlerini arttırmakta ve uluslararası rekabet sürecinin bir parçası haline gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de serbestleşme süreci ve sonrasında, üretimin büyük oranda gerçekleştirildiği imalat sanayi sektörlerinde uluslararası ticari faaliyetlerin işgücü piyasasında işgücü devir hızı ve vasıflı-vasıfsız işgücü ücretleri ve bu anlamda gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler araştırılmıştır. Böylelikle, imalat sanayi alt sektörlerinde gözlemlenen etkiler Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde varılan sonuçlar ile karşılaştırılmıştır.

Küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretin büyük bir kısmının gerçekleştiği Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin oynak bir yapıya bürünüp bürünmediğini belirlemek için, zaman içerisinde sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin ne yönde geliştiği belirlenmiş, uluslararası rekabet gücü ölçülmüştür. Karşılaştırmalı üstünlüklerinin oynak bir yapıda olduğu görülen sektörlerin üstünlük düzeyleri, işgücü devir hızı oranları ve işgücünün ücret prim oranları ile karşılaştırılmıştır. Söz konusu ilişkilerin incelenebilmesi için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)nden elde edilen veriler alt sektörler bazında 2002 yılından sonra farklı bir faaliyet sınıflamasına geçilmesi – ve dönüşüm anahtarının mevcut olmaması – nedeniyle iki dönem şeklinde (1981-2001 ve 2003-2011) elde edilebilmiştir. Bu nedenle, Türkiye imalat sanayi alt sektörleri kapsamında söz konusu ilişki, 1980-2001 döneminde ISIC Revize 2 ve 2003-2011 döneminde NACE Revize 2 sınıflamasına göre incelenebilmiştir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü piyasası ve vasıflı-vasıfsız işgücü ücretleri üzerindeki etkisinin incelenebilmesi için, ayrıca her iki dönemde yer alan sektörler kendi içerisinde tarafımızca “Emek Yoğun Sektörler” ve “Sermaye Yoğun Sektörler” olarak faktör yoğunluklarına göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu sınıflama, imalat sanayi alt sektörlerin emek başına düşen sabit sermaye yatırımları ve üretim değeri başına düşen ücretleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Böylece, emek yoğun sektörlerdeki çalışanlar “vasıfsız işgücü yoğun”, sermaye yoğun sektörlerde çalışanlar “vasıflı işgücü yoğun” olarak belirlenmiştir. Emek ve sermaye yoğun sektörler üzerinden yapılan incelemeler çalışanların niteliği hakkında

bilgi vermekte ve gelir eşitsizlikleri hakkında tarafımızca yapılan incelemeye açıklık getirmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin ortaya konulabilmesi için, Davis ve Haltiwanger (1992)'in çalışmasında kullanılan hesaplamalar dikkate alınmış ve böylece imalat sanayi alt sektörlerinin iş yaratımı, iş yıkımı, net istihdam büyümesi ve işgücü devir hızı oranları tarafımızca hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar kullanılarak, 1981-2001 ve 2003-2011 dönemlerinde yer alan imalat sanayi alt sektörleri “yüksek devir hızlı sektörler” ve “düşük devir hızlı sektörler” şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca imalat sanayi alt sektörlerine ait istihdam sayısındaki değişimin Türkiye'deki toplam işsiz sayısındaki değişimden farkı alınarak “istihdam değişim hızı oranı” elde edilmiştir. Bu oran, ortalamadan sapma ne kadar yüksekse o dönemde sektördeki işgücü devir hızının yüksek olduğunu ve sapma ne kadar azsa, işgücü devir hızı oranının düşük olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar ve işgücü devir hızındaki artışların vasıflı/vasıfsız ücret gelirleri üzerindeki etkileri ise, emek ve sermaye yoğun sektörlerin birim başına düşen reel ücretlerinin reel asgari ücretten farkının yine reel asgari ücrete oranı şeklinde tarafımızca hesaplandığı “ücret primi” oranları kullanılarak araştırılmıştır. Ücret primi oranı, asgari ücretteki dalgalanmaların dışında uluslararası ticaret kaynaklı oluşabilecek ücret değişimlerini daha net bir şekilde yansıtabilmesi nedeniyle önemli bir göstergedir. Böylece çalışmanın İkinci Bölümünde, emek ve sermaye yoğun sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri, işgücü devir hızı oranları ve ücret primlerinin hesaplanması sonucu elde edilen grafikler, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde savunulan iddialar ile karşılaştırılarak söz konusu ilişki sınanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, öncelikle bu konuda literatürde yapılan çalışmalara yer verilmiş ve analizde kullanılan veriler detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde karşılaştırmalı üstünlük düzeylerindeki oynaklıkların işgücü devir hızı ve vasıflı-vasıfsız işgücü ücret primleri üzerinde yarattığı etkiler, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin veriler kullanılarak, 1981-2001 ve 2003-2011 dönemleri için Panel veri analiz yöntemi yardımıyla incelenmiştir. Analizde “karşılaştırmalı üstünlüklerdeki

oynaklık” değişkeni için karşılaştırmalı üstünlük düzeylerini kullanmak doğru olmayacağından, üstünlük düzeylerinin oynaklık katsayısı hesaplanmıştır. Bu değişim katsayısı, söz konusu dönemde alt sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin dağılımının standart sapmasının ortalamasına oranı bulunarak elde edilmiştir. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki ve işgücü devir hızındaki artışların işgücü ücretleri üzerindeki etkileri, her dönem için *karşılaştırmalı üstünlüklerin oynaklık katsayısı (CVMI)*, *işgücü devir hızı oranı (TURNOVER)* ve *ücret primi oranı (UCRPRM)* değişkenleri ile iki ayrı model kurularak test edilmiştir. Böylece Türkiye imalat sanayi sektörlerinde söz konusu dönemde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezine uygun etkilerin ortaya çıkıp çıkmadığı araştırılmıştır. Çalışma, küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretin işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerinde yaratabileceği etkileri Yeni Ticaret Teorileri çerçevesinde ampirik olarak ortaya koyan az sayıdaki çalışmalar içerisinde yer alması açısından literatüre katkı sağlamaktadır.

I. BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETTE YENİ BİR YAKLAŞIM OLARAK “KALEYDOSKOPİK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER VE BECERİ FARKLILIĞI”

1. Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı İlişkisi Üzerine Teorik Yaklaşımlar

Uluslararası iktisat teorisinde uluslararası ticaret, A. Smith'den günümüze değin üretiminde avantajlı olunan malın mübadelesinden doğmaktadır. Bir üretim faktörü olarak emek, mübadeleye konu malın üretiminde üstünlük sağlamakta önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla uluslararası ticaretten kazanç elde etme amacıyla ülkelerin sürdürdüğü uluslararası ticaretin, işgücü piyasasında istihdam hareketliliği ve emek gelirleri üzerinde yarattığı etkiler sonucu, gelir dağılımını etkilemesi uluslararası iktisatta önemli bir tartışma konusudur.

Uluslararası ticaretin istihdam ve gelirin yeniden dağılımı üzerinde yarattığı bu etkiler, uluslararası iktisatta Geleneksel ve Yeni teorik yaklaşımlar tarafından incelenmektedir. Geleneksel teoriler, günümüzde geçerliliği olan modellere bir temel oluşturması açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle, Geleneksel teorilere değindikten sonra Yeni teoriler üzerinden tartışmak anlamlı olacaktır.

1.1. Geleneksel Yaklaşımda Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı

Geleneksel yaklaşımda uluslararası ticaretin yapılma nedenleri açısından üç farklı teori ortaya konulmaktadır. Bunlar, Mutlak Üstünlükler Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Faktör Donatımı Teorisi şeklindedir. Bu teoriler zamanla birbirinin tamamlayıcısı olarak ortaya konulmuş ve uluslararası ticaret teorilerinin temelini oluşturarak daha sonraki teorilerin geliştirilebilmesi için bir kılavuz görevi görmüştür. Uluslararası ticaret teorilerinin bilimsel ilk adımlarını atan ve Klasik teorisinin savunucusu Adam Smith, ortaya attığı Mutlak Üstünlükler Teorisi ile, işbölümü ve uzmanlaşmanın avantajlarına vurgu yapmaktadır. Buna göre, ülkeler mutlak olarak üstün oldukları yani diğer ülkeye kıyasla daha ucuza ürettikleri malın üretiminde uzmanlaşarak, bu malı ihraç etmelidir. Ülke mutlak avantaja sahip

olmadığı malı ise, üretmekten vazgeçerek dışarıdan ithal etmelidir; böylece verimlilik ve refah dünya çapında yükselecektir. Smith, uluslararası ticareti, malların üretiminde mutlak olarak daha düşük emek maliyeti yoluyla bir avantajın ortaya çıkması ile açıklamaktadır (Smith, 1776). Yani bir birim emek ile daha fazla ticarete konu ürün üretebilen ülke, söz konusu malda mutlak üstünlüğe sahip olmaktadır. David Ricardo ise, mutlak üstünlüklerin uluslararası ticareti kısıtladığını ve A.Smith'in bir ülkenin iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olduğu durumlarda uluslararası ticareti açıklayamadığını ileri sürmektedir. Bu durumda Ricardo, ülkelerin göreceli olarak üstün oldukları malın üretiminde uzmanlaşarak, söz konusu malı ihraç ve diğer malı da karşı ülkeden ithal ettiğinde, her iki ülkenin de daha kazançlı çıkacağını öngördüğü Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini geliştirmiştir (Ricardo, 1817: 85-103).

Bu teorilerin geçerliliği ise, iki mallı ve iki faktörlü statik bir dünyada maliyet ve değer sadece emek tarafından belirlendiği; ülkeler arasında üretim faktörlerinin hareketsiz, faktör yoğunluklarının farklı, üretim fonksiyonları yani teknolojinin aynı ve ekonominin tam istihdamda olduğu varsayımlarına dayandırılmıştır (Grant, 2009: 329). Bu bağlamda geleneksel teoriye göre, dış ticaret artışıyla toplam istihdamda bir değişme olmamakta ve eldeki kaynaklar en iyi şekilde dağılmaktadır. Ancak Neo-klasik iktisatçılar bu varsayımların eksikliklerine dikkati çekerek emek maliyeti yerine, emekle birlikte diğer üretim faktörlerini de kapsayan “fırsat maliyeti” kavramını kullanarak, özüne dokunmadan Ricardo modelini revize etmektedir.

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin eksiklikleri üzerinden hareketle Heckscher (1919) ve Ohlin (1933) (HO) tarafından geliştirilen Faktör Donatımı Teorisine göre, ülkelerin benzer malları üretmek için aynı teknolojiye, ancak farklı faktör donatımlarına sahip oldukları varsayılmaktadır. Emek faktörüne yoğun olarak sahip olan bir ülkede nispi olarak emeğin fiyatı daha ucuz olacaktır, dolayısıyla düşük ücretler bu ülkenin diğer ülkeye kıyasla nispeten daha ucuz emek kullanarak mal üretebildiğini göstermektedir. Söz konusu maldaki düşük üretim maliyeti ise, dengede düşük fiyatlara dönüşmekte ve ülkeye uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Böylece ülke, bol faktörünü (emek) yoğun olarak kullandığı malı ihraç etme ve kıt faktör (sermaye) kullanılarak üretilen malları karşı ülkeden ithal etme eğiliminde olacaktır (Davidson ve Matusz, 2008: 9). Amerikalı iktisatçı

Paul Samuelson'un HO teorisine gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bakması ve gelir dağılımı ile ilgili varsayımlarda bulunması dolayısıyla yaptığı katkılar nedeniyle bu teorem, Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teoremi olarak da adlandırılmaktadır.

Heckscher-Ohlin teorisinden hareketle “Faktör Fiyatları Eşitliği” Hipotezi kurularak uluslararası ticaretin ülkeler arasındaki faktör fiyatlarında bir yakınsamaya öncülük edeceğini savunmaktadır. Bu, ticareti yapılabilir mal fiyatlarına da yansıtılabilecektir. Diğer yandan, gelişmiş ülkelerde vasıflı işgücü nispeten daha bol iken, gelişmekte olan ülkelerde vasıfsız işgücü daha boldur. Bu durumda, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle olan ticaretlerinde vasıflı emek yoğun mal ve hizmetleri ihraç edeceği ve vasıfsız emek yoğun mal ve hizmetleri ithal edeceğini öngörmektedir. Bunun sonucunda, gelişmiş ülkelerde düşük-becerili işgücü talebi azalma eğilimine girecektir. Nispi ücretler üzerine etkinin büyüklüğü ise, talepteki değişmelere olan tepkilerine bağlı olacaktır (Masse, 2001: 213; Samuelson, 1948; Stolper ve Samuelson, 1941).

Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) teorisi üzerinden bazı teoriler türetilmekte ve bunlar artık ülkelerin neden uluslararası ticaret yaptığından öteye giderek, uluslararası ticaretin istihdam ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler üzerine yönelmeye başlamaktadır. Heckscher-Ohlin modelinde, uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisi Stolper-Samuelson “Gelir Dağılımı Teorisi” ile özetlenmektedir. Stolper-Samuelson, teknolojik değişimi de dikkate alarak, teknolojik değişimin gelir dağılımındaki eşitsizliğin temel nedeni olduğunu vurgulamaktadır. Uluslararası ticaret sonucunda, fiyatı nispeten artan malda yoğun olarak kullanılan faktörün reel ücretinin artacağını ve diğer faktörün reel ücretinin azalacağını iddia etmektedir (Stolper ve Samuelson, 1941; Samuelson, 1948).

Jacob Viner (1931), Ricardo'nun görüşlerini kullanarak genel dengede Azalan Getiriler Kuralının bir temel oluşturduğuna dair bir model geliştirmiştir. Ancak modelin resmi açıklaması Samuelson (1971) ve Ronald Jones (1971) tarafından yapılmış ve Ricardo-Viner Modeli olarak adlandırılmıştır. Literatürde Ricardo-Viner Modeli (RV Modeli), Spesifik Faktörler Teorisi olarak da adlandırılmaktadır. RV Modeli, tam rekabetçi bir piyasada üç faktör, iki mal ve iki

ülke varsayımı üzerine kurulmaktadır. Buna göre malların ülkeler arasında ticareti yapılabilirken; faktörlerin ticareti yapılamamaktadır. Modelde hareketli faktör ve sektöre-özü spesifik faktörler olmak üzere iki faktör tipi söz konusudur. Spesifik faktörler modelinde, bir ülkenin iki maldan üretebildiği mal bileşimlerini gösteren üretim olanakları eğrisi, emek bir sektörden diğerine kaydırıldığında çıktı bileşiminin nasıl değiştiğini göstermektedir (Jones, 2006; Krugman ve Obstfeld, 1999: 4; Viner, 1931). Rekabetçi bir dengede faktör fiyatları ve girdi-çıktı katsayıları tüm faktörlerin tam istihdamda kalmasını düzenlemektedir. Ücret oranındaki bir değişim, mal fiyatındaki değişimlere ve faktör donatımındaki değişimlere bağlı olmaktadır. Spesifik faktörler modeline göre, genellikle bir sektörde meydana gelen nihai malın nispi fiyatındaki bir artış, o sektörde kullanılan spesifik faktöre avantaj sağlamak ve diğer spesifik faktöre zarar vermektedir; dolayısıyla o sektöre-özü faktörün rantını arttırmaktadır. Genel faktör (emek) üzerindeki etki ise belirsizdir. Genel faktör sahibi, nihai mala olan tercihlerine bağlı olarak bu durumdan iyi ya da kötü etkilenebilmektedir (Ishikawa, 2000: 68-69). Spesifik faktörler modelinde, emeğin nominal ücreti her iki mal fiyatındaki bir yükselme ile artmaktadır. Aynı zamanda işgücünün yaşam maliyeti de artacağı için, malın fiyatındaki değişimlerin reel ücret oranı üzerindeki etkisi hakkında kesin bir sonuca varılamamaktadır, bu durum literatürde “Neo-Klasik belirsizlik” olarak adlandırılmaktadır. Ruffin ve Jones (1977), işgücünün reel ücretinin ihraç edilebilir mal fiyatındaki bir artış ile yükseleceğine, hatta hareketli faktör olan emeğin serbest ticareti destekleyici olacağına dair bir varsayımı da tartışmaktadır.

Spesifik Faktörler modeli, Ricardo ve Heckscher-Ohlin’in ortaya attığı modellere benzemekle birlikte, bazı açılardan bu modellerden farklılıklar göstermektedir. İki mallı ve üç faktörlü RV modelinde, emek faktörü her bir kullanımda azalan getirilere sahiptir, çünkü daima sermaye ve arazi olarak kabul edilen sektöre-özü faktörlerin karşısındadır ve sektörler arasında hareketli olan tek faktördür. “Azalan getiriler”, RV modelini Ricardian modelden farklılaştırırken; “faktörlere özgülük”, HO modelinden farklılaştırmaktadır. Bir açıdan RV modeli, spesifik faktörlerin sektörler arasında kısa dönemde hareketli olmaması bakımından HO modelinin kısa dönem bir versiyonu olarak da yorumlanabilir (Ishikawa, 2000: 65). Bu bağlamda Heckscher-Ohlin (HO) teorisi bir uzun dönem teorisidir.

HO teorisi, uluslararası ticaretin gelir dağılımındaki ve işgücü arasındaki artan eşitsizlikteki rolü üzerine yapılan birçok çalışmaya yol gösteren teorik bir çatıya sahiptir. Geleneksel yaklaşımlar içerisinde yer alan gerek Gelir Dağılımı Teorisi gerekse de Spesifik Faktörler Teorisi, ticaretin işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerine etkileri konusuna odaklanmaktadır. Geleneksel Klasik teoriler, uluslararası ticari şoklar karşısında emeğin gelir artışı ve sektörler arasında yeniden dağılımı üzerine odaklanarak, uluslararası ticaretin kaynakların daha etkin kullanımına öncülük ettiğini savunmaktadır (Traca, 2005: 432). Heckscher-Ohlin modeli ve bundan türetilen teoriler, ülkelerarası üretim maliyeti farklılıkları, emek ve sermaye arzındaki artışlar ve ticaret politikalarının refah sonuçları üzerinde dururken, ülkelerarası maliyet/verim farklılıklarını emek ve sermayeden oluşan faktör donatımına bağlı olarak açıklamaktadır (Bayraktutan, 2003: 183).

Geleneksel teoriler, uluslararası ticari şoklar karşısında emeğin gelir artışı ve sektörler arasında yeniden dağılımı üzerine odaklanarak, uluslararası ticaretin kaynakların daha etkin kullanımına öncülük ettiğini savunmaktadır (Traca, 2005: 432). Heckscher-Ohlin modeli ve bundan türetilen teoriler, ülkelerarası üretim maliyeti farklılıkları, emek ve sermaye arzındaki artışlar ve ticaret politikalarının refah sonuçları üzerinde dururken, ülkelerarası maliyet/verim farklılıklarını emek ve sermayeden oluşan faktör donatımına bağlı olarak açıklamaktadır (Bayraktutan, 2003: 183).

Günümüzde firmaların küresel rekabet edebilirlikleri artık sadece ülkenin faktör donatımına ve firmanın yapısına bağlı kalmamakta; faktör koşulları, talep koşulları, firma stratejisi, yapısı, rekabeti ve hızla ilerleyen teknolojik bilgi gibi faktörlere de bağlı hale gelmektedir (Gökmenoğlu vd., 2012: 12-15; Porter, 1990: 78). Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bölümü, geleneksel teorilerin özellikle HO teorisinin öngördüğü biçimde, faktör donatımına dayalı bir endüstriler-arası ticaret şeklindedir. Ancak geleneksel teorilerden sonra ortaya konulan Yeni Teoriler, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin giderek farklılaşan malların ortaya çıkardığı endüstri-içi ticarete dayandığını ifade etmektedir.

Nitekim 1960'lardan sonra *Yeni Ticaret Teorileri*, küreselleşme sürecinde birçok ülke arasındaki ticaretin benzer faktör donatımlarına sahip ülkeler arasında

yapıldığı ve benzer fakat farklılaştırılmış ürünlerin endüstri-içi ticareti tarafından karakterize edildiği gerçeğini açıklamak için geliştirilmiştir (Masse, 2001: 214).

1.2. Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Gelir Dağılımı Üzerine Alternatif Yeni Yaklaşımlar

Heckscher-Ohlin (HO) teorisi ve Yeni teorilerden her birisinin bir diğerini içermeyen uluslararası ticaret alanlarını açıklama yönünde olması dolayısıyla, bu teoriler arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunduğu söylenebilir. Ülkelerin faktör donatımı yönünden farklılığı, aralarındaki ticarete endüstrilerarası bir nitelik kazandırırken; ülkelerin faktör donatımlarının benzerliği ise, endüstri-içi bir nitelik kazandırmaktadır. Endüstri-içi ticaret, bir ülkenin aynı endüstriye ait malları hem ihraç hem de ithal etmesi biçimindeki ticarettir. Endüstri-içi ticaret, ölçek ekonomilerinden ve mal farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla, 1970'li yılların sonunda tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları terk edilerek geleneksel dış ticaret teorisinin varsayımlarından farklı olan eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan getiri kavramları analize katılarak, Geleneksel teoriler ile açıklanamayan olgulara açıklık getirmek üzere, *Alternatif Teoriler (Yeni Teoriler)* ortaya atılmıştır (Akkoyunlu, 1996: 72). Bu teoriler, gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin benzer donatımlara sahip ülkeler arasında yapıldığı ve benzer (fakat farklılaştırılmış) ürünlerin endüstri-içi ticareti tarafından karakterize edildiğini açıklamak için geliştirilmiştir. Ancak teorinin endüstri-içi ticaretin nispi ücretler üzerindeki etkisi hakkındaki öngörülerini belirsizdir (Masse, 2001: 214).

Yeni Ticaret Teorileri kapsamında, sanayileşmiş ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin büyük bölümünün nedeni, işgücü nitelik farklılıkları ile açıklanmaktadır. Belirli türlerdeki mesleki veya nitelikli işgücü bakımından zengin ülkeler, üretimi büyük ölçüde bu faktörlere bağlı olan mallarda uzmanlaşırken; niteliksiz emeğe bol olarak sahip ülkeler, yoğun olarak niteliksiz emeği içeren malları üretmektedir. Keasing ve Kenen bu durumu *Nitelikli İşgücü Teorisi* ile açıklamaktadır. Burada nitelikli emek-yoğun mallar ile sermaye-yoğun mallar genellikle birbirinin aynıdır. Nitelikli İşgücü Teorisi, Heckscher-Ohlin Teorisi'ne beşeri sermayeyi de ekleyerek dış ticareti açıklamaktadır.

Sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bir bölümü, yenilikçi firmalar tarafından geliştirilen yeni mal ve üretim süreçlerine dayanmaktadır. *Teknoloji Açığı Teorisi* ile Posner (1961: 323-341), yeni bir mal ya da üretim yöntemi (teknoloji) geliştiren ülkelerin, bunun ilk ihracatçısı olacağını, zamanla bu teknolojiyi bir biçimde edinen başka ülkelerin sahip oldukları diğer avantajlar (işgücü, doğal kaynak, vb) nedeniyle maliyet/rekabet üstünlüğüne erişmesiyle ithalatçı konumuna düşeceğini ileri sürmektedir. Tekstil, elektronik eşya gibi sektörlerle ilişkin dünya deneyiminin teyit ettiği bu teorinin testine yönelik çalışmalarında Gruber vd. (1967: 33), bir endüstrideki AR-GE yatırımları ile net ihracat arasında yüksek bir korelasyon saptamıştır. Raymond Vernon (1966: 190-207) tarafından ortaya atılan *Ürün Dönemleri Teorisi* ise, Posner tarafından ortaya atılan Teknoloji Açığı Teorisi'nin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş bir şeklidir. Teoriye göre, ürünü ilk olarak üreten ülke öncelikle iç pazara yönelmekte, daha sonra ihracata başlamaktadır. Sonraki aşamada ise, yeni ürün diğer ülkeler tarafından da üretilmeye başlanmaktadır. Bu durumda ürünü daha düşük maliyetle üretebilen ülkeler, ihracat piyasasında daha ağırlıklı bir yer edinmektedir. Böylece yenilikçi ülkenin ihracatında azalma yaşanmaktadır. Sonuçta yenilikçi ülke, ürünün üretimini daha ucuza üreten ülkeye bırakmaktadır.

S. B. Linder (1961)'in öncülüğünü yaptığı *Tercihlerde Benzerlik Teorisi*'ne göre ise, ürünlerin ticaretinin üretim maliyetinden çok, ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin benzerliğine bağlı olduğu savunulmaktadır. Zevk ve tercihleri belirleyen temel etken de göreceli gelir düzeyleridir. Bu durumda, ülkelerin ne tür mallarda uzmanlaşacağı, iç taleplerine ve gelir seviyesine bağlı olmaktadır. Bu teorem, homojen olmayan sanayi ürünleri ticaretini konu almaktadır. Öncelikle yerli halkın talep ettiği ürünler üretilmekte ve dolayısıyla da üretim iç talebin üzerinde gerçekleştirildiğinde, bu ürünler ihraç edilmektedir. Ülkedeki çok zengin veya çok fakir gibi azınlık grupların talep ettiği mallar ise, dışarıdan ithal edilmektedir. Bu şekilde talep yapıları birbirine benzeyen ülkeler daha çok ticaret yapmaktadır. Teoriye göre, ülkeler arasında gelir dağılımı ve kişi başına gelir seviyesi farkı ne kadar az ise, ülkelerin birbirleriyle yaptığı ticaret aynı oranda yoğun olmaktadır (Emirhan, 2008: 863; Öztürk, 2009: 38-39).

Gary C. Hufbauer (1966) ve Frank Graham'ın öne sürdüğü *Ölçek Ekonomileri Teorisi*'ne göre, bazı endüstriler ölçek ekonomisi avantajlarından yararlanarak üretim artışına olanak sağlamaktadır. Eğer üretim ölçeği büyürken ortalama birim maliyetleri düşüyorsa üretimde ölçeğe göre azalan maliyet veya artan getiri söz konusudur. Ölçek ekonomilerinde ise, yüksek başlangıç maliyetleri fabrika ve makine gibi bazı girdiler sabit kalsa bile, üretim hacmi genişledikçe ortalama birim maliyetlerin düşmesine yol açmaktadır. Uluslararası ticaret, piyasayı genişletmekte ve daha etkin firmaların daha fazla ölçek ekonomisinden yararlanmasına imkan vermektedir. Scitovsky (1954), ortalama maliyetlerdeki düşüşün kaynaklarını açıklayabilmek için ölçek ekonomilerini, *içsel* ve *dışsal* olarak ikiye ayırmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, firmanın kendi üretim seviyesini arttırmasıyla maliyetlerde bir düşüş olması ile oluşurken; dışsal ölçek ekonomileri, firmanın bulunduğu endüstride üretim hacminin genişlemesi sonucunda firmanın ortalama maliyetlerinde meydana gelen bir azalma ile oluşmaktadır. İçsel ekonomiler kavramını ilk defa iktisadi analize sokan, A. Marshall'dır. Marshall, içsel ekonomileri, bireysel firma ve fabrikanın kaynaklarına, örgütlenmesine ve yönetiminin etkinliğine bağlı ekonomiler olarak tanımlamıştır (Akan, 1997: 7). Firmanın üretim ölçeğindeki artış, “yaparak-öğrenme” etkisinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Krugman, “yaparak öğrenme” savını temel alan dinamik ölçek ekonomisi modelini kurmuştur (Çakmak, 2004: 54).

Geniş bir iç pazara sahip olan ülkeler, içsel ve dışsal ölçek ekonomilerinin avantajlarından yararlanarak daha düşük maliyette ürettikleri ürünlerde karşılaştırmalı bir üstünlük elde etmekte ve bu malların ihracatçısı olmaktadır (Öztürk, 2009: 34-35). Ülke, iç piyasada tüketicilerin satın alacakları çok sayıdaki maldan az miktarda üretmek yerine, ölçek ekonomilerine sahip birkaç endüstri üzerinde uzmanlaşmaya gitmekte ve ihtiyacı olan diğer malları dışarıdan ithal etmektedir. Böylece ölçek ekonomileri maliyetleri düşürerek, üretim ve zevkler yönünden birbirine benzer ülkeler arasında bile karlı dış ticaret yapma imkanı sağlamaktadır.

Geleneksel ticaret teorilerinde, özellikle Faktör Donatımı teorisinde, ticarete konu olan malların homojen oldukları kabul edilmektedir. Bu, aynı malın bir ülke tarafından hem alınıp hem de satılamayacağı anlamına gelmektedir. Son zamanlarda

ise, ticaret homojen değil, farklılaştırılmış malların alım satımını kapsamaktadır. Dünya ticaretinin büyük bir bölümü aynı mallar üzerindeki iki yönlü ticarettir oluşmaktadır. Yeni Ticaret Teorilerinden E. H. Chamberlin ve J. Robinson tarafından ortaya atılan *Monopolcü Rekabet Teorisi*, sanayi malları üzerindeki iki yönlü ticareti ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır. Buna göre, sanayi kesiminde firmalar çoğunlukla ölçeğe göre artan verim koşullarına göre çalışmaktadır. Bunun doğal sonucu, monopolcü rekabet piyasalarının ortaya çıkmasıdır. Sanayi kesiminde, az çok birbirinden farklılaştırılmış mallar üreten çok sayıda firma bulunması bunun göstergesidir. Ölçek ekonomilerinden yararlanma düşüncesi, her firma veya üretim tesisini çok sayıda farklı tür veya tipte mal üretmek yerine, yalnız bir ya da birkaç tür üzerinde üretim yapmaya zorlamaktadır. Her ülkede firmalar bireyler tarafından en çok tercih edilen çeşit üzerinde uzmanlaşmaktadır; yani üretim az sayıdaki tür veya stil üzerinde toplanınca ülke uzmanlaşmaya gitmekte, daha etkin makineler kullanmakta ve ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadır. Böylece ülke söz konusu mal türünün ihracatçısı durumuna gelirken, diğer mal türlerini de dışarıdan ithal etmektedir. Çünkü azınlığın tercihlerini karşılamak için, ülke içinde yapılacak ufak ölçekli üretim çok maliyetli olabilmekte ve bu nedenle azınlığın tercihi, başka ülkelere yapılabilmektedir. Sonuçta, Monopolcü Rekabet Teorisinde endüstri-içi ticaret, mal farklılaştırması ve ölçek ekonomileri ile açıklanmaktadır. Buna göre, ülkeler arasındaki faktör donatımları ne derece farklı ise, karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriler-arası ticaret de o derece büyük olmaktadır. Ölçek ekonomileri karşılaştırmalı üstünlük sonucu elde edilen refah artışında ek bir artış sağlayarak, dış ticaret sonucu elde edilen refah artışının daha fazla olmasını sağlamaktadır (Akkoyunlu, 1996: 82; Chamberlin, 1961; Robinson, 1934).

Yeni Ticaret Teorilerine göre, ticari engeller azaltılırsa artan ölçek ekonomileri kapsamında piyasaların genişlemesi firmaların maliyetlerini azaltmasına izin vermektedir. Böylece ticarettir sağlanan kazançlar üretim ölçeği arttığında üretim maliyetlerindeki düşme nedeniyle oluşmakta ve bu daha düşük fiyatlara dönüşmektedir. Vasıflı ve vasıfsız işgücüne olan talepteki ve böylece ücretlerindeki değişimler, bazı malların üretiminin nasıl düştüğü ve diğer malların üretiminin nasıl arttığına bağlı olmaktadır. Vasıfsız-işgücüne olan talep, büyüyen ve küçülen

firmalarda kullanılan teknolojilerin tipine ve teknolojilerin kendi kendine nasıl değiştiğine de bağlı olacaktır. Böylece gelişmiş ülkelerin hem vasıflı-emek-yoğun hem de vasıfsız-emek-yoğun ürünleri ihraç etmesi mümkündür. Teknolojik değişim dalgasında daha vasıflı-işgücünün tercih ediliyor olması, işgücü piyasasında kaybedenlerin vasıfsız-işgücü olması ihtimalini ise arttırmaktadır (Masse, 2001: 214-215).

Son zamanlarda Bhagwati ve Dehejia (1994), Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi ile, küreselleşmenin farklı bir kanal vasıtasıyla işgücü piyasasında eşitsizlik yaratacak bir değişime neden olduğunu tartışmakta; uluslararası ticaretteki oynaklıkların işgücü devir hızının artmasına ve işgücü devir hızındaki bu artışın vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında ücret farklılıklarının oluşmasına neden olup olmadığını araştırmaktadır. Tüm bu etkilerin, küreselleşmenin ortaya çıkması ile birlikte artan uluslararası ticari serbestleşmenin bir sonucu olduğu iddia edilmektedir. Olayın başlangıç noktası küreselleşme olduğundan, Bhagwati-Dehejia tarafından ortaya atılan alternatif teorilerden biri olan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezini detaylı incelemeden önce, önemli olduğu düşünülen iki yeni model üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Hosios Modeli

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezini açıklamadan önce, Yeni Yaklaşımlar içerisinde yer alan ve uluslararası ticaret, işgücü devir hızı ve gelir dağılımı ilişkisi üzerine detaylı incelemeler yapan iki önemli çalışma olan Hosios ve DMM (Davidson-Martin-Matusz) modellerine yer vermek gerekmektedir. Çünkü bu modellerde ele alınan ilişki, Bhagwati-Dehejia tezinde - uluslararası ticaretten işgücü devir hızına doğru - ele alınandan farklı yönde ele alınmaktadır. Bhagwati-Dehejia hipotezindeki ilişkiye tam olarak ters olmayan ve ilişkiyi bir aşamasında devam ettiren bir akış çizdiği söylenebilmektedir. Bu nedenle çalışmada, bu modellere diğer yeni modellerden daha ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

Uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı üzerindeki ilişki Arthur J. Hosios tarafından detaylı bir şekilde incelenmektedir. Hosios (1990)'un analizi, bir sektörde istihdam edilen faktöre olan getirinin uluslararası ticaretten nasıl etkilendiğini göstermektedir; dolayısıyla Stolper-Samuelson Teoremini

genişletmektedir. Ayrıca, her bir sektörü etkileyen faktör bileşimleri, durağan-durum çıktı değerini maksimize ettiği için etkin pazarlık varsayımı yapmaktadır.

Hosios modelinde, faktörlerin elde ettiği getiriyi ifade eden bir eşitlik oluşturulmaktadır:

$$\frac{\rho V_{eh}^i}{P^{\%}} = \frac{\rho V_{sh}^i}{P^{\%}} + \frac{\rho}{2(\rho + b_h) + E_h} \cdot \frac{P_h}{P^{\%}} \quad (1)$$

Burada h sektör, E_h h sektöründe istihdam edilme oranı, b_h ayrılma oranı ve V_{sh} iş araştıran faktörün durağan durum getirisini, V_{eh} istihdam edilen faktörün durağan durum getirisini göstermektedir. Ayrıca P üretilen çıktının fiyatı iken, $P^{\%}$ nominal değerleri reel değgerlere dönüştüren bir fiyat indeksidir. Denklemden, uluslararası ticaretin istihdam edilen faktöre olan durağan-durum getirisi iki güç tarafından belirlenmektedir. Birincisi, eşitliğin sağındaki iş-araştıran faktörlere olan durağan durumdaki getiridir ve bu durum Stolper-Samuelson güçleri tarafından yürütölmektedir. Eşitliğin sağındaki ikinci durum, getirinin ihracat piyasasında istihdam edilen faktörler için artmakta ve ithalat piyasasında istihdam edilenler için azalmakta olduğunu göstermektedir. Bu durum serbest ticaretten fayda sağlayan sektörde eşitlen (istihdam edilen) faktörlere fayda sağladığını göstermektedir (Davidson vd., 1999: 287; Hosios, 1990: 325).

Hosios modeline göre, bir faktör istihdam ediliyor ve ihracat sektöründe yoğun olarak kullanılıyorsa, uluslararası ticaretten kazanç sağlamaktadır. Yine bir faktör istihdam edilmekte ve ithalat sektöründe yoğun olarak kullanılmaktaysa, uluslararası ticaretten zarar görmektedir. İhracat sektöründe istihdam edilen fakat ithalat sektöründe yoğun olarak kullanılan bir faktör, ihracat sektöründe yer almaktan dolayı kazanç elde etmekte, fakat Stolper-Samuelson güçlerinden zarar görmektedir. İthalat sektöründe istihdam edilen fakat ihracat sektöründe nispeten yoğun olarak kullanılan bir faktör ise, Stolper-Samuelson etkilerinden kazanç sağlamakta fakat ithalat sektöründe çalışıyor olmaktan dolayı zarar görmektedir. Bu yüzden Hosios modelinde, bir sektörde iş bulan emek ve işveren arasındaki pazarlık etkinse, iş-araştıran emek faktörüne olan durağan-durum reel getiri Stolper-Samuelson teoremine göre farklılaşmaktadır. Bir sektörde işçi-işveren eşitmesinin sağlanarak iş bulan emek faktörü içinse, bu biraz daha karmaşıklaşır. İhracat (ithalat) sektöründe nispeten yoğun olarak kullanılan faktör için, bu faktör ihracat (ithalat) sektöründe

eşleştirilirse bu faktörün reel getirisi Stolper-Samuelson teoremine göre farklılaşmaktadır (Davidson vd., 1999: 287).

İş bulmak için zaman ve çaba gerektiğinde, istihdam edilen faktörlerin mevcut işlerinden çıkmak istememesi durumunda, mevcut iş sektörel bir bağ yaratmaktadır. Bu mantıkla Hosios modelinde eşleşen faktörler, Ricardo-Viner modelindeki hareketsiz olan sektöre özgü faktörlere benzemektedir. Buna karşın, istihdam edilmeyen faktörlerin herhangi bir sektöre bağı yoktur ve bu yüzden tamamıyla mobildirler. Diğer yandan, uluslararası ticaretin istihdam edilen faktörler üzerine etkisini belirlemek için, üretim faktörünün sektörel bağları vasıtasıyla Spesifik Faktör etkileri, kişiler bir gün yeniden işsiz olacakları için Heckscher-Ohlin etkileri ile birleştirilmektedir. İstihdam edilen faktörler sektörlerine daha güçlü bağlara sahipse, Spesifik Faktör etkilerinin daha baskın olması olasıdır. Bu, işler uzun sürdüğü ve iş bulmak zor olacak kadar (h sektöründe iş bırakma oranı, b_h) düşük olduğunda oluşmaktadır (Davidson vd., 1999: 288).

İş bağları güçlü olan endüstriler (yani iş süresi ve işsizlik süresi nispeten uzundur), istihdam endüstriye güçlü bir bağ yarattığı ve istihdam edilen faktörlere sektöre özgü olma şeklinde davrandığı için Ricardo-Viner modeline benzer davranmalıdır. Zıt olarak, bir endüstride işler nispeten geçici ve iş bulmak kolaysa, işe olan bağ zayıf olmakta ve endüstri davranışı Stolper-Samuelson teoremine benzemektedir (Davidson vd., 1999: 288-289).

1.2.2. DMM Modeli

Bhagwati-Dehejia (1994) modelinde, eksik rekabet piyasaları varsayımı altında, uluslararası ticaretin işgücü piyasaları üzerindeki etkisi, uluslararası ticaretten işgücü devir hızına doğru gerçekleşmektedir. Bhagwati-Dehejia modelinden farklı olarak; Carl Davidson, Lawrence Martin ve Steven J. Matusz (1999), DMM olarak adlandırdıkları bir model kurarak, eksik rekabetin olduğu işgücü piyasasında işgücü devir hızı oranlarının uluslararası ticari kalıplar üzerinde nasıl bir etki yarattığını incelemektedir. Burada dışsal olarak verilen işgücü piyasası devir hızı, karşılaştırmalı üstünlüğün bağımsız bir belirleyendir. DMM modeli, işgücü piyasası devir hızındaki sektörler arası ve ülkeler arası farklılıkların karşılaştırmalı üstünlüğün bağımsız bir kaynağı olabildiği ve bu yüzden uluslararası ticaret kalıbını değiştirmeye yardım edebildiğini göstermek için dinamik genel denge

modelini geliştirmektedir. Burada Hosios modelinden hareketle çıkarımlarda bulunulmaktadır (Davidson ve Matusz, 2003: 1, 6). DMM genel ticaret modelinde, karşılaştırmalı üstünlük, sektörler-arası farklılıkların ülkeler-arası farklılıklar ile ilişkisinin bir sonucudur.

İşgücü devir hızının sektörler arasında temel olarak farklılaştığı ampirik olarak kanıtlanmıştır. Davidson ve Matusz (2000), ABD’de sektörün net ihracatı ile iş yıkım oranı arasında ters ilişki olduğuna dair güçlü kanıtlar elde etmektedir. Bir sektörde gerçekleşen daha yüksek iş yıkımı, o sektördeki daha düşük net ihracat veya daha yüksek net ithalat ile ilişkilendirilmektedir. Diğer açıdan, net ihracat ile o sektörde bulunan işler yani iş yaratımı arasında pozitif ilişki söz konusudur (Davidson ve Matusz, 2003: 2; Magee vd., 2001: 4). Uluslararası ticaret teorisi ile ilişkilendirildiğinde, bir ülke diğer ülkelerdeki aynı sektöre göre işten ayrılma oranının düşük veya iş edinme oranının nispeten yüksek olduğu sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu ise, ithalata rakip endüstrilerin yüksek işgücü ücretleri ile karakterize edilirken, ihracat endüstrilerinin nispeten düşük ücretler ile karakterize edildiğini göstermektedir. Çünkü daha düşük ayrılma oranı veya daha yüksek iş edinme oranı, bir sektörü çekici hale getirmekte ve faktörlere teklif edilen telafi ücret düzeyini düşürmektedir. Faktör piyasası parametrelerindeki bu değişmeler, o malın fiyatını düşürmektedir (Davidson vd., 1999: 292).

Bir endüstride yüksek ayrılma oranına neden olan bir uluslararası ticaret şoku, aynı endüstride düşük katılım oranına neden olmaktadır. Örneğin, bütün ülkelerde Sektör 1’in Sektör 2’den daha yüksek ayrılma oranına sahip olduğu varsayıldığında, bazı lkeler Sektör 1’de üretilen malın net ihracatçısı olmak zorunda olduğunda, yüksek devir hızlı malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan en az bir ülke olmak zorundadır. Bu lke için veriler, net ihracat ve ayrılma oranı arasındaki pozitif ilişkiyi gösterecektir (Davidson ve Matusz, 2003: 8, 19).

DMM modelinde, karşılaştırmalı üstünlüklerin belirleyenleri ve ticaret davranışı, sektörler ve/veya ülkeler arasındaki farklılıkları birçok açıdan inceleyerek ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Daha yüksek bırakma oranına sahip sektörün işgücüne daha yüksek telafi edici ücret ödemesi gerekmektedir. Bu, iş edinme oranları her iki sektörde aynı olduğu için devam etmektedir. Ortalama iş edinme oranı ne kadar yüksekse, sektöre girmek için faktörleri teşvik etmede ihtiyaç duyulan

tazminat miktarı daha küçüktür. İş edinme oranı arttığında ve işsizlik oranı sıfıra yaklaştığında, sektöre-özgü ayrılma oranlarındaki sonlu farklılıklar yeni istihdamın daima anında sağlanması sebebiyle ortadan kalkmaktadır. Bu yüzden, nispi fiyat uyumlaşma içerisinde olma eğilimindedir. Sonuçta, işgücü piyasasının yapısının iş yaratma ve iş yıkım teknolojilerine sahip anahtar özellikleri, ticaret kalıplarını belirlemede rol oynamaktadır (Davidson vd., 1999: 281-283). Bu sonuç, işgücü piyasası devir hızı maliyetlerinin sektörler ve ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğü belirlemede önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

İşgücü devir hızından başlayarak uluslararası ticarete doğru gerçekleşen mekanizma, uluslararası ticari şokların işgücü piyasası devir hızına neden olduğuna dair elde edilenlerden daha farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Bu hipoteze göre, işgücü piyasalarında eksik rekabet söz konusu olduğunda, denge devir hızı gelecek gelir akımları üzerinde bir belirsizlik yaratmaktadır. Davidson, Martin ve Matusz (1999), uluslararası ticaret ve gelir dağılımı arasındaki bağlantıyı işgücü devir hızı üzerinden kurmak için, Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) ve Ricardo-Viner (RV) modellerinin konveks bir bileşimini kullanmaktadır. DMM modelinde, işgücü devir hızı ve denge işsizliği kapsamında, kullanılan faktörlere olan getiriler iki güç tarafından yürütülmektedir. Bunlardan ilki olan Stolper-Samuelson (SS)'a göre, uluslararası ticaretin serbestleşmesinden ülkedeki kıt faktör kaybederken, bol faktörün kazanç sağladığını vurgulamakta; diğeri Ricardo-Viner (RV)'e göre ise, uluslararası ticaretten ithalat sektörüne özgü olan bir faktörün kayıp elde ederken, ihracat sektörüne özgü bir faktörün kazanç sağladığını vurgulamaktadır.

Stolper-Samuelson güçleri işgücü piyasası devir hızının yüksek olduğu sektörlerde baskın iken, Ricardo-Viner güçlerinin düşük işgücü devir hızı ile karakterize edilen sektörlerde baskın olduğunu ispatlamaktadırlar. Bunlar, faktör kazançlarını ticaret biçimlerine bağlayan iki standart kanal iken, tam istihdam modellerinde eşanlı olarak ortaya çıkmamaktadır. RV gücü, sadece belirli bir faktörü içeren tam istihdam modellerinde ortaya çıkarken, SS gücü sadece tüm faktörler tüm sektörler arasında tam mobil olduğunda ortaya çıkmaktadır. Baskın olan gücü, o sektördeki işgücü piyasası devir hızı oranları belirlemektedir. Yüksek devir hızına sahip endüstrilerdeki faktör kazançları öncelikle Stolper-Samuelson güçleri ile açıklanırken, işgücü devir hızının düşük olduğu endüstrilerdeki faktör kazançları

Ricardo-Viner güçleri ile açıklanmaktadır. DMM modelinde bu sonuç, Hosios modelindeki sonuçlar ile birleştirilerek, faktör getirilerindeki kazançların ithalata rakip endüstrilerde SS modeli ile ve ihracat endüstrilerindekilerin RV modelinin tahminleri ile uyumlu olduğu şeklinde ortaya konulmaktadır (Magee vd., 2001: 3, 10, 12).

Daha detaylı incelenirse DMM modeli, tüm faktörlerin tüm zamanlarda tamamen istihdam edildiğini varsayan geleneksel SS ve RV modellerinden farklı olarak, çalışanların istihdam ve işsizlik periyodları arasında devir yaptığını ve sıklıkla işgücünün çok çabuk yeni bir iş bulmasının zor olduğunu belirtmektedir. Bir endüstride işgücü devir hızı diğer ülkelere kıyasla yüksekse, çalışanların endüstriye bağlı olmaması ve işte kalma süresinin kısa olması nedeniyle, bu endüstrideki firmalar faaliyetlerini durdurmak yerine çalışanları istihdam etmeye ikna etmeye çalışacaktır. Bu yüzden firmalar işçileri etkilemek ve elde tutmak için nispeten daha yüksek ücretler ödemeye yani telafi edici bir prim ücretini çalışanlara ödemeye razı olmaktadır. Daha yüksek telafi ücreti, üretim maliyetlerini yukarı doğru iterek, malın yurtiçi fiyatını yükseltmektedir. Böylece, yurtiçinde mallar daha pahalıya üretilirse, tüketiciler dışarıda üretilen mallara yönelmektedir. Bu fiyat değişimleri, ülkenin ticaret modelini etkileyebilmekte ve ülkenin o malı ithal edeceğini göstermektedir. İşgücüne ödenen bu telafi edici ücret primi, firmaya bir maliyet unsuru olarak yansıdığından, rekabet gücünün diğer ülkenin eline geçmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, ülke bu malı artık ithal etmeye başlamaktadır. Burada denge devir hızı, belirli bir endüstride iş yıkımının yüksek olduğu ticaret modellerini, ülkenin o piyasada uluslararası boyutta yarışmasını zorlaştırarak etkilemektedir (Davidson ve Matusz, 2008: 8; Magee vd., 2001: 3-4, 13, 29).

Bir endüstride işgücü devir hızı diğer ülkelerdeki aynı endüstriye kıyasla daha düşükse, bu endüstride faaliyet gösteren firmalar aynı malı üreten diğer ülkelerdeki rakip firmalara göre nispeten daha düşük ücret ödemektedir. Çünkü çalışanların sektöre bağlılığı, ücretteki azalmalar karşısında işi bırakma yönünde bir tepki yaratmayacaktır. Maliyetlerdeki bu azalmalar malın fiyatına yansıtıldığında, ticarete konu malın yurtiçi fiyatı düşmekte ve ülke söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir. Sonuçta ülke, uluslararası ticarete o endüstride üretilen malları

ihraç etme davranışını tercih etmektedir (Magee vd., 2001: 11, 13; Prajapati, 2011: 32).

Özetle, uluslararası ticaretin işgücü devir hızını etkilemesinin yanında, tam tersi açıdan bakıldığında işgücü devir hızının yüksek ya da düşük olması da uluslararası ticarete doğru bazı etkilere neden olabilmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin ülkeler arasında sürekli el değiştirmesi sonucu sektörlerde iş yaratımı ve iş yıkımlarına neden olarak işgücü devir hızını arttırmaktadır. Böylece piyasada üstünlüğün kaybedildiği sektörlerden üstünlüğün olduğu sektörlerle doğru bir istihdam akışı oluşmaktadır. İşgücü devir hızının yüksek olması, sektöre olan bağlılığı azaltması ve dolayısıyla bu sektörde kullanılan emeğin sektördeki istihdamını teşvik etmek amacıyla ücretlerinin artırılmasına neden olmaktadır. Hakim sektör olan ihracatçı sektörde ülkede bol olan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malların üretilmesinden hareketle (modelde böylece Heckscher-Ohlin modeli dahil edilmiştir) DMM modelinde, işgücü devir hızının yüksek olduğu durumda, uluslararası ticaretin bu faktörlerin istihdam edildiği yerlere aldırmanın, bol olan faktöre fayda sağladığı ve kıt faktörün zararına olduğu iddia edilmektedir. İşgücü devir hızı düşük olduğunda ise, uluslararası ticaret ihracatçı endüstrilerdeki faktörlere fayda sağlamak ve ithalata rakip endüstrilerdeki faktörlere zarar vermektedir. Dolayısıyla ithalata rakip sektörlerde istihdam edilen faktörler, yüksek devir hızı oranlarına maruz kalmakta ve böylece Stolper-Samuelson teoremi ile uyumlu bir davranış sergilemektedir. İhracat sektörlerinde istihdam edilen faktörler ise, karşılaştırmalı olarak devir hızının düşük seviyeleri ile karşılaşmakta ve böylece Ricardo-Viner modeli ile uyumlu bir davranış sergilemektedir.

Uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı ilişkisi üzerine Geleneksel ve Yeni Teoriler çeşitli görüşler ortaya koymaktadır. Günümüzde ülkelerin uluslararası ticari ilişkilerinde küreselleşme yönünde atılan adımlar Yeni Ticaret Teorilerini daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan ve Yeni Teorilerden olan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, küreselleşme ve beraberinde hız kazanan serbestleşme vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla öncelikle çalışmada küreselleşme kavramına yer verilerek, küreselleşmenin karşılaştırmalı üstünlükler üzerindeki etkileri incelenmektedir.

2. Küreselleşme ve Uluslararası Ticarete Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Hale Gelmesi

Ekonomik küreselleşme; uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, kısa dönem (portföy) sermaye akımları, uluslararası göç ve uluslararası teknoloji yayılımı gibi birkaç farklı boyuta sahiptir (Bhagwati, 2006: 6). Küreselleşme sürecinde bu boyutlardan biri olan uluslararası serbest ticaret konusunda, iki zıt görüş ortaya çıkmaktadır. Bir kısım ekonomist, diğer ülkelerdeki daha düşük üretim maliyetleri ve yabancı firmaların nispeten daha az standartlar ile sorumlu olmasının yurtiçi üreticileri uluslararası rekabetin dışına itmekte olduğunu tartışarak, uluslararası serbest ticarete karşı bir görüşü savunmaktadır. Diğer yandan uluslararası serbest ticaret taraftarları, uluslararası serbest ticaretin ülke ürünlerine daha büyük bir talep, daha fazla yurtiçi üretim ve daha fazla iş ve istihdam yaratması dolayısıyla ülkenin ihracat piyasasını genişlettiğini iddia etmektedir (Davidson vd., 1999: 272).

Bu görüşler ülkelerin uyguladığı dış ticaret politikaları üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim küreselleşme sürecinde Uzak Doğu dışındaki birçok fakir ülke önce ticaretten kar etme fırsatları ve dış yatırım akımlarını reddederek otarşik¹ politikalar uygulamış, daha sonra ekonomilerini yaklaşık 40 yıldır dışa açmış ve “ekonomik mucizeler” olarak adlandırılmakta olan ekonomik performanslarını olumluya dönüştürmüşlerdir (Bhagwati, 2006: 8). Fakir ülkelerin çoğuna zıt olarak, zengin ülkeler savaş sonrası yılları ticaretin serbestleştirilmesi ile harcamaktadır. Bu doğrultuda, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)) altında endüstriyel tarifeler 4/5 oranında düşürülmüştür. Böylece bu ülkelerde çokuluslu yatırımlar büyümüş, OECD ülkeleri arasında yatırımlar üzerindeki kısıtlamalar azaltılmış ve kısa dönem sermaye akımları artan bir şekilde serbestleştirilmiştir (Bhagwati, 2006: 8, 9).

¹Kendi kendine yeten, dışa kapalı anlamındadır. İktisadi anlamda otarşi, ekonomik, politik ve askeri sakıncalar yarattığı düşüncesiyle, ülkenin tüm dış ekonomik bağılıklarının ortadan kaldırılmasıdır. Otarşiyi amaçlayan bir dış ticaret ve gelişme politikası günümüzde uygulanabilirliğini kaybetmiştir. Hiçbir ülkenin ekonomik kaynakları, saf bir otarşik politikaların uygulanabilmesine olanak sağlayacak yeterlilikte değildir. Yine de, yakın geçmişte genellikle sosyalist ülkelerin otarşiyi farklı derecelerde hedefleyen ekonomik politikalar izlediği söylenebilir.

Dünya ekonomisinde giderek artan küreselleşme, böylece zengin ülkelerde yayılıp fakir ülkelerde korkuya dayanan otarşik politikalar şeklinde başlamakta; ancak günümüzde fakir ülkelerin küreselleşme arzusu ve zengin ülkelerin küreselleşme korkusuna dönüşmektedir. Küreselleşme korkusu, ‘ekonomik korkular’ ve küreselleşmenin ‘sosyal etkileri ile ilişkili korkular’ şeklinde oluşmaktadır. Ekonomik korkular, özellikle Hindistan ve Çin gibi düşük işgücü ücretlerine sahip ülkelerin her şeyi daha ucuz maliyetle üretebilmeleri nedeniyle oluşmaktadır. Bu da, bu ülkelere uluslararası ticarete bir rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. Ayrıca Çin ve Hindistan’ın küreselleşme sürecinde bilgi teknolojilerini geliştirmeleri uluslararası piyasada daha fazla yer edinmelerine sebep olmaktadır. Özellikle hizmet sektöründeki işlerin dış kaynak kullanımının internet üzerinden söz konusu fakir ülkelere yapıyor olması zengin ülkelerde işgücünün işlerini kaybedeceklerine dair korkuları beslemektedir. Fakir ülkelerde zengin ülkelere nispeten çok daha ucuz işgücü maliyetlerinin mevcut olması, onlara uluslararası ticarete bir avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum, zengin ülkelerde, fakir ülkelerle yapılan ticaretin kendi ülkelerindeki vasıfsız işgücü ücretlerini düşüreceği, endişesi yaratmaktadır (Bhagwati, 2006: 9-11).

Tartışmalar, küreselleşmenin ekonomik değil sosyal etkileri üzerine de yapılmaktadır. Zengin ülkelerde işgücü standartları üzerine, fakir ülkelerde çocuk işgücü-yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği ve çevre üzerine uluslararası ticaret ve uluslararası yatırım gibi konular gündeme gelmektedir. Küreselleşme yanlılarına göre, küreselleşme fakir ülkelerde yoksulluk ve çocuk işgücünü azaltmaktadır (Bhagwati, 2006: 11, 13). Serbestleşme, ortalama kişi başına düşen gelirleri arttırmakta; ancak bu gelir eşitsizliği ve gelir güvensizliğini de arttırabilmektedir. Bu durumda yoksulluk ve eşitsizliği düzeltmek için yeniden dağıtım ve sigorta programları gibi sosyal programların uygulanmasına ihtiyaç doğmaktadır. Bazılarına göre, bunların açıkça liberalizasyon programlarında var olmaması ise, serbestleşme ile uyumsuz olduğu anlamına gelmemektedir (Sheahan, 1997: 7’den aktaran Dean vd., 2004: 16). Serbest ticarete yönelik eleştiriler, özellikle fakir ülkelerle yapılan ticaretin zengin ülkelerde ücretleri olumsuz etkileyerek yoksulları üreteceği ve ülkeler arasında yurtiçi kurumlar ve politikaların farklı olmasının uluslararası ticareti adil yapmadığı, ancak standartların ülkeler arasında uyumlaştırılması ile ilişkili ön

şartların ticari antlaşmalarda yer alması ile adaletsizliklerin çözülebileceği üzerine odaklanmaktadır (Bhagwati, 1998b: 7-8).

Tüm bu korkuları dile getirenlerden biri serbest ticaretin savunucusu olan Paul Samuelson iken, bir diğer görüş küreselleşme yanlısı gazeteci Tom Friedman'dan gelmektedir (Bhagwati, 2007a: 276). Küreselleşmenin ülkeler üzerinde uzun dönemde yararlı etkiler yarattığını savunan J. Bhagwati (2005a, 2006, 2007a, 2010) ise, birçok eserinde Samuelson ve Friedman'ı eleştirerek bu korkuların gereksiz olduğunu vurgulamaktadır.

P. Samuelson, dışarıdan gelen (Çin ve Hindistan ekonomisinin büyümesi ile birlikte ticaret yaptığı zengin ülkeler üzerinde olumsuz etkiler bırakması gibi) dışsal değişmelerin ülkenin uluslararası ticaretten sağladığı kazançları azaltacağını ve ülkeye zarar verebileceğini ifade etmektedir. Bu durumdaki politika önermesi ise, ülkenin serbest ticaretten vazgeçmesi ve korumacılığı benimsemesi yönündedir. J. Bhagwati, P. Samuelson'un görüşüne karşılık şu örneği vermektedir (Bhagwati, 2007a: 276, 277):

“Miami’de olduğunuzu ve bir kasırganın gelerek etrafı yıktığını düşünün. Fakat Hindistan’da aynı şiddetteki muson yağmurunun da bir ürünün bollaşmasına öncülük ederek iyi bir etki bıraktığını da düşünebilirsiniz... Küreselleşme bir kasırga ise, kasırgadan dolayı oluşan yıkıma ülkenin müdahalesi dünya ile olan ticaretini durdurmak şeklinde olursa, bu sadece kendi vatandaşlarının durumunu kötüleştirmek olacaktır...”

Uluslararası ticaret alanında çalışan iktisatçılar uzun süredir bu zıt olasılıkların ihtimali üzerine tartışmaktadır (Bhagwati, 2007a: 276). Çin ve Hindistan'ın yükselişinden dolayı zengin ülkelerin risk altında olması hakkındaki son dönemdeki endişeler çerçevesinde Tom Friedman “Dünya Düzdür” şeklinde mecazi bir anlam kullanarak bir öngörüü canlandırmaktadır; buna göre ileri teknoloji ve düşük ücretlere sahip bu ülkeler uluslararası piyasada zengin ülkeleri yakalayarak düz bir yola doğru ilerlemektedir ve giderek işleri zengin ülkelerin elinden alacaklardır (Bhagwati, 2007a: 278; 2006: 23; Friedman, 2012). Böylece küreselleşme sürecinde, zamanla fakir ülkeler ile zengin ülkeler düz bir yolda birleşmekte, oyun sahaları artık aynı hizaya gelmekte, bir anlamda dünya düzleşmektedir. Düz yol benzetmesi karşılaştırmalı üstünlük kavramını - veya bir anlamda küresel rekabet üstünlüğünü - yok etmekte, yani karşılaştırmalı üstünlüğü

tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu duruma olanak veren kaldırıcın ise, gelişen her türden bilgisayar uygulamaları olduğu vurgulanmaktadır (Friedman, 2012).

Bhagwati, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlük kavramının ortadan kalkmasının imkansız olduğunu ve Çin ve Hindistan'daki düşük ücretler nedeniyle bugünün zengin ülkelerinin bu ülkelerle rekabet edemediği düşüncesinin mantıksız olduğunu açıklamaktadır. Ülkelerin aynı düz yol üzerinde devam etmediği yani dünyanın düz olmadığına dair nedenlerin sıklıkla ülkelerin uyguladıkları politikalar ve kültürler nedeniyle olduğunu belirtmektedir. Bu nedenleri ise, örnekler vererek açıklamaktadır (Bhagwati, 2006: 24; 2007a: 278; 2010). Örneklerden biri, Çin ve Hindistan ile ilgilidir. Her iki ülke büyüme oranlarını büyük oranda arttırmış ve fakirliğini azaltmıştır. Hindistan bilgi teknolojileri (IT)² konusunda özellikle yazılım uygulamalarında Çin'e göre daha öndedir. Bu Hindistan ve Çin'in farklı politikalar uygulamaları nedeniyledir. Daha demokratik politikalarla yönetilen Hindistan IT yazılımından yararlanmakta ve bu sektörde dünya ticaretinde temel bir güce sahip olmaktadır. Daha otoriter politikaların uygulandığı Çin ise, serbest bilgi akışının etkilerinden kaygı duymakta ve bu sektörün büyümesini engelleyen bariyerleri arttırmaktadır. Böylece ülkeler arasındaki politik farklılıklar, karşılaştırmalı üstünlükleri üzerinde de farklılıklar yaratarak, ülkelerin ticarete konu malda sahip oldukları üstünlüklerini kaybetmesine neden olabilmektedir (Bhagwati, 2006: 26; 2007a: 279; 2010). Bazı çalışmaların, karşılaştırmalı üstünlüğün elde edilmesinde ucuz işgücü maliyet avantajı dışında birçok faktörün de önemli olduğunu ve işgücü maliyetlerinin üstünlüğün önemli belirleyenleri arasında olmadığını göstermesine de, dikkati çekmek gerekmektedir (Bhagwati, 2006: 26; 2007a: 279).

Bir diğer örnek verilecek olursa, 1980 ve 1990'ların başında Japonya, zengin ülkelerde yapılan her şeyi yapmak ve Çin ve Hindistan'la ilgili oluşan korkuların kendisi için de oluşması konusunda endişeliydi (Bhagwati, 2007a: 278). Japonlar imalat sektöründe dizaynda mükemmellik, zanaatçılığa önem verme, tüketici memnuniyetine göre üretim politikaları ile kaliteli üretimde baskınlığını korumasına

² Bilgi-bilişim teknolojileri olan IT (information technologies), bilgisayar tabanlı bilişim sistemlerinin, özellikle yazılım uygulamaları ve bilgisayar donanımının incelenmesi, tasarlanması, geliştirilmesi, yürütülmesi, yönetimi ve desteğine verilen addır. IT temel olarak bilgisayarların ve yazılımların aracılığıyla bilginin işlenmesi, dönüştürülmesi, saklanması, korunması, iletilmesi ve bu bilgiye güvenli bir biçimde erişilmesini sağlamaktadır.

rağmen, kültürel nedenlerle finans sektörüne hakim olamamıştır. Titizliği ile Japon zanaatçılık geleneği, Japon endüstrisine ürün dizaynı ve yenilik konusunda ABD karşısında karşılaştırmalı üstünlük sağlamıştır. Fakat bu kaliteli üretim çok hızlı değişen modern finasta ona yardım etmemiş, ilerleyen yıllarda finans sektörüne yeterince önemi vermediklerinden, bu sektörde geri kalmış ve karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmişlerdir. Burada uluslararası piyasada karşılaşılan durumlar karşısında ülke ve firmaların uyguladıkları politikalar ve tepkinin çabukluğu önemli bir gereksinim olmaktadır. Japonya finans sektörünü yabancı bankalara ve yatırıma açarak bu konuya yönelmektedir. Japon endüstriyel kültürü değişen sürece uyum sağlayamazsa, Japon endüstrisine karşılaştırmalı üstünlüğü veren dikkatli ve hesaplı zanaatçılık kendi kendini böylece tersine döndürebilmektedir. Toyota kendi güvenlik problemlerini tespit etme konusundaki geç girişimleri nedeniyle bir dönem üstünlüğünü kaybetmiştir. Bu yüzden, neyden korkulduğu konusuna zıt olarak, karşılaştırmalı üstünlüğün kaybolmakta olduğu - dünyanın düz olduğu – düşüncesine yönelik bir neden yoktur (Bhagwati, 2007a: 279). Paul Krugman'ın vurguladığı gibi, ulusal rekabet gücü yanıtıcı bir kurgudur. Hindistan ve Çin düşük ücretlere sahipse, döviz kuru avantajı dengelemek için ayarlanabilir veya sabit döviz kurları ile diğer mekanizmalar ticari dengeyi ayarlamaya ve yeniden karşılaştırmalı üstünlüğün oluşmasına yol açabilmektedir (Bhagwati, 2007a: 279; Bhagwati, 2010).

Konuyu daha doğru yorumlayabilmek için küreselleşme ile ilgili sadece dünyanın bir parçası (Çin ve Hindistan) üzerine değil, dünyanın geneli üzerine düşünmek gerektiği Bhagwati tarafından vurgulanmaktadır. Bhagwati (2005a), Hindistan'daki kolej eğitimi düzeyinde olan bir yaş grubunun sadece %6'sının kolej eğitimi aldığını, bunların sadece üçte ikisinin mezun olduğu ve sadece küçük bir kısmının İngilizce okuyabildiğini, bunların da çok az kısmının İngilizceyi konuşabildiği ve bunların da azının İngilizceyi anlaşılır şekilde konuştuğunu söyleyerek, “gerçekte düz yol tamamıyla düz değildir” diyerek konuya açıklık getirmektedir.

Küreselleşme ile birlikte, ülkeler yoğun bir rekabet ile yüzleşmektedir. Uluslararası ticarete açılma ve finansal piyasaların küresel entegrasyonu devam ederken, çokuluslu şirketler üretimde kullanılan parçaları üretmek ve ürünlerin nihai birleşimi, montajı için birçok farklı mekanı uygun bulmaktadır. Üretimin bu yapısı

teknik bilginin yayılımını kolaylaştırmaktadır. Uzak bölgelerdeki üreticiler internet sayesinde artık piyasalara ulaşabilmektedir. Bhagwati bunu “mesafenin ölümü”nün konuşulduğu bir durum olarak ifade etmiş ve artık küreselleşme ile birlikte üretimde “coğrafya tarih oldu” demiştir. Küreselleşen ekonomide gerçek problem daha çok uluslararası ticaret faaliyetinde bulunan birçok üreticinin yoğun bir rekabetle yüzleşmesidir. Uluslararası piyasada bir üretici, örneğin Portekiz, Brezilya veya Malezya gibi herhangi bir ülkeden sinsice yaklaşan rakip üreticiler ile karşı karşıya kalmaktadır (Bhagwati, 2005a). Dolayısıyla rekabetin acımasız olduğu uluslararası piyasada karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmak ve uluslararası ticaretten kazanç sağlamak adına rekabet yarışında tarafları endişelendiren bir durum ile karşılaşmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin yapısındaki değişim ile ilişkili olan bu durum, Bhagwati ve Dehejia (1994) tarafından “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi” ile açıklanmaktadır.

Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi’ne göre, Geleneksel teorilerin geçerli olduğu dönemde maliyet farklılıkları önemli bir faktördür. Karşılaştırmalı üstünlük bir anlamda “yoğun, kalın (thick)” dır ve politikalarla korunmaktadır. Günümüzde ise bıçak sırtında (knife-edge) yani diken üzerinde bir dengenin sağlandığı ekonomide karşılaştırmalı üstünlüklerin yapısı bir anlamda “zayıf, ince (thin)” dir, nitekim rekabet avantajlarının yoğun marjları kaybolmaktadır. Bu da, karşılaştırmalı üstünlüğü “kaleydoskopik” bir anlamda “oynak” bir yapıya dönüştürmektedir. Bu oynaklık veya uzmanlaşmanın “bıçak sırtında (knife-edge)” olma özelliği, uluslararası ticarete bir ülkenin bugün bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabileceğini, ancak yarın bu üstünlüğü rakibine kaptırıp kaybedebileceğini ve bir sonraki gün onu yeniden kazanabilmenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir (Bhagwati, 2005a; 2007a: 180). Bu, kaleydoskopik bir dönüşüm gibi üstünlüğü diğerine kaptıran bir ticaret modeli tasarımıdır (Bhagwati, 2005a).

Küreselleşme ve bu süreçte uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüklerin giderek kaleydoskopik hale gelmesinde etkili olan faktörler ise çeşitlidir. Nitekim bu faktörler firmaların uluslararası piyasada sahip oldukları rekabet marjlarının da küçülme nedenlerindedir. Bhagwati-Dehejia’ya göre, karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesinin başlıca nedenleri; küreselleşen çağda uluslararası

ticaretin giderek daha fazla serbestleşmesi, dolayısıyla üretim ve yatırımın küreselleşmesi (finansal küreselleşme), teknoloji ve teknik bilginin hızla yayılması ve rekabet düzeyindeki artışın yol açtığı sonuçlar ile ilgilidir (Bhagwati, 2002: 35; 2007a: 280; 2010). Bu yüzden uluslararası ticarete birçok faaliyette karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesi veya bıçak sırtında bir karşılaştırmalı üstünlük söz konusu olmakta; günümüzde karşılaştırmalı üstünlüğün yok olması değil, karşılaştırmalı üstünlüğün oynaklığı ile karşılaşmaktadır. Başka bir ifade ile küreselleşme bugün bıçak sırtında, oynak bir karşılaştırmalı üstünlüğü yansıtmaktadır. Bu da endüstriler, firmalar ve çalışanlar için korunmasızlık, kırılabilirlik yaratan yeni bir durumu yansıtmaktadır (Bhagwati, 2007a: 285, Traca, 2005: 431). Küreselleşen dünyada teknoloji ve know-how'ın hızlı yayılımı ve yenilik dolayısıyla Schumpeteryan monopol avantajları³ hızlı bir şekilde aşınmaktadır. Piyasada kalabilmek ve gelişebilmenin tek yolu “sürekli yenilikçi” olmaktır. Yeniliği teşvik etmeye yönelik eğitim ve politikalar, küreselleşme ile konumlanmış olan fırsatları yakalamayı başarmada oldukça önemlidir (Bhagwati, 2007a: 285, 286). Bu rekabet yarışında ülkeler avantaj sağlayabilmek adına, serbest ticaret için gerekli ön koşullar olarak adlandırdıkları iç ve dış politikaları uluslararası harmonize etmeyi “adil ticaret” olarak ortaya koymakta ve bu taleplerinin giderek yaygınlaşması da büyüyen kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük algısını yansıtmaktadır (Bhagwati, 1998a: 40).

Uluslararası piyasada acımasız bir rekabet ile yüzleşilirse, firmalar yapabilecekleri her ne değişim varsa rekabeti ele geçirmek için yapmaktadır, böylece aralarındaki maliyet farklılıkları birbirine yakınlaşmaktadır. Her türlü yurtiçi politikalar ve kurumlardaki farklılıklardan oluşan rakiplerin elde ettiği maliyet avantajları kadar bir sınırlama için lobi faaliyeti yaparlar. Ticaret anlaşmalarında işgücü ve çevre standartlarına olan artan talebi bir “fedakarlık felsefesi (altruizm)” olarak değil, rakiplerinin rekabetçiliğini azaltmanın bir yolu olarak görmektedirler.

³ J.A. Schumpeter, ekonomik kalkınma sürecinde monopol karlarının önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Ekonomik değişimin bir kaynağı olarak yeniliğin meydana gelmesinde monopolcü bir durumun yaratılması ya da monopolcü bir durumun kırılması gibi yeni bir organizasyon biçiminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda monopolistik firma karları araştırma-geliştirme yatırımları için fonları karşılamaktadır. Oysaki tam rekabetçi firmalar sermaye yatırımı için normal bir kar elde etmektedir. Monopol fiyatı tam rekabetinkinden daha yüksek ve elde edilen çıktı ise daha küçüktür. Bu monopole tam rekabetin üzerinde bir kar sağlayarak monopolcü firmanın AR-GE yatırımlarını finanse etmesini kolaylaştırmaktadır.

İşgücü ve çevresel standartların farklılığı yasal olmasına rağmen, özellikle zengin ülkelerin fakir ülkeleri standartlarına yakınsamaya zorlaması, ülkelerin rekabet üstünlüğünü kolaylıkla elinden alabilen bir faktör olarak kullanılabilirdiğini göstermektedir. Ülkelerin özellikle hizmet alanında çalışanları dahil etmek için Uyum Yardım Programlarını güçlendirmeleri gerekmektedir (Bhagwati, 2005a). Dolayısıyla Bhagwati, uluslararası ticaretten sağlanan kazançların gerçek olduğunu, fakat bazı durumlarda kurumsal müdahalenin ve yapılan işlerin yeniden inşasının gerekliliğini dile getirmektedir (Bhagwati, 2007a: 282).

Bu süreçte ülkelerin birbirine bağımlılığının karşı konulmaz hale gelmesi; uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı ilişkisini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu ilişkiyi ele alan Bhagwati-Dehejia Hipotezinin incelenmesi, kaleydoskopik bir yapıya bürünen karşılaştırmalı üstünlüklerin sonuçlarını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

3. Bhagwati-Dehejia: Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi

Küreselleşme sürecinde, dünya ekonomisi uluslararası serbestleşme girişimlerini arttırarak uluslararası ticaret vasıtasıyla ülkeler arasında giderek daha fazla bütünleşmektedir. Bu süreçte, OECD ülkeleri arasındaki teknoloji uyumu ya da bir başka deyişle teknoloji yakınsaması ve küresel çokuluslu şirketlerin dünya çevresinde yayılımı birçok modern endüstriyi ortaya çıkarmıştır (Bhagwati ve Dehejia, 1994: 25). Üretim know-how'ının yayılımı ile birlikte piyasaların daha fazla uluslararasılaşması – uluslararası ticaretin gayrisafi milli hasılaya oranının artması, küreselleşen üretimde çokuluslu şirketlerin daha büyük rolü – ve dünya sermaye piyasalarının artan entegrasyonu ülkelerin sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Böylece serbestleşme sürecinde piyasaların dışa açılması, endüstrileri acımasız bir rekabetle yüzleştirerek, zamanla öncekinden daha kırılgan bir yapıya kavuşturabilmektedir (Bhagwati ve Dehejia, 1994: 25, Bhagwati, 1995a: 45).

Serbestleşme girişimleri sonrasında, uluslararası ticaretin ülkelerin işgücü piyasasını etkilediği ve dolayısıyla da ücretler ve gelir dağılımı üzerinde eşitsizliklere yol açtığı, yıllardır yoğun olarak tartışılmaktadır. Nitekim, Geleneksel görüşün savunucularından Stolper-Samuelson, sanayileşmiş ülkelerde uluslararası serbest

ticaretin gelir dağılımı üzerinde yarattığı değişimleri incelemiş ve beceri-temelli (skill-biased) teknolojik değişimin gelir dağılımındaki eşitsizliğin temel nedeni olduğunu vurgulamıştır (Davidson ve Matusz, 2008: 12). Son 20 yıldır, Bhagwati ve Dehejia (1994), küreselleşmenin farklı bir kanal vasıtasıyla eşitsizlikte değişime neden olduğunu tartışmaktadır. Ticaret-temelli bu alternatif açıklama, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki büyük dalgalanmalar sonucu, uluslararası ticaretten başlayarak işgücü devir hızındaki bir artış vasıtasıyla vasıfsız işgücü ücretlerine doğru giden önemli bir bağlantıyı gündeme getirmektedir (Dean vd., 2004: 12). Bu kapsamda, Stolper-Samuelson'un açıklamasını, ticaret-temelli ve ticaret-temelli olmayan (trade-based and non-trade-based) açıklamaları da modele dahil ederek, artan beceri farklılığını hesaba katarak bir hipotez oluşturulmuştur. Bu çerçevede çalışmalarında, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük ve sermaye-beceri tamamlayıcılığına dair iki model sunulmaktadır (Dehejia, 1995: 36).

Birinci modelde Bhagwati ve Dehejia, küreselleşmenin karşılaştırmalı üstünlüklerin yapısını değiştirerek “kaleydoskopik (kaleidoscopic, çabuk ve sık değişen, oynak)” karşılaştırmalı üstünlüğe öncülük ettiğini savunmaktadır (Davidson ve Matusz, 2008: 8). Bhagwati ilk kez 1991 yılında yaptığı çalışmasında, bu oynaklığı işgücü devir hızı kavramı ile ilişkilendirerek “Yuvarlanan Taş” hipotezi olarak adlandırmaktadır. Daha sonra Bhagwati ve Dehejia 1994 yılındaki çalışmalarında “Bhagwati ve Dehejia Hipotezi” bir diğer kullanımıyla “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi” adı altında, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki bu sürekli ve hızlı değişimi “kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük” kavramı ile açıklamakta ve bu tarihten itibaren söz konusu hipotezi ayrıntılandırmaktadır (Bhagwati ve Dehejia, 1994; Dehejia, 1996: 3-4). Kısaca, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, küreselleşme ile bağlantılı olarak uluslararası ticaretin işgücü piyasası devir hızı, beşeri sermaye birikimi, ücretler ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı değişimleri açıklamak için geliştirilmiştir (Davidson ve Matusz, 2008: 8). Beceri ve ücretler üzerine etkilerin, ülkelerin ticaret modellerindeki değişimlerin işgücü devir hızını değiştirmesi vasıtasıyla söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.

Bhagwati ve Dehejia tarafından kurulan sermaye-beceri tamamlayıcılığına ilişkin ikinci modelde ise, teknolojik gelişimin hızla yayılmasına vurgu yapılarak,

teknoloji-temelli işlerin yaygınlaşmasının beceri-yoğun vasıflı işgücüne olan talebi arttırdığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla vasıfsız işgücünü ikame edici, vasıflı işgücünü tamamlayıcı bir sermaye karşılaştırmalı üstünlükleri etkileyerek ücretlerin farklılaşmasına nitekim gelir dağılımında eşitsizliklere neden olabilmektedir.

Detaylı olarak incelenirse; Jagdish Bhagwati ve Vivek H. Dehejia tarafından desteklenen Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, günümüzde yaşanan bu küresel entegrasyonun, uluslararası ticari açıklık vasıtasıyla ülkelerin üretim maliyetleri arasındaki farklılıkları giderek birbirine yaklaştırdığını savunmaktadır. Ayrıca, entegrasyon sürecinin bir sonucu olarak uluslararası ticari işlemlerde iletişim hızının artması ve araştırma faaliyetlerinin hızla gelişmesi endüstri ve firmaların kar marjlarının “jilet inceliğinde ya da bıçak sırtında” olduğu küresel bir ekonomiye öncülük etmektedir. Bu durum ülkeler arasında ince ve keskin bir rekabet yaratarak, karşılaştırmalı üstünlükleri çok hızlı değiştirebilen yani hareketlilik ve oynaklık anlamında “kaleydoskopik” bir yapıya kavuşturmaktadır (Bhagwati, 2006: 41; Dehejia, 1995b: 3-4). Böylece maliyetlerdeki çok küçük değişimler bile karşılaştırmalı üstünlüğün aniden bir ülkeden diğerine kaymasına neden olarak, endüstrileri oldukça “kırılgan” yapmaktadır (Bhagwati, 1993: 23). “Kırılgan” yapı, maliyetlerdeki küçük değişmelerin karşılaştırmalı üstünlüğün bir ülkeden diğerine aniden kaymasına neden olan bir durumdur (Zakhilwal, 2001: 3).

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük, bugün uluslararası anlamda yarışabilen firmaların üretim ve işlem maliyetlerindeki, üretim ve/veya ticaret politikalarındaki küçük değişmeler vasıtasıyla yarın karşılaştırmalı üstünlüklerini kaybederek piyasadan çıkması ve yerini endüstri liderlerinin alması şeklinde artan istihdam oynaklığını yaratmaktadır (Davidson ve Matusz, 2003: 26; 2008: 12;). Başka bir deyişle, bugün bir ülke X malında ve ticarete taraf olan diğer ülke Y malında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olurken; yarın bu aniden tam tersi yöne doğru gidebilmekte yani karşılaştırmalı üstünlükler bir ülkeden diğerine çok çabuk değişebilmektedir (Bhagwati ve Dehejia, 1994: 24). Bunun anlamı, dışarıda maliyetlerde görülen herhangi bir küçük, önemsiz değişikliğin bile uzmanlaşmayı ülkeler arasında kaydırarak, söz konusu ülkenin rekabetçiliğini kaybedebileceğidir (Bhagwati, 1998b: 10; 2010).

Bhagwati ve Dehejia, küreselleşme sürecinde üretim ve işlem maliyetlerindeki farklılıkların ülkeler arasında giderek yakınlaşmasına ve dolayısıyla acımasız bir rekabete bir başka deyişle uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin karşılaştırmalı üstünlüğün “kaleydoskopik” bir yapıya bürünmesine neden olan faktörleri açıkça şu şekilde ifade etmektedir (Bhagwati, 1991, 1994, 1995; Bhagwati, 1998b: 10; 2006: 41-42; Dehejia, 1995: 36-37):

- ❖ Kaleydoskopik yapıya neden olan faktörlerden biri, finansal küreselleşme (bir başka deyişle yatırımın küreselleşmesi) ile birlikte sermaye piyasalarının entegrasyonunun yarattığı ekonomik sonuçlar ile ilgilidir. Küreselleşme çağında sermaye piyasaları önceye kıyasla birbiri ile daha fazla entegre olmaktadır. Finansal piyasalar o kadar fazla bütünleştirilmiştir ki, bu yüzden ülkeler arasındaki borçlanma faiz oranları önceden olduğu gibi birbirinden uzak değildir, yani bir ülkedeki faiz oranlarındaki değişimler entegrasyon nedeniyle diğer ülkeleri de etkilemektedir. Dolayısıyla finansal küreselleşme, uluslararası ticari süreci etkileyerek karşılaştırmalı üstünlüklerin oynaklığına neden olabilmektedir.
- ❖ Bir diğer faktör, teknoloji ve teknik bilginin ülkeler arasında yayılımıdır. Teknoloji, OECD ülkeleri arasında hızlı bir şekilde yayılmakta ve teknoloji yakınsaması kaçınılmaz hale gelmektedir. Teknoloji ve teknik bilgi uluslararası daha kullanılabilir hale gelmekte ve dolayısıyla teknolojiye erişim kolaylaşmaktadır. Teknik bilgiyi barındıran teknolojinin üretimde yoğun olarak kullanılması, üretim ve iletişim maliyetlerini etkileyerek karşılaştırmalı üstünlüklerin el değiştirmesi üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca çokuluslu şirketler ülkeler arasında aynı know-how’ı farklı mekânlara ulaştırmaktadır. Farklı ülkeler teknik bilgiyi aynı ders kitaplarından öğrenebilmektedir. Bu da onları, rakiplerinin yetiştirildiği okulların sağladığı aynı bilgiyi kendi okullarında edinebilme imkânına kavuşturmuştur. Tersine beyin göçüne neden olan bu durum, teknik bilgiyi ana ülkeye geri taşımaktadır. Teknolojik üstünlük, karşılaştırmalı üstünlüğü beraberinde getirmektedir.

- ❖ Üretimin küreselleşmesi, çokuluslu şirketler ve teknik bilginin kullanımı ile birleşerek karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesine neden olan sebeplerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşen üretimde rolü artan çokuluslu şirketler bu süreçte bugün küçük fakat önemli maliyet avantajları arama davranışı içerisinde. Birçok ülkedeki endüstri ve üretimdeki rakip üreticiler bu yüzden yakın aralıklı maliyetlerle yüzleşmektedir. Üretimde artık giderek ürün farklılaştırılmasının yaygınlaşması, tercihlerin çeşitliliğini ve ülkelerin birbirine bağımlı olduğu bir üretim sistemini yaygın hale getirmekte ve uluslararası ticarete yön vermektedir. Üretimin bu yapısı ve üretimde ülkeler arasında oluşan karşılıklı bağımlılık, karşılaştırmalı üstünlükleri oynak bir yapıya kavuşturmuştur.
- ❖ Ekonomide uluslararası ticaretin payının giderek artması, rekabeti tetikleyerek karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesine neden olan esas faktörlerden biridir. Uluslararası piyasalara açılarak daha aktif bir şekilde ticaret yapan ülke sayısı oldukça fazlalıkmaktadır. Ülkelerin GSMH içindeki ticaret payı son 25 yılda iki katından daha fazla artmıştır. Uluslararası ticarete herhangi bir yerden sinsice yaklaşan rakipler ve bunun beklentisi şimdi öncekinden çok daha büyüktür.
- ❖ Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşmasına etki eden bir diğer faktör ise, uluslararası rekabet düzeyinin artmasıdır. Yatırım ve üretimin küreselleşmesi ve döviz kurlarının esnekliği ile uluslararası ticaretteki artış rakiplerin beklentilerini de arttırarak, uluslararası ticarete rekabeti acımasız bir hale getirmektedir. Bu durum belirli endüstriler ve firmaların karşılaştırmalı üstünlüğünün dış rekabet vasıtasıyla çabucak yıpratılabileceği, yok edilebileceği anlamına gelmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesine neden olan faktörler kısaca küreselleşme sonucu uluslararası ticaretin payının giderek artması, para ve sermaye piyasalarının ileri düzeyde entegrasyonu, üretim ve yatırımın küreselleşmesi, teknoloji ve teknik bilginin yayılımı ve uluslararası rekabet

düzeşinin artması Şeklinde sıralanabilir. Bu faktörler alt başlıklarda daha detaylı olarak incelenmektedir.

Kaleidoskopik karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı, mamul malların nispi fiyatlarında sürekli bir azalma olduğu veya beceri-temelli (skilled-based) teknik değişimin isteğe göre varsayıldığı Şeklinde varsayımlar yapmamakta; bunun yerine uluslararası ticaret yapan bir ekonomi kapsamında genişleyen bir beceri farklılığını biçimlendirilmiş gerçeklere uydurma çabasınada olan bir model inşa etmektedir. Yaklaşımada, bu model doğrudan iki ölkeli ve iki mallı (2x2) Neo-Klasik model üzerine kurulmaktadır. J. Bhagwati'nin "Yuvarlanan Taş (Rolling Stone)" hipotezine (Bhagwati, 1991) dayanan beşeri sermaye birikimi üzerine yaptığı varsayımı Neo-Klasik model içersine yerleştirilmektedir. Yuvarlanan Taş hipotezinin dahil edildiği Neoklasik modelin - ticaret hadlerinde sürekli bir gelişme olduğu varsayımı yapılmadan – artan beceri farklılığının sonuçlarını dağıttığı iddia edilmektedir (Dehejia, 1995b: 36). Yuvarlanan Taş hipotezi, Bhagwati (1991) tarafından Şu Şekilde ifade edilmektedir: "Dünya ekonomisinde 1980'lerde artan yatırım ve üretimin büyük oranda küreselleşmesi ve döviz kurlarının esnekliği, belli endüstriler ve firmaların karşılaştırmalı üstünlüğünün dış rekabet vasıtasıyla çok çabuk yıpratılabileceği, yok edilebileceği anlamını taşımaktadır. Bu da muhtemelen istihdamda daha fazla akış ve aksaklık (parçalanma) yaratmaktadır. Dolayısıyla işgücünün işler ve endüstriler arasında hareketliliği ortaya çıkmaktadır..." (Dehejia, 1995b: 36-37).

Daha açık bir ifadeyle teoriye göre, uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlükte görölen oynaklık, piyasada işgücü hareketliliği yaratarak, artan işgücü devir hızına öncülük etmektedir. Bu yüzden ekonomide "friksiyonel" veya "doğal işsizlik" in artması beklenmektedir. Artan bu ilave devir hızı işgücünün kazanç büyüme eğrisini düzleştirebilmektedir, çünkü daha oynak işgücü işsizlik sürecinde vasıfsız yetenekleri biriktirebilmekte ve bir ücret elde etmemektedir. Bhagwati (1991), uluslararası ticaretin işgücü devir hızını arttırarak işgücünün becerisi ve ücretleri üzerinde yarattığı bu etkiyi "Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz (A Rolling Stone Gathers No Moss)" etkisi olarak adlandırmaktadır. Burada Bhagwati, hareket halinde olan işgücünün becerilerini biriktirmesinin söz konusu olamayacağını bunun da ücrete olumsuz bir Şekilde yansıyacağını ifade etmektedir (Bhagwati ve Dehejia,

1994: 25). Uluslararası ticari dalgalanmalar işgücü devir hızını arttırmakta, bu da daha az beceriye sahip vasıfsız işgücüne oranla vasıflı işgücünün ücretini daha fazla arttırabilmektedir (Beaulieu vd., 2004: 2). Dolayısıyla Bhagwati ve Dehejia, küreselleşmenin - Stolper-Samuelson etkileri görülme bile - nispi geliri etkileyebileceğini öngörmektedir.

Sonuç olarak, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi küreselleşme çağında uluslararası serbestleşme sürecinde ortaya çıkacak 4 temel sonuca ulaşmaktadır (Beaulieu vd., 2004: 5-6; Bhagwati, 1995b: 23, 44-45; Zakhilwal, 2001: 3):

1. Ceteris paribus, ticarete konu mal üreten endüstriler arasında işgücü devir hızı artmaktadır. Bu durum endüstrileri daha kırılğan (footloose) yapmakta ve friksiyonel işsizliğin artmasına öncülük etmektedir.
2. Her ilave devir hızı artışı “Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz” etkisi nedeniyle vasıflı işgücüne göre daha hareketli olan vasıfsız işgücünün beceri birikimini giderek küçültmekte, fakat vasıflı işgücününkini aynı şiddette etkilememektedir. Bu da, daha az eğitilmiş çalışanların yani vasıfsız işgücünün reel ücretlerinde bir azalma veya durgunluğa sebep olması anlamına gelmektedir. Vasıflı işgücünün bu etkiden korunduğu varsayılmaktadır.
3. Daha yetenekli olanlar karşısında yeteneksizler için daha uzun işsizlik süreleri, ilk grup için daha düz bir kazanç profilini desteklemektedir. Dolayısıyla artan işgücü devir hızı, daha az beceri birikimi nedeniyle kazanç büyüme profilini de düzleştirebilmektedir (durağanlaştırmaktadır).
4. Tümüyle bu faktörler vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında gözlemlenen ücret farklılıkları için ticarete-bağlı bir açıklama yapmaktadır. Vasıfsız işgücüne göre vasıflı işgücü iş-sağlama becerilerinin daha iyi geçişliliğine yani işyerinde kazanılan becerilerini daha fazla aktarabilme özelliğine sahipse, ceteris paribus, yukarıda bahsedilen söz konusu 3 faktör artan ücret farklılığını da açıklayabilmektedir. Sonuçta, işgücü devir hızındaki artıştan kaynaklanan farklı beceri birikimi kalıpları ve işsizlik süresi vasıflı/vasıfsız beceri farklılığında bir genişlemeye öncülük etmektedir.

Bhagwati-Dehejia bu alternatif açıklamanın teknolojik değişim açıklamasının yaptığı etkiyi sağlayabildiği konusunda şüpheleri olduğunu da kabul etmektedir. Geleneksel ticaret modellerine alternatif olarak geliştirilen yeni teoriler kapsamında ortaya atılan “kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük” kavramı, sektörün işgücü devir hızını etkileyerek ülkelerin istihdam ve ücret politikalarını etkilemesi dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde önemli sonuçlar yaratabilmektedir. Özetle, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde temel ilişki, uluslararası ticaretin serbestleşmesinin karşılaştırmalı üstünlükleri kaleydoskopik hale getirerek, işgücü devir hızını arttırması ve işgücü devir hızındaki bu artışın vasıflı-vasıfsız işgücünün beceri birikimini etkilemesi dolayısıyla işgücü ücretlerini farklılaştırması ve sonunda gelir dağılımında eşitsizliğe neden olması şeklindedir. Bu durumda karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelme nedenlerini ve bu nedenlerin yarattığı sonuçları daha detaylı incelemek kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezini özümsemek adına faydalı olacaktır.

3.1. Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi ve Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler

Uluslararası ticarete ülkelerin bir malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olma biçiminin kaleydoskopik bir hal almasına etki eden faktörler, ekonomik küreselleşmenin sonuçları ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomik küreselleşme hareketleri ilk olarak uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve beraberinde üretimin küreselleşmesi, ikinci olarak ise finansal küreselleşme şeklinde iki ayrı aşamada gerçekleşmektedir. Burada öncelikle uluslararası ticaretin serbestleştirilerek, ticaretin payındaki sürekli artış üzerine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesinde temel neden, öncelikle uluslararası piyasada ticaretin payının giderek artmasıdır (Bhagwati, 2003: 2; Haynes, 2003: 1040-1041).

Bu çerçevede uluslararası serbestleşme girişimlerinin en önemlilerinden biri olan GATT, ülkelerin uluslararası ticaretinin önündeki engelleri kaldırması yönünde önemli adımlar atmaktadır. Daha sonra 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), GATT’ın yerini almaktadır. Zamanla birçok ülke WTO’ya üye olarak serbestleşme yönünde girişimlerde bulunmaktadır. Artık WTO’nun çekici motor

rolünü üstlendiği dünya ekonomisinde ulusal ekonomiler artan bir hızla uluslararası ticaret, sermaye ve işgücü akımları ile etkileşimde bulunmakta bir tür uluslararası entegrasyon süreci yaşanmaktadır (Dikkaya ve Deniz, 2006: 169). Gümrükler ve vergilerin GATT ve WTO'nun çabaları ile kaldırılması ve kamu müdahalelerinin azaltılması, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırarak dünya ticaret hacmini arttırmaktadır. Mal ve hizmet ticareti milli gelire nispeten daha hızlı büyümeye devam etmektedir. Aynı şekilde ticarete konu mal sektörü içerisinde uluslararası ticaretin payı oldukça artmaktadır (Bhagwati, 1998a: 20). Büyüyen özel sektör ve özellikle çokuluslu şirketler de bu süreçte önemli bir role sahiptir (Dikkaya ve Deniz: 2006: 170).

Uluslararası serbestleşme girişimleri sonucu ülkelerin bu süreçten avantaj elde etmeleri, onları uluslararası ticari faaliyetlere doğru daha fazla yönlentmektedir. Bhagwati'ye göre uluslararası ticaret, iki aşamada gelir elde etmeye yardımcı olmaktadır: birincisi, uluslararası ticaret ekonomik büyümeye öncülük etmekte; ikincisi, ekonomik büyüme yoksulluğu azaltmaktadır. Her iki aşama lehine oldukça kuvvetli kanıtlar mevcuttur. Arvind Panagariya, savaş sonrası dönemde kişi başına düşen yüksek büyüme oranlarının yüksek ticari büyüme oranları ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunu bu ülkelerin “ekonomik mucizeleri” olarak adlandırmaktadır (Bhagwati, 2003: 2, 4-5).

Dünya çapında uluslararası ticari engellerin azaltılması, piyasada ticaret faaliyetinde bulunan ihracatçı firmaların uluslararası piyasada elde ettiği karları artırmaktadır. İhracat yapmaya başlayan firmaların endüstri içerisindeki üretim artışına paralel olarak emek talebi artmaktadır. Emek talebindeki bu artış, faktör fiyatlarını arttırmakta ve ihracat yapmayan firmaların karlarını azaltmaktadır. Yurtiçi piyasada karlardaki bu azalma, öncelikle düşük verimli bazı firmaları endüstriden çıkmaya zorlamaktadır. Düşük verimli firmalar endüstriden çıktığında ve üretim ve istihdam daha yüksek verimli firmalara doğru yeniden dağıldığında, ortalama endüstri verimliliği artmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, kaynakların düşük verimli firmalardan yüksek verimli firmalara doğru kayması (yeniden dağılım etkisi), toplam verimliliğin artmasını sağlamaktadır. Bu kayma boyunca büyüklük ve istihdam açısından ihracatçı/ithalatçı firmaların ihracatçı/ithalatçı olmayanlardan daha hızlı büyüdüğü birçok çalışmada kanıtlanmaktadır. Sektörde ihracatçı/ithalatçı firmaların

ticari maliyetlerindeki azalmalar; daha büyük, daha üretken, daha beceri sermaye yoğun firmalara fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla uluslararası ticarete katılan firmalar, ticaret yapmayan firmalardan daha büyük, daha verimli ve daha sermaye yoğun olmaktadır (Ahn, 2011: 69; Altomonte ve Bekes, 2008: 3; Bernard vd., 2004: 7, 13; Castellani vd., 2008: 2; Davidson ve Matusz, 2008: 14; Redding, 2010: 3, 13). Bu durum uluslararası piyasada potansiyel rakiplerin daha güçlü ve ticarete konu malda üstün olabilme kapasitesine sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin aniden karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetme riski oldukça yüksektir.

Tybout ve Westbrook (1995), Meksika'nın uluslararası ticaretini serbestleştirmesinin etkilerini 1984-1989 dönemi için incelediğinde, serbestleşmenin birçok endüstride ortalama maliyetleri azalttığını bulmaktadır (Altomonte vd., 2011: 2). Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, firma performansını da olumlu yönde etkilemektedir. Ticari faaliyetler ve firma performansı arasındaki pozitif ilişkide 3 kanal söz konusudur: Üretim etkinliğine katkı sağlayan mevcut ara mallarının daha geniş çeşitlerinin üretimde yer alması (çeşitlilik etkisi), dışarıda mevcut olan aynı ara mallarının yerel olanlardan daha iyi bir kaliteye sahip olabilmesi (kalite etkisi) ve ithalatçı firmaların ithal edilen maldaki üstün teknolojinin bir kısmına sahip olması (öğrenme etkisi) dir (Altomonte ve Bekes, 2008: 3-4). Söz konusu etkiler, uluslararası ticaretin serbestleşmesi vasıtasıyla firmaların daha etkin olmalarını sağlamaktadır (Castellani vd., 2008: 3). Ayrıca uluslararası ticarete açıklık firmaların ölçek ekonomilerinden faydalanmalarına izin vermektedir (Davidson ve Matusz, 2008: 14). Dolayısıyla küreselleşme çağında ülkelerin uluslararası ticaret önündeki engelleri kaldırması vasıtasıyla firmalar/endüstriler seçimlerini uluslararası ticari faaliyetten yana kullanmaktadır. Nitekim uluslararası ticaretin ülkelerin GSMH'si içerisindeki payı giderek artmaktadır. Artan ticari faaliyetler ise, ülkelerin birbirine entegre ve daha bağımlı olduğu bir sistem yaratmaktadır. Bu durum karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Uluslararası ticaretin kazançları, neden bazı ülkeler bazı endüstrilerde diğer ülkelerden daha fazla ihracat yaparken (endüstriler-arası ticaret), neden bazı ülkelerin endüstriler içerisinde iki yönlü ticaret yaptıkları (endüstri-içi ticaret) ve neden uluslararası ticaretin bu iki formunu da kullanan endüstrilerde bazı firmaların

uluslararası piyasalara katılırken bazılarının katılmadığı soruları ile yakından ilişkilidir (Redding, 2010: 3). Endüstriler-arası ticaret, bir ülke endüstrisinin birine ihracat ve bir diğer endüstriye ithalat yaptığında oluşurken; endüstri-içi ticaret, aynı endüstri içerisinde iki yönlü ihracat ve ithalat söz konusu olduğunda oluşmaktadır (Bernard vd., 2007: 19). Dünya ticareti içinde endüstri-içi ticaretin artışı, üretim sürecinin uluslararası entegre olma yönündeki eğilimini destekler niteliktedir. Çünkü endüstri-içi ticaret büyük ölçüde, üretim sürecinin çeşitli aşamalarında üretim yerlerinin farklı mekânlarda yapıldığını ifade etmektedir. Geleneksel görüşün savunduğu endüstriler-arası ticaret biçimi, günümüzde Yeni Ticaret Teorileri kapsamında geliştirilen endüstri-içi ticaret biçimine dönüşmektedir. Böylece uluslararası ticaretin benzer faktör donatımına sahip ülkeler arasında, benzer fakat farklılaştırılmış ürünler üzerinden yapılması yaygınlaşmaktadır (Demir, 2001: 97). Bu da karşılaştırmalı üstünlüklerin çok çabuk el değiştirebileceğinin açık bir göstergesidir.

Endüstri-içi ticaret biçimi, ürün farklılaştırılması ve ölçek ekonomilerin avantajlarından yararlanmayı sağlamaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, piyasaların genişleyerek ölçek ekonomileri kapsamında firmaların maliyetlerini azaltabilmelerine olanak sağlamakta ve bu durum firmaları üretim artışı ve ihracata teşvik etmektedir. Uluslararası ticaretten sağlanan kazançlar, üretim ölçeği arttığında üretim maliyetlerindeki düşme sebebiyle oluşmakta ve bu da daha düşük fiyatlara dönüşmektedir. Burada toplum daha düşük fiyatlar ve daha kaliteli, çeşitli ve daha fazla tüketim imkânlarından tümüyle fayda sağlarken, kaynakların sürekli yer değiştirmesi piyasada acımasız bir rekabete neden olarak, kazanan ve kaybedenleri yarattığı bir karşılaştırmalı üstünlük yarışını meydana getirmektedir. Ayrıca hızla büyüyen sermaye birikimi ve teknoloji yayılımı, ülkelerin uluslararası ticarete bir malda sahip olduğu ihracatçı rolünü zamanla ithalatçı konumuna getirebilmektedir (Massé, 2001: 214). Dolayısıyla bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan bir ülke söz konusu maldaki üstünlüğünü kaybedebilmektedir. Bu olasılıklara karşı firmalar/endüstriler söz konusu malda sahip oldukları üstünlüğü koruyabilmek için stratejilerini akıllıca belirlemek ve sürekli yenilemek zorundadırlar. Bhagwati, uluslararası ticaret hacmindeki artış eğiliminin, bu süreçte kaleydoskopik

karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşması için gerekli ortamı sağladığını vurgulamaktadır.

3.2. Üretimin Küreselleşmesi ve Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Hale Gelmesi

Üretimin küreselleşmesi, karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesinin önemli bir nedenidir. Üretimin küreselleşmesi, bir ürünün üretiminde kullanılan girdilerin (sermaye, emek, teknoloji ve hammadde, ara mallar ve dağıtım) çokuluslu şirketler vasıtasıyla oldukça farklı kaynak ve ülkelerden temin edilerek, üretimlerinin tamamını veya belirli aşamalarını bir başka ülkeye kendi bünyelerinde veya farklı derecelerde dışsallaştırarak kaydırmalarıdır. Dış tedarik sonucu temin edilen ürünler, genellikle çokuluslu şirketlerin köken ülkesine ithal edilmekte ve çokuluslu şirketlerin kendi markası ile satışa sunulmaktadır. Yaygın hale gelen çokuluslu şirketler, ülkeler arasındaki üretim aşamalarının parçalarını birbirine bağlayarak üretimin küreselleşmesinde önemli bir aktör olarak rol oynamaktadır (Bhagwati, 1993: 23).

Dünyada üretimin küreselleşmesi süreci, imalat sanayi sektöründe otomotiv ve uçak şirketleri tarafından başlatılmış, daha sonra bu sürece önce tüccar işletmeler (trader) ve ardından da hizmet sektörü katılmıştır (Aykaç vd., 2009: 59-61). Özellikle üretim maliyetlerini minimize etmek amacıyla, üretim sürecinin emek-yoğun aşamaları, Latin Amerika ve Asya gibi düşük ücretli ülkelere doğru yer değiştirmektedir (Demir, 2001: 89-90). Gelişmiş ülkelerin nispi faktör bolluğu ve böylece karşılaştırmalı üstünlüğü yönetim, teknik, dil ve niceliksel becerilere sahip vasıflı emeğe dayanmakta iken; gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğü ise, vasıfsız emek yoğun bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler üretimin vasıfsız emek gerektiren aşamalarını vasıfsız emeğin yoğun olduğu daha düşük ücretli gelişmekte olan ülkelere kaydırmayı tercih etmektedir. Emeğin vasıflı veya vasıfsız oluşu, ülkede mekânsal bir avantaj meydana getirmekte ve ülkeler arasında ortaklaşa bir üretim süreci maliyet avantajlarından yararlanmayı sağlamaktadır (Clark, 2010: 329-330).

Parçalı üretim yapısını ifade eden bu süreç, uluslararası ticarete çokuluslu şirketler vasıtasıyla üretimin coğrafik sınırlarını kaldırmakta ve tek bir mekanla

sınırlı kalmamasını sağlamaktadır. Dolayısıyla aynı nitelikteki işler maliyetlerin daha ucuz olduğu mekanlara doğru kaymaktadır. Nitekim söz konusu ülkeler bu üretim faaliyetleri ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını da ülkeye çekmektedir. Diğer yandan, eğer doğrudan yabancı yatırım ülkeden çıkarsa ya ülkedeki işlerin yok olmasına neden olmakta ya da işgücü ücretlerini aşağıya doğru çekmektedir (Bhagwati, 2002: 87-89). Bir diğer açıdan, uluslararası rekabet ortamında bir iş yok olurken yerini yeni bir iş almakta ve piyasada bu anlamda süregelen bir hareketlilik yaşanmaktadır.

Uluslararası bütünleşme ve serbestleşme süreci, üretimin küreselleşmesi dolayısıyla üretim yapısının değişmesi ile sonuçlanmaktadır. Böylece daha teknoloji-yoğun ve tüketici-odaklı, ürün farklılaştırmasına dayalı üretim sistemi oluşmakta ve bu üretim sistemi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini aniden değiştirebilecek bir yapıya bürünmektedir. Bu değişim sürecinde, önce standart kitle üretimi ve işgücü yoğun montaj üretime dayalı Fordist üretim biçiminden Post-Fordist ya da esnek üretim biçimine geçiş yaşanmıştır.

Kitle üretimine dayalı Fordist üretim biçiminde, işler en küçük parçalara bölünerek vasıfsız işçilerin istihdamına dayanmanın yanı sıra, büyük ve istikrarlı piyasalara yönelik standart mal ve hizmet üretimi, dev ölçekli bürokratik örgütsel yapılar, esnek olmayan çok pahalı ve tek amaçlı makine ve teçhizatına dayalı üretim sistemini gerekli kılmaktadır. Makinalar standart bir ürün modeline göre tasarlandığından, başka bir ürün modeline geçmek neredeyse imkansız ve oldukça maliyetli ve üretimde zaman kaybedici bir faktör olmaktadır. Nitekim yeni bir ürün veya modelin üretimi için tüm makine ve teçhizatın yenilenmesi gerekmektedir (Aykaç vd., 2009: 17, 18). Bu yüzden Fordist üretim sistemi katı bir sistemdir. Genellikle fiyat bazında rekabet edilebilmekte ve başarı büyük ölçüde ucuz ve standart mal üretilerek elde edilmektedir. Üretimin küçük parçalara bölünerek standartlaştırılması işçilerin çok daha seri çalışmalarını sağlamış, böylece emek verimlilikleri arttırılmış ve üretim süresi kısaltılmıştır. Tüm bu teknolojik değişikliklerle, artık emek sürecini düşünen, tasarlayan ve uygulayan ustaların yerini, sadece küçük bir parça-işi sürekli tekrarlayan vasıfsız işçiler almıştır (Ansal, 1999: 9-11).

Fordist üretim sisteminde, işin bunaltıcı niteliği ve artan yoğunluğu yüzünden, işçiler dayanamayıp işlerini kısa sürede terk etmeye yönelmiş, 1914 yılında yıllık işgücü devir hızı oranı %400'e ulaşmıştır. Bu kabaca, yüz işçisi olan bir işyerinde işgücünün bir yılda dört kez yenileniyor olması demektir. Ayrıca üretim standartlaştırılarak, büyük hacimlerde ana stoklar ve iş istasyonları arasında tampon stoklar oluşturularak sağlanmaya çalışıldığından, stok maliyetleri de yüksek düzeylere ulaşmaktadır. Bu süreç, tekelleşmenin giderek güçlenmesine neden olmuştur. 1960'ların sonuna doğru, makinaların sürekli ve giderek daha yoğun kullanımının, verimlilik artırıcı potansiyelinin tükenmeye başlaması ile üretim ve tüketim arasındaki denge bozulmaya başlamıştır. 1970'lerde ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan üretim fazlası, ürün kalitesine daha fazla önem verme gereğini ortaya çıkarmış, bu da tüketim normlarının değişmesine neden olmuştur (Ansal, 1999: 11-14). Uluslararası rekabet artık fiyatın yanı sıra yaratıcılığa, değişen talep koşullarına hızla cevap verme yeteneğine ve mal çeşitlenmesine dayanmaya başlamıştır (Demir, 2001: 97). Üretimin uluslararası piyasalara yönelmesi talebin çeşitlenmesine ve dolayısıyla büyük talep dalgalanmalarına yol açmaktadır.

1970'li yıllardan itibaren üretim ortada “çekirdek” olarak isimlendirilen büyük işletmelerle, etrafındaki “uydu” konumundaki tedarikçi firma ağları biçiminde yapılaşmaya başlamaktadır (Ansal, 1999: 13). Böylece piyasada istikrarsız ve küçük pazarların hakim olmaya başlaması, talebin değişken olması ve standart ucuz malların yerini kaliteli ve değişken ürünlerin alması üretimin organizasyonunda yeni arayışları getirmektedir. 1980'li ve 90'lı yıllarda sanayi üretiminde rekabet koşulları önemli ölçüde keskinleşmiş ve uluslararası piyasalarda değişen rekabet koşullarına, standart kitle tüketim malları üretimine dayalı Fordist sistemin uyum sağlanması güçleşmiştir. Yeni teknolojilerin gelişimi ve yeni yönetim anlayışının yaygınlaşması ile ileri teknoloji kullanan küçük ölçekli işletmelerin ve girişimciliğin baskın olduğu, minimum stok maliyeti ile üretim yapılabilen “esnek üretim” veya “Post-Fordist üretim” olarak adlandırılan yeni üretim sistemine geçilmiştir (Aykaç vd., 2009: 19; Aytuğ, 2011: 56, 59; Demir, 2001: 97-98). 1980 sonrasında bu Post-Fordist üretim yapısı içinde “esnek uzmanlık” modeli ve Japon üretim tekniği olarak da anılan “yalın üretim” modeli olmak üzere iki sistem ön plana çıkmaktadır (Uyanık, 2003: 3).

Esnek üretim, kitlesel olarak üretimi yapılan standartlaştırılmış mal üretimi yerine, talebe göre şekillenen, farklı pazar bölümlerinin isteklerini kısa sürede karşılamaya yönelik bir üretim anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Aykaç vd., 2009: 19; Aytuğ, 2011: 56, 59; Demir, 2001: 97-98). Değişen pazar koşulları firmaları müşteri odaklı olmaya yöneltirken, kitlesel üretim önemini yitirmemekle birlikte, kısa dönemli parçalı üretim, küçük ve kümelenmiş firmalar, dikey bütünleşme ve işletmeler arası işbirliği gibi unsurlar bu süreçte ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu süreç, ürünlerin farklılaşmasını ve çeşitlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ürün farklılaştırmasını kullanarak ülkeler mevcut ürüne yeni bir özellik eklemekte ve böylece ürüne olan talebini arttırabilmektedir. Bu durum ülkenin, ticarete konu olan bu malın karşılaştırmalı üstünlüğünü elde etmesini sağlamaktadır. Diğer ülkelerin de aynı yöntemleri kullandığı göz önünde bulundurulursa, karşılaştırmalı üstünlüklerin sürekli el değiştirmesi muhtemeldir. Firmalar esnekliği sağlamada ve üretim sürecini kısaltmada teknolojiden yararlanmakta ve özellikle bilgisayar destekli teknolojileri kullanmaktadır (Aytuğ, 2011: 58-59). Esnek üretim sistemi kısaca, düşük hacimli, değişen tüketici tercihlerine yönelik çok fazla çeşitlilikteki malları üretebilmek, bir malın üretiminden diğerine geçişte ayarlama ve bekleme sürelerini kısaltmak, makineleşmenin ve aşırı uzmanlaşmanın yarattığı verimlilik kaybını önlemek, hatalı üretim riskini azaltmak, stok kontrolü yaparak stok maliyetlerini düşürmek, emeği ikame eden ve emek verimliliğini artıran yeni teknolojileri kullanmak gibi unsurları içermektedir (Çakmak, 2004: 242).

II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'da üretimin daha küçük kümeler halinde ve daha esnek üretim yapacak biçimde örgütlendirilmesi yoluyla emek üretkenliğinin önemli ölçüde arttırılabilmesi, Japon üretim tekniğine dikkati çekmektedir. Buradan hareketle, zamanla yalın üretim sisteminde, Japon üretim tekniğinden yararlanılarak çok farklı bir üretim ve yönetim anlayışı şekillenmiş ve mikro-elektronik teknolojisi ile bu üretim sisteminin başarısı garantilenmiştir. Japon üretim tekniğinde; toplam kalite kontrolü, tam zamanında üretim ve kalite kontrol çemberleri şeklinde, ülkelerin malın karşılaştırmalı üstünlüğünü elde etmesini sağlayacak, üç uygulama söz konusudur. Toplam kalite kontrolü sayesinde, üretim sürecinde ara mallarda ve hammadelerde hatalı ürün ya da üretimi daha ortaya çıkmadan önlemeye ya da tamamen ortadan kaldırmaya çalışan sıfır hatalı üretimi gerçekleştirmeye yönelik bir

teknik kullanılmaktadır. Kalite kontrolünün sadece üretim sürecinin belirli bölümlerinin kontrolünde değil, sürekli yapılıyor olması ve böylece üretim akışının sekteye uğramaması dolayısıyla bütün işçilere sorumluluk düşmektedir. İşçilerin, Fordist üretimde olduğu gibi, yalnız belirli bir parça işi değil, çok değişik işleri yapabilecek vasıfta olması ve herhangi bir hatalı üretim ya da makinaların arızalanması durumunda derhal müdahale edip sorunu çözmesi beklenmektedir. Dolayısıyla işçiler, Fordist üretimdeki gibi sadece belirli bir parça işi yapabilme becerisinde değil, çeşitli işlere ait üretim bilgi ve becerisine sahip olacak düzeyde vasıflıdır. Hataların önlenmesi sonucu ise, üretimde ikinci kalite ürün üretimi ve hatalı üretimden kaynaklı zaman kaybını önleyerek maliyetlere pozitif katkı sağlanmaktadır (Ansal, 1999: 14-15; Demir, 2001: 98-99; Uyanık, 2003: 4).

Talebe göre üretimi ifade eden tam zamanında üretim, sıfır stokla ve müşteri siparişine göre üretimi ifade etmektedir. Üretimde kullanılan girdilerin üretim sürecine tam gerekli oldukları zamanda ulaştırılıp stoklamaya gerek kalmadan hemen üretime sokulmasını demektir. Böylece üretim hattında büyük bir akıcılık sağlanmakta ve stok üretim maliyetleri ortadan kalkmaktadır. Talebe göre üretim sayesinde, ürün modeli değiştikçe üretim sürecinde değiştirilmesi gereken parçalar çok hızlı bir şekilde yapılabilir (Ansal, 1999: 14-15; Demir, 2001: 98-99; Uyanık, 2003: 4). Bu süreçte yüksek teknolojilerin kullanılması ve emeğin yerini otomasyonun alması, nitelikli/vasıflı ve uzmanlığa sahip işgücüne olan gereksinimi arttırmaktadır (Aytuğ, 2011: 61). Esnek üretim sisteminin ilk uygulamalarına Toyota otomotiv firması örneğini vermek gerekmektedir. Toyota otomotiv fabrikası, kitlesel üretimi de bünyesinde barındıran, küçük kümeler halinde üretim ile, çeşitli parçaların imalat işlemleri bakımından birbirine benzeyen modellerini çok sayıda üreterek piyasaya sürmüştür. Modeller arasında geçiş sıklığının yüksek olması, daha esnek makineler kullanılmasını gerektirmiştir. Fordist üretim sisteminde, kalıp değiştirme işlemi özel bir ekip tarafından ancak sekiz saatte yapılabildiğinden, aynı üretim hattında bir veya iki modelden fazla otomobil üretilmemektedir. Oysaki, Toyota'da aynı işlem 1970'de 40 ila 150 dakika arasında yapılmakta iken, bu süre 1980'de 5 ila 15 dakikaya indirilebilmiştir (Hoffman ve Kaplinsky, 1988). Buna bağlı olarak Toyota 1974 ile 1980 yılları arasında büyük bir model çeşitlemesine gitmiş, aynı üretim hattında üretebildiği temel model sayısını 24'ten 50'ye çıkarmıştır (Ansal,

1999: 15; Çakmak, 2004: 245-246). Örnekten hareketle, teknolojik gelişmeler sayesinde birçok ülkedeki firmalar birçok çeşit modeli üretebilir hale gelmekte ve uluslararası ticarete farklı gelir gruplarındaki tüketici kitlesinin taleplerinin çeşitlendiği geniş bir model yelpazesine sahip olmakta, dolayısıyla geniş bir piyasaya hitap etmektedir. Farklı ürün çeşitlerinin seri üretimini mümkün kılan bu esnek üretim biçiminde, üretim teknolojisinde sağlanan bir gelişme karşılaştırmalı üstünlüğün aniden kazanılmasına olanak sağlamaktadır.

Esnek üretim sistemi içerisinde üretim yapısında görülen bir diğer değişme, üretimde dikey uzmanlaşma biçimindedir. Geleneksel görüşün savunduğu üzere, işbölümüne dayalı yatay uzmanlaşma şeklindeki basit üretim yapısı zamanla yerini dikey uzmanlaşmaya⁴ dayalı parçalı üretim yapısına bırakmaktadır. Üretimin tek bir ülkede gerçekleştirildiği nihai mallardan, birçok ülkeyi kapsayan parçalı üretim zincirinde, ara girdilerin yoğun olarak kullanıldığı mallara doğru ticaretin kompozisyonu değişmektedir (Gökalp ve Akgün, 2011a: 48). Bu dikey ticaret zinciri, üretimin küreselleşmesi ve ülkelerin birbirine bağımlılığındaki artışı içermektedir. Bu durumda, bir malın üretiminin her bir aşamasında uzmanlaşan farklı bir ülke söz konusudur. Böylece ülkeler malın üretiminde birbirine bağımlıdır ve üretimde rol oynayan her ülke malın üretiminin bir bölümünde uzmanlaşmaktadır (Chen, Kondratowicz ve Yi, 2005: 37). Teknolojik gelişmelere paralel olarak ulaşım maliyetlerindeki gelişmelerin de katkısıyla her aşamanın, en düşük maliyetle üretimin yapılacağı mekanda/ülkede gerçekleştirilmesi olanağı, karşılaştırmalı üstünlüğün sağladığı maliyet avantajlarından yararlanılarak üretim yapılmasını sağlamaktadır. Böylece üretim çok aşamalı ve daha ucuza gerçekleştirilmektedir. Üretim biçimi yerel ya da ulusal ölçekte kalmamakta, küresel üretim ağına dönüşmektedir. Örneğin etkin ulaşım sistemlerini kullanan General Motors (GM)⁵ şirketi, arabanın Meksika’da üretilen parçalarını Michigan’da birleştirmekte ve ABD veya Kanada piyasasında bu arabaları satmaktadır. Ya da Çek Cumhuriyeti’nde arabanın motoru yapılırken; araba Doğu Almanya’da üretilmekte ve Batı Avrupa’da satılmaktadır (Moody, 1997: 69).

⁴ Dikey uzmanlaşma, “bir ülkenin ihraç ettiği mallardaki ithal girdi kullanımı” olarak tanımlanmaktadır (Hummels, Rapaport ve Yi, 1998: 80; Hummels, Ishii ve Yi, 2001: 76).

⁵ 1908 yılında ABD’de kurulmuş bir şirkettir.

Fiyat ve kalite, rekabeti parçalı üretim yapısı içerisinde firmalar açısından belirleyici faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Firmalar fiyat rekabetinde üstünlük sağlamak için işgücü maliyetlerinin düşük ve talebin yüksek olduğu ülkelere doğru üretimlerini kaydırmaktadır. Çünkü her ülkenin düşük üretim maliyetleri ile üretim yapma çabası karşısında, bir ülkenin elde ettiği küçük bir maliyet avantajı bile karşılaştırmalı üstünlüğü elde etmesini sağlamaktadır. Çin, Hindistan ve Meksika gibi ülkelerde işgücü maliyetlerinin nispeten daha düşük ve işgücü talebinin daha yüksek olması, yabancı firmaları ilk etapta bu ülkelere yönlendirerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını bu ülkelere çekmektedir. Gelişmiş ülkelerde yapılan yazılım ve veri işleme gibi işler, söz konusu ülkelere kaymaktadır. Sonuçta, ürün çeşitliliği arttığı ve teknolojiler iç içe geçtiği için firma ve endüstriler, en iyi yaptıkları işte uzmanlaşıp diğer parçaları temin etmek için etkin çalışan bir tedarik zinciri kurma yoluna gitmektedirler (Akçomak, 2012: 11, 12).

Küresel üretim zincirine otomotiv sektöründen bir örnek verilirse; *Faurecia*, merkezi Fransa'nın Nanterre kentinde olan ve dünyanın otomotiv çokuluslularına (Audi, BMW, Renault, Citroen, Peugeot, Fiat, Ford, MercedesBenz, Mitsubishi, Nissan, Opel, VW ve Volvo'ya) oto parça grupları, yani modüller ve sistemler tasarlayan ve üreten birinci kademe bir tedarikçi firmadır. Firma oto koltuk sistemleri, egzoz sistemleri, oto iç mekân sistemleri (alet panosu, kapı panoları, döşeme halısı) vb. üretmektedir. *Faurecia* oto koltuk sistemlerini oluşturan değişik parçaları Brezilya, ABD, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, İngiltere, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç, Polonya, Romanya, Tunus, Hindistan, Çin ve Japonya'daki ikinci ve üçüncü kademe tedarikçi firmalara ürettirmekte ve bu tedarik zincirinden topladığı parçalardan oluşturduğu modül veya sistemleri yukarıda sayılan otomotiv çokuluslularına teslim etmektedir. Firma oto iç mekân sistemlerini (alet panosu, kapı panoları, döşeme halısı, vb.) oluşturan değişik parçaların üretimini ise Arjantin, Brezilya, Meksika, ABD, İngiltere, Belçika, Fransa, Almanya, İsveç, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Güney Afrika, Çin, Japonya ve Türkiye'deki ikinci ve üçüncü kademe tedarikçilere vermekte; üretilen parçaları toplandıktan sonra modül veya sistemler halinde ana üretim şirketine teslim etmektedir. Zincirin Türkiye'deki halkasında sert poliüretandan direksiyon, plastik oto aksamı ve komple ön tablo üretilmektedir. Egzoz sistemleri gibi diğer modül ve sistemler de benzer

süreçlerden geçmektedir. Tam zamanında üretim sayesinde bugün komple bir koltuk setinin siparişinin Fransa'daki *Faurecia* tarafından alınmasından nihai üretim bandına varmasına kadar geçen süre 182 dakikadır. Ancak GM, Ford, Renault, Fiat, Nissan ve Volkswagen gibi ana/nihai üretim şirketleri (yani zincirin ana halkaları), sistemin işleyiş mantığı gereği zincirin diğer halkalarına (yani değişik kademelerden oluşan tedarik zincirine) bağımlıdır. Dolayısıyla, zincirin bir halkası durursa, zincirin işleyişi aksamakta ve bu tür bir üretim hatası ülkenin söz konusu maldaki karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmesine yol açabilirken, sistemin eksiksiz işlemesi üstünlüğü rakiplerinin elinden almasına yardımcı olabilmektedir (Bulut, 2011).

Küresel düzeyde farklı üretim yerleri ve üretim faaliyetleri, firma içi ve firmalar arası ticaret vasıtasıyla, küresel üretim ve ticaret ağlarına dönüşmüş durumdadır. Bu süreçte, doğrudan dikey yatırımların aksine, işletmelerin bağımsızlığı artarken aralarındaki bağlantılar, hangi unsurun nereden geldiğini belirlemeyi adeta imkansız hale getirmektedir (Aykaç vd., 2009: 59-60, 69). Gereffi, bu küresel ağları “üretici-merkezli”, “ticaret-merkezli” ve elektronik ticaretinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak “internet-yönelimli” küreselleşme ağları olarak üç aşamada sınıflandırmaktadır (Gereffi, 2001: 1620-1621).

Dolayısıyla bu küresel ağlar arasında ülkeler uluslararası serbestleşme girişimlerini arttırarak, dünya piyasalarında birbirine bağımlı olan bu uluslararası küresel rekabet ortamına uyum sağlamaya çalışmakta ve karşılaştırmalı üstünlük yarışında kazanan taraf olma çabası içerisinde üretim faaliyetlerini yönlendirmektedirler. Tüm bu faaliyetlerin karşılaştırmalı üstünlükleri kaleydoskopik bir yapıya kavuşturması sürecin doğal bir sonucudur.

3.3. Teknik Bilginin Yayılımı ve Teknolojideki Yakınsamalar

Uluslararası ticaret, üretim tekniklerinin ve bilgilerin özellikle gelişmiş ülkelere doğru aktarılmasını ifade eden teknolojinin ve teknik bilginin yayılmasına yardımcı olmaktadır (Mokyr, 2000: 256). Bu açıdan, ülkeler-arası ve sektörler-arası bilgi akışını kolaylaştırarak teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmakta yani bir anlamda “teknoloji yayma etkisi” yaratmaktadır. Küreselleşme ile hızlanan bu teknoloji yayma etkisi, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşmasının önemli bir nedenidir.

Gelişmekte olan ülkeler, esnek üretimi genellikle teknolojiyi transfer ederek sağlamakta ve bunu lisans antlaşmaları, patentler, ortak teşebbüsler ve doğrudan yabancı yatırımları çekmeye çalışarak gerçekleştirmektedirler. Yüksek teknolojilerin kullanıldığı sektörler yerine emek yoğun sektörlerle yönelerek; teknoloji yatırımlarını ve uygulanmasını gerektiren sektörlerde ise, işbirliğine gitmek suretiyle kaynak yetersizliğini aşmaya çalışmaktadırlar (Aytuğ, 2011: 60). Üretimin küreselleşmesinin en önemli özelliklerinden biri, mal hareketliliğini bilhassa parasal sermaye ve yenilikçi kapasiteyi amaçlaması ve ara malların bilhassa teknoloji ve yönetim becerilerini içermesidir. Üretim ve yatırımda oluşan teknoloji temelli bu hareketlilik, endüstrileri daha kırılgan (footloose) yapmaktadır (Zakhilwal, 2001: 4). Değişen çevreye adapte olma ve önceki deneyimlerinden elde ettiği bilgiyi öğrenme sürecinde, firmaların en önemli yeteneklerinden biri bilgiyi koruyabilmektir. Uluslararası düzeyde bir bilgi araştırması oldukça maliyetli olduğundan, kurulmuş bilgi sistemlerine sahip firmalar sıklıkla bunların üzerinde bir avantaja sahip olmaktadır. Dolayısıyla bu firmalar, sahip oldukları teknik bilgi sayesinde, uluslararası piyasada daha aktif ve rakiplerinin karşısında bir adım öndedir (McConnell, 1979: 175) yani karşılaştırmalı üstünlüğü elde etmede önemli avantajlara sahiptirler.

Ülkeler uluslararası ticaretten kazançlı çıkmak için rakipleriyle mücadele içerisinde olmakta ve bu mücadelede galip gelebilmek için teknolojilerini geliştirme yolunda teknolojik yenilik yapmaya yönelmektedir. Rekabet bir anlamda teknolojik yenilik yapma yolunda ülkeleri ya da firmaları teşvik etmektedir. Firmalar rekabet yarışında liderliği elde tutabilmek için mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ürünlerini ve süreçlerini açıklamakta ve kazandığı karların bir kısmını teknolojik kapasitelerini arttırmak için kullanmaktadırlar (Taşkın ve Adalı, 2003: 18). Eğer pazarda rakibi artan firmalar üretim kalitesi ve verimliliği arttıracak ve maliyetleri azaltacak olan yeni teknolojilerini hayata geçirir ve bunun için de Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) yatırımlarını arttırırsa pazarlık gücünü de arttırmaktadır.

Uluslararası mal ve hizmet ticaretinde taşıma ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ticaretin maliyetlerini düşürmede yardımcı önemli bir faktördür. Uluslararası ticarete taşımanın zamanla kolay ve ucuz hale gelmesi, daha fazla ürünün ticarete-konu olmasını da sağlamakta, hatta ticareti-yapılamaz sınıfındaki

malları ticareti yapılabilir hale getirmektedir. Dijitalleştirilmiş bilgi paketleri ile teknolojiye sağlanan gelişmeler, üretimin küreselleşmesine en büyük katkıyı sağlamaktadır. Veriler ve ürünler kolaylıkla uzun mesafeler arasında taşınabilmekte ve bu çok karmaşık olmayan iletişim donanımları ile sağlanmaktadır. Fiziksel ortamda kodlanılan veriler, bugün kablolar aracılığıyla iletilebilmektedir. Taşıma maliyetlerinin azalmasını sağlayan bu durum, Gelişmekte olan ülkelerde üretilen “Yazılım ve Bilgi Teknolojisi” ile ilgili hizmetlerin, fiber optik kabloların diğer ucunda bulunan Amerika, Avrupa ve Japonya gibi ülkelerde tüketilebilmesini sağlamaktadır (Yıldırım ve Kale, 2009: 6-7). Nitekim küresel çağda, artık sanayi sektörü kadar hizmet sektöründeki işler de, dış kaynak kullanımı şeklinde ucuz işgücü maliyetine sahip gelişmekte olan ülkelere kaydırılmaktadır. Dolayısıyla çağrı merkezlerinde müşterilere cevap veren, X-ray okuyan, yazılım geliştiren, vergi formlarını hazırlayan gelişmekte olan ülke firmaları piyasada önemli bir paya sahip olmaktadır.

Hizmet sektöründeki bu gelişmeye örnek olarak Hindistan ve Amerika arasındaki hizmet ticareti verilebilir. Hindistan ve Amerika arasında 12 saatlik bir zaman farkı vardır. Hintli yazılım mühendisleri tarafından gün içinde geliştirilen yazılım programı Amerika’ya uluslararası uydular aracılığıyla gece iletilmektedir. Bu saat, Amerika’daki müşterilerin çalışma saatidir. Bilgileri alan Amerikalılar yazılım programını test edip düzeltme ve ilave olarak eklenmesi gereken şeyleri önerdikten sonra bilgileri tekrar Hindistan’a iletmektedir. Hintliler, zaman farkı dolayısıyla Amerikalıların gecesini boyunca programı düzeltip tekrar Amerika’ya iletmektedir. Böylece bir sonraki sabah, Amerikalı müşteriler düzeltilmiş programı almaktadır. Amerika’da gündüz olana ve işin onlara geçeceği zamana kadar Hintliler ile Amerikalılar nöbetleşe bir şekilde çalışmaktadır. Böylece, iki ülke arasında 24 saat boyunca etkin bir çalışma gerçekleştirilmiş olmaktadır (Yıldırım ve Kale, 2009: 7, 11).

Bilgi ve teknoloji, uluslararası serbest ticaret vasıtasıyla bir ülkeden diğerine çok çabuk ulaşmakta ve teknik bilgi büyük bir hızla taklit edilebilmektedir. Dolayısıyla malın üretiminde elde edilen teknoloji-kaynaklı bir maliyet avantajı, teknik bilginin kolayca başka ülkeler tarafından taklit edilmesi sonucu yok olmakta ve ülke söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğünü aniden diğer ülkeye

kaptırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve çokuluslu şirketler bu konunun önemli aktörleridir. Bu süreçte, gelişmiş ülkelerin mevcut teknolojiyi ellerinde tutmaları ise, imkansız hale gelmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru hızla yayılan teknoloji ve teknik bilgi bu ülkelerde bilgi teknolojisi sektörünün gelişmesine yardımcı olmakta ve bilim ve teknolojiyi kullanma becerisine sahip işgücü yetiştirilmesini teşvik etmektedir. Teknolojik gelişmelerin paralelinde gelişen bu eğitim süreci, işgücü piyasasında ülkelerin üstünlük elde edebilmesinde önemli bir faktördür (Yıldırım ve Kale, 2009: 10-11). Eğitimli ve teknolojik bilgiyi kullanabilen bir işgücü teknik gelişimi hızlandırmaya yardımcı olmakta, yenilik sürecinde üstünlüğü ülkeye kazandırmaktadır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde de her yıl çok sayıda yüksek nitelikli çalışan üretebilme yeteneği ile en iyi Bilgisayar Teknolojisi kaynağı sağlayıcılarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bilim ve matematik üzerine çok önem veren eğitim sistemi, bilim ve mühendislik alanında çok fazla mezun vermesiyle sonuçlanmaktadır. Ayrıca söz konusu ülkeler çok sayıda derece ve diploma seviyesinde bilgisayar eğitimi sağlayan üniversite ve mühendislik yüksekokullarına sahiptir. Eğitimde yabancı dile verilen önem, dili İngilizce olan yazılımla ilgili teknik materyalleri ustalıkla okuyup yazabilme becerisini kazandırmaktadır. Bu gibi ülkeler, ABD gibi gelişmiş ülkelerden gelebilecek bu tür yazılım işleri için tercih edilen ülke konumuna gelmektedir. Eğitim sistemindeki bu yönlü düzenlemeler ile artık gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde verilen eğitim düzeyi arasındaki büyük farklar ortadan kalkmaktadır. Ülkeler aynı bilgiye aynı ders kitaplarından erişebilmekte, aynı dili rahatlıkla konuşabilmektedir (Yıldırım ve Kale, 2009: 10-11). Üretimde kullanılan nitelikli beşeri sermayenin sağlanabilmesi, ülkelerin şartlarını da eşitlemeye yardımcı olmakta ve ülkeler arasında maliyetleri birbirine yaklaştırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin teknoloji, yazılım ve nükleer teknoloji alanındaki ilerleyişinin altında yatan önemli faktörlerden biri de beyin göçünün know-how olarak ana ülkeye tersine göçüdür. ABD, İngiltere, Kanada, Fransa gibi ülkelerde Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) ve Microsoft başta olmak üzere teknoloji ve bilim üreten birçok kurumda çalışan yüzlerce göçmen ile karşılaşmaktadır. Bu göçmenler, Batı ülkelerinin zengin bilim kurumlarında know-how, deneyim ve beceri

kazanarak, ülkelerine know-how ve teknoloji transferi olarak geri döndürmektedir (GASAM, 2008: 7). Nitekim Hindistan'da ikamet etmeyen Amerika eğitilmiş bu göçmenler, günümüzde ülkelere dönmeye başlamışlardır. Bu kişiler yalnızca ülkelere bilim ve teknolojiyi getirmemekte, aynı zamanda paralarıyla kendi ülkelerinde yatırım yapmaktadırlar. Ülkeler arasında işlerin hareketliliğini kaçınılmaz yapan bu durum, eğitim faktörünü de bir maliyet üstünlüğü haline getirerek uluslararası rekabette dalgalanma yaratmakta ve karşılaştırmalı üstünlüklerde kaleidoskopik yapıya zemin hazırlamaktadır (Yıldırım ve Kale, 2009: 9-10). Sonuç olarak, küresel entegrasyon sürecinde teknik bilginin yayılımı ve teknolojinin ülkeler arasındaki yakınsaması, ülkelerin üretim maliyetlerini birbirine yaklaştırmakta ve karşılaştırmalı üstünlüğün aniden el değiştirmesine neden olmaktadır.

3.4. Finansal Piyasalardaki Bütünleşme ve Artan Sermaye Hareketliliğinin Karşılaştırmalı Üstünlükler Üzerine Etkileri

Uluslararası piyasaların serbestleşmesi ile birlikte uluslararası ticaret hacminin artmasında üretimin küreselleşmesine paralel olarak, yatırımın da yani finansal piyasaların da küreselleşmesi önemli bir faktördür. Finansal küreselleşme olarak adlandırılan bu süreç, ülkelerin bankacılık ve finans sistemi üzerindeki kısıtlamaları kaldırdığı, kambiyo rejiminin kaldırıldığı, uluslararası sermayenin serbest dolaşımının önündeki engellerin kalktığı ve yatırım fonları ile yatırım ortaklıkları gibi yeni kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki rollerinin arttığı şeklindeki deregülasyon⁶ uygulamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece finansal serbestleşme girişimleri, ulusal finans piyasalarının uluslararası rekabete açılmasını, piyasaların konvertibilitelere sahip olmalarını, karların dalgalanmaya bırakılması ve uluslararası sermaye akımlarının artmasını sağlamaktadır. Bir boyutu ile, finansal kurumlar üzerindeki mali baskı ortadan kalkmaktadır. Böylece finansal piyasaların serbestleştirilmesi ile uluslararası sermayenin serbest dolaşımı bir ölçüde sağlanmaktadır (Durusoy, 2000: 15, 17; Tuncel, 2010: 7-9).

⁶ Deregülasyon, belirli bir iş alanı ya da kesimde devlet kısıtlamalarının azaltılması ya da tamamen kaldırılması durumudur. Deregülasyonun mantığı daha az sayıdaki ve daha basit hukuki düzenlemelerin, daha verimli düzenlemeler olacağı; sektörlerde verimliliği artıracacağı, hizmet veya ürünün kalitesini artırırken fiyatını da düşüreceği tezinde yatmaktadır.

Finansal piyasaların serbestleştirilmesi, sermaye ve para piyasalarının serbestleşmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Sermaye piyasalarında uygulanan serbestleşme politikaları, sermaye hesabının serbestleştirilmesi, sermaye giriş-çıkışının serbest bırakılması, finansal baskı politikalarının ve yabancı yatırımcılara yönelik sınırlamaların kaldırılması şeklinde uygulanmaktadır. Para piyasalarının serbestleştirilmesi ise, hükümetlerin bankacılık sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırması veya azaltması, bankalararası rekabetin artırılması ve faiz oranlarının serbestleştirilmesidir. Ayrıca bu kapsamda finansal piyasalar arasında bilgi akışına dayalı, şeffaflık koşullarının sağlandığı ve birleşme-sermaye katılımı yoluyla oluşacak rekabeti önleyici faaliyetlere engel olmanın amaçlandığı deregülasyon uygulamaları gerçekleştirilmektedir (Akbulut, 2009: 18).

Küreselleşme ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik stratejileri savunan McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'un ortaya attığı “finansal baskı yaklaşımı”nın, finansal serbestleşme sürecinin teorik temelini oluşturduğu ileri sürülmektedir (McKinnon, 1973; Sönmez, 2004: 126). Shaw ve McKinnon, uygulanan finansal baskı politikalarının birçok yönden ekonomik büyümeyi engellediğini vurgulamaktadır. Bu yüzden McKinnon ve Shaw, ülkelerin ekonomik büyüme sürecini hızlandırmaları için finansal serbestleşmenin gerekli olduğunu savunmaktadır. Ülkelerin sermaye hareketlerini ve faiz oranlarını serbestleştirmeleri durumunda, sermayenin getirinin düşük olduğu sermaye-yoğun ülkelere daha yüksek olduğu ülkelere doğru akacağını ve bu hareketliliğin ülkeler arasındaki faiz oranlarını eşitleme eğilimi yaratacağını varsaymaktadırlar. Ayrıca, sermayenin girdiği ülkelerde yatırımların, büyümenin ve toplumsal refahın artacağını öngörmüşlerdir. Buna göre, finansal serbestleşme sürecinde, pozitif hale gelen reel faizler düşük getirili projelere yönelmeyecek ve verimsiz alanlara yapılan yatırımlardan vazgeçilecektir. Bu durum, serbest hareket eden sermayenin dünya ölçeğinde en verimli projelerin finansmanına yönelmesine, ülkelerin cari açıkları sebebiyle karşılaştıkları ödemeler dengesi krizlerinin engellenmesine yardımcı olmakta ve yatırımcılar için daha iyi bir portföy çeşitlendirme imkânı sunmaktadır (Ağır, 2010: 16; Sönmez, 2004: 126; Söylemez ve Yılmaz, 2012: 51-52).

Kapur (1983) ve Mathieson (1974), McKinnon ve Shaw'ın çalışmalarını açık ekonomiler için genişletmişlerdir. Başlangıçta faiz oranlarının piyasa güçleri

tarafından belirlenmesi için faizlerin serbest bırakılması ve ardından finansal sektördeki her türlü kısıtın kaldırılması şeklindeki finansal serbestleşmenin tanımını, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılarak, yurtiçi finansal piyasaların yurtdışı ile entegre olmasına olanak tanınmasını da kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Sermaye hareketleri üzerindeki engellerin kaldırılması ile uluslararası sermaye akımlarının gelişmiş ve sermayesi nispeten daha fazla fakat getirisi daha az olan ülkelerden, sermayesi kıt ama getirisi daha fazla olan gelişmekte olan ülkelere doğru hareketinin, bu ülkelerdeki finansal derinliği arttıracığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı, hem ülkeler arasındaki faiz oranlarında bir eşitleme hem de sermayenin gittiği ülkeler için ekonomik büyümeye kaynak sağlanacaktır (Ağır, 2010: 29; Williamson ve Mahar, 1998: 36-52).

1990’larda Bhagwati ve Dehejia, küreselleşme hareketleri içerisinde finansal küreselleşmenin de, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri üzerinde etki eden faktörlerden biri olduğunu ve bu küreselleşme sürecinin karşılaştırmalı üstünlükleri kaleydoskopik bir yapıya kavuşturduğunu ifade etmektedir. Bhagwati ve Dehejia, McKinnon ve Shaw ile yandaşlarının savunduğu finansal serbestleşme sonucu, sermaye hareketliliğinin ülkeler arasında faiz oranlarını eşitleyeceği görüşüne benzer şekilde, serbestleşme sonrası birbirine entegre olmuş sermaye piyasalarına sahip olan ülkeler arasında, söz konusu bağımlılık nedeniyle, faiz oranlarının birbirine yaklaşacağını; dolayısıyla bu açıdan eşitsizliğin azalacağını savunmaktadır (Bhagwati, 1993: 23). Faiz oranlarının birbirine bağımlılığı, sermaye hareketliliğinin yüksek olduğu uluslararası piyasada, sermayeyi çekmek ve piyasadan pay kapmak isteyen ülkeleri daha acımasız ve sinsi bir rekabete doğru itmektedir. Çünkü rakipler üstünlüğü elde edebilmek için her türlü avantajın peşinde koşmaktadır ve böylesi bir finansal serbestleşme sürecinde rakiplerin elde ettikleri en küçük avantaj bile karşılaştırmalı üstünlüğü rakiplere kaptırabilmektedir. Bu da karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesine neden olmaktadır.

Finansal serbestleşmeye paralel olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de, uluslararası ticari işlemlerde coğrafik, mekânsal sınırlamaları ortadan kaldırarak, hızla artan bir şekilde hareket kabiliyetine sahip olan sermayenin akışını da kolaylaştırmaktadır. Sermaye hareketleri, küreselleşme ile birlikte, bilgisayara ve bilgisayara bağlı diğer donanımlar sayesinde “elektronik kaydi para” ve bunların

nominal değişim hareketlerine dayalı hale gelmektedir. Bilgisayara dayalı uluslararası finansal sistemin ürünü olan elektronik kaydi para, ekonomik işlemlerin hızını ve hacmini arttırıcı bir rol almakta ve bu da dünya ölçeğinde uluslararası ticari ilişkilerin yaygınlaşmasında önemli bir etki olmaktadır (Aytuğ, 2011: 50). 1970'lerin başında kur sisteminin dalgalı hale gelmesi ve elektronik ticaretin yaygınlaşması, döviz piyasalarının gelişmesini sağlamıştır. Bu sistemde kurun dalgalanma aralığını belirlemek için ülkelerin birbirleri ile olan işbirliğini arttırmaları gerekmektedir (Dikkaya ve Deniz, 2006: 170). Nitekim günümüzde gelişmiş dünya sermaye piyasaları öncekinden daha fazla entegre olmaktadır (Bhagwati, 1993: 23).

Teknolojik gelişmeler, finans piyasalarını birbirine yaklaştırmakta ve uluslararası düzlemde finans işlemlerini olanaklı hale getirmektedir. Yatırımcıların artan riskine karşılık bilgiye ulaşmaları böylece kolaylaşmaktadır. Serbestleşme girişimleri ise, bu süreci ve finansallaşma⁷ olgusunu hızlandırmaktadır (Akbulut, 2009: 12-21). Finans piyasalarında işlemlerin kolaylaşması ve ülkelerin birbirine bağımlı hale gelmesi paralelinde uluslararası piyasadaki işlemleri kolaylaştırırken, benzer şartlarda üretim maliyetlerine sahip olmalarını sağlamaktadır. Finans piyasalarında sağlanan bir avantaj ülkeye üstünlük verebilirken, karşılaşılan bir dezavantaj üstünlüğün aniden kaybedilmesine neden olabilmektedir.

Özellikle 1990'lardan itibaren, sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelere doğru borçlanma ve portföy yatırımları olarak gerçekleşmektedir (Balkanlı, 2002: 23). Sermaye uluslararası piyasalarda serbestçe dolaşmakta, maliyetin en düşük ve kârın en yüksek olması beklenen ülkede/mekanda üretim yapılmaktadır. Hisse senedi borsaları, portföy yatırımları ve elektronik donanım üretimi artık ulusal düzlemde kontrol edilememektedir. Bir devletin borsasındaki istikrarsızlık birkaç dakika içinde diğer borsalarda da olumsuz etkilere neden olmakta ya da bir ülkede borçlanma faiz oranlarındaki bir değişme, diğer ülkeleri de etkilemektedir. Piyasalar siyasal ve ekonomik gelişmelere karşı aşırı duyarlı hale geldiği için sermaye hareketleri anlık zaman dilimleri içinde bir ülkeden diğerine yön değiştirebilmektedirler (Dikkaya ve

⁷ Finansallaşma, ulusal ve uluslararası ekonomide finansal motiflerin, finansal piyasaların, finansal aktör ve kurumların rolünün giderek artması olarak tanımlanabilir. Daha geniş bir tanımlama yapılırsa finansallaşma ülkelerin içinde ve ülkeler arasında finansal motiflerin ve finansal faaliyetlerinin hacminin ve etkisinin artışı olarak ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlanabilir (Tuncel, 2010: 3).

Deniz, 2006: 169-170). Bu da ani etkiler yaratarak ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerini oynak bir yapıya kavuşturmuştur. Ayrıca finans piyasasında kredi derecelendirme şirketlerinin ülkelere verdikleri notlar da ülkelerin finansman maliyetini dolayısıyla üstünlüklerini hızla etkilemektedir.

Uluslararası sermaye akımları içerisinde özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelere giren sermaye akımları içerisinde en büyüğü ve önemlisidir. Yabancı sermayenin faydalarından yararlanabilmek için gelişmekte olan ülkeler ekonomilerini daha fazla serbestleştirme çabası içerisinde. Küreselleşme yanlıları, bu yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelere yöneticilik becerisi, know-how ve ileri teknolojiden yararlanarak önemli ölçüde verimlilik artışı sağlayabileceğini ve istihdamın genişlemesi, ulusal gelirin artması ve ihracatın yükselmesi sonucu ekonomik büyümeyi mümkün kılacak bir sermaye birikiminin de sağlanacağını vurgulamaktadır (Arıkan, 2006: 1). Söz konusu sermaye birikimi verimli alanlara yönlendirilerek ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü elde etmesini sağlamakta, ancak sermaye hareketlerindeki oynaklıklar üstünlüklerin çabuk el değiştirmesine de neden olabilmektedir.

Birçok küreselleşme karşıtının ortak görüşü ise, bu sermaye akımları ve finansal piyasalarda yaşanan gelişmelerin 20. yüzyılda gelir eşitsizliklerini arttırdığı şeklindedir (Yeldan, 2001: 16). Özellikle 1990'lardan bugüne değin edinilen tecrübeler ışığında, uluslararası serbest sermaye akımlarının bir yandan gelişmekte olan ülkelerin büyümesine olumlu katkı sağlayabildiği, ancak diğer yandan, oldukça oynak olmaları sebebiyle döviz kuru dalgalanmalarına, cari hesap dengesizliklerine ve krizlere de neden olabildiği gözlemlenmiştir (Söylemez ve Yılmaz, 2012: 52). Olumlu etkiler açısından finansal küreselleşmenin az gelişmiş ülkelerde içsel büyüme modelleri ile bağlantılı olarak doğrudan ve dolaylı olarak büyümeyi hızlandıracağı da savunulmaktadır. Doğrudan olumlu etkiler arasında; iç tasarrufun teşviki, daha iyi risk dağıtımını sayesinde yatırım maliyetinin düşürülmesi, teknoloji transferi ve finans sektörünün gelişmesi yer almaktadır. Dolaylı etkiler olarak; uzmanlaşmanın geliştirilmesi, daha etkin makro ekonomik politikalar ve bu politikaların sermaye girişini uyarması, dışarıdan fon sağlanması sıralanmaktadır. Etkin kullanım uygun ekonomik, finansal ve kurumsal yapılara sahip olan ekonomilerin yüksek büyüme hızına ulaşabilmesini olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla

önemli yapısal/kurumsal dönüşümler gerekmektedir (Ağır, 2010: 29; Sönmez, 2004: 127). Bu yapısal dönüşümler uluslararası ticarete ülkeye önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak birçok gelişmekte olan ülkede gözlemlendiği üzere; yüksek kamu açıklarının olduğu, fiyat istikrarının sağlanmadığı ve finansal piyasaların denetimini sağlayacak etkin kurumların oluşturulmadığı, finansal piyasaların yeterince derinliğe sahip olmadığı bir ortamda finansal serbestliğe geçilmesi olumsuz ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Spekülatif fonlara ve dış finansmana bağlı ekonomilerin önemli bir bölümünün, gelişmiş ekonomilere veya finansal piyasa ekonomilerine göre küçük tutardaki bir sermaye giriş-çıkışlarından bile derinden etkilenmelerine neden olabilmektedir (Sönmez, 2004: 134-134; Söylemez ve Yılmaz, 2012: 52). Bu da kaleydoskopik yapının oluşmasında bir neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin niteliği de zaman içinde büyük ölçüde farklılık göstermiştir. 1980’li yıllarda ulusal ekonomilerin temel dengesizliklerinden kaynaklanan finansman ihtiyacını karşılama işlevini yüklenen sermaye hareketleri, özellikle 1990’lı yıllarda büyük oranda arbitraj kazancına yönelik spekülatif nitelikli para hareketlerine dönüşmüştür. Bu nitelik değişimine paralel olarak sermaye hareketlerinin vadesi kısalmış ve oynaklığı artmıştır. (Söylemez ve Yılmaz, 2012: 52). Döviz kurlarındaki oynaklıklar ise, ülkelerin uluslararası piyasada kur değişmelerinin yarattığı fiyat avantajlarından yararlanarak karşılaştırmalı üstünlüğün birden el değiştirmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla finansal serbestlik, kaleydoskopik yapıya zemin hazırlamaktadır.

3.5. Rekabete Dayalı Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Oluşumu

Dünya finansal piyasalarının süregelen entegrasyonu, çokuluslu şirketler tarafından üretimin artan ulus-ötesileşmesi ve OECD ülkeleri arasında teknoloji becerisindeki (teknolojik yetenekteki) dönüşüm, firmalar arasında rekabeti acımasız hale getirmektedir. Öncesinde farklı ülkelerdeki şirketlerin benzer teknolojilerden yararlanabilmesi, benzer faiz oranlarında borç alabilmesi ve daha az maliyetle farklı bir mekanda üretim yapabilmesi zor iken, bugün uluslararası bütünleşme ve serbestleşme süreci bunları mümkün kılmaktadır (Bhagwati, 1998a: 20-21). Karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesinde, uluslararası ticaretin

serbestleştirilmesinden sonra etkili olan en önemli faktör, uluslararası rekabet düzeyinin artması ve bu rekabete dayalı oluşan maliyet avantajlarının sürekli değişmesidir.

Özellikle 1980'lerden beri ticareti yapılabilen endüstrilerde uluslararası rekabete açıklık artmaktadır. Küreselleşme sürecinde uluslararası ticaret faaliyetinde bulunan oldukça fazla üretici - yani bir anlamda potansiyel ve mevcut rakip – söz konusudur ve bunlar yoğunlaştırılmış, acımasız bir rekabetle yüzleşmektedir. Uluslararası piyasada araçların küçük bir dönüşümü veya firmanın yarattığı farklı bir imaj gibi değişimler nispi verimlilikleri etkilemektedir. Maliyet ve fiyatlarda anlık ve hızlı değişimler yaratan bu durum sonucu, firma/endüstriler kazanan ya da kaybeden taraf olmaktadır (Bhagwati, 2004: 237; 2005b). Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi dolayısıyla mal piyasası rekabetinde oluşacak artış, marjinal maliyetin üzerinde daha düşük bir mark-up fiyata⁸ öncülük ederse, bu refah kazançlarını arttırabilmektedir. Bu durumda mark-up fiyatlardaki düşüş ve ortalama verimlilikteki artış hem daha düşük fiyatlara hem de daha yüksek reel gelire katkı sağlamaktadır (Bernard vd., 2007: 6).

Diğer yandan, uluslararası ticari serbestleşme sonucu, çokuluslu şirketler küçük fakat önemli maliyet arayışları içerisinde faaliyetlerini sürdürerek, birçok ülkedeki endüstri ve bunların rakip üreticilerinin yakın aralıklı maliyetlerle yüzleşmesine neden olmaktadır. Bu yüzden maliyetlerindeki küçük değişimler bile, karşılaştırmalı üstünlüğün anlık, küçük fakat etkin şekilde ülkeler arasında kaymasını tetiklemekte ve bu süreç karşılaştırmalı üstünlüklerde daha büyük bir hareketlilik ile sonuçlanmaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük, bugün uluslararası rekabetin oldukça şiddetlendiği bir ortamı yaygın hale getirmektedir (Bhagwati, 1998b: 10). Bhagwati ve Dehejia, rekabetin yoğun olduğu bu ortamda bugün rekabetçi olan firma/endüstrilerin yarın üstünlüklerini dolayısıyla işlerini kaybedecekleri hipotezini kurmaktadır (Davidson ve Matusz, 2000: 26). Maliyet ve fiyatlardaki bu anlık değişimler, firma/endüstrileri kazanan taraftan kaybeden tarafa çevirebilmektedir (Bhagwati, 2004: 237). Rekabetçi üstünlüğün marjlarının “ince” hale geldiği dünya ekonomisinin entegrasyonu bu endüstrileri “kırılgan”

⁸ Mark-up fiyatlama; eksik rekabet piyasalarında firmanın üretimin ortalama maliyetine belirli bir oranda kâr ekleyerek fiyatı belirlemesine dayanan ve Michal Kalecki tarafından geliştirilen bir kavramdır.

yapmaktadır (Bhagwati, 1998a: 21). Bu durumda piyasada bu endüstrilerin rekabetçi üstünlüğünü, avantajını oldukça azaltan kıran kırana “bıçak-sırtında (knife-edge)” bir rekabetle yüzleşilmektedir (Bhagwati, 1993: 22). Airbus ve Boeing firmaları arasındaki rekabet buna örnek olarak verilebilir. Piyasada ikisi de temelde başa baş gitmekte iken, bir dönem Boeing gerilemiş ve üstünlüğü Airbus’a kaptırmıştır. Fakat bir süre sonra Airbus A380 serisi üzerine bir üretim hatası yapmış ve geride kalmış böylece Boeing üstünlüğü tekrar ele geçirmiştir. Fakat Boeing de başka bir üretim hatası yapmasıyla, Airbus piyasada ilk baştaki yerini almıştır. Dolayısıyla rekabet bıçak-sırtındadır ve karşılaştırmalı üstünlüğü kaleydoskopik hale getirmektedir (Bhagwati, 2007b: 281).

Rekabet bir ülkenin ihracat endüstrilerinde ortaya çıktığında, dışarıdan yeni rakip firmaların piyasaya girişi ile birlikte, ilk etki uluslararası ticaretten sağlanan mevcut kazançların birazını kaybetmek olacaktır. Fakat ikinci etki, etkinlikteki gelişimin azalmasına müdahale etmektir. 1980’lerde Japonya’nın imalat sanayinde gelişmesinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ne zarar vereceği ve Japon arabalarının Detroit’te yapılan arabaları rekabetle piyasa dışına iteceği konusunda endişeler oluşmuştur. Japon arabaları piyasaya girdiğinde, ABD’de dünya otomotiv üretiminin başkenti sayılan Detroit, ilk olarak piyasada payını kaybetmeye başlamıştır. Fakat ikinci tepki, Japon firmalarının etkinliğini-arttırıcı metotlarının edinilmesidir. Böylece ABD endüstrisine teknik yayılım gerçekleşmiş ve dikey uzmanlaşma üretimde kullanılan bileşenler için birden çok üreticinin Japonların keiretsu-sitilini kullanımı ile ABD endüstrisinin üretimden kazanç sağlanmasına yardımcı olmuştur; yani karşılaştırmalı üstünlük sağlanmıştır. Kısaca, “uyarılmış teknolojik değişim” meydana gelmiştir; burada sağlanan kazançlar uluslararası ticaretten sağlanan kazançların ilk kaybını dengeleyebilen kazançlardır (Bhagwati, 2006: 30, 32-33).

Bıçak-sırtında rekabet ve fakir ülkelerle yapılan uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi sonucu düşük-ücretli ülkelere kaynaklanan rekabet, gelişmiş ülkeler üzerinde korkular yaratmaktadır. Bu korkular nedeniyle, bazı ülkeler uluslararası serbest ticaretin sadece “benzer-ücretli” ülkeler ile yani zengin, yüksek-ücretli ülkeler arasında (Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması (CUFTA)’nda sadece Kanada ve ABD arasında yapıldığı gibi) yapılması gerektiğini tartışmaktadır

(Bhagwati, 2002: 84). Düşük ücretli fakir ülkelerden gelen rekabet korkusunun özellikle Çin ve Hindistan'dan kaynaklandığı ve bu ülkelerle ABD'nin yarışmadığı ve yapılan ticaretin de ücretler ve orta sınıf üzerinde baskı yarattığına dair büyüyen bir görüş hakimdir (Bhagwati, 2002: 84; Friedman, 2012). Bhagwati, rekabetin bu ülkelerden değil, hemen hemen her yerden gelebileceğini savunmaktadır. Özellikle uluslararası ticaret yapan ülkelerden örneğin Brezilya, Almanya, Fransa ve Polonya'dan gelebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bugün sinsice yaklaşan rakiplere karşı ülkelerin her an tetikte olması gerekmektedir (Bhagwati, 2007b: 281). Bu sonuç, rekabetin giderek kaybolduğu iddialarına zıt olarak acımasız bir rekabetin hakim olduğunu ve kaleydoskopik yapıyı vurgulamaktadır.

Yoğun rekabet sürecinde bir ülkenin rakiplerinin yurtiçi kurumlar ve politikalarındaki en küçük bir farklılık, ülkenin rekabet üstünlüğünü birden elinden alabilmektedir. Ülkeler rakiplerine karşı ekstra bir rekabet üstünlüğü sağlayarak rakiplerinin önünü kesmek için, uluslararası ticaret antlaşmalarında tüm yurtiçi politikalar ve kurumlara başvurarak, kendi çıkarları doğrultusunda bunları birbirleri ile uyumlaştırma çabasına girebilmektedirler (Bhagwati, 2006: 43). Böylece ABD gibi zengin ülkeler, eğer fakir ülkeler rekabeti yumuşatmak için kendi işgücü ve diğer standartlarını bu ülkelerdeki standartlara eşitleyerek, böylece üretim maliyetlerini yükseltmeyi kabul ederse, uluslararası ticaret yapılmasının uygun olacağını savunmaktadırlar. Böylece fakir ülkeler yüksek-ücretli ve yüksek-standartlı ülkeler ile maliyetlerini eşitleyen seviyelere ulaşmaktadır (Bhagwati, 2007b: 272). Aksi durumda işgücü ve çevresel standartların fakir ülkelerde farklı ya da daha az olmasının “adaletsiz ticaret” anlamına geleceği dile getirilmektedir (Bhagwati, 2006: 43).

Karşılaştırmalı üstünlüğün kaleydoskopik yapısı “adil ticaret” taleplerine büyük oranda katkı sağlamaktadır. Adil ticarete olan bu talepler, benzer ulusları eşanlı olarak sarsan bir dünya ekonomisinde ve benzer bir tarzdaki yapısal değişimlerden de gelmektedir (Bhagwati, 1993: 22). Dışarıdaki rakiplerin sağladığı küçük bir maliyet avantajı bile söz konusu ülke için öldürücü olabildiğinden, rakiplerin üretici karları, emek dahil her türlü yurtiçi kurumlar ve politikalarındaki herhangi bir farklılığın rakiplere ekstra bir avantaj vermemesi için, ülkeler standartlara uyum sağlamak için görüşmeler yapmayı tercih etmektedir. Bu durumda

ülkelerin, rakipleri tarafından kazanılan haksız avantaj olasılığına karşı oldukça duyarlı olması beklenen bir durumdur. Uygulanan bu politika ve düzenlemeler, uluslararası ticarete ülkelere “eşit yükler” koymak ve “oyun sahası seviyesi” için yapılmaktadır. Bu nedenle adil ticarete olan büyük talep, ülkeler için korumacılığın temel prensibi olan çekici bir ifadedir (Bhagwati, 1998a: 21; 2005).

Bhagwati (2005)’ye göre, rakiplerinin rekabetçiliğini azaltmanın bir yolu olarak görülen özellikle İki Taraflı Serbest Ticaret Antlaşmaları ABD gibi baskın bir gücün, lobiler yaparak küçük ülkeye istediğini yaptırabilmesine meydan vermektedir; dolayısıyla bir oyun içerisinde büyük balık yavru balığı yutmaktadır. Bhagwati, birkaç evrensel prensip dışında, işgücü ve çevresel standartların farklılığının yasal olduğunu belirtmekte ve bir ülkenin diğer ülkeleri standartlarına yakınsamaya zorlamasının “fedakar bir egemen” gibi davranan “bencil bir egemen” tarafından basitçe bir zorbalık davranışı olduğu şeklinde bu durumu sertçe eleştirmektedir (Bhagwati, 2005b).

Adil ticaret ve serbest ticarete harmonizasyonun⁹ nedenleri açısından serbest ticarete yönelme iki konuyu gündeme getirmektedir. İlk olarak, bu çevresel veya işgücü standartlarındaki farklılıklar nedeniyle maliyet yüklerinde oluşan farklılıklardan dolayı ticaretin adil olmadığını düşünmek aslında sadece kavramsal bir hatadır. Adaletsiz ticaret gerekçesiyle, diğer ülkelere kendi standartlarını zorla kabul ettirmek adaletsiz bir durumdur, çünkü ülkeler bu durumu kendi lehine çevirerek uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüğü elde etmektedir.

James Goldsmith, kendi ülkesinin çalışanlarının elde ettiği ücretleri korumak için sadece “benzer-ücretli” ülkeler arasındaki ticareti savunmaktadır. Bu tutumun kaynağında, “sermaye ve işler” in daha düşük standartlara sahip ülkelere doğru hareket edeceği ve böylece “dibe doğru yarış (race to the bottom)”¹⁰ ı tetikleyeceği korkusu yer almaktadır (Bhagwati, 1998a: 23; 51). Dibe doğru yarış, Hans-Werner Sinn (2003) tarafından “sistemler rekabeti” olarak adlandırılmaktadır. Hükümetler, hareketli sermayeyi ülkeye çekmek ve firmaların rekabet avantajı için, stratejik davranışı sonucu daha gevşek işgücü standartlarını da uygulayabilmektedir (Dean

⁹ Harmonizasyon; hukuki sistemlerden kaynaklanan, serbest rekabeti bozucu nedenleri kaldırmak veya işgücünün, sermayenin ve malların ülkeler arasında serbestçe dolaşımını kolaylaştırmak için milli hukuk sistemlerinde yapılan değişiklikler, uyumlaştırma olarak ifade edilmektedir.

¹⁰ Firmaların/ülkelerin uluslararası serbest ticarete rekabet avantajı sağlamak için karımı düşürecek faaliyetlere yönelmesidir (Bhagwati, 2003: 1).

vd., 2004: 13). Teorik olarak bu durum mümkündür ancak, ampirik literatürün çoğu hükümetlerin yatırımları çekmek için standartları düşürdüğüne dair çok az kanıt rastlamaktadır. Öyle ki, çokuluslu şirketler, gerekli olmadığında bile çevre-dostu teknolojiyi kullanır görünerek çevresel standartlara başvurmaktadır (Bhagwati, 1998b: 11-13). Uluslararası piyasada oluşan rekabet, karşılaştırmalı üstünlüğü elde etme yarışında, bir ülkenin diğer ülkelere politika ve kurumlarını uyumlaştırmaları konusunda baskı yapması ile sonuçlanabilmektedir. Nitekim bu sayede ülkenin bir avantaj elde etme çabaları içerisinde diğer ülkelere dayattığı standartlar karşılaştırmalı üstünlüğü kendi lehine çevirmesine yol açmaktadır.

İkinci olarak, dış rekabeti yumuşatmak için ülkeler ithalat ve ihracat korumacılığı gibi ticari engeller koymayı da tercih edebilmektedir. İhracat korumacılığı süreci tehlikelidir, çünkü ithalat korumacılığı tekstil ve çelik gibi spesifik faktörlerle sınırlandırılırken, ihracat korumacılığı herkesi ilgilendirmekte, hem şeffaf olmamakta hem de yıkıcı etkileri çok daha fazla olmaktadır (Bhagwati, 2007b: 273). Dolayısıyla ülkeler adil ticaret gerekçesiyle küçük ülkeleri, bu tür tarifeleri ve özellikle işgücü ve çevresel standartlar şeklindeki tarife-dışı engelleri uygulamak zorunda bırakarak piyasadan kovmaktadır. Fakir ülkeler kendi işgücü ve yurtiçi çevresel standartlarını zengin ülkeler ile eşitlese bile, bugün rekabetin yoğunlaşması ve sonucunda oluşan kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük, bu gibi stratejilerle ve işgücü ve çevresel standartları uyumlaştırarak elimine edilememektedir (Bhagwati, 2006: 44; 2007b: 281).

Dolayısıyla bu standartların uygulanmasına yönelik politikalar, rekabet baskısıyla birlikte kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükleri tetiklemektedir. Uluslararası piyasada oluşan rekabet bunun en önemli tetikleyici faktörlerden biridir. Çünkü bu acımasız rekabet, endüstrilerin daha kırılgan bir yapıda olmasına neden olmaktadır. Sonuçta, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşmasına neden olan bütün faktörler, aslında birbirleri ile bağlantılı olup biri diğerinin nedeni olarak ortaya çıkmakta ve her bir faktör özünde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bhagwati ve Dehejia, bu nedenlerle meydana gelen kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü piyasasında önemli etkiler yarattığını ve böylece vasıflı/vasıfsız işgücü ücretlerinde farklılıklara yol açabildiğini vurgulamaktadır. Daha yapılı ve köklü bir çözüm için kaleydoskopik karşılaştırmalı

üstünlüklerin piyasada yarattığı mevcut oynaklık ve değişime değinerek, bu yapının işgücü piyasasına etkilerini detaylı incelemek gerekmektedir.

4. Uluslararası Ticarete Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İşgücü Piyasası

Küreselleşme ile birlikte artan bir şekilde süregelen uluslararası ticaret girişimleri ulusal işgücü piyasaları üzerinde çalışma koşulları, ücretler ve istihdam düzeyi gibi birçok alanda önemli etkiler doğurmaktadır. Uluslararası ticaretin işgücü piyasası üzerinde yarattığı etkiler açısından konu ele alındığında Bhagwati-Dehejia Hipotezi ön plana çıkarken; işgücü piyasasında ortaya çıkabilecek etkilerin uluslararası ticaret davranışı üzerinde yarattığı etkiler açısından ilişki ele alındığında konu DMM modelini kapsamaktadır. Her iki modelde uluslararası ticaret-işgücü piyasası ilişkisi işgücü devir hızı vasıtasıyla kurulmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında kaleydoskopik hale gelen karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü piyasasında özellikle istihdam ve ücretler üzerinde yarattığı etkiler ve sonrasında oluşan bu etkilerin yeniden uluslararası ticaret üzerine yansımaları incelenmektedir.

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi kapsamında düşünüldüğünde, uluslararası ticaretteki artışın ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlükleri elde etme ve dolayısıyla üretim ve işlem maliyetlerini azaltma yönünde yarattığı rekabet, ülkelerin ulusal işgücü piyasalarını da etkilemekte, işgücü piyasalarını da küreselleştirmektedir.

İşgücü piyasalarının küreselleşmesi, süreç içerisinde farklı ulusal işgücü piyasalarının birbirini daha çok etkilemesini veya bir başka anlatımla işgücü piyasalarının birbirlerine olan bağımlılığının artmasını ifade etmektedir. Ülkelerin ekonomik yapılarını uluslararası ekonomik ilişkilere giderek daha fazla oranda açmaları ve entegre olma çabaları, uluslararası ticaretin artması ve üretim faktörlerinin artan hareketliliği herhangi bir ülkedeki işgücü piyasasını diğer ülkelerdeki işgücü piyasalarına bağlamaktadır. Bu süreçte işgücü piyasalarının küreselleşmesi, işgücünün rekabete açık hale geldiği bir uluslararası işgücü piyasasının oluşmasına neden olmaktadır (Şimşek: 2000: 1; Borkakoti ve Milner, 2007: 1). Böylece ülkelerin üretim sürecinde istihdam ettikleri işgücü, uluslararası piyasada rekabet edenler için avantaj sağlayan önemli bir unsur olabilmektedir.

Literatürde, işgücü piyasalarının küresel dünyaya daha bağımlı hale gelmesine yol açan mekanizmalar, genellikle dış ticaret mekanizması (daha çok ticaret daha çok iş mi demektir?), yeni teknoloji (nitelikli/vasıflı işgücü talebi artıyor mu?) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (daha çok yatırım, daha çok iş mi demektir?) şeklinde üç konu üzerinden analiz edilmektedir (Özkaplan, 2002: 56).

İşgücü piyasalarını karşılaştırmalı üstünlüklere dayanarak küresel düzeyde birbirine bağlayan bir olgu da, yeni uluslararası işbölümüdür. Üretimin küreselleşmesi süreci, üretim faaliyetinde her işi çeşitli parçalara bölerek, farklı ülkelerdeki işgücü piyasalarına dağıtmakta ve yeni bir uluslararası işbölümü yaratmaktadır. Bu yeni işbölümü ürünün üretilmesindeki her aşamada görülmektedir. Ulusal işgücü piyasasında bir iş yapıldığında ortaya çıkan ürün, tamamlanmış bir ürün olmamakta; üretim sürecinin tamamlanması için, diğer ülkelerin işgücü piyasalarındaki işlerin de tamamlanması gerekmektedir. Böylelikle gelişmekte olan ülkelerde sanayi istihdamı ve üretimi artarken, gelişmiş ülkeler daha çok sermaye yoğun yüksek nitelik gerektiren istihdam ve üretimde uzmanlaşmayı tercih etmektedir. Hatta bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi hizmet sektöründeki işlerin de kolaylıkla gelişmekte olan ülkelere taşınmasını olanaklı hale getirmektedir (Şimşek, 2000: 3).

Üretimin parçalanması, işlerin de parçalanarak işyerleri ve ülkeler arasında dağıtılmasını gerektirmektedir. Bu durum, işgücü piyasasını oluşturan işçileri sahip oldukları vasıf düzeyiyle yakından bağlantılı bir işbölümüne itmektedir. İşgücü piyasasında oluşan bu yeni işbölümü istihdamı ikili bir yapıya kavuşturmaktadır. İşin vasıf gerektirmeyen ve emek yoğun süreçleri kolay ikame edilebilen, düşük ücretli ve iş güvencesinin olmadığı işgücü piyasasının “çevresel” olarak adlandırılan alanında gerçekleşirken; vasıf gerektiren ve sermaye yoğun üretim süreçleri, görece yüksek ücretli ve iş güvencesine sahip işgücünün olduğu “merkez” alanında gerçekleşmektedir (Görmüş: 2009: 180; Şimşek, 2000: 5). Tablo 1.1’de, işgücünün merkez alanında yer alan “çekirdek işgücü” olarak adlandırılan kısmındaki özellikleri ve çevresel alanında yer alan “çevre işgücü” kısmındaki özellikleri karşılaştırmaktadır.

Tablo 1.1: İkili İşgücü Piyasası Özellikleri

Çekirdek İşgücü	Çevre İşgücü
İyi Eğitim Almış İşçiler	Eğitimsiz İşçiler
Kurumsal Olarak Nitelikli/Vasıflı İşçiler	Nitelik/Vasıf Düzeyleri Düşük İşçiler
Düzenli İstihdam Kayıtları	Düzensiz İstihdam Kayıtları
Düşük İşgücü Devri	Yüksek İşgücü Devri
İşe İlişkin Önemli Sorumluluklar	İşe İlişkin Daha Az Sorumluluk
İyi Çalışma Koşulları	Kötü Çalışma Koşulları
İyi Ücret	Düşük Ücret
İşletme Destekli Emeklilik Ve Diğer Yardımlar	İşletme Emekliliğe İlişkin Destek Sağlamaz
Kariyer Beklentisi	Kariyer Beklentisi Yoktur
Sendikalı İşgücü	Düşük Sendikalaşma
Önemli Derecede Mesleki Eğitimin Sağlanması	Daha Düşük Düzeyde Mesleki Eğitimin Sağlanması

Kaynak: J.R. SHACKLETON vd. (1995), *Training for Employment in Western Europe and the United States*, Edward Elger Pub. England, s. 35'den Aktaran: Şimşek, 2000: 6.

Uluslararası alanda bu ikili işgücü yapısının çevre işgücünü ve özellikle enformel¹¹ sektörünü geliştirmekte olan ülkeler, çekirdek işgücünü ise gelişmiş ülkeler oluşturmaktadır. Dolayısıyla geliştirmekte olan ülkelere niteliksiz ya da vasıfsız, daha düşük ücretler alan işgücü yoğun iken; gelişmiş ülkelere teknolojik gelişmelere de paralel olarak nitelikli ya da vasıflı işgücü yoğunudur. Küreselleşme sürecinde sermayenin uluslararası piyasada artan hareketliliği, firmaların/endüstrilerin üretimde işgücü maliyetlerini ucuzlatabilmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla, uluslararası firmalar üretim süreçlerini/işleri parçalara bölerek sürecin bir kısmını ucuz emek sunan geliştirmekte olan ülkelere aktarmaktadırlar. Uluslararası ticaretin gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere doğru bu hareketliliğini, bazı iktisatçılar olumlu etkileri dolayısıyla savunurken (Bhagwati ve Dehejia, 1994; Andersson vd., 1998; Magee vd., 2001); bazıları gelişmiş ülkelerin işgücü piyasasında özellikle vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler nedeniyle, söz konusu ticarete karşı çıkmaktadırlar (Wood, 1995; Sachs vd., 1994; Leamer, 1992).

Uluslararası ticaretin işgücü piyasası üzerinde yarattığı etkiler açısından incelendiğinde; küreselleşme yanlılarına göre, uluslararası sermaye girişi, ülkede

¹¹ Enformel kavramı, devletin denetleyici ve düzenleyici kurallarının uygulanmadığı iş ve çalışma ilişkilerinin var olmasıdır (Lordoğlu ve Özar, 1998: 8).

sermaye birikimi ihtiyacını karşılamakta ve ticari akım vasıtasıyla yeni ürün ve firmaların piyasaya girmesi piyasada monopolcü eğilimlerin ortadan kalkmasına destek olmaktadır. Ayrıca uluslararası piyasaya katılımın artışına paralel olarak ülkenin ihracatının artışı, yurtiçi üretimine olan talebi ve beraberinde istihdamını genişleterek özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlik problemini azaltmakta, kaynak dağılımında etkinliğe öncülük etmektedir (Sandalcılar ve Yalman, 2012: 50-51). Serbestleşme ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı da artmakta ve bu durumda, ihtiyaç duyulan işgücü büyük ölçüde yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke tarafından karşılanmaktadır. İşsizlik açısından önemli problemlerin yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde bu durum, yeni istihdam olanakları sağlamaktadır (Baldwin, 1995: 18). Diğer ülkelere üretimin kaydırılması sonucu bazı işlerde istihdam kaybının olabileceği, ancak piyasada firmaların daha verimli oldukları işlere yönelmesi sonucu uzun dönemde verimlilik ve kazanç sağlanacağı vurgulanmaktadır. Glass ve Saggi (2001), “Görevlerin Ticareti Teorisi” ni destekleyerek, yeni üretim sisteminde birtakım görevlerin üretimden çekilmesinin uzmanlaşmayı arttıracığı, bunun da yenilik faaliyetini destekleyeceği ve bu nedenle ekonominin daha çok istihdam yaratacağını savunmaktadır (Akçomak, 2012: 30).

Birçok küreselleşme korkusu yaşayanlar ise, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle - daha fakir olan ülkelerle - ticaretinin bu ülkelerdeki ekonomik refahı baltaladığını ve onların ücretleri ve çalışma koşullarını düşürdüğünü savunmaktadır. Zengin ülkeler - özellikle bu ülkelerdeki işçi sınıfı ve işçi sendikaları - fakir ülkelerle yapılan ticaretten dolayı ücretlerinin ve standartlarının tehlikede olmasından korkmaktadırlar. Bhagwati küreselleşmenin insanlık üzerine etkisinin zararlı olduğunu düşünenlerin daha çok “sosyal” konular üzerine odaklandığını, fakat büyük çoğunluğunun korku ile harekete geçen “kişisel çıkar” dan da ileri geldiğini öne sürmektedir. Ona göre bunlar temel olarak, ücretlerinin ve standartlarının küreselleşme ile düşeceğinden korkan işçi sendikaları ve milletlerinin refahının risk altında olmasından korkan hükümetlerden oluşmaktadır. Serbestleşme sonrası gelişmiş ülkeler üretimin vasıfsız işgücü gerektiren kısmını düşük ücretli fakir ülkelere kaydırduğunda, üretim maliyetlerini düşürmektedirler. Ancak bu durumun üretimin ana ülkesinde (gelişmiş ülkelerde) çalışan vasıfsız işgücüne olan talebi ve dolayısıyla vasıfsız işgücü ücretlerini düşüreceği, endişesi söz konusudur (Bhagwati,

1995b: 26; 2007a: 268, 271). Bu durumda, gelişmiş ülkelerde vasıfsız işgücüne talep azalırken, vasıflı işgücüne talebin nispi olarak artması, vasıflı-vasıfsız ücret farklılıklarının artmasına neden olmaktadır, görüşü hakimdir. Ayrıca vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki ücret eşitsizliğinin sadece gelişmiş ülkelerin sorunu olmayıp gittikçe küresel bir sorun haline geldiği; uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerde de, özellikle imalat sanayinde çalışan vasıfsız işgücünü etkileyerek, ücret eşitsizliğini giderek arttırdığı tartışılmaktadır (Öztürk, 2000: 74, 76).

Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle yaptıkları ticaret hacminin artışıyla, daha çok fakir yaratılacağı kuşkusuna yönelik endişelerin temelinde, düşük ücretli ülkelere yapılan ithalatın artışı sonucu, ithalatçı ülkelerde işgücü-yoğun malların nispi fiyatlarında ve vasıfsız işgücünün nispi ücretlerinde azalmaya yol açacağını ve böylece ülkeler arasında faktör fiyatlarının eşitleneceğini savunan “Faktör Fiyatları Eşitliği” teoremine dayandırılmaktadır. Bhagwati, Faktör Fiyatları Eşitliği teoreminin geçerliliğini sorgularken, sadece uluslararası ticaret akımının boyutlarının, işsizlik ve ücret eşitsizliğinde gözlemlenen artışı açıklamaya yetecek büyüklükte olup olmadığı sorusunun da sorulması gerektiğini vurgulamaktadır (Özkaplan, 2002: 57). Stolper-Samuelson'a göre, ticaret sonucu vasıfsız işgücünün reel ücretlerindeki düşüş, vasıfsız işgücü-yoğun malların görece fiyatlarındaki azalmayla ilişkilidir. Ancak Bhagwati, 1980 ve 1990’larda ABD’de, sanayi ürünlerinin dış ticaret verilerine bakıldığında, bu durumun tam tersinin gerçekleştiğine dikkati çekmektedir. Bu dönemde, ithal malların görece fiyatlarında bir azalış değil, artış yaşanmaktadır. ABD’nin ithal malları, ihraç mallarına göre daha işgücü-yoğundur ve söz konusu dönemde işgücü-yoğun malların görece fiyatları düşmek yerine yükselmiştir. Ayrıca uluslararası ticaret sonucu gelişmiş ülkelere doğru sermaye çıkışının vasıfsız işgücünün reel ücretlerini düşüreceği korkusu karşısında Bhagwati, 1980’ler boyunca ABD’de doğrudan yabancı sermaye çıkışından daha fazla bir sermaye girişinin yaşandığını belirtmektedir (Bhagwati, 1995b: 26; Özkaplan, 2002: 57). Campbell de, uluslararası ticari engeller ortadan kalkıp ülkeler uluslararası rekabete açıldıkça, geleneksel iki ülke-iki mallı uluslararası ticaret modellerinin işgücü piyasalarının dünya ekonomisine eklenme süreçlerini açıklamakta yetersiz kaldığını, ancak gelişmiş

ülkelerdeki vasıfsız işgücünün uluslararası ticaretin etkilerine karşı daha kırılgan olduğunun da bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır (Özkaplan, 2002: 59).

Uluslararası rekabete daha açık hale gelen işgücü piyasaları aynı zamanda bu süreçte makro ve mikro düzeyde esnekleşmektedir. İşgücü piyasalarının esnekleşmesine yönelik makro düzeyli politikalar, çalışma hayatını düzenleyen yasaların serbestleştirilmesi yoluyla gerek işletmelerin üretim kapasitesinin piyasa ve rekabet koşullarına uyumunun sağlanması gerekse çalışanların sosyal ihtiyaçlarına cevap verebilmesi amacıyla, yasalardaki katılığın yumuşatılarak taraflara daha fazla serbestlik sağlayan sistemin yerleştirilmeye çalışılması; işsizliğin önlenmesine yönelik ve aktif istihdam politikaları içerisinde çalışma sürelerinin azaltılmasına olanak tanıyan atipik (standart dışı) istihdam biçimleri şeklinde politika değişiklikleri yapılmıştır. Ayrıca ücret artışlarının sınırlandırılması ve kamu istihdam yükünün azaltılması gibi uygulamaları da içermektedir. İşletme düzeyinde işgücü piyasası esnekliği ise; işgücü miktarı ve çalışma zamanını talebin durumuna göre değiştirebilme, ücret seviyesini verimlilik ve işletmenin ödeme kabiliyetine göre ayarlayabilme, işgücünü talepte meydana gelebilecek değişikliklere göre farklı işlerde görevlendirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Uyanık, 2003: 7-8).

İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesinin işgücü piyasasını kuralsızlaştırarak gelişmekte olan ülkelerde enformel istihdama,¹² gelişmiş ülkelerde ise özellikle yarı-zamanlı geçici istihdam biçimlerinde artışa yol açtığı, dolayısıyla işe alma ve işten çıkarmada, çalışma saat ve şartlarının belirlenmesinde yasal sınırlandırmayı azaltıp iş güvencesini ortadan kaldırdığı ve toplu iş sözleşmelerinde işçilerin pazarlık gücünü azalttığına (Çaşkurlu, 2010: 59, 96; Görmüş, 2009: 178; Öztürk, 2000: 73) yönelik eleştiriler yoğun olarak tartışılmaktadır. Bhagwati, küreselleşmenin işgücü piyasasında çalışanların pazarlık yapma yeteneğini önemli oranda azaltarak, böylece ücretleri üzerinde aşağı doğru bir baskı yapmasına şüphe ile bakmakta ve 2000'li yıllarda ABD'de özel sektörde çalışanların %10'undan daha azının sendikalı olduğuna dikkati çekmektedir. Ancak, işgücü piyasasındaki hareketlilikte, işveren-

¹² Enformel istihdam; enformel işletmelerin tüm işverenleri ile - asgari ücret, güvenli iş ve yarar olmaksızın - formel veya enformel firmalardaki tüm ücretli çalışanları kapsamaktadır: Bunlar enformel firma işçileri, ev işçileri, yevmiyeli işçiler, ev hizmetinde çalışanlar, geçici ve kısmi zamanlı işçiler, kayıtsız işçilerden oluşmaktadır (Chen, Jhabvala, Lund, 2001'den Aktaran: Toksöz ve Özşuca, 2002).

işçi açısından işverenlerin pazarlık gücünün avantajlarından işçilere oranla daha fazla yararlanabildiğini de kabul etmektedir. Küresel bir ekonomide işverenler işyerini kapatıp mevcut işi sonlandırabilmekte, ancak bu işgücü hareketliliğinin gelir dağılımında beceri-geçişliliği daha düşük olan vasıfsız işgücü aleyhine bir sonuç yaratabilmektedir. Bhagwati aynı zamanda, işten çıkarma yönünde uygulanan politikaların esnek olduğu küreselleşmiş bir ekonomide, akış nedeniyle talep düştüğünden istihdam büyümesinin olumsuz etkileneceğini; fakat bu esnekliğin, süreç içerisinde yeni yatırımlar tasarlandığında firmaları işgücünü işe alma yönünde de harekete geçireceğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla küreselleşme işgücü piyasasında bir akışa öncülük ettiğinde, firmalar işe alma ve işten çıkarmada esnekliğe ihtiyaç duymaktadır (Bhagwati, 1995b: 26; 2006: 49; 2007a: 273).

Genel olarak, esnekleştirme uygulamalarının istihdamı arttırmasında üç yoldan bahsedilmektedir. Birincisi, işgücü maliyetini düşürerek işgücünün sermaye yerine ikame edilmesinin sağlanması – ikame etkisi – dir. İkame etkisi, aynı malın üretiminde birden fazla tekniğin kullanılabilmesine bağlıdır. İmalat sanayinde makinelerin gerçekleştirdiği kalite ve standartlaşmayı beşeri yeteneklerin sağlayabilmesi zor olduğundan bu sektörde ikame hizmet sektörüne kıyasla oldukça sınırlıdır. İkincisi, istihdam maliyetini düşürerek firmaların uluslararası rekabet gücünü ve böylelikle ihracatı ve istihdamı arttırmaktır. Üçüncü yol ise, istihdam maliyeti azalınca emek-yoğun mamul ve hizmetlerin ucuzlayacağı, ucuzlamanın bu mallara talebi arttırarak istihdam yaratacağı beklentisi – talep etkisi – dir (Öztürk, 2000: 73).

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler, ekonominin kaçınılmaz şekilde parçası olduğu işgücü piyasasındaki hareketlilikte, işgücünün yaşam boyu iş edinmesinin çok uzun süre devam etmeyeceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu süreçte, Japonların yaşam boyu istihdam sistemi de kaybolmaya başlamaktadır. Bu durumda bir sektörde çalışanlar işten çıkarılmaya başlandığında, işgücü hareketliliği sonucu başka bir sektörde istihdam genişlemektedir (Bhagwati, 2006: 46). Bu süreçte, ayrıca yeni teknolojilerin kullanımı hızla yaygınlaşırken, işin örgütlenmesinde değişimler ortaya çıkarmakta, bazı işleri ortadan kaldırırken, aynı zamanda bazı yeni işleri de yaratmaktadır. Bu teknolojik gelişim süreci, yüksek vasıflı (eğitilmiş/nitelikli) işgücüne olan talebi arttırmaktadır (Şimşek, 2000: 5).

"Ana-akım iktisat" yaklaşımı¹³ işgücü talebinin nitelikli/vasıflı işgücüne doğru kaymasının nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır (Özkaplan, 2002: 62):

1. Üretim ve istihdamın, "mavi-yakalı" endüstrilerden (imalat sanayi), "beyaz-yakalı" endüstrilere (hizmetler) doğru yer değiştirmesi,
2. Daha az fiziksel güç ve daha çok entelektüel birikim gerektiren yeni teknolojinin uygulanmaya başlaması ve tüm endüstrilerde sermaye yoğunluğunda artış olması,
3. Gelişmekte olan ülkelerden yapılan işgücü-yoğun mal ithalatı artışının yarattığı rekabet sonucu niteliksiz/vasıfsız işgücüne olan talebin azalması,
4. OECD ülkelerinden GOÜ'lere doğru net yabancı sermaye yatırım akımıdır.

Gelişmiş ülkelerin daha bilgi yoğun, vasıflı sektörler üzerine uzmanlaşması sonucu, ücretlerin nispeten daha yüksek olduğu bilgi yoğun sektörlerdeki vasıflı işgücü talebinin artması, istihdamın ücretler ve eğitim seviyesine göre dağılımının işgücünün iki ucunda (vasıflı-vasıfsız) kutuplaşmaya başladığı gözlemlenmektedir. Dağılımın iki ucunda da istihdamın arttığı ve ortasında istihdamın düştüğü iddia edilmektedir. Bu konuda birçok çalışma bu savı destekler bulgulara ulaşmıştır (Akçomak, 2012: 28; Antonczyk vd., 2010; Autor vd., 2006; Holmes: 2010).

Küreselleşme ile birlikte teknolojik gelişimin hızla yayılması, uluslararası ticarete "sermaye-beceri tamamlayıcılığı" nı gündeme getirmekte ve beceri, işgücü piyasasında önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sürece uyum sağlama çabasında olan sadece gelişmiş ülkeler değil, gelişmekte olan ülkeler de eğitime önem vermekte ve böylece işgücü piyasalarında çalışanların vasıf düzeyini yükseltme girişimlerini de desteklemektedirler. Nitekim bu ülkelerde çalışanların vasıf düzeyinde belirgin bir yükseliş olduğu belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde vasıflı, aynı zamanda da ucuz işgücünün ulusal işgücü piyasasındaki varlığı

¹³ Günümüzdeki ekonomistlerin çoğu Ortodoks ekonomi de denilen "ana akım iktisat" yaklaşımını izlemektedirler. Ana akım iktisat yaklaşımı kendi içinde tuzlu su ekonomisi (temsilcileri; Berkeley, Harvard, MIT, Pennsylvania, Princeton, ve Yale) ve Laissez faire düşüncesini temsil eden tatlı su ekonomisi (temsilcileri; Chicago okulu, Carnegie Mellon Üniversitesi, Rochester Üniversitesi ve Minnesota Üniversitesi) olarak bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Bu düşünce okullarının ikisi de Neo-Klasik sentez ile ilişkilidir.

karşılaştırmalı bir üstünlük olarak ortaya çıkmaktadır. Bir ülkede işgücü ücret düzeyi düşük olmasına rağmen, işgücü piyasasında verimlilik ve vasıf düzeyinin oldukça düşük olması ya da ulaştırma, iletişim gibi altyapı hizmetlerinin yeteri kadar etkin ve gelişmiş olmaması ya da maliyetli bulunması işgücü piyasasının küreselleşme eğilimini azaltacak ve karşılaştırmalı üstünlükleri de kaybetmesine neden olabilecektir (Şimşek, 2000: 2, 5). Ayrıca çalışma koşullarının iyileştirilmesi ülkelerde işgücü maliyetlerinin yükselmesine neden olabilecektir. Uluslararası ticarete, adil rekabet şartlarının dışına çıkılmaması için, küresel olarak belirli işgücü standartlarının benimsenmesi ve bu standartların aşağı çekilmesinin önüne geçilmesi gerektiği savunulmaktadır. Böylece hiçbir ülke rekabetçi dezavantaja uğramayacak ve gelir dağılımında eşitsizlik yönünde bir adım atılmış olacaktır.

Bhagwati ve Dehejia (1994)'ya göre, uluslararası ticaretin işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerindeki olası etkileri serbestleşmenin istihdamda yarattığı hareketlilik sonucu oluşan işgücü devir hızının artması ve işgücü devir hızındaki artışın vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretlerini etkilemesi sonucu oluşmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkilerde, farklı bir kanalı yani işgücü devir hızını kullanmaktadırlar. Uluslararası ticarete kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin yapısı istihdamdaki oynaklıklara neden olmakta ve işgücü devrini kaçınılmaz kılmaktadır.

4.1. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Bağlamında Uluslararası Ticarete İşgücü Hareketliliği ve İşgücü Devir Hızı

Uluslararası ticaretin işgücü piyasası üzerinde yarattığı önemli etkilerden biri, istihdamın sektörler ve firmalar arasındaki hareketliliğinin artmasıdır. İşgücü hareketliliği, işgücünün çalıştığı fiziksel alanı (coğrafik hareketlilik) ve iş grupları arasındaki (mesleki hareketlilik) yer değiştirme hareketini içermektedir. Coğrafik hareketlilik kısa mesafe ve uzun mesafe hareketleri olarak ayrılabilirken, gönüllü ve zorunlu göç hareketliliği olarak da kısımlara ayrılabilir. Mesleki hareketlilik ise, yatay (sosyoekonomik durumlarda benzer iş sınıfı içerisinde yaygındır) ve dikey (bir işten daha iyi veya daha kötü bir işe doğru) olarak gerçekleşmektedir. İşgücünün böylece sektörler-arası ve sektör-içerisindeki hareketliliği de söz konusu olmaktadır. İşgücü hareketliliği, işgücünün yeniden dağılımında etkinliğe öncülük ederek, önemli

ekonomik faydaların elde edilmesini sağlamaktadır. Sektörler arasında işgücünün yeniden dağılımı yeni teknolojilerin kullanılması ve yeni endüstrilerin büyümesine olanak sağlarken; işgücünün bölgeler arasında yeniden dağılımı tamamlayıcı faktörlerden yararlanmaya izin vermektedir. Bireysel açıdan bakıldığında ise, bu hareketlilik işgücünün kendi çabaları ile elde ettiği beceri ve arzularının uyuşmadığı mevcut işi ile ilgili ekonomik şartlarını düzeltebilmesi için de ona bir fırsat sunmaktadır (Long ve Ferrie, 2003). Ancak, hareketliliğin işgücüne bazı avantajlar sunması yanında, bu hareketlilik oldukça maliyetli bir süreci içermektedir. İşgücünün teklif edilen ücretler ve çalışma şartları üzerine bilgiyi araştırıp gerekli bilgi ve beceriyi elde etmesi zaman almaktadır. Bu yüzden işgücünün yeni iş arama ve işgücünün iş için eğitimini tamamlaması maliyetlidir ve zaman almaktadır. Daha az beceri ve deneyim gerektiren işlerde, yüksek beceri gerektiren ve üretim sürecinin karmaşık olduğu endüstrilere göre daha kolay iş bulunabilmektedir. Birçok çalışan için mevcut işlerinden eğer ilk kez ayrıldılarsa – özellikle yeni iş başka bir coğrafik bölgede aranmakta ise bu durum olasıdır - iş arama çok daha etkin olmaktadır. Yeni bir iş bulunduğunda çalışanlar mali ve fiziksel olarak daha iyi şartlarla yüzleşebilmektedir. Kısa dönemde, yeni bir işe girenler yakın gelecekte söz konusu hareketliliğin maliyetlerine katlanmakta, fakat uzun vadede fayda sağlamaktadır (Ehrenberg ve Smith, 2008: 340).

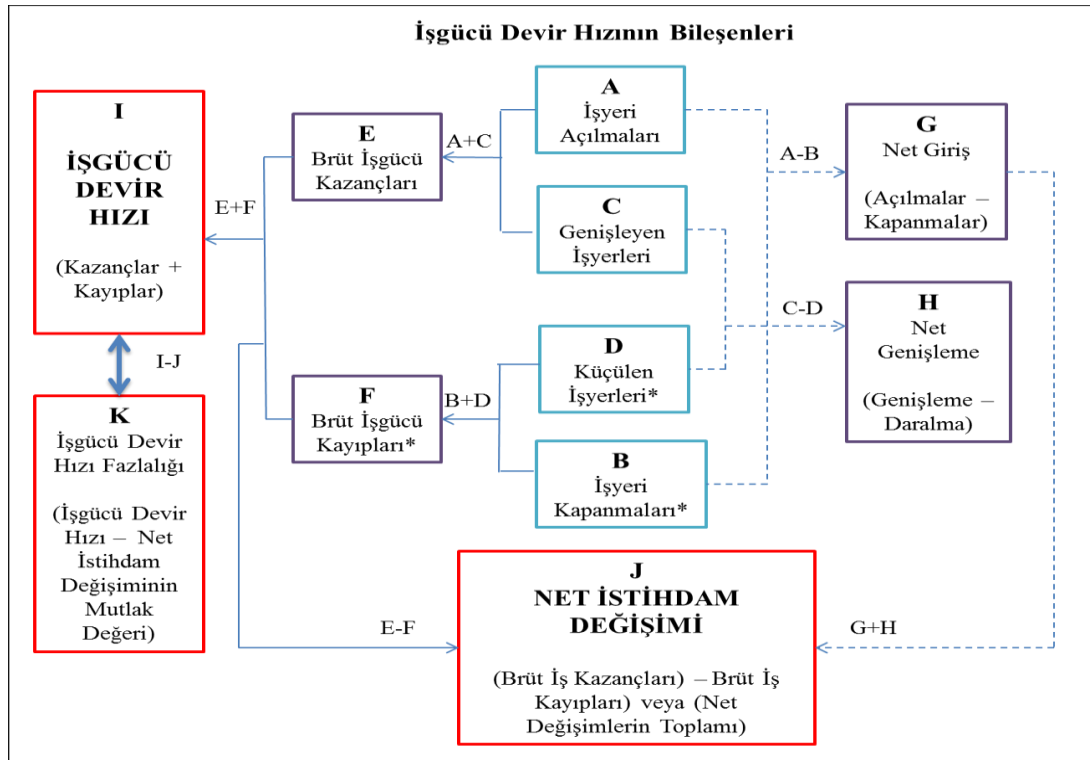
İşgücü piyasası akımlarına dair Davis ve Haltiwanger (1992) standart tanımlamalar yapmış ve daha sonraki çalışmalarda bu tanımlamalar üzerinden kavramlar geliştirilmiştir. Böylece, belirli bir dönemde endüstrideki genişleyen veya faaliyete başlayan tüm iş birimlerinin istihdam kazançları “iş yaratımı (Job creation)” ve küçülen veya kapanan tüm iş birimlerinin toplam istihdam kayıpları “iş yıkımı (job destruction)” olarak ifade edilmektedir. İstihdam değişimi ya da istihdam büyümesi kavramları, iş yaratım ve iş yıkımı arasındaki farka eşittir. Bir sektörün *iş yaratımı* ya da *iş yıkımı* oranları, öncelikle belirli bir dönemde bir endüstrinin ortalama istihdamının toplam imalat sanayinin ortalama istihdamı içerisindeki payı bulunarak; daha sonra bu oranın, belirli bir dönemde sektörün net istihdam değişiminin sektörün ortalama istihdamı içerisindeki payına çarpılması ile hesaplanmaktadır. Bulunan bu iş yaratımı ve iş yıkımının toplam hacmi (istihdam kazançları ve kayıplarının toplamı) o dönemdeki “işin yeniden dağılım oranı (job

reallocation rate)”nı yani “işgücü devir hızı oranı”nı göstermektedir. İşin yeniden dağılımı, işe alma ve işten çıkarma maliyeti ile negatif ilişkilidir (Böckerman, 1999: 6; Davidson ve Matusz, 2003: 10; Heyman, 2008: 10-11; Hijzen vd., 2009: 13; Tsou vd., 2002: 403). Endüstri-içi ve endüstriler-arasındaki işin yeniden dağılım oranı, aynı zamanda toplam istihdam içerisinde, işgücünün işe alımı¹⁴ ve işten ayrılmalarının¹⁵ toplamını göstermekte (Centeno ve Novo: 2012: 322; Tsou vd., 2002: 403) ve “iş/işgücü devir hızı” olarak da ifade edilmektedir (Andersson vd., 1998: 3-4). Başka bir ifadeyle işgücü devir hızı, işyerinde istifa, terk, işten çıkarılma ve işe alınma neticesinde çalışanların sayısında meydana gelen değişikliklerdir (Yılmaz ve Halıcı, 2010: 97). Literatürde iş ve işgücü devir hızı kavramları birbiri yerine de kullanılmaktadır. Bhagwati ve Dehejia hipotezlerinde, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin sektörde iş yaratım ve iş yıkımlarına neden olarak istihdamda yarattığı hareketliliği “işgücü devir hızı” olarak ifade etmektedir (Bhagwati, 1998a: 20). Bu çalışmada da, işgücü devir hızı kavramının kullanılması tercih edilmektedir. Şekil 1.1’de, işgücü devir hızının oluşumunda rol oynayan bileşenler detaylı bir şekilde verilmektedir. Bu bileşenler, işgücü devir hızının içeriğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹⁴ İşe alma (Ht), bir firmada t-1 zamanında istihdam edilmeyip t zamanında o firmada çalışanların sayısı şeklinde tanımlanmaktadır (Centeno ve Novo: 2012: 322).

¹⁵ İşten ayrılmalar (St), t zamanında bir firmada istihdam edilmeyip t-1 zamanında o firmada çalışanların sayısına eşittir (Centeno ve Novo: 2012: 322).

Şekil 1.1: İşgücü Devir Hızının Bileşenleri

* Mutlak değerler.

Kaynak: OECD Employment Outlook, Eylül 1987'den Aktaran: Grey, 1995: 72; OECD, 1987, <http://www.oecd.org/els/emp/2409971.pdf>.

Bhagwati-Dehejia, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde, uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisini sistematik olarak işgücü piyasası devir hızının büyüklüğü ile ilişkilendirmektedir. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi bağlamında; uluslararası ticaret yapan ülkelerden biri üstünlüğü bir başka ülkeye kaptırdığında, her iki ülkedeki sektörlerde de iş yıkımları ve iş yaratımları şeklinde bir iş/işgücü hareketliliği meydana gelmektedir (Davidson ve Matusz, 2003: 1, 6). Böylece ekonomide kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler bazı işleri yok ederken, bazı işleri yaratmakta dolayısıyla istihdamın işler ve sektörler arasında birinden diğerine doğru hareketine neden olmaktadır. Yeni işlerin yaratıldığı dolayısıyla işgücü talebinin arttığı sektör daha çekici hale gelmekte ve iş-arayan emek bu sektöre yeniden yerleşmeye başlamaktadır. Böylece uluslararası ticaret, işgücü piyasasında istihdamın hareketliliğine neden olarak işgücü devir hızını arttırmaktadır.

Heckscher-Ohlin (HO) modelinde, uluslararası ticarete açıklık nispeten bol olan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malları üreten endüstrilerdeki işleri

yaratırken; nispeten kıt olan üretim faktörünün kullanıldığı malları üreten endüstriler içerisindeki işleri yılmaktadır. Ancak bu modelde tam bilginin olduğu ve işgücü piyasası sürtünmelerinin olmadığı tam istihdam varsayımı yapıldığı için, piyasada uzun süreli bir işsizlik oluşmamaktadır. Bunun anlamı, iş yıkımları nedeniyle sektördeki işlerini kaybeden işgücünün diğer sektörlerde piyasa ücretinde hemen iş bulabilmeleridir. Böylece serbest ticaret, otarşiye nispeten ülkenin toplam refahını arttırabilmekte, toplam etkinlik ve verimlilik kazançları elde etmesini sağlamaktadır. HO modelini, her ülkenin aynı teknolojiyi kullanarak aynı malları ürettiği, tam işgücü hareketliliği ve sürtünmesiz işgücü piyasaları varsayımları üzerine kurmaktadır. Bu varsayımlar günümüz piyasa şartlarını yansıtmamakta, dolayısıyla gerçekçi değildir. Firmalar işgücünün yalnızca bir tipini değil, farklı beceri yoğunluklarına sahip birçok farklı çalışan tipini istihdam eden üretim aşamalarına sahiptir. Yeni Alternatif Teorilerin eksik bilgi varsayımı, işsiz işgücü ile açık işlere sahip firmaların piyasada karşılaşması ve çalışma ilişkisinin düzenlenmesinin zaman alması demektir. Bu faktörlerin sayısına da bağlı olmaktadır. Firmalar ihtiyaçlarına uygun işgücünü istihdam etme çabası ile belirli bir araştırma yaptığından, çalışan-ış ilişkisinin eşleşmesi süreci endüstriler arasında farklılaşabilmektedir. Bu işgücü piyasasında sürtünmelere neden olmakta; bu da iş kaybı sonrası işgücünün hemen yeniden bir işe girememesi demektir (Prajapati, 2011: 26-27, 30). Sonuçta Bhagwati ve Dehejia (1994), firmalar ve işgücü piyasada bir çalışma ilişkisi kurduğunda, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü talebinde de düzensiz dalgalanmalar yaratması nedeniyle ekonomide iş güvensizliği ortamının oluştuğunu vurgulamaktadır.

Küreselleşme ve uluslararası serbest ticaret, ekonomik ticari çevreyi değiştirmekte ve özellikle gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerdeki işgücü üzerinde endişeler yaratmaktadır. Çalışanlar, daha ucuz dış emek tarafından üretilen ithalat ile yarışamamanın yaratabileceği iş kaybı ile ilgili korku ve endişelere sahiptir. Küreselleşme ev sahibi ülkede işlerin birazı veya tamamını yıkarken, daha düşük bir iş yaratımına neden olabilmektedir. Bu iş yıkımları ortalama ücret seviyeleri üzerinde aşağıya doğru bir baskı uygulayarak, işsizliği arttırabilmektedir. Bunu takiben işgücü devir hızı oranları ve zaman içinde yabancı işgücü kullanımını ile yurtiçi üreticilerin ikame edilebilirliği artabilmektedir (Prajapati, 2011: 27). Dolayısıyla küreselleşme

süreci, bir yandan artan bir şekilde ve sistematik olarak iş güvensizliğine de katkı sağlamaktadır (Bhagwati, 1998a: 20; Davidson vd., 1999: 294). Küreselleşme-odaklı kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük işgücü devir hızını arttırması nedeniyle, iş yıkımları sonucu işgücüne kaygı veren kalıcı olarak işten çıkarmaların oranı artmakta ve işten çıkarmalar ve yeni işe girmeler şeklinde oluşan işgücü hareketliliği işgücü devir hızının oluşmasına neden olmaktadır (Bhagwati, 1998a: 40-41; Davidson ve Matusz, 2003: 1).

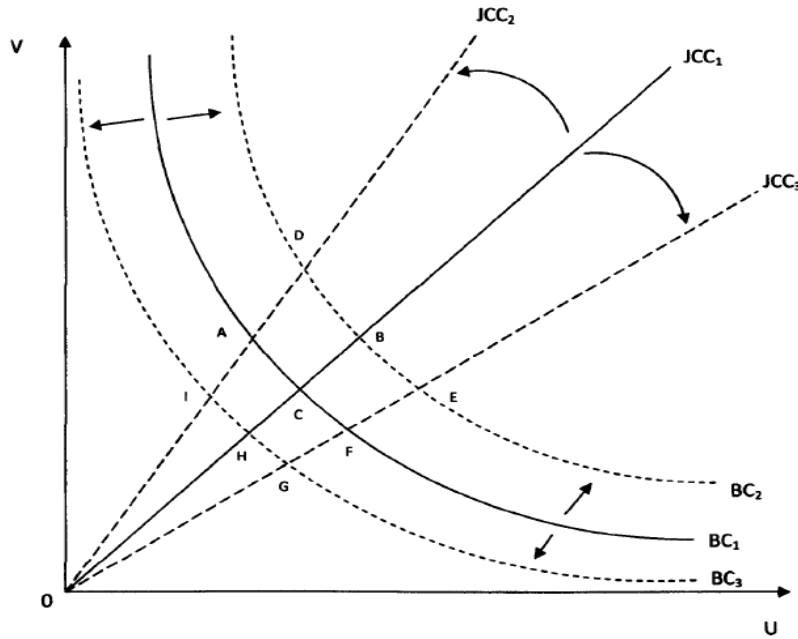
Şekil 1.2, genel olarak düşünüldüğünde küreselleşmenin işlerin verimlilik fiyatlarını değiştirerek, iş yaratım ve iş yıkım oranlarını nasıl etkilediğini grafiksel olarak göstermektedir. Şekilde orijinden çıkan JCC_1 doğrusu, iş yaratım şartını ifade ederken, orijine dış bükey olan BC_1 eğrisi, Beveridge eğrisini göstermektedir. Beveridge ya da UV eğrisi, işsizlik (U) ile açık iş (V) oranı¹⁶ arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. İş yaratım eğrisi JCC_1 den sola JCC_2 ye doğru kayarsa iş yaratım oranı artmakta, sağa JCC_3 e kayarsa iş yaratım oranı düşmektedir. BC_1 eğrisi dışa doğru BC_2 ye kayarsa açık iş ve işsizlik arasındaki verimliliği denkleştirmede bir düşüşü, orijine doğru kayarsa verimlilik denkleğinde artışı göstermektedir. İş yaratımı ve BC_1 eğrisinin kesişim noktası (C noktası) ise denge noktasıdır.

JCC ve BC eğrilerindeki kaymalar pozitif ve negatif makro-ekonomik ve mikro-ekonomik şoklardan kaynaklanmaktadır. Örneğin net verimlilik şokları, tüm malların genel fiyatlar düzeyindeki değişmeyi içeren makro-şoklardan oluşabilmektedir. Tüm malların fiyatı, gelecek ekonomik şartlara ilişkin beklentilerden dolayı da değişebilmektedir. Malların fiyatındaki bir artıştan kaynaklanan pozitif net verimlilik şokları, iş yaratım oranını arttırmaktadır. Bu şok, iş yaratım şartını JCC_2 ye yukarı doğru kaydırır. BC eğrisi orijine içe doğru kayar ve iş yıkım oranı işgücü piyasasındaki katılığın artması nedeniyle artar, bu çalışanların istihdam seçeneklerini genişletmektedir. Yeni denge böylece C noktasından I noktasına kayar. Bu noktada işsizlik oranı düşer ve açık iş oranı artar. Yurtiçi firmalar yabancı firmalar ile rekabet edebilirse, yurtdışındaki yabancı firmaların üretimin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadıkları ara malı üretimi aşamalarını dışarıda gerçekleştirmeleri durumunda, bu durum Beveridge eğrisini dışa doğru ve iş yaratım eğrisini yukarı kaydırılmaktadır (yeni denge C den D ye kaymaktadır). Denge

¹⁶ Açık iş oranı, firmaların istihdam etmeyi arzuladığı potansiyel iş oranıdır.

açık iş oranı artmakta fakat işsizlik oranı üzerine etki belirsizdir. Bu, vasıfsız işgücünü tam olarak tamamlayan montaj üretim aşamalarının ithalata rakip ve ihracatçı olmayan firmalarında iş yıkım oranını arttırması nedeniyledir (Bkz. Şekil 1.2).

Şekil 1.2: İş Yaratım ve İş Yıkım Oranlarındaki Değişmeler

Kaynak: Prajapati, 2011: 29.

Bu yurtiçi firmalar daha düşük üretim maliyetleri nedeniyle iş yıkımları yaşayabilir veya işyerini kapatabilirler. Ancak, genişleyen sektörler içerisinde yabancı firmalar ile yarışabilen yurtiçi firmalar vasıfsız ve vasıflı işgücü için yeni işler yaratabilmektedir. Tam bilgi ve işgücü hareketliliği varsayımı altında, işsiz işgücü becerilerine uygun işleri araştırarak, hemen yeni bir işe girebilmektedir. Böylece bu sektörlerde işin yeniden dağılım oranı yüksekse, işsizlik oranı yükselmeyebilir. İşgücü iş bulabildiği sürece iş güvensizliği de artmayacaktır. İşsizlik oranı üzerine kesin etki belirsizdir (Prajapati, 2011: 28-30).

Uluslararası piyasada dışsal şoklar yurtiçi işgücü piyasası devir hızını etkilemektedir (Davidson ve Matusz, 2003: 20). Traca (2005), Bhagwati (1998a)'yi takiben kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüğün verimlilik şoklarından sağlanan fiyatların bağımsızlığı nedeniyle olabileceğini, ayrıca dünya fiyatlarının ve döviz kurunun oynaklığının da karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik hale gelmesinde üzerinde etkili olarak yüksek işgücü devrine neden olduğunu tartışmaktadır (Traca,

2005: 442). Uluslararası piyasada dış arz eğrisinin (teknolojik bir gelişme veya üretim maliyetinde önemli bir azalma durumunda) sağa doğru kayması şeklinde bir şok; i) ürünün dünya fiyatında bir azalma; ii) ülkede söz konusu mala olan talep miktarında bir artış; iii) ülkede arz edilen miktarda bir azalma; iv) ülkenin dış ülkeden ithal ettiği malın miktarında bir artış yaratacaktır. Dolayısıyla dış arz şoku, ülkenin ithalat yoğunlaşma oranında bir artış ve istihdamında bir azalış şeklinde işgücü devir hızını yaratmaktadır (Davidson ve Matusz, 2003: 3-4).

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu bir dünyada bir sektörden diğerine geçiş maliyetleri ise oldukça yüksek olmaktadır. Çünkü hareketli işgücü ve beşeri sermayeden doğan friksiyonel (geçici) kayıpların oldukça büyük olduğu görülmektedir (Bhagwati, 2005). Hamermesh (1993), birçok sektörde iş arayan işgücü için, firmalar tarafından doğan devir hızı maliyetlerinin de oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla devir hızı maliyetleri sektörler ve ülkeler arasında da önemli bir farklılık yaratmaktadır (Davidson vd., 1999: 284). Bu durumda Jacob Hacker, işgücünün riskini birleştiren ve zararlarını dağıtan bir gelir sigortası çeşidine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Değilse, bu durumda hiç uluslararası ticaret yapılamayacağından dolayı, karşılaştırmalı üstünlük de kullanılabilirliğini kaybedecektir (Bhagwati, 2005a).

İşgücü devir hızını konu alan çalışmalarda, işgücü devir hızının belirlenmesinde firma ve piyasa büyüklüğü, sahiplik tipi, firmanın giriş maliyetleri ve sabit (veya fırsat) maliyetlerinin önemli bir etkisi olduğu vurgulanmaktadır. Firma büyüklüğü ile iş yaratım oranları arasında negatif bir ilişki olduğu, yani küçük firmaların büyük firmalardan daha çok yeni işler ve daha çok iş yıkımı yarattığı ifade edilmektedir. İş yaratım ve iş yıkım oranları küçük ölçekli tesislerde daha yüksek olmasına rağmen, büyük firmalar iş yaratım ve yıkımında daha baskın rol oynamaktadır (Tsou vd., 2002: 407). Uluslararası ticaret sonucu piyasa büyüklüğündeki ve sabit (veya fırsat) maliyetlerindeki bir artış ise, işgücü devir hızı oranında bir artışa ve o dönemdeki daha genç firmalara doğru bir kaymaya öncülük etmektedir. Böylece aktif firmaların etkin dağılımına ve her bir dönemde firmada işe girenlerin oranının artmasına neden olmaktadır. Piyasaya giriş maliyetlerinin yükselmesi durumunda, devir hızı düşmekte ve o dönemde eski firmalara doğru bir kayma görülmektedir. Böylece aktif firmaların dağılımına ve her dönemde piyasaya

girenlerin oranının azalmasına neden olmaktadır (Asplund ve Nocke: 2006: 308-310).

Firma davranışı üzerine yapılmış çalışmalarda açıkça ispatlandığı üzere; uluslararası ticari maliyetler düştüğünde, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu endüstrilerdeki firmalar ihracat yapma tercihinde bulunmaktadır. Üstünlüğün olduğu bu endüstrilerde nispi firma büyüklüğü ve nispi firma sayısı daha fazla artmakta ve işgücü devir hızı karşılaştırmalı dezavantajın olduğu endüstrilerden daha yüksek olmaktadır (Bernard vd., 2004: 1). Bu durumda net ihracat ile iş edinme oranları pozitif ve iş kayıp oranları oldukça güçlü negatif bir ilişki içerisinde olmaktadır (Davidson ve Matusz, 2003: 20). İşgücü devir hızının yüksek olması, iş bulmanın kolay ancak işte kalma süresinin kısa olması demektir, dolayısıyla çalışanların o sektöre ilgisi ve bağlılığı zayıf olmaktadır. Bu durumda bu çalışanların kazancı ticaret politikasına göre değişecektir. İşgücü devir hızının düşük olması, iş bulmanın zor fakat elde edildiğinde işin sürekli olması demektir. Bu durum, çalışanların o sektöre olan ilgisini ve bağlılığını arttırmaktadır; dolayısıyla çalışan işten çıkmaya isteksiz olmaktadır. İşgücü devir hızı düşerse, yeniden iş bulmanın zorluğu ve mevcut istihdamın sürekliliği, çalışanlarda sektörün özel yeteneklerine sahip olma davranışı yönünde bir ilgi de yaratmaktadır (Magee vd., 2001: 1, 4, 13).

Piyasada işler sonsuza dek sürmeyebilirken, herhangi bir sektörde istihdam edilmek için uzun bir iş araştırma faaliyeti gerekli olabilmektedir. Bu durumda bir işçi yeni bir işe alındığında veya istihdam edilen bir işçi işten çıkarıldığında, istihdam etmeye çalıştığı sektörü seçmek zorundadır. Doğal olarak, bu tercihlerinde kendilerine en yüksek beklenen ömür boyu yaşam kazancını teklif eden sektöre yönelmektedirler. Malın fiyatındaki bir artış istihdam edilmeyen, iş arayan işgücünü o sektöre doğru çekmektedir. Genişleyen sektör küçülen sektörlerden daha emek yoğun ise, bu sektörde toplam emek talebi artacak, toplam sermaye talebi düşecektir. Sonuçta iş arayan emeğin getirisi artmakta, aylak sermayeye olan getirisi düşmektedir (Magee vd., 2001: 8-9). Bütün faktörler hareketli olsa bile, istihdam edilen faktörlere olan getiri, bir anlamda istihdam edildikleri sektörün kaderine bağlı olmaktadır (Davidson vd., 1999: 296). İşgücü devir hızı düşükse (işler uzun süreliğine devam etmekte veya bulunması zorsa), araştırma maliyetlerine neden olan bir sektöre katılım şiddetli olacaktır. Diğer yandan, işgücü devir hızı yüksekse (iş

bulmak kolay ve uzun zaman almıyorsa), istihdam edilen faktörler kendi sektörlerine katılabileceklerini büyük oranda hissedemeyecektir (Magee vd., 2001: 9-10).

Bhagwati ve Dehejia, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi ile, uluslararası ticaretin işgücü piyasasında işgücü hareketliliği yaratarak, işgücü devir hızını arttırdığını ortaya koymaktadır. İşgücü devir hızındaki artışın sonucunda, gerek teknolojik gelişmelere paralel olarak vasıflı işgücüne olan talebin artması gerekse de eğitim sürecinin bir maliyet içermesi nedeniyle vasıfsız işgücü işsiz kalmakta ve becerilerini biriktirememektedir. Bu durumun vasıflı işgücüne kıyasla vasıfsız işgücü ücretlerinin nispeten düşmesine neden olduğu vurgulanmaktadır.

Genel olarak incelendiğinde, uluslararası ticaretin işgücü piyasalarını nasıl etkilediğine dair ampirik kanıtlar elde eden araştırmalar ise henüz yetersizdir. Bu yüzden, şimdiye kadar varılan ortak nokta, uluslararası ticaretin, vasıflı işgücünü istihdamda kalmaya ikna etmek için bir ücret primi (karşılıyıcı/telafi edici ücrete) ödemesine küçük bir miktar katkı sağlamakta olduğudur (Slaughter, 1998: 1461). Bhagwati-Dehejia, hipotezinde telafi edici ücret primine yer vermemiş, ancak sonrasında yapılan bazı çalışmalar bu görüşü savunmuştur. Söz konusu çalışmalarda, daha çok işgücü devir hızının ücretler ve sonuçta uluslararası ticaret üzerine etkisi incelenmektedir. Davidson, Martin ve Matusz ise, Bhagwati-Dehejia'nın uluslararası ticaretten işgücü devir hızına doğru kurduğu bu ilişkiyi, işgücü devir hızının yüksek veya düşük olmasının uluslararası ticaret davranışını ne yönde etkilediği şeklinde ele almaktadır (DMM modeli). Bu nedenle kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler çemberinde işgücü piyasasındaki değişmelerin etkileri, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi ve DMM modeli şeklinde, iki açıdan ortaya konulmaktadır. İkisi birbirinin tam bir tamamlayıcısı olmamakla birlikte, birbirinden tamamıyla da zıt iki görüş değildir.

DMM modelinde ise, işgücü devir hızının yüksek olduğu sektörlerde işgücünün işe bağlılığı az olduğundan, firmaların özellikle vasıflı işgücünü ellerinde tutabilmek için telafi edici bir ücreti ödemeye razı oldukları vurgulanmaktadır. İşgücünün hareketliliğinin düşük ücretli işlerden yüksek ücretli işlere doğru gerçekleşmesi, denge ücretlerinin altında ödeme yapan firmaları, istihdamı elinde tutabilmek için ücret tekliflerini arttırmaya zorlamaktadır. Nispeten yüksek iş bırakma oranlarına sahip sektörler, işlerin daha güvenli (işgücü devir hızının daha

düşük) olduğu bir sektördekinden daha yüksek ücretleri ödeyerek, o sektör içerisindeki işleri kabul etmeleri için gelecekteki işçileri cesaretlendirmektedir. Benzer şekilde, işlerin elde edilmesinin nispeten zor olması, o sektördeki bir işi elde etmede gerekli olan zaman ve çabayı üstlenmesi adına gelecekteki çalışanları ikna etmek için, işlerin elde edilmesinin daha kolay olduğu diğer sektörden daha fazla bir ücret primi teklif etmeye ihtiyacı vardır (Davidson ve Matusz, 2003: 7). Bir sektörde iş bulmak kolay (istihdam edilme oranı yüksek) veya işte kalma uzun sürüyorsa (ayrılma oranı düşük), işgücünü o sektöre çekmek için gerekli olan telafi ücreti nispeten daha düşüktür (Davidson vd., 1999: 279). İş arama sürecinde olan işgücünün istihdam fırsatlarını elde edebilme çabası sürecinde karşılayıcı/telafi edici ücret farklılıklarının varlığı, işgücünün sahip olduğu beceri düzeyine de bağlı olmaktadır (Ehrenberg ve Smith, 2008: 1). Sonuçta bu süreç malın fiyatlarına ve maliyetlere yansiyarak, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerini etkilemektedir. Dolayısıyla ülke karşılaştırmalı üstünlük elde etmesi veya dezavantajla karşılaşması durumlarına göre ihracat ve ithalat yapma kararını vermektedir.

4.2. Endüstriler-arası ve Endüstri-içi Ticaret Durumlarında İşgücü Devir Hızı

Geleneksel ticaret modellerinde vurgu, bir endüstride sadece ihracat ya da sadece ithalatın yapıldığı endüstriler-arasındaki net ticaret üzerine yapılmaktadır. Krugman (1980) ve Bhagwati (1998a) gibi çeşitlilik-temelli yeni teorileri kapsayan modellerde ise, firmalar belirgin şekilde yatay olarak-farklılaştırılmış çeşitlerde uzmanlaşmakta ve aynı endüstri içerisinde hem ihracat hem de ithalatın yapıldığı endüstri-içi iki taraflı ticareti incelemektedir. Dolayısıyla geleneksel uluslararası ticaret modelleri endüstriler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükler ve yeniden dağılım üzerine vurgu yaparken; yeni teoriler endüstri içerisinde kaynakların yeniden dağılımına vurgu yapmaktadır. Endüstri-içi ticaret kapsamında, heterojen firmalar ve uluslararası ticaret üzerine literatürdeki çalışmalar, şirketler ve firmalar üzerine mikro verileri kullanarak analiz yapmaya izin vermektedir (Redding, 2010: 4, 13, 29). Yeni teoriler kapsamında firma heterojenitesi kavramı önem kazanmakta ve ticaret teorileri, endüstri-içerisinde firmalar arasında kaynakların yeniden dağılımını vurgularken, Benchmark (karşılaştırmalı değerlendirme) modeli işgücü piyasasına

olan sürtünmeyi açıklamada önemli rol oynamaktadır (Brülhart vd., 1998: 4-5; Redding, 2010: 3).

Gerek endüstriler-arası gerekse endüstri-içi ticaret, işgücü piyasasında bazı firmalarda iş yaratımına ve bazı firmalarda iş yıkımına yani yeniden dağılıma öncülük ederek, artan işgücü devir hızına neden olmaktadır. Endüstriler-arası işgücü devir hızı, işlerin/işgücünün endüstriler arasındaki transferini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, sektörün istihdamındaki yıllık mutlak değişimlerin imalat sanayindeki endüstrilerin toplam istihdamı içerisindeki payı şeklinde elde edilmektedir. Sektörler arasında işin yeniden dağılım fazlalığının toplamı şeklinde de ifade edilebilmektedir $(\sum_i (|SUM_i| - |NET_i|))$. İşin yeniden dağılım fazlalığı, toplam işin yeniden dağılımı ile o dönemin net istihdam artışının mutlak değeri arasındaki farka eşittir $(SUM - |NET|)$. Endüstri-içi işgücü devir hızı ise, aynı endüstri içerisindeki firmalar arasında işlerin/işgücünün döngüsünü ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle endüstri içerisinde karşılaştırmalı üstünlüğün ve dezavantajın olduğu sektörlerde iş yaratım ve iş yıkımının söz konusu olmasıdır. Bu da her bir sektör içerisindeki işin yeniden dağılım fazlalığının toplamıdır $(\sum_i (|SUM_i| - |NET_i|))$. Endüstriler-arası ve endüstri-içi devir hızının mutlak değerinin toplamı ise, toplam işgücü devir hızını vermektedir (Bernard vd., 2004: 34, 36; Tsou vd., 2002: 405).

Endüstriler-arası işgücü devir hızı ve endüstri-içi işgücü devir hızının belirlenmesinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi, devir hızının düşük veya yüksek olma nedenlerini de açıklamaktadır. Öncelikle endüstriler-arası işgücü devir hızı oranının belirleyenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Endüstriler arasındaki kar marjlarının değişiminin dağılımı (θ_t) (uluslararası rekabetçilikteki değişimler),
2. Uluslararası ticarete açıklık *düzeyi* ve uluslararası rekabete açıklık (yapısal değişim),
3. Talep büyümesi, verimlilik büyümesi ve uluslararası rekabetçiliğin değişimi (piyasa paylarının değişimi ve teknoloji temelli) ile ilgili olarak endüstriler arasındaki farklılıklar,
4. Seçici endüstriyel sübvansiyonlar (selective industrial subsidies) (ω_t).

Endüstriler-arası işgücü devir hızı oranı, endüstriler arasındaki kar değişmelerinin dağılımı ile belirlenmektedir. Endüstriler arasındaki kar marjlarındaki değişmelerin dağılımı, iş devri (konjonktür dalgalanmaları) ve/veya arz ve talep fazlasının işgücü piyasası üzerine etkisini yansıtan makro-ekonomik değişkenlerin sayısı ile de ilişkili olabilmektedir. Dolayısıyla, ticareti-yapılabilir mal ve hizmet sektörlerinde, istihdamın yapısı sadece talepteki artışlar tarafından değil, yurtiçi üreticilerin “uluslararası rekabetçiliğindeki değişmeler” tarafından da belirlenmektedir. Firma ve endüstrilerin uluslararası rekabetçiliğindeki değişmelerle birlikte dışa açıklığın derecesi ekonomideki hem endüstri-içi hem de endüstriler-arası işgücü devir hızı oranını etkileyebilmektedir. Endüstriler-arası işgücü devir hızı oranı; endüstri içerisinde birçok küçük firmanın yer aldığı, kar marjlarının düşük ve ithalat yoğunlaşmasının yüksek olduğu endüstrilerde daha yüksek olmaktadır (Andersson vd., 1998: 1-2, 10).

Talep veri iken, endüstri-içi işgücü devir hızı, endüstriler arasında uluslararası nispi rekabetçiliğin bir fonksiyonudur. Bir alt sektörde iş yaratımının yüksek olması, o sektörün rekabet gücünün göstergesi olarak yorumlanabilir. Yurtiçindeki belirli bir endüstride gerçekleşen teknolojik gelişme vasıtasıyla gelişen rekabetçilik (sabit dünya talebi ve teknolojisi durumunda), söz konusu endüstrideki (i endüstrisi) istihdamı arttıracaktır. Dolayısıyla bir endüstrinin teknoloji temeli de, işgücü devir hızının belirleyenlerinden biri olmaktadır. Diğer yandan, i endüstrisinde teknoloji (t_i) değişmeden kalırsa, bu durum endüstrideki nispi fiyatların (p_i) azalmasına yol açabilecektir. Dışarıdaki teknolojik gelişme ülkenin bu sektördeki rekabetçiliğini kötüleştirecek ve istihdamını azaltacaktır (Andersson vd., 1998: 13-14; Grey, 1995: 3). Ekonominin uluslararası ticaret oranındaki bir artış, imalat sanayinin yurtiçi tüketiminin bir oranı olarak üretilen malların ihracat ve ithalatının toplamı şeklinde belirlenmekte ve artan uluslararası uzmanlaşmayı doğurmaktadır. Bu, artan endüstriler-arası uzmanlaşmanın yani bazı endüstrilerde ihracat oranı ve diğerlerinde ithalat oranının artmasının endüstriler-arası işgücünün yeniden dağılımını arttırması ile sonuçlanacaktır. Diğer yandan, artan uzmanlaşma ağırlıklı olarak endüstri-içi ticaret şeklinde olursa yani birçok endüstride hem ihracat hem de ithalattaki artışa paralel olursa, işgücünün endüstriler arası devri yüksek olmayacaktır (Andersson vd., 1998: 14; Grey, 1995: 3).

Sadece *değişim* değil, aynı zamanda ticaret *düzeyi* ve uluslararası rekabete açıklık da işgücü devir hızı oranını etkilemektedir. Bunun sebebi, fiyatlar veri iken uluslararası ticarete açılan sektörlerin sayısı ne kadar yüksekse, arz şoklarının (teknolojik gelişme) veri fiyatlardan ticaret yapan dışa açık sektörlerde istihdam üzerindeki etkileri o kadar iyi ve dünya piyasası fiyatlarındaki şoklar veri iken, işgücü devir hızı daha yüksek olacaktır. Sonuç olarak, endüstriler-arasındaki kar marjlarındaki değişmelerin dağılımı, uluslararasılaşma seviyesi ile birlikte büyüyecektir (Andersson vd., 1998: 14). Toplam ticaret oranı veri olsa bile, işgücü devir hızı nispi uluslararası rekabetçilik veya endüstriler-arasındaki karşılaştırmalı üstünlükteki mevcut kaymalardan doğrudan etkilenecektir (Andersson vd., 1998: 16).

İşgücü piyasası koşullarının etkilerini ortaya koymak için iki temsilciden bahsedilebilir; işsizliğin açık işlere oranı (U/V) ve endüstriyel istihdamdaki değişim oranı (\hat{L}). İstihdamın payı (ai); i malının bütçedeki payı (c_i), yurtiçi üreticilerin uluslararası rekabetçiliği (ρ_i) ve çıktının bir birimi için gerekli olan emeğe (λ_i) bağlıdır. Dolayısıyla istihdamın payındaki değişim (Δai); rekabetçilik etkisi, talep veya piyasa etkisi ve verimlilik etkisi şeklinde üç etkinin toplamı ile ifade edilebilir ($\Delta ai = \lambda_i c_i \Delta p_i + \lambda_i p_i \Delta c_i + c_i p_i \Delta \lambda_i$). Endüstriler-arası işgücü devir hızı oranı; talep büyümesi, verimlilik büyümesi ve uluslararası rekabetçiliğin değişimi (piyasa paylarının değişimi) ile ilgili olarak endüstriler arasındaki farklılığa bağlıdır. Bu bakımlardan endüstriler arasındaki farklılıklar ne kadar büyük olursa, endüstriyel yeniden yapılandırma ve işgücü devir hızı oranı o kadar yüksek olacaktır. İşgücü talep şartlarının bir göstergesi olarak, endüstriyel istihdam değişiminin ikame edici oranı (\hat{L}), (U/V) için, endüstriler-arası işgücü devir hızı oranını arttırmaktadır (Andersson vd., 1998: 11, 13, 17). Uygulanan endüstriyel politika, endüstriler-arası işgücü devir hızını etkileyebilmektedir. Firmalardaki işleri korumak için, endüstriyel katma değer bir oranı olarak seçici sübvansiyonların farklı çeşitleri daha fazla uygulanarak, firmalardaki mevcut işleri korumakta ve endüstriler-arası işgücü devir hızını azaltabilmektedir (Andersson vd., 1998: 11).

Kalıcı endüstriler-arası kaymalar, yapısal olarak daha kolayca sınıflandırılabilirken; endüstri-içi kaymalar, hem yapısal değişimi hem de bir endüstrinin özündeki özelliklerinden kaynaklanan değişimleri (bunlar daha yüksek devir hızını üretmelerine rağmen, endüstri yapısındaki bir değişime öncülük

etmezler) içermektedir. Bu son durum friksiyonel devir hızını içermektedir. İşgücü devir hızı, endüstriler-arasından ziyade endüstri-içerisinde daha yüksek değerleri yansıtmaktadır (Grey, 1995: 3, 11). Genel olarak endüstri-içi işgücü devir hızı oranının (σ) şu şekilde olması beklenmektedir (Andersson vd., 1998: 25; Brühlhart, 2000: 425; Brühlhart vd., 1998):

- ❖ Endüstrideki firma sayısı (N) ile artması;
- ❖ Geniş minimum etkin ölçeği ve yüksek giriş engellerini ortaya çıkararak, ortalama firma büyüklüğü (S) ile azalması;
- ❖ Ücret dışı katma değer payı (π) ile artması; çünkü emek talep esnekliği ücretlerin toplam maliyetler içerisindeki payı ile birlikte artmaktadır. II , marjinal maliyet ve büyük piyasa gücünün üzerinde yüksek bir mark-up fiyatını yansıtabilmektedir.
- ❖ Ürün dönemlerinin erken aşamasında arz şokları ve yüksek talep hareketliliğini yansıtarak, istihdamın büyüme oranı (E) ile artması;
- ❖ Ticaret düzeyi ile artması; birincisi firmaların uluslararası rekabette, korunan sektörlerdeki firmalardan ziyade ithalat ile yarıştığına şok dalgalarının daha yüksek olabilmesi nedeniyledir. İkincisi, yurtiçi firma sayısı veri iken, piyasa gücünün ithalat rekabeti tarafından aşındırılacağındandır. Ticaret, tüketimin ithalat payı (m) ve üretimin ihracat payı (x) ile ölçülür.
- ❖ Artan uzmanlaşma firmalar içerisinde gerçekleşmedikçe, ticaretteki (\bar{m}, \bar{x}) bir artış ile artması.

Bu durumda, bir endüstri içerisindeki firmalar arasında işgücü devir hızı şu durumlarda daha yüksek olmaktadır (Andersson vd., 1998: 29; Brühlhart, 2000):

1. Endüstrideki firma sayısı (N) ne kadar yüksekse (katsayı pozitifdir),
2. İstihdam tarafından ölçülen ortalama firma büyüklüğü ($S=L/N$) ne kadar düşükse,
3. Endüstride ücret-dışı katma değer payı şeklinde hesaplanan ortalama brüt kar marjı veya mark-up ne kadar düşükse (katsayı negatiftir).

Üretimde emek talep esnekliği ne kadar yüksekse, toplam maliyet içerisinde ücretlerin payı daha yüksek olmakta ve firmanın ürününe olan talep esnekliği daha fazla olmaktadır. Marjinal gelir eğrisinin eğimi, temsili bir firmanın ürününe olan

talebinin öngörülen fiyat esnekliğine bağlıdır. Firma sayısı fazla olduğunda bu, endüstrideki her bir ürün çifti arasındaki ikame esnekliğine eşittir. Böylece marjinal gelir eğrisinin eğimi, daha yakın ikameli – yani daha az farklılaştırılmış – ürünler söz konusu olduğunda, düzleşmektedir (Andersson vd., 1998: 23). Firma sayısı azsa, öngörülen talep esnekliği, rakiplerinin firmaların fiyat veya satışlarındaki değişmelere olan tepkilerine yönelik firmanın tahminlerini yansıtacaktır. Benzer firmalar arasındaki Cournot rekabeti¹⁷ durumunda, firmanın talep esnekliği satıcıların sayısı ile orantılıdır. Firmalar rakiplerinin kendi fiyat değişmelerini takip edeceğini bekliorsa, öngörülen talep inelastik olmaktadır (Richardson, 1989: 36; Andersson vd., 1998: 23). Bir endüstri içerisindeki firma sayısının fazla olması, endüstri-içi işgücü devir hızının büyük olmasına neden olacaktır. Firma sayısı az olduğunda rekabetçi baskılar daha zayıf olacağından işgücü devir hızı oranı daha düşüktür (Brühlhart, 2000: 425).

Endüstri-içi işin yeniden dağılımı, firma giriş ve çıkışlarından da etkilenmektedir. Yüksek giriş bariyerlerinin, üretimde güçlü ölçek ekonomileri ve minimum ölçeğin yüksek (MES) olduğu durumda görülmesi muhtemeldir ve böylece yüksek batık maliyetleri ve bu yüzden daha riskli projeleri beraberinde getiren birincil yatırım gereksinmelerinin yüksek olduğu bir üretimde bulunmaktadır. (Andersson vd., 1998: 24; Tirole, 1988).

Talep ve teknolojiye firmaya özgü kaymalara karşılık olarak, aynı endüstri içerisindeki firmalar arasında da işler yeniden dağıtılmaktadır. Bu tür talep ve arz şoklarının sıklığı - rekabetin derecesi ve satıcıların piyasa gücü gibi - piyasa özelliklerine ve üretim sürecinin özelliklerine bağlı olabilmektedir (Andersson vd., 1998: 2).

Bir endüstrinin dış rekabete açılması durumu, endüstri-içi işgücü devir hızı oranı üzerinde pozitif bir etkiye yol açmaktadır. Bir endüstrinin uluslararası ticaret payındaki bir artış, i malının ihracat ve ithalatında paralel bir artışa neden olarak, firmalar arasında işgücünün endüstri-içi devrini arttıracaktır (Andersson vd., 1998:

¹⁷ Geleneksel oligopol modellerinden biridir ve bir firmanın kendi faaliyetlerine karşı diğer firmanın (veya firmaların) tepki göstermeyeceği varsayımı üzerine kurulmaktadır. Cournot rekabeti, aynı homojen ve farklılaşmamış bir ürünü üretmek için rakip firmalardaki endüstri yapısının, bağımsız ve eşanlı olarak üretmek için bir miktarı seçtiğini tanımlayan bir ekonomik modeldir. Firmaların kar maksimizasyonu arayışı rakiplerinin kararlarına bağlı olmaktadır. Her bir firmanın çıktı kararının üretim fiyatını etkilediği varsayılır.

24; Brülhart vd., 1998: 2; Cabral ve Silva, 2006: 499). Bu oldukça büyük ve farklılaştırılmış şirketleri içeren endüstrilerde oluşabilmektedir. Uluslararası rekabete açılan endüstrilerde iki nedenle endüstri-içi işgücü devir hızının daha fazla artması beklenmektedir. Biri, temsili bir firmanın talep eğrisinin daha değişken, oynak olabilmesidir. Diğeri, yurtiçi üreticiler ve satıcıların sayısı veri iken, temsili bir firmanın piyasa gücü, ithalatın piyasa payı ile zıt ilişkilidir. Bu şu anlama gelmektedir; temsili firmanın öngörülen talep esnekliği ithalatla pozitif ilişkilidir ve böylece veri talep ve arz şoklarının istihdam üzerindeki etkileri daha büyük olacaktır. İthalat rekabetinin (import competition) mark-up ve piyasa gücü üzerindeki negatif etkisi Hansson (1992) tarafından desteklenmektedir (Andersson vd., 1998: 24-25).

4.3. Uluslararası Ticarete İşgücü Hareketliliği ve İşsizlik

Küreselleşmeyi ele alırken uluslararası ticaret sürecinin kazanan ve kaybedenleri üreteceği inkar edilmemekte ve bazı iktisatçılar bu ticaretten kazanç elde edenlere vurgu yaparken, bazı iktisatçılar kaybedenler üzerine vurgu yapmaktadır. Kaybeden tarafa dikkati çekenlerden Stiglitz, gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan uluslararası serbest ticaretin ithalat rekabeti nedeniyle, yüksek işsizlik oranlarına neden olduğunu tartışmaktadır. Kazananların altını çizen Bhagwati ise, Stiglitz'e zıt olarak, serbest ticaret dolayısıyla yaratılan yeni işlerin ihracat endüstrilerinde yaratılması sebebiyle işsizliğin çok fazla artmayacağını savunmaktadır (Dean vd., 2004: 2). Ancak kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüğün varlığı, ücret veri iken, ticareti yapılabilir endüstrilerde yeni firmaların açılması yanında mevcut firmaların kapanma olasılığının da yüksek olduğunu, bu nedenle uzun dönemde azalsa bile kısa dönemde friksiyonel işsizliğin mevcut olacağını, göstermektedir (Traca, 2005: 432).

Bir işin sürekliliğinin azalması veya yok olması, iş yaratım ve iş yıkım oranlarını arttırabilmekte veya düşürebilmektedir. İş yaratım ve yıkım oranlarındaki bu oynaklıklar, karşılaştırmalı üstünlüğün değişen kaleydoskopik doğası veya döviz kuru oynaklığı nedeniyle oluşabilmektedir. Fakat bunun işsizlik üzerine etkisi belirsizdir. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü talebinde yarattığı düzensiz dalgalanmalar, firmalar ve çalışanlar için iş güvenliğini ortadan kaldırmakta ve bir belirsizlik ortamı yaratmaktadır. Bu belirsizlik nedeniyle, işgücü istihdam ve işsizlik periyodları arasında devretmektedir; bu durumda işgücü devir hızı oranları

her bir sektördeki istihdam sürelerinin ağırlığını belirlemektedir. İşgücünün istihdamında güvenli bir işe sahip olup olmadığı veya belirli bir süre işsizlik deneyimi yaşayıp yaşamadığı, gelecekte elde etmeyi planladığı gelir akımlarını temel alarak, iş fırsatlarını seçme kararlarına bağlı olmaktadır (Prajapati, 2011: 30-31).

İş güvensizliği, yaşlı işgücünde çok daha fazla endişe yaratmaktadır. Genç işgücü, fırsatları görme ve farklılık ve değişim peşinde koşma eğiliminde olurken; daha yaşlı işgücü doğal olarak yeni iş bulmada ve sahip oldukları işin devamlılığını sağlamadaki zorlukları görmektedir. Dolayısıyla onlar için yer değiştirme oranlarının artıyor olması, aşırı bir iş güvensizliği duygusu yaratmaktadır (Bhagwati, 1998a: 20). Küreselleşme sürecinde, artan iş güvensizliği birbiri ile bağlantılı iki yolla açıklanmaktadır. İlk olarak, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüğün artan bir şekilde dışsal çevreyi değiştirmesi, işler arasında yer değişimleri yaratarak iş güvensizliğine doğrudan neden olmaktadır. İkinci ve dolaylı olarak ise, rant elde etmek için çalışanların işten kovulması yönünde davranış seçimi, iş güvensizliğine neden olabilmektedir. İlki açık ve sürekli bir değişimi ifade ederken, diğeri zaman içinde uygulanabilir bir değişimi ifade etmekte ve ceza olmadan bozulamayan açık sözleşmeler ile bozulabilir zımni sözleşmelerin yer değiştirmesine sebep olabilmektedir. Firma kıdemli çalışanlarını işten kovarak rant elde etmekte; ancak bu, firmayı damgalayacak “itibar maliyetlerine” neden olmakta ve güvenilmez bir işveren imajı vermektedir. Eğer firma kendileri ve çalışanlar arasındaki zımni sözleşmeyi bozarak bunu yapıyorsa, itibar düzeyinden kayıp elde etmektedir. Firma, işgücünü kendisiyle çalışmaktan memnun olduğu, ancak uluslararası rekabet şartlarının kendisini işten atmaktan başka bir seçim bırakmadığına inandırabilirse, itibarını koruyabilmektedir (Bhagwati, 1998a: 22).

DMM modeli ve bu modeli kullanan çalışmalarda, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler, ticareti yapılabilir endüstrilerde daha yüksek ücret dalgalanması, iş güvensizliği ve istihdam değişkenliğine neden olabilmekte ve sonuçta bu firmaları söz konusu oynaklığın yarattığı riskleri telafi edici bir prim ücretini çalışanlarına ödemesi yönünde teşvik etmektedir. Bu görüşe göre, istihdamdaki oynaklığı azaltmak ve farklı nitelikteki işçileri uyum içerisinde çalıştırabilmek için firmalar tarafından çalışanlara daha yüksek ücret ödenmesi gerektiği savunulmaktadır. Böylece küreselleşmenin ticari açıklığı arttırması sonucu,

uzun dönemde karlılığın oynaklığındaki bir artışın iş güvensizliği, çalışanların refahında bir azalma, ücret oynaklığında bir artış ve karların milli gelir içindeki payında bir artışa neden olup olmadığı tartışılmaktadır (Traca, 2005: 432, 442). Firmalar kapandığında ve çalışanlar iş arama sürecine girdiğinde, hem politik hem de ekonomik zeminde bir güvenlik ağı sağlanmak zorundadır. Bhagwati bu görüşü, işgücü işsiz kaldığında yeni işi arama süreci boyunca çalışanların uzun periyotlarla ve yüksek telafi edici ücretler ile desteklenirse, işsizlere bu optimal düzeyde yapılan yardımın işsizlik sürecinde, iş arama girişimlerini yavaşlatarak iş arayanlar için oyalayıcı bir unsur haline gelebileceği, şeklinde yorumlamaktadır (Bhagwati, 2007a: 285). Aynı zamanda işsiz kalındığında, bir işçi uzun dönemler boyunca devletten önemli işsizlik yardımları elde ediyorsa; bu, işsiz yeni işler için araştırma sürecinin de bir anlamda engellenmiş olacağına kanıtı olabilmektedir. Bhagwati bu işsizlerin elde ettiği sosyal güvenlik yardımlarını “işgücünün uzandığı ve rahatladığı bir hamak içerisindeki bir ‘sosyal güvenlik programına’ dönüşecektir” şeklinde yorumlamakta ve küreselleşme ile istihdam akışı arttığında, bunun maliyetlerinin daha da ciddi olabileceğini ve kişinin eğitime yönelmeyeceğini de savunmaktadır (Bhagwati, 2006: 48-49). Ancak işçi açısından bakıldığında, politik ve ekonomik sebeplerle hükümet tarafından ticari uyum yardımlarının¹⁸ sınırlandırılması ya da azaltılması, çalışan sınıfı endişeli bir durum içerisine de sokmaktadır.

Küreselleşme korkusu, büyük nispeten sermaye yoğun ülke, küçük nispeten emek yoğun ülke ile ticaret yaptığında, büyük ülkede ithalat nedeniyle istihdam edilemeyen vasıfsız işgücünün refah kayıplarından açık bir şekilde zarar göreceği ve dolayısıyla uluslararası ticaretin toplam işsizliği büyük oranda arttıracığına dair endişeleri yaratmaktadır (Bhagwati, 1995a: 42). Zakhilwal (2001), işgücü piyasaları nispeten esnek olmayan ülkelerde vasıfsız işgücünün işsizliklerinin daha fazla arttığını iddia etmektedir. Bu endişeleri vurgulayan Davidson, Martin ve Matusz (1999) gibi bazı iktisatçılar işsizlik oranındaki söz konusu artışın oluşma sürecini şu şekilde açıklamaktadır: İki ülke, iki sektör (X ve Y) ve iki faktörün (işgücü ve girişimci) olduğu bir ekonomide işgücü ya istihdam edilecek ya da işsiz olacaktır. Sermaye ise ya aktif ya da atıl durumdadır. Her iki faktörün sektörler arasında mobil

¹⁸ Ticari Uyum Yardımı (Trade Adjustment Assistance); dış rekabet dolayısıyla yerlerinden olan faktörlerin başka alanlara aktarılıp orada çalışmalarını kolaylaştırmak üzere devletin yaptığı ödemelerdir.

olduğu varsayılırsa, işsiz kalındığında (atıl) işgücü iş aradığı sektörlerden birini seçmelidir. Bütün ülkelerin aynı faktör donatımına sahip olduğu ve her iki ülkede üretim teknolojisinin aynı olduğu varsayımı altında, işsiz işgücü aylak sermayeye sahip girişimciyi araştırmaktadır. Ortalama işte kalma süresi her iki sektörde aynı ($E_x=E_y=E$) ise, işsizliğin beklenen süresi her iki sektörde aynı olurken; X sektöründe işten ayrılma oranı Y sektöründekinden ($b_x>b_y$) fazla ise, Y sektöründe bulunan bir iş X sektöründe bulunan bir işten ortalama daha uzun sürecektir. Ayrılma oranlarının iki ülkede benzer olduğu, fakat sektörler arasında farklılaştığı ve büyük ülkenin daha etkin araştırma teknolojisine sahip olduğu varsayımı altında, yüksek ayrılma oranına sahip sektör yüksek işsizlik oranına sahip bir sektördür (X sektörü). İki ülke arasındaki serbest ticaret büyük ülkede nispi fiyat seviyesini etkilemezken, küçük ülkede etkilemektedir. Bu durumda daha etkin araştırma teknolojisine sahip büyük ülke, yüksek işsizliğin olduğu sektörde üretilen malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmakta ve böylece X malını ihraç etmektedir. Küçük ülke ise Y malında uzmanlaşmaktadır. Böylece büyük ülkede serbest ticaret, üretilen X/Y bileşimini arttırmaktadır. İhracat sektörünün nispeten sermaye yoğun olduğu varsayılırsa, ticaret istihdam edilmeyen işgücünden oluşan ve araştırma yapan nüfusta (s) bir artışa öncülük etmektedir. X sektöründe işsizlik oranı (μ_x), Y sektöründeki işsizlik oranından (μ_y) büyük olduğu için, toplam işsizlik oranı s ile birlikte artmakta ve serbest ticaret büyük ülkedeki işsizlik oranını arttırmaktadır. Sonuçta, s'deki bir artış büyük ülkede istihdam edilmeyen tüm işgücünün durağan durum refah düzeyini azaltırken, aylak sermayenin tümünün durağan durum refahını arttırmaktadır (Davidson vd., 1999: 272-292).

Uluslararası ticaret serbestleştirildiğinde, sermaye akışını belirleyen iki zıt güç mevcuttur. Küçük ülkede hazır bir işsizler havuzu, iş açığının işsizler ile eşleşme süresini kısaltmaya ve daha yüksek karlara öncülük etmektedir. Diğer yandan, çalışma karşılığı nispeten daha fazla yeni işlerin üretildiği büyük ülkede daha etkin bir faktör piyasası vardır. Büyük ülkenin faktör piyasaları istihdam edilmeyen işgücü ve aylak sermayeyi eşleştirmede nispeten daha etkindir. Diğer yandan, daha ucuz bir işsizler havuzu, sermayenin küçük ülkeye akışını da teşvik etmektedir. Eğer sermaye büyük ülkenin dışına akarsa, işsizlik üzerine etkinin kesin olduğu vurgulanmaktadır. Bu durumda aylak sermaye ortadan kalkmakta, s artmakta ve bu artış büyük ülkede

işsizliği arttırmakta ve durağan durum dengede istihdam edilmeyen işgücünü daha yoksul yapmaktadır (Davidson vd., 1999: 272-292).

Uluslararası ticaretin işgücü piyasası üzerinde yarattığı etkiler Yeni Ticaret Teorileri kapsamında incelenirken; Geleneksel ticaret modelleri eksik istihdam koşullarına göre yeniden uyarlanarak genişletilmektedir. Denge işsizliğine izin vermek için, geleneksel ticaret modellerinin genişletilmesi en az iki nedenle önemlidir. Birincisi, ticaretin net iş fırsatları yaratıp yaratmadığı konusu ile ilişkilidir. İkincisi, geleneksel tam istihdam ticaret modellerinden elde edilen sonuçların dikkatlice modellenip modellenmediği konusudur (Davidson vd., 1999: 272-273). Yeni teoriler karşılaştırmalı üstünlüğün işgücü piyasası üzerindeki etkisini modellerken, işgücü devir hızı oranını modele dahil etmektedir. Eksik rekabetçi işgücü piyasalarında işgücü devri-işsizlik-ücret ilişkisini açıklayan ve bazı yönleriyle Bhagwati-Dehejia modeline, bazı yönleriyle de DMM modeline açıklık getiren bu mikro-temelli alternatif modeller, işgücü piyasasının etkin ücretleri, iş araştırması, örtük sözleşmeleri, içeridekiler-dışarıdakiler ve işgücü devri modelleri şeklindedir.

4.4. İşgücü Hareketliliği ve İşsizlik Sürecinde İşgücü Devri Modelleri

Uluslararası ticaretin payındaki artış ile birlikte uluslararası ticaret-işgücü piyasası etkileşimi kaçınılmaz hale gelmektedir. Küreselleşme çağında uluslararası ticaretin kaleydoskopik yapısının, önemsiz sayılabilecek bir maliyet değişiminin işgücü piyasasında oldukça büyük işgücü hareketliliğine, oynaklığına yol açtığı ve bu durumun işgücü ücretleri üzerinde farklılıklara neden olduğuna yönelik tartışmaların incelenmesinde, işgücü hareketliliğinin istihdam ve oluşabilecek işsizlik üzerine etkileri konusunda geliştirilen bazı teorilere değinmek gerekmektedir. İşgücünün devri, işçinin iş arama sürecinden başlayıp yeni işe girmesi ve işsiz kalması arasındaki zaman sürecinde kayıp veya kazanımlarını belirlemede önemli bir faktördür.

Bireylerin işgücü piyasasına katılıp katılmama, işlerini değiştirip değiştirmeme kararları ilk kez Stigler (1961) tarafından ortaya atılan, daha sonra da McCall (1970), Mortensen (1970) ve Gronau (1971) tarafından geliştirilen “İş Arama Modeli (Job Search Theory)” ile incelenmektedir. Her işgücü piyasasında belli bir zaman kesitinde bir yandan işsizler iş ararken, diğer yandan firmalar işçi aramakta ve

kısa sürede bu ikisi eşleşmemektedir. Piyasada iş arayan kadar iş miktarı olmasına rağmen, işgücü piyasasının sabit bir değişim durumunda olması nedeniyle daima kendine uygun bir iş bulamayan insanlar mevcuttur. İş arama modeli, denge işsizliğini, işgücü piyasasında işsizleri ve işçi arayanları bir araya getirecek kurumsal yapıların etkinliğinin düşük olması ile açıklamaktadır. Bu modellerde ücretler, eşleşmenin sonucunda oluşan ekonomik artığın, çalışan ve işveren arasındaki pazarlıkla paylaşılması sonucu belirlenmektedir. İşsizlik sigortası ödeneğinin artması işsizlerin bu pazarlıktaki gücünü artırırken, işsizlerin iş seçiminde daha seçici davranmalarını da sağlamaktadır (Özdurak, 2007: 8; Yüksel, 2006: 13). İşgücü, kendisine teklif edilen işin ücret düzeyi rezervasyon ücretini¹⁹ aşarsa iş teklifini kabul etmektedir. Bazen düşük getiri, düşük yetenekli bir işveren sinyali de vermektedir. Bu durumda işletmenin sermayesini bulma yetersizliği, firmanın kapanacağını da göstermektedir. Bu, çalışana bir maliyet yükleyerek (geçici işsizlik, firmaya özgü beşeri sermaye kaybı ve coğrafi hareketlilik) yer değiştirecek ve yeni bir iş bulmak zorunda kalacaktır (Traca, 2005: 433; Yüksel, 2006: 14). İş araştırması geçici, yapısal ve devrevi işsizliğin açıklanmasında da kullanılabilir. İşini kaybedenler, işinden ayrılanlar ve iş gücüne girmiş olanlarla, yeniden işe girenler kendilerine uygun tüm işleri bilmemekte ve kabul edebilecekleri bir işi bulmak için zaman harcamaları gerekmektedir. Bu nedenle işsizliğin her üç çeşidinin de gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bir yapısal değişim ve işgücü devrinin yüksek olduğu durumda, hem iş-arama süreleri hem de işsizlik oranı daha düşük olmaktadır (Yüksel, 2006: 14).

Keynesyen iktisatçılar, iş devrinin gayri-iradi işsizlik ile nitelendiğini savunmaktadır. Fakat gayri-iradi işsizliğin²⁰ olduğu bir devir modelinin inşası, işgücü piyasasının neden temizlenmediğini açıklamanın zorluğu ile yüzleşmektedir (Yellen, 1984: 200). İşgücünün devri ve beraberinde oluşabilecek işsizlik konusunda Yeni Keynesyenler iki temel teori ortaya atmaktadırlar. Bunlardan ilki, daha düşük ücret

¹⁹ İşin sağlayacağı fayda/getiri, istihdam edilmenin fırsat maliyetinden daha yüksek olursa kişi o teklifi kabul edecek; aksi takdirde teklifi geri çevirip iş aramaya devam edecektir. Dolayısıyla kişinin iş teklifini kabul etmek için razı olacağı *en düşük* fayda (maaş ya da ücret), istihdam edilmenin fırsat maliyetine eşit olacaktır. Bu eşik değere “rezervasyon ücreti” adı verilir. Daha yüksek rezervasyon ücretine sahip kişinin istihdam edilme olasılığı azalacağından işsizlik süresi de uzayacaktır (Gürsel vd., 2009).

²⁰ Gayri-iradi işsizliği, mevcut ücret oranında çalışmak istediği halde iş bulamayanlar olarak tanımlamaktadırlar (Yellen, 1984: 200).

düzeyinde çalışma arzusunda olduğu halde iş bulamayan atıl işçiler söz konusu iken, piyasada ücretlerin neden düşmediğini açıklamak üzere kurulan “Etkin Ücret Teorisi” dir. Diğerisi ise, çalışma hayatında bulunan içerideki işçilerin, dışarıdaki atıl işçilere göre sahip oldukları avantajları nasıl kendi ücret ve çalışma koşullarının iyileşmesi için kullandıklarını tanımlayan “İçeridekiler-Dışarıdakiler Teorisi” dir (Kablamacı, 2011: 55). Assar Lindbeck ve Dennis Snower tarafından geliştirilen İçeridekiler-Dışarıdakiler Teorisine göre, işletmede istihdam edilen işçiler içeridekileri oluştururken; deneyimli bu işçilerin işten atılarak, yeni işçiler ile değiştirilmesi firmaya önemli maliyetler yaratmaktadır. Dışarıdakiler ise, işsiz veya ikincil sektörlerde çalışan işçileri kapsamaktadır. Bunların ücret düzeyi ve iş güvenceleri düşük olmasına karşın işverenler yasal maliyetlerinden dolayı bunları içeridekiler ile kolayca değiştirememektedir. İstihdam edilen işçilerin ücret düzeyi (içeridekiler) büyük ölçüde piyasa koşullarından soyutlandığı için ücretlerin katılığı varsayımına dayanmakta ve bu nedenle işsizliğin süreklilik kazandığı öne sürülmektedir. İşe alma, iş eğitimi ve işten çıkarma gibi işgücü devir maliyetleri nedeniyle firmalar, dışarıdakilerin kabul edeceği düzeyden daha yüksek bir ücreti içeridekilere sunmaktadır. Söz konusu işgücü devir maliyetleri, işgücü piyasasında içeridekiler ve dışarıdakiler arasındaki rekabeti ortadan kaldıracak veya azaltacak nitelikte olmaktadır. Talebin düşmesine karşın istihdamda bir değişiklik olmaksızın, etkin olmayan ücret pazarlığı ve sendikaların kayıtsızlığı nedeniyle, işverenler daha yüksek verimlilik için az sayıda işçiyi daha yüksek ücretle çalıştırmaktadırlar. Dolayısıyla işgücü devir oranı maliyetleri, içeridekilerin pozisyonlarını korumak üzere içeridekilerin işveren üzerinde bir baskı yaratmasına neden olmaktadır (Ar, 2007: 105-106; Kablamacı, 2011: 56-57).

Harvey Leibenstein ve G. Alex Akerlof tarafından geliştirilen “Etkin Ücret Teorisi”, gayri-iradi işsizlik varsayımı altında ücretlerin düşmeme nedenlerini araştırmaktadır. İşletmelerde işçiler arasında uzun dönemli iş bağlantısının olduğu durumlarda, işverenler işgücü devir maliyetlerini aşağı çekebilmek için, piyasada ödenebilecek ücretten daha yüksek ücret düzeyini belirleyerek, verimliliğin ve karlılığın arttırılabileceğini savunmaktadırlar. Yüksek ücret, vasıflı işgücünün işletmeye kazandırılmasında rol oynamaktadır (Ar, 2007: 106). Ücret artışı sonunda eğer emeğin verimliliği ücretlerden daha fazla yükselmişse, istihdam azalmamakta

hatta artmaktadır (Öztürk, 2005: 44-45). Etkin ücret modellerinde, işgücüne daha yüksek ücret ödemenin dört faydası olduğu vurgulanmaktadır. Bunlar; iş kaybının daha yüksek maliyeti nedeniyle işçilerin işten kaytarmayı azaltması, daha düşük devir hızı yaratması, işe başvuranların ortalama kalitesindeki artış ve düzeltilen moraldir (Yellen, 1984: 200). Dolayısıyla piyasa ücretlerinin üzerinde ödemeler yapmanın neden üretim maliyetlerini azaltmaya götürdüğü konusu, etkin ücret teorileri kapsamında, dört ayrı model ile incelenmektedir. Bunlar: ücret artışı ile işçilerin sarf ettikleri çabanın artacağı ve işten kaytarmanın azalacağını, böylece işçilerin işe olan bağımlılığının artacağını savunan “kaytarma modeli”; işe başvuranların oluşturdukları iş başvuru havuzunun ve işgücünün daha yüksek kalitede olacağını savunan “ters seçim modeli”; işten ayrılma oranlarının daha az olması ve işgücü devrinin daha düşük maliyetli olacağını iddia eden “işgücü devri modeli” ve işçilerin sadakatinin ve işgücü verimliliğinin artacağını iddia eden “sosyolojik model” dir.

İçeridekiler-dışarıdakiler teorisi ve etkin ücret modelleri incelendiğinde, işgücü piyasası devir hızı oranlarının, işsizliği dahil eden herhangi bir uluslararası ticaret modellerinde, karşılaştırmalı üstünlüğün bir belirleyeni olarak ortaya çıkacağı açıkça görünmektedir. Uluslararası ticaretin etkin ücret modelinde, işsizlik ve istihdamın ortalama süreleri, otarşik fiyatları da etkileyecek olan etkin ücretin belirlenmesinde anahtar bir rol oynamakta ve DMM modelindeki telafi edici ücretlere açıklık getirmektedir (Davidson vd., 1999: 296). Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler ile işgücü ücretleri arasındaki bağlantının işgücü devir hızı oranları üzerinden kurulduğu Bhagwati-Dehejia hipotezinden hareketle, işgücü devri modeli ise, hipotezin devir hızı oranları kısmı ile yakın ilişkili olmakta ve ücretlere olan etkisi kısmı ile DMM modeli ile ilişkilendirilmektedir.

Salop (1979) ve Stiglitz (1974) tarafından ele alınan “İşgücü Devri Modeli (The Labour Turnover Model)”, yapı olarak İşten Kaytarma Modeline benzemektedir. İşgücü devri modelinde, işçilerin firmalardan daha çok riskten kaçındığı varsayılmakta ve firmalar eğitim, işe alma, iyileştirme ve işten çıkarma gibi işgücü devir maliyetlerine katlanmak zorundadır. İşçinin işi bırakma kararı, mevcut işinde kalmanın faydası ile işi terk etmenin faydası arasında yaptığı mukayese sonucunda oluşmaktadır. Devir akımlarının ve eksik bilginin zımnen kabul edildiği

bu denge modelinde, eğer firma mevcut ücret oranından daha yüksek bir ödeme yaparsa işçilerin işi bırakma istekleri belirgin şekilde düşmektedir. Dışarıdaki iş fırsatları ne kadar kötüyse, işçinin işi bırakma sebepleri o kadar azdır. Diğer firmalar tarafından ödenen nispi ücretler ne kadar düşükse ve işsizlik oranı ne kadar yüksekse, dışarıdaki fırsatlar da o kadar kötü demektir. Böylece işçilerin işi bırakmada gönülsüz olmalarını sağlamak için firmalar daha yüksek ücret ödeyebilmekte ve bu da işgücü devir oranı maliyetlerini azaltmaktadır (Adaş, 2002: 125; Yellen, 1984: 203). Reel ücretin azalan bir fonksiyonu olan bırakma oranları ile firmalar, maliyetli işgücü devrini düşürmek için etkin bir ücret ödemeyi kabul etmektedir. Stiglitz'e göre, ücret düzeyi düşükse, işgücü devir hızı yüksek olmaktadır. Düşük ücret, işçilerin işten ayrılmasına ve daha yüksek ücretli yeni bir iş aramalarına yol açabilmektedir. Firmalar bu durumda daha az işgücü çalıştırmayı göze alabilir, fakat ücret indirimine gidemezler (Kaytancı, 2008: 71-72). Eğer işsizlik yoksa ve bütün firmalar aynı ücreti ödüyorlarsa, işgücü devir oranları oldukça yüksek olabilmektedir.

Salop (1979)'a göre ise, piyasa kendini temizlemeyi başaramaz, çünkü yeni işe alınan işçilerle kıdemli işçilere aynı ücret ödenmektedir. Emek piyasasındaki bu sürtünmenin sonucu denge, sadece geçici işsizliği değil gayri-iradi işsizliği de içermektedir. Buradaki işsizlik, bütün piyasalardaki eşanlı temizlemenin imkansızlığı anlamında yapısaldır. Buna alternatif olarak, yeni işe alınan işçilere marjinal ürünleri ile eğitim maliyetleri arasındaki farka eşit bir ücret ödenebileceğini, bunu başarmak için de, kıdem ücret programından yararlanılabileceğini savunmaktadır (Yellen, 1984: 203). Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi, uluslararası ticaretin işgücü devri modellerindeki gibi "Yuvarlanan Taş" etkisi ile işgücü devrini arttırarak, işgücü piyasasında büyük bir hareketlilik yaratacağını vurgulamaktadır. Bhagwati-Dehejia'ya göre, söz konusu hareketlilik vasıflı işgücüne kıyasla becerilerini işler arasında transfer edemeyen vasıfsız işgücünün daha uzun süre işsiz kalması ve dolayısıyla nispeten vasıflı işgücü ücretlerinin daha yüksek olmasına neden olmaktadır. DMM modeli ise, bu işgücü değişiminde firmaların davranışının vasıflı işgücünün ücretlerini arttırarak, bu işgücünü işte kalmaya ikna etmek yönünde olduğunu savunmaktadır. Bu yönleriyle her iki model, etkin ücret modelleri (işgücü devri modelleri) ile uyumluluk göstermektedir.

5. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Artan Beceri/Ücret Farklılıkları

Uluslararası iktisadi gelişmelerin ücretler üzerine etkileri, üretim faktörleri arasında gelirin dağılımı konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Nispi ücretler konusu üzerine literatürde farklı açıklamalar yapılırken, temelde 3 kısma ayrılmaktadır. Bunlar; uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi kaynaklı, beceri-temelli teknolojik değişim kaynaklı ve hem ticari serbestleşme hem de teknolojik gelişim kaynaklı açıklamalardır (Dean vd., 2004: 11; Zakhilwal, 2001: i).

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik açıklama, temelde Stolper-Samuelson Teoremine dayanmaktadır. Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi ve doğrudan Stolper-Samuelson (1941) Teoremi, uluslararası ticaretin ülkede bol bulunan üretim faktörünün gelirlerini nispeten az bulunan faktör gelirlerine oranla daha fazla arttırdığını ortaya koyarak; gelişmiş ülkelerde uluslararası ticaretin vasıflı işgücünün reel ücretlerini arttırdığı ve vasıfsız işgücü reel ücretlerine zarar verdiği, dolayısıyla gelir eşitsizliği yarattığını düşünmede temel neden oluşturan ilk çalışmalardandır. Vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında oluşan ücret açığındaki artış aynı zamanda meydana geldiği için, bazı iktisatçılar ücret eşitsizliğindeki genişlemeyi ticari serbestleşmeden kaynaklanan nedenlere bağlamaktadır. İkinci açıklama, 1980 ve 1990'larda vasıflı işgücü için büyük bir talep yaratan teknolojik gelişimi tartışmakta ve teknolojik gelişimin bu ücret açığını genişlettiğini ifade etmektedir. Üçüncü ve ilk iki açıklamayı birleştiren açıklama ise, ücret açığının büyük bir parçasının beceri-temelli teknolojik değişime dayandırılabilceğini, fakat uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin söz konusu faktöre de katkı sağlamakta olduğunu vurgulamaktadır (Bhagwati, 1995b: 2-3; Card vd., 1999: 845; Zakhilwal, 2001: i-ii). Bu alternatif açıklama, Bhagwati ve Dehejia (1994) tarafından ortaya atılan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Modeli ile geliştirilmiştir. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler hipotezinde, 2x2 Neo-klasik modeli içeren, işgücü devir hızının bir fonksiyonu olarak uluslararası ticaretin vasıflı ve vasıfsız işgücünün nispi beşeri sermaye kazanımı ile ilişkilendirildiği dinamik bir model kurulmuştur. Buna göre, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların bir göstergesi olarak alınan ticaret hadlerindeki büyük oynaklıklar işgücü devir hızını arttırarak, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücret düzeyinde farklılıklara yol açmaktadır (Dehejia, 1995).

Eksik rekabet piyasalarında, uluslararası ticaretin yarattığı rekabet sonucu işgücü, işsiz kaldığında ve iş ararken hiçbir gelir elde etmemekte; istihdam edildiğinde, ürettiği çıktının satışından sağlanan gelirin bir payını ($\alpha_x^i p_x$) kazanmaktadır. Vasıfsız işgücünün de dahil olduğu faktörlerin reel ücretleri üzerine toplam nihai etki, değişimin genel denge sonuçlarını ortaya koymadan belirlenmemektedir. Uluslararası ticaret sonucu değişen mal fiyatlarının reel ücretler üzerindeki genel etkisini incelemek için genişletilebilen uluslararası ticaretin genel denge analizinde, faktör piyasalarındaki eksik rekabete yönelik birkaç çeşit model mevcuttur. Değişimin mal fiyatlarını etkilediği bir durumda, örneğin sendikalaşmış bir sektördeki malın nispi fiyatındaki bir düşüşün bunun nispi üretiminde bir düşmeye ve böylece bu malın içerisinde yoğun olarak kullanılan sendikalaşmış faktörde bir düşmeye öncülük edeceği şeklindeki geleneksel sonuçlar, Stolper-Samuelson tipi (mal fiyatlarındaki değişimlerden sağlanan faktör kazançlarındaki değişimler anlamına gelmektedir) tartışmayı yıkmaktadır (Bhagwati, 1995b: 25; Davidson vd., 1999: 275).

Bhagwati, otomobil gibi sendikalaşmış sektörlerde fiyat azalmalarının etkilerine yönelik bir analizin olmadığını ifade etmektedir. Ona göre, 1980'lerden beri, ABD'de özellikle otomobil ve çelik gibi büyük sendikalaşmış sektörler dış rekabetin etkilerinden sağlanan anti-damping faaliyetleri, iç piyasayı düzenlemeye yönelik anlaşmalar (gönüllü ihracat kısıtlamaları-VERs gibi) vasıtasıyla kendilerini korumada politik olarak yeterince güçlüdür. Dolayısıyla ücret eşitsizliği tartışmalarının gündeme geldiği 1980'ler boyunca ABD'de uluslararası serbest ticaretin reel ücretleri etkilemedeki rolünü kanıtlamak da kolay görünmemektedir. Bu süreçte sendikaların asıl endişesi, sermaye çıkışının vasıfsız işgücünün reel ücretlerini düşürmesidir. Ancak 1980'ler boyunca önceki yıllara kıyasla ABD'ye sermaye çıkışından daha fazla doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. Dolayısıyla kaybedilenden daha fazlası kazanılmaktadır (Bhagwati, 1995a: 46; 1995b: 25; Bhagwati, 2007b: 274). Ayrıca, dışa açılmış endüstrilerde karlılığın oynaklığındaki artış veri iken, ücret sözleşmelerinin yeniden pazarlığının çalışanların yeniden dağılımına öncülük ederek, bu endüstrilerde işverenin karlarını arttırdığı ve çalışanların refahını düşürdüğü bir başka tartışma konusudur (Traca, 2005: 432). Bazı iktisatçılar, artan küreselleşmenin gelir dağılımının bozulmasına neden

olduğunu tartışmak için Stolper-Samuelson teoremini uygulamaktadır. Ancak problem verilerin bu hipotezi desteklememesidir (Gökalp vd., 2011). Bhagwati ve Dehejia, küreselleşmenin Stolper-Samuelson etkileri olmasa bile nispi geliri etkileyebileceği olasılığını önermektedir (Davidson ve Matusz, 2000: 25).

Bhagwati (1991) ve Bhagwati ve Dehejia (1994)'nın çalışmalarında elde edilen sonuç, uluslararası ticaretin ücretler üzerinde korkulacak kadar zıt, olumsuz bir etki yaratmadığı ve bu ücret eşitsizliğinin neden meydana geldiğine dair daha iyi açıklayıcı teorik ve ampirik sebeplerin var olduğu yönündedir (Bhagwati, 1995b: 2-3). Nitekim Bhagwati (1998a), uluslararası ticaretin, teknolojik değişim nedeniyle vasıfsız işgücünün reel ücretlerinde meydana gelen düşüşü azalttığı ve bu durumun “avantajlı bir etki” ye dönüştüğüne dair sonuçlar elde etmektedir. Uluslararası ticaretin bu etkisini ise, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi üzerinden açıklamaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin, işgücü devir hızını arttırarak işgücü ücretleri üzerinde yarattığı etkiyi Bhagwati ve Dehejia (1994) - “Yuvarlanan Taş” etkisini genişleterek - “Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz (A Rolling Stone Gathers No Moss)” etkisi olarak adlandırmaktadır. Yuvarlanan taş yosun tutmaz benzetmesi, sürekli hareket halinde olan bir faktörün sabit bir yeri ve birikiminin olamayacağı anlamında kullanılmakta ve işgücü hareketliliğinin işgücünün işle ilgili beceri ve bilgi birikimini engellemesi dolayısıyla özellikle vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde bir baskı yaratabileceği ifade edilmektedir. Bu etki kapsamında vasıflı işgücünün, genel bilgiye sahip olduğu ve işgücü hareketliliği durumunda yeni işlere daha önceden edindikleri teknik bilgiyi (know-how) kaydırabildiği ve işler arasındaki araştırma süresinin vasıflılar tarafından kullanılmasının olası olduğu varsayımları nedeniyle, korunduğu savunulmaktadır (Zakhilwal, 2007: 16-17).

Bir diğer etkisi, devir hızı ile karşılaşan işgücüne yardım etmek için kurumsal değişikliklerin uygulanmasının zorunlu bir ihtiyaç haline gelmesidir. Bu kapsamda, uyum yardım programları ve taşınır sağlık sigortasının işverenler tarafından sağlanması çalışanlara önemli faydalar sağlamaktadır (Bhagwati, 1998b: 10). Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle ticaretinde, emek yoğun gelişmekte olan ülkelerde işgücü ücretleri ucuz olduğu için vasıfsız işgücü ücretlerinin zarar göreceği iddiasında bulunmak yetersizdir. Çin ve Hindistan gibi ülkelerde, hızlı büyümeye

rağmen nüfus büyüklüğünün ücretleri daima düşük seviyede kalmasını garantileyeceğini düşünmenin de yanlış olduğu hatırlatılmaktadır. Hindistan’da uzun mesafeli dış kaynak kullanımı veya arama-yanıtlama hizmetleri gibi uzak mesafeli hizmetler düşünüldüğünde, ücretler orada da zaman içerisinde aynı şekilde artmaktadır (Bhagwati, 2007b: 279). Bhagwati (1998a), ücretler üzerindeki baskının neden kaynaklandığını araştırmakta ve bu baskının altta kuvvetli bir şekilde yurtiçi teknik değişim, ortada iş güvensizliği ve üstte Küresel çağ nedeniyle olduğunu ifade etmektedir (Şekil 1.3).

Şekil 1.3: Ücretler Üzerindeki Baskının Nedenleri*

*Bhagwati, 1998a’ dan hareketle tarafımızca oluşturulmuştur.

Ücret yapısı birçok boyut arasında farklılaşırken bunun bir boyutu da artan beceri farklılığıdır. Beceri farklılığı işgücü iktisatçıları literatüründe geleneksel olarak, bir yüksek okul mezununun üzerindeki bir üniversite mezununun ücret oranı olarak belirlenmektedir (Bkz: Bhagwati, 1995; Jacob Mincer, 1991; Bound ve Johnson, 1992). Artan beceri farklılığının nedenleri ise genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir (Borjas vd., 1997; Murphy ve Welch, 1990; Revenga, 1992, Dehejia, 1995b):

- ❖ Önemli bir neden olarak varsayılan uluslararası ticaret
- ❖ Küresel ekonomide beceri-temelli teknolojik gelişme
- ❖ Vasıfsız işgücü göçü (yasal ve yasadışı)
- ❖ Büyük ABD ticari açığı

Özetlemek gerekirse; küreselleşme ile birlikte serbestleşen uluslararası ticaret, ülkeler arasında ekonomik bir bağımlık yaratmakta ve bu bağımlılık uluslararası beceri-temelli teknolojik gelişimin hızla yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bu süreçte, işgücü piyasasında iş yaratım ve iş yıkım oranlarındaki

hareketlilik, işgücü devir hızını arttırmaktadır. İşgücü devrinin yüksekliği, işgücünün çalışma hayatı boyunca işsizlik ile karşılaşma olasılığını da arttırmaktadır. Teknolojik gelişim vasıflı işgücü yoğun işleri yaratırken, vasıflı işgücüne olan talebin artmasını sağlamaktadır. Gerekli iş becerisi ile donanmış vasıflı işgücü, işini kaybetmiş olsa bile becerilerini işler arasında da transfer edebildiğinden daha çabuk yeni bir iş bulabilirken, daha az beceriye sahip vasıfsız işgücü nispeten daha uzun süre işsiz kalabilmektedir. İşsiz kalmanın maliyetleri nedeniyle özellikle vasıfsız işgücü işsiz kalmaktansa, bir işte çalışabilmek için düşük ücretleri kabul etmek zorunda kalmaktadır.

DMM modeli ise bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır; işgücü devir hızının yüksekliği, firmaları vasıflı işgücünü elde tutabilmek için telafi edici daha yüksek ücretler ödemeye teşvik ederken, vasıfsız işgücü nispeten çok daha düşük ücretlere razı olabilmektedir. Dolayısıyla, hem Bhagwati-Dehejia hem de Davidson-Martin-Matusz, uluslararası ticaret sürecinde artan vasıflı ve vasıfsız beceri/ücret farklılıklarının gelir dağılımındaki eşitsizliğin önemli bir nedeni olduğunu savunmaktadır. Bhagwati-Dehejia'nın uluslararası ticaretten ücret eşitsizliğine doğru işgücü devir hızı vasıtasıyla kurduğu ilişkiyi inceleyebilmek için vasıflı-vasıfsız ücret farklılıklarının oluşma nedenleri tartışılacak; teknolojik değişimin beceri ve ücretler üzerindeki etkileri ve işgücünün bu etkiler karşısındaki davranışları detaylı olarak incelenecektir.

5.1. Uluslararası Ticaret ve Artan Vasıflı - Vasıfsız Ücret Farklılığı

Vasıflı ve vasıfsız işgücü ücret oranları arasındaki açığı ifade eden ücret eşitsizliğinin 1980'lerden bu yana artmakta olduğu şiddetli bir şekilde tartışılmaktadır. Vasıflı-vasıfsız işgücü ücretleri arasında farklılıkların oluşmasının nedenleri arasında ilk olarak küreselleşmenin etkilerine işaret edilmektedir. Literatürde birçok iktisatçı, vasıfsız işgücünün ücretlerindeki azalmanın temel nedeni olarak, daha vasıflı işgücüne olan talepteki bir kaymanın etkisine dikkati çekmektedir. Talepteki bu değişimle ilgili, iki temel açıklama yapılmaktadır. İlki, emeği-tasarruf eden teknolojik gelişmenin vasıfsız işgücünün nispi talebini azaltmakta olduğudur. İkincisi ise, düşük ücretli ülkelerle - yani düşük beceri arzı ve düşük ücretli emeğin bol olduğu ülkelerle - yapılan uluslararası ticaretteki artışın, gelişmiş ülkelerde vasıfsız işgücüne olan talebi azaltmasıdır (Anderton ve Oscarsson,

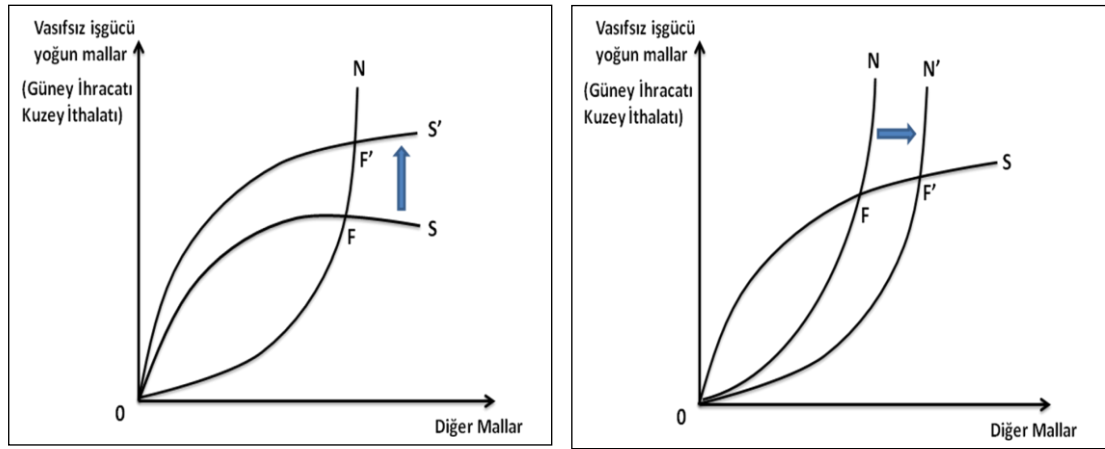
2006: 10-11). Bu açıklama, uluslararası ticaretteki artışın, imalat ve hizmet sektörlerinde gelişmekte olan ülkelere doğru dış kaynak kullanımını arttırması ile ilişkilidir. Feenstra ve Hanson (1995 ve 1996), ithalattaki artışın ithalatın ABD'deki ücret eşitsizliğindeki artışı büyük oranda açıkladığını vurgulamaktadır.

Fakir ülkelerin ucuz işgücü avantajını kullanarak büyük ülkelere ucuz fiyatlı emek yoğun malları ihraç etmesi zengin ülkelerde (özellikle sendikalar tarafından) vasıfsız işgücü ücretlerinin düşeceğine ve vasıflı/vasıfsız ücret farklılıkları yaratacağına dair korkulara neden olmaktadır. ABD gibi zengin ülkelerin, emek yoğun malları Çin ve Hindistan gibi fakir ülkelere ithal etmeyi tercih etmesi kendi ülkelerinde vasıfsız işgücüne olan talebi azaltarak, vasıfsız işgücünün ücretleri üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratmaktadır (Bhagwati, 1995a: 43; 1995b: 4; 1998a: 45; Feenstra ve Hanson, 1996: 240;). Geleneksel genel denge fiyat teorisi modellerinde ithal edilebilir vasıfsız işgücü yoğun mal fiyatlarında bir azalma, vasıfsız işgücü ücretlerinde bir azalmaya yol açmaktadır. Bu durumda eğer mal fiyatları gerektiği gibi değişmezse, fakir ülkelerle yapılan uluslararası ticaretin vasıfsız işgücü ücretlerindeki düşmenin bir nedeni olduğunu savunmak da yetersiz bir iddia olmaktadır (Bhagwati, 1995a: 43; Bhagwati, 1995b: 4; Bhagwati, 1998a: 45).

Mal fiyatlarındaki azalmanın ücretleri de azaltarak vasıflı-vasıfsız işgücü ücret farklılıklarına yol açacağına dair bu tartışma, temelde geleneksel Stolper-Samuelson teoremini yansıtmaktadır. Buna göre, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ülkedeki bol faktöre fayda sağlarken, kıt faktöre zarar vermektedir; yani fiyatı düşmekte olan malda yoğun olarak istihdam edilen faktörün reel ücreti kesin suretle düşerken, diğer faktörün reel ücreti artmaktadır. Bir başka anlatımla, emek yoğun malları ithal eden bir ülkede - belirli varsayımlar altında - emek yoğun malların nispi fiyatı düşmekte ve bu da emeğin (vasıfsız işgücünün) reel ücretini düşürmektedir (Bhagwati, 2002: 82). Örneğin, Güney ülkeleri nispi faktör donatımı bakımından vasıfsız işgücünün yoğun olduğu fakir ülkelerdir ve Kuzey ülkeleri sermaye ve vasıflı işgücü yoğun zengin ülkelerdir. Bu durumda Güney, birincil mallar veya düşük katma değerli mamuller gibi vasıfsız işgücü yoğun malları Kuzey'e ihraç etmektedir. Kuzey ise, yüksek katma değerli mamuller ve hizmetler gibi beceri ve sermaye yoğun malları Güney'e ihraç etmektedir. Bu çerçevede,

Stolper-Samuelson teoremine göre, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi Kuzey’de vasıflı işgücü yoğun malların fiyatlarını yükselterek vasıflı işgücüne (bol faktöre) fayda sağlayacak ve vasıfsız işgücü yoğun malların fiyatlarını düşürerek, vasıfsız işgücüne (kıt faktöre) zarar verecektir ve Güney için tam tersi olacaktır (Bhagwati, 1995b: 10; Dean vd., 2004: 12;). Şekil 1.4’te Güney (fakir ülkeler) ile artan uluslararası ticaretin Kuzey (zengin ülkeler)de vasıfsız işgücü yoğun mal fiyatlarını düşürerek, vasıfsız işgücününün reel ücretlerini nasıl azalttığı açıklanmaktadır.

Şekil 1.4: Kuzey’in Güney ile Ticareti

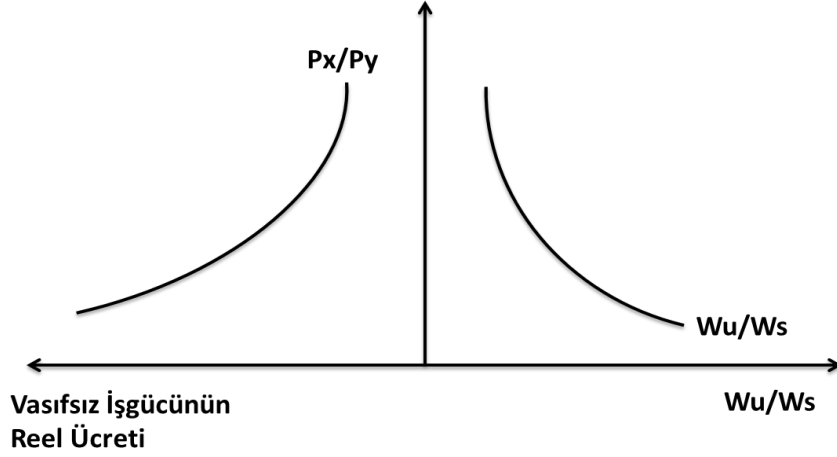
Kaynak: Bhagwati, 1995b: 6-7.

Şekil 1.4’ün sol diyagramında ilk olarak Güney, S teklif eğrisi ile emek-yoğun (Lu) mallara yönelik ihracatını teklif etmektedir. Bu vasıflı işgücü yoğun (Ls) malları ihraç eden N nin teklif eğrisi ile F noktasında kesişmektedir. OF dünya ticaret hadlerini oluşturmaktadır ve aynı zamanda uluslararası ticaret serbestken N ve S deki yurtiçi mal fiyatlarını göstermektedir. Güney’in teklif eğrisini S den S’ ne genişlettiği ve böylece dünya ticaret haddinin OF’ ne kaydığı varsayılırsa, bunun anlamı Lu-yoğun malların dünya fiyatının düşmüş olmasıdır. Bu da, hareketsiz Kuzey’in Lu-yoğun mallarının yurtiçi fiyatlarında bir düşüşe neden olmaktadır. Sağ diyagram, Kuzey’in tarifelerini azaltması ya da kaldırması şeklindeki değişimi göstermektedir. Bu durumda Kuzey’in teklif eğrisi N den N’ ne kaymakta ve dünya ticaret hadleri Lu-yoğun mallar lehinde OF’ ne kaymaktadır. Fakat Kuzey’de tarifeler düştüğü için vasıfsız işgücü yoğun (Lu) malların yurtiçi fiyatları düşmektedir.²¹ Her iki durumda etki Kuzey’de Lu-yoğun malların yurtiçi fiyatlarını düşürmekte ve ücretler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Şekil 1.5’te, mal fiyatları (P_x/P_y) ve faktör fiyatları veya ücret

²¹ Ticaret hadlerinin tarife azalmasından daha fazla kötüleştiği Metzler Paradoksu hariçtir.

farklılığı (W_u/W_s) arasındaki bilindik Samuelson'un savunduğu ilişki bir başka açıdan gösterilmektedir.

Şekil 1.5: Mal Fiyatları ve Ücret Farklılığı Arasındaki İlişki

Kaynak: Bhagwati, 1995b: 7a.

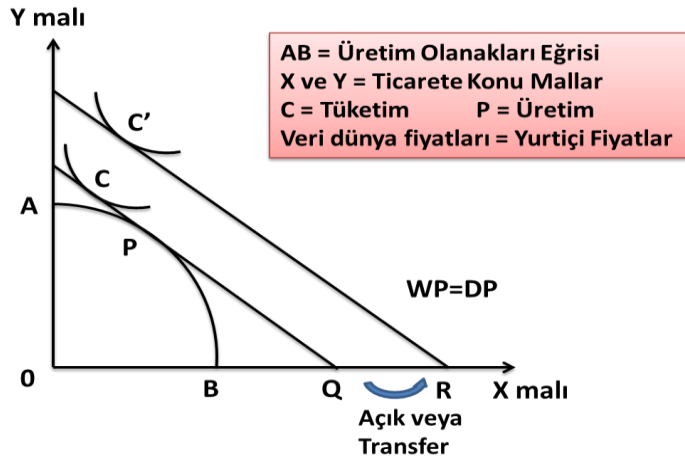
Samuelson yarım diyagramında, vasıfsız işgücü (L_u) daha pahalı olursa (yani aşağıya dikey eksene doğru ücret farklılığı (W_u/W_s) eğrisi yaklaşır), bu L_u nun yoğun olarak kullanıldığı Y malının fiyatını (P_y) arttırmakta ve P_x/P_y oranı düşmektedir (dikey eksende eğriyi aşağıya doğru itecektir) (Bkz. Şekil 1.5). W_u/W_s düştüğünde, her bir malın üretiminde U/S faktör oranları artmakta ve vasıfsız işgücünün marjinal fiziki ürünü (U) her mal durumunda düşmektedir. Açıkça ifade edilirse, vasıfsız işgücünün yoğun olarak kullanıldığı malın nispi fiyatı düşmezse, vasıfsız işgücünün reel ücreti de düşemez. Birçok çalışma belirli dönemlerde gözlemledikleri fiyat-ücret ilişkisinde, vasıfsız işgücü yoğun malların yurtiçi fiyatlarının düşmekten ziyade artmakta olduğunu yani malların fiyat davranışının ticaret açıklamasını desteklemediğini rapor etmektedir (Lawrence ve Slaughter, 1993; Sachs vd., 1994; Bhagwati, 1995b).

Vasıfsız işgücü yoğun malların yurtiçi fiyatlarının belirli dönemlerde – örneğin ABD’de 1980’ler boyunca – neden düşmediğine dair alternatif açıklamalar yapılmaktadır. Vasıfsız işgücü yoğun malların yurtiçi fiyatlarının düşmemesinin nedenlerinden ilki, yönetimli korumacılığın denkleştirici büyümesi olarak ifade edilmektedir. Tekstil ve ayakkabı gibi emek yoğun sektörler üzerine konulan gönüllü ihracat kısıtlamaları, diğer bazı ürünlere karşı uygulanan anti-damping faaliyetleri nedeniyle ABD ithalat fiyatlarında ve böylece ABD yurtiçi fiyatlarında etkin bir

artıya dönüşecek olan ihracat sınırlamalarına öncülük etmektedir. Emek yoğun mal fiyatları üzerindeki ticari-kaynaklı baskı, yönetimli korumacılığı telafi ederek dengelemektedir. Bunun anlamı şudur; uluslararası ticaret reel ücretlere zarar vermemektedir; çünkü korumacılık bunu, mal fiyatlarındaki ticaret kaynaklı düşüşü dengelemesi vasıtasıyla, önlemektedir (Bhagwati, 1995a: 43; 1995b: 17-19).

Bir başka açıklamaya göre; bir ülkenin uluslararası ticarete içeriye veya dışarıya doğru gerçekleştirdiği mal transferinin (yani bir ticaret açığı veya fazlası durumunun), dış ticaret hadleri ve böylece reel ücretler üzerine hiçbir etkiye sahip olmaması mümkündür. Şekil 1.6'da gösterildiği gibi, uluslararası ticarete içe doğru bir transferin (ya da dış ticaret açığı) QR kadar olduğu varsayıldığında, 0Q kadar milli gelire ek olarak, transfer ulusal harcamanın 0Q dan 0R ye artmasına neden olmaktadır. Veri mal fiyatlarında, tüketim C den C' ne kaymaktadır. QR kadar transfer, QR mal fiyat oranında hiçbir değişime öncülük etmemektedir. Böylece faktör fiyatlarında bir değişim olmamaktadır. Bu durumda ne ticaret açığı ne de ithal mal fiyatlarındaki artış, üretim faktörlerinin reel ücretleri üzerinde bir etkiye sahip değildir (Bhagwati, 1995b: 4-5).

Şekil 1.6: Dış Ticaret Hadleri ve Ücretler İlişkisi

Kaynak: Bhagwati, 1995b: 4a.

Deardorff ve Hakura (1994), uluslararası ticaret ve ücretler arasındaki ilişkiye yönelik birçok deneysel çalışma ile ilgili problemin, iddia edilen nedenler ve etkiler arasında, tahmin edilen ilişkilerin iyi belirlenmiş modellere dayanmamasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu konuda bir diğer alternatif açıklama, vasıfsız işgücü yoğun malların nispi fiyatındaki gelişmekte olan ülke odaklı bir azalmanın,

ABD'nin ihraç edilebilir mallarındaki teknolojik değişim kaynaklı bir azalma tarafından dengelenerek telafi edildiğidir. Yurtiçi malların fiyatında gözlemlenen değişim, genellikle brüt fiyat değişimidir; oysaki burada gerçeği yansıtan, ticaret faktörüne atfedilen net fiyat değişimidir (Bhagwati, 1995a: 43; 1995b: 17-19). Bir diğer açıklamada ise, üretimde uzmanlaşma ile birlikte mal fiyatlarının birbirinden oldukça uzaklaşması her iki faktörün de reel ücretlerini olumlu yönde geliştireceği iddia edilmektedir. Faktörlerden biri diğeri ile simetrik olarak hareket ettiği için “bütün gemileri kaldırma (lifting-all-boats)” etkisini oluşturarak, her iki faktöre de fayda sağlamaktadır. Eğer mal fiyatlarındaki değişim, üretimde farklılaştırma yapmadan yatay uzmanlaşma biçiminde üretim yapmak için, yeterince önemliyse ve bütün gemileri kaldırma etkisi yeterince büyükse, vasıfsız işgücü yoğun malın ithalat fiyatı azaldığında vasıfsız işgücünün reel ücreti bu durumdan olumlu etkilenebilecektir (Bhagwati, 1995b: 11).

Bhagwati ve Dehejia, uluslararası serbest ticaretin karşılaştırmalı üstünlüğün oynaklığını arttırması - kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüğe neden olması - durumunda işgücü devir hızının artması sonucu, firmaların uzun süre bir beşeri sermayeye yatırım yapmayı yani devir hızının oynaklığını karlı bulmadığını, bu nedenle zamanla işgücünün kazanç eğrisinin düzleşebileceğini, ifade etmektedir. Daha yüksek işgücü devir hızı, ekonomide bütün faktörler için daha düşük yaşam gelirlerini ifade etmekte ve bu olumsuz etki, daha yüksek beceriye sahip vasıflı işgücü üzerinde oransal olarak daha az olmaktadır. Nitekim artan işgücü devir hızı, vasıfsız işgücünün beceri birikimini giderek küçültmekte; fakat aynı miktarda vasıflı olanı etkilememektedir. İşgücü devir hızının yüksekliği, vasıflıdan ziyade vasıfsız işgücünü daha uzun işsizlik süresine maruz bırakmakta, böylece beşeri sermaye birikiminde oluşan açık giderek genişlemekte ve ücret eşitsizliği yaratmaktadır. Ayrıca daha yüksek devir hızının bir sonucu olarak düşen işgücü gelirinin derecesi, becerinin işler arasında transferini kolaylaştırması ile zıt ilişkilidir. Vasıflı işgücünün vasıfsız işgücünden daha iyi “işyeri becerilerinin geçişliliğine” sahip olması, yaşam boyu gelirin işgücü devir hızındaki değişmelere olan duyarlılığını azaltarak, vasıflı ve vasıfsız gelir farklılıklarına sebep olmaktadır (Dean vd., 2004: 12; Dehejia, 1996: 1; Zakhilwal, 2001: 85, 88).

Kısaca kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezine göre; işgücü devir hızından kaynaklanan farklı beceri birikimi kalıpları ve işsizlik süresi, vasıflı-vasıfsız beceri ve ücret farklılığında bir genişlemeye öncülük etmektedir. Sonuçta aslında artan ticari serbestleşme, reel ücret açısından vasıflı işgücünün vasıfsız işgücünden daha fazla fayda sağlamasına olanak vermektedir. Bu yüzden, Bhagwati bu durumun uluslararası ticaretin vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki kazanç eşitsizliğinin bir nedeni olarak düşünülebileceğini ifade etmektedir (Dean vd., 2004: 12; Dehejia, 1996: 1; Zakhilwal, 2001: 85, 88).

Ücret üzerindeki söz konusu korkular karşısında Bhagwati (2006 ve 2007a)'nin savunması, fakir ülkelerle yapılan uluslararası ticaretin etkisinin, vasıfsız-emeği-tasarruf edici hızlı teknolojik değişimin neden olacağı ücretler üzerindeki aşağıya doğru baskıyı ılımlaştırarak azaltabileceği ve bu baskının sonuçlarını arzu edilebilir hale getirmenin mümkün olduğu yönündedir. Dolayısıyla Bhagwati, vasıfsız işgücü ücretlerinde görülebilecek azalmanın sebeplerinden birinin, vasıfsız işgücü kullanımı üzerine bir tasarruf yapılması ve vasıflı işgücü talebini arttırması nedeniyle, teknolojik değişim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Sachs vd. (1994) çalışmasında, vasıflı ve vasıfsız işgücünün gelir dağılımı arasındaki vasıfsız işgücü aleyhine bozulmanın altında yatan sebebin, uluslararasılaşmadan ziyade teknolojik değişim olduğunu vurgulayarak, uluslararası ticaretten ziyade teknolojik gelişme üzerine odaklanmaktadır. Bu durumda uluslararası ticaret sürecinde, özelde teknolojik değişimin yarattığı etkiler üzerine daha detaylı düşünmek, teknolojik gelişim vasıtasıyla vasıflı işgücü talebindeki artışın etkilerinin daha net ortaya konulmasını sağlamaktadır.

5.2. Sermaye - Beceri Tamamlayıcılığı

Küreselleşme sürecinde, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olması ya da mevcut üstünlüğünü koruyabilmesi, devamlı yenilikçi olarak teknolojik değişime ayak uydurması ile mümkün olmaktadır. Yenilik yapmak ve yeniliği teşvik etmede ise, eğitim önemli bir rol oynamaktadır (Bhagwati, 2007a: 285-286). Karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopikleştiği bir uluslararası ticaret durumunda teknolojik değişimin önem kazanması, piyasada işlerin daha sermaye yoğun bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Nitekim, piyasada işler beceri-temelli teknolojik değişim odaklı bir yapıya dönüşmektedir. Bu da bilgisayar alanındaki gelişmelerle

yakından ilişkilidir.²² Burada temel tartışma, işyerinde yeni teknolojilerin uygulanmasının vasıfsız işgücünün yerini alması ve bu gelişmeye paralel olarak yeni teknolojilerin işi yürütmek için vasıflı işgücüne ihtiyaç duyması üzerine kurulmaktadır. Literatürde bu durum “sermaye-beceri tamamlayıcılığı” olarak ifade edilmektedir (Acemoğlu, 1998: 1055; Dehejia, 1995b: 42). Bir başka ifade ile, sermaye veya teknoloji, vasıflı işgücü ile nispeten tamamlayıcı olma ve vasıfsız işgücü ile nispeten ikame edici olma eğilimindedir (Autor vd., 2001: 3; Dehejia, 1995b: 42). Bhagwati-Dehejia (1994), kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler söz konusu olduğunda işgücü piyasasında oluşabilecek etkilerin temel nedenlerinden birinin “sermaye-beceri tamamlayıcılığı” olduğunu ve bunun da ücret farklılıklarına neden olacağını vurgulamaktadır.

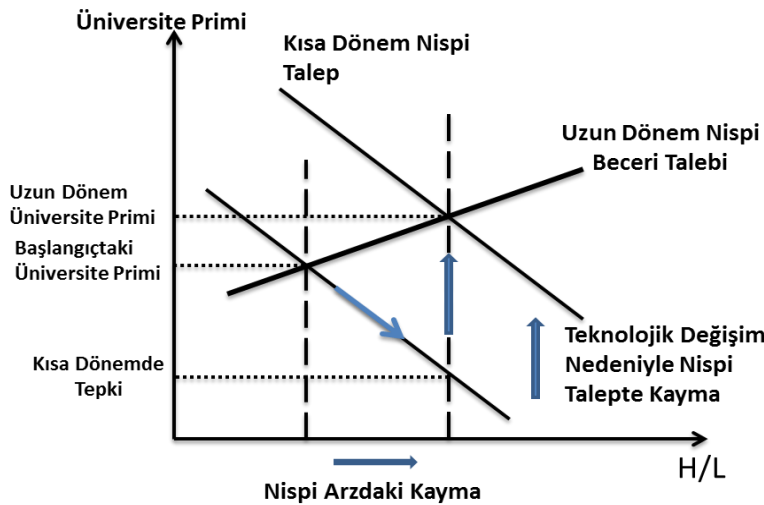
Hızlı modern bilgi ve beceri temelli teknolojik değişim, vasıfsız işgücünden ziyade vasıflı işgücüne ihtiyaç duyan bilgisayarlar ile vasıfsız işgücünü artan bir şekilde ikame etmektedir (Bhagwati, 1998a: 44). Dolayısıyla piyasada vasıfsız işgücü talebi azalırken, vasıflı işgücüne olan talep artmaktadır. Örneğin, sekreterlik genellikle düşük-vasıflı ve düşük-ücretli bir iştir ve lise veya yükseköğretim mezunu kişiler genellikle sekreter olmaktadır. Bilgisayarların daha kullanışlı olması ve işlerin hızını artırması nedeniyle, günümüzde işlerin hızla bilgisayarlar ile yürütülmesi ve bilgisayarların işler arasındaki yayılımındaki artış, giderek sekreterliğe olan talebi azaltmakta ve elektronik teknisyenler ve mühendislere yani vasıflı işgücüne olan talebi arttırmaktadır (Akçomak, 2012: 27; Bhagwati, 2006: 46-47; 2007a: 275). Richard Nelson, günümüzde birçok teknolojinin, üniversitelerde gerekli bilimsel eğitime sahip olarak yetiştirilmiş olan vasıflı personel sayesinde basitçe kullanılabilmesini vurgulamaktadır (Bhagwati, 1993: 22-23). Acemoğlu (1998), alternatif olarak günümüzde artık mevcut teknolojilerin bazılarının doğası gereği beceri-tamamlayıcı olmadığını da savunmaktadır. Örneğin bilgisayarlar, stok kontrolü gibi bazı karmaşık işleri basitleştirmektedir ve bu bilgisayarlar, fast-food restoranlarda ve süpermarketlerde olduğu gibi, vasıfsız işgücü tarafından kullanılabilir. Ancak beceri arzındaki artışın, sermaye-beceri tamamlayıcılığına yönelik teknolojilerin artmasına neden olduğunu da ifade etmektedir. Buna göre, beceri arzındaki bir artışın beceri primi üzerindeki etkisi iki

²² Bu hipotez Davis ve Haltiwanger (1991), Krueger (1991) ve Mincer (1991) tarafından ortaya atılmış ve Bound ve Johnson (1992) tarafından ampirik olarak desteklenmiştir.

rekabetçi güç tarafından belirlenmektedir. İlki, ekonomiyi nispi talep eğrisi üzerinde aşağıya doğru hareket ettiren geleneksel ikame etkisidir. İkincisi ise, beceri tamamlayıcı olan teknolojilerin daha hızlı gelişimini teşvik eden beceri arzındaki artış nedeniyle, nispi beceri talep eğrisini kaydıran “doğrudan teknoloji etkisi” dir. (Acemoğlu, 1998: 1056-1057).

Şekil 1.7’de, teknolojik değişimin işgücünün üniversite mezunu (vasıflı) olmasından dolayı elde ettiği ücret priminin nasıl bir değişim göstereceği açıklanmaktadır. Vasıflı işgücünün nispi verimliliği, beceri yoğun malın nispi fiyatı ve vasıflı işgücünün nispi arzına (H/L) bağlıdır. Burada H vasıflı işgücü ve L vasıfsız işgücü arzını ifade etmektedir. Üniversite mezunlarının nispi arzındaki büyük oranlı bir artış, üniversite primini azaltarak kısa dönem nispi talep eğrisini kendi üzerinde aşağı doğru hareket ettirmektedir (teknoloji sabit). Nispi arzdaki bu değişim, aynı zamanda beceri ile tamamlayıcı olan teknolojiler için piyasa büyüklüğünü de arttırmaktadır. Bu, teknolojik gelişim doğrultusundaki değişimleri teşvik etmekte ve nispi talep eğrisinde yukarı doğru bir kaymaya öncülük etmektedir. İlk başta ikame etkisi, doğrudan teknoloji etkisini bastırmaktadır. Bu durumda, üniversite primi ilk olarak düşmekte daha sonra artmaktadır, fakat asla yukarıdaki ilk seviyesine gelmemektedir. Zıt olarak, doğrudan teknoloji etkisi yeterince güçlüyse, model uzun dönemde üniversite priminin oldukça fazla artmakta olduğunu tahmin etmektedir (Bkz. Şekil 1.7).

Şekil 1.7: Teknolojik Değişim ve Üniversite Priminin Dinamikleri

Kaynak: Acemoğlu, 1998: 1057.

Charlie Chaplin'in klasik filmi "Modern Zamanlar"da Charlie, Fordist üretim sisteminin montaj üretim hattı üzerindeki küçük bir parça işi, sonunda çatal anahtara dönüşen mekanik bir devinim mekanizması ile sürekli tekrar ederek yaparken, çılına dönmektedir. Çalışanları vasıfsızlaştıran bu işler karşısında eğitim çalışanlar için bir panzehir olmaktadır. Bugün imalat sanayisinde işgücü aracılığıyla güçlendirilmiş montaj üretim hattı giderek kaybolmakta ve makineler büyük oranda vasıflı mühendisler tarafından denetlenen bilgisayarlar tarafından yürütülmektedir. Bu özellikle gelişmiş ülkelerde teknik değişim vasıtasıyla hızla yayılmaktadır. Bu doğal olarak, kısa dönemde, teknolojik süreç sonucu vasıflı işgücü talebinin artarak, işinden kovulma ile yüzleşen vasıfsız işgücünün işleri ve ücretleri üzerinde baskı yaratmaktadır. Ayrıca vasıflı işgücü talebindeki artış, işgücünün eğitim ve deneyimine ilişkin kazanç trendlerindeki farklılığın bir kısmını açıklamaktadır (Akçomak, 2012: 27; Bhagwati, 2006: 47; 2007a: 275-276; Gottschalk ve Smeeding, 1997: 636).

Vasıfsız-işgücünü tasarruf ettiren fakat vasıflı işgücünü rahat ettiren teknolojik değişim nedeniyle "ücret primi" de büyümekteyken, küreselleşmenin yarattığı korkular, vasıflı işgücünün de işlerinin tehlikeye girmesinden endişelenmesine neden olmaktadır. Örneğin, okunması için röntgen filmi Hindistan'a dijital olarak gönderilmekte, böylece söz konusu iş daha hızlı ve ucuza yapılmaktadır. Bu tür işlerin hızla yayılması, ABD'deki tüm radyologları işlerini kaybedeceğine dair endişelendirmektedir. Fakat bu tür bir sonuç ile karşılaşmamıştır ve teknolojik gelişimin uzun dönemde verimliliği arttırarak bu durumu olumluya çevireceğini vurgulanmakta ve bunların gereksiz bir endişe olduğu savunulmaktadır (Bhagwati, 2007a: 283).

Uzun dönemde düşünüldüğünde, teknik değişim sonucu verimlilik artışı sağlandığında, ücret artışları ile sonuçlanacak olan J-eğrisi etkisi ortaya çıkabilmektedir. Ücret istatistiklerinde bu tür bir etkinin neden gözlemlenmediğine yanıt olarak ise, bilgi ve bilişim (IT)-temelli teknolojik değişim vasıtasıyla vasıfsız işgücünün yer değiştirme yoğunluğu ile ilişkili olduğu iddia edilmektedir. Çalışanlar J-eğrisinin artan kısmına gelmeden önce, bahsedilen gibi bir teknolojik değişim ile karşılaşmaktadır. Öyle ki bu, çalışan sınıfın J-eğrisinin azalan kısmında aşağıya doğru hareketine neden olmaktadır. Ücretler üzerindeki baskı vasıfsız-işgücü-

tasarrufu sağlayan teknolojik değişimin olduğu söz konusu durumda uzun dönemler boyunca devam edebilmektedir. Fakat bu teknolojik değişim, uzun dönemde J- eğrisinin artan kısmına işgücünü taşıyarak olumsuz etkilerini olumluya çevirmektedir (Bhagwati, 2006: 47; 2007a: 275-276).

Vasıfsız işgücü bakımından sermaye (veya teknoloji) ve beceri tamamlayıcı olduğunda, sermaye stokuna olan pozitif bir şok, beceri farklılığında anlık bir sıçramaya öncülük etmektedir. Şok, beceri farklılığındaki bir düşme ile beraberinde gelen kademeli bir getiri artışı sağlamaktadır. Emek, sermaye veya teknolojinin uyardığı nispi talep şokuna cevaben yavaş ve maliyetli bir iş eğitimi üstlenir. Dahası, şoku takiben beceri farklılığındaki anlık sıçrama, büyüklük olarak statik beklentiler altındaki büyüklükten ziyade rasyonel beklentiler altında daha küçük olmaktadır. Sonuçta, ayarlama hızı ve böylece nispi talep şoku tarafından uyarılmış beceri farklılığındaki bir artışın ortadan kaldırılmasının yarattığı hız, ekonominin iş eğitimi sektöründe ayarlama fonksiyonunun varsayılan maliyetine önemli oranda bağlı olduğunu göstermektedir. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler durumunda, ücretler arasındaki farklılaşma, iş arayan ve geleceği düşünen vasıfsız işgücünü rasyonel bir ayarlama sürecinde “okula geri dönme” veya vasıflı niteliklere sahip olmak için “yeniden iş eğitimi” şeklinde bir davranışa teşvik etmektedir. Böylece durağan durumda bu ücret farklılığı işgücünün içsel nispi arz tepkisi nedeniyle azaltılmaktadır. Yeniden iş eğitimi büyük oranda maliyetli ise, ayarlama yavaş olmakta ve beceri farklılığı uzun süre devamlılık göstermektedir (Dehejia, 1995b: 45, 50; 1996: 10, 17). Bhagwati ve Dehejia, uzun dönemde, bu ücret farklılığının elimine edildiğini tekrarlamaktadır.

5.3. İşe Yönelik Eğitimin Beceri Birikimi Üzerine Etkileri

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ile artan işgücü devir hızı, iş kayıpları yaratırken, bu süreçte işlerini kaybeden birçok işgücü için yeni istihdam fırsatları da yaratmaktadır. Bu istihdam fırsatları elde edilmeden önce aktif bir iş araştırma süreci yaşanmaktadır. Artan işgücü devir hızına ek olarak, teknolojik değişim kaynaklı vasıflı işgücü lehine artan gelir farklılığı söz konusu olduğunda, işler arasındaki iş arama periyodu, vasıfsız işgücünden ziyade eğitimi vasıtasıyla vasıflı işgücü tarafından daha aktif ve daha uzun süre kullanılabilir. Vasıflı işgücü lehine ortaya çıkan durum, işgücünü iş araştırma sürecinin bir kısmını iş-eğitime yönelik

harcamaya yönlendirmektedir. Kişi bir kez eğitildiğinde, sürece uygun olarak yeniden eğitim için yüksek motivasyona sahip olmaktadır. Ancak sürecin sonunda biraz eğitimi biraz da doğuştan yeteneği olan işgücü, kendini emek gücünden çıkmayı seçecek kadar umutsuz istihdam beklentileri ile yüzleşirken de bulabilmektedir. Bu, kaybedenleri yaratmaktadır (Bhagwati, 1995a: 23; Davidson ve Matusz, 2000: 1). DMM modeline göre, işler ve işgücü arasında beceri heterojenitesi ve işsizlik süreci çözülmesi zor bir gelir dağılımı problemini yaratmaktadır (Davidson ve Matusz, 2000: 30).

Küreselleşmenin ticarete konu iki sektördeki ayrılma oranlarında (b_1 ve b_2) bir artış yarattığını varsayalım. İlk olarak, b_1 'in arttığı durumda Sektör 1, işgücü için daha az çekici hale gelmektedir. Bu sektördeki vasıfsız işgücünün bir kısmı ekonomik durgunluk içerisine itilirken, vasıflı işgücünün birazı Sektör 2'ye doğru yönlendirilmektedir. Sektör 1'de kalanlar ise, vakitlerinin daha büyük kısmını eğitim süreleri ve daha küçük bir kısmını istihdam edilme ile harcamaktadır. Eğitimin toplam miktarının arttığı veya azaldığının belirlenmesi, daha küçük sektör büyüklüğü ile sektörde çalışmaya devam edenler tarafından eğitimde harcanan daha fazla zaman arasındaki ilişkiye bağlıdır. Benzer şekilde b_2 'deki bir artış, Sektör 2'yi işgücü için daha az çekici yapmaktadır. Bazı vasıfsız işgücü Sektör 1 içerisine itilirken, Sektör 2'de kalan çalışanlar çalışma hayatında daha az kalmakta ve araştırma ve eğitim kısmında daha fazla zaman harcamaktadır. Sektör 2'nin küçülmesi veya genişlemesi, - b_1 'deki artışla karşılaştırıldığında - b_2 'deki artışın büyüklüğüne bağlıdır. Burada diğer parametreler de rol oynadığından basit bir karşılaştırma söz konusu değildir (Davidson ve Matusz, 2000: 26-27).

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler durumunda, işlerin daha yüksek devir hızı, terk edilen işlere özgü becerilerin tekrarlanan kaybına ve herhangi bir işte daha uzun periyotlarda devam eden öğrenme nedeniyle ölçek ekonomilerinin kaybına da öncülük etmektedir. Kazançlar beceri edinmeyi yansıttığı sürece, kazançlar üzerinde karşılıklı bir zıt etki söz konusu olmaktadır. Kazançlar üzerindeki aynı zıt etki, üniversite mezunları için söz konusu olmayacaktır. Bu vasıflı işgücü, kendi çabaları ile aldıkları eğitimden daha fazla ve iş başındaki eğitimlerinden daha az sağlanan bir beceri-kaynaklı getiri elde edeceklerdir (Dehejia, 1995b: 37; 1996: 4).

Buna göre, yüksek ücretli çalışanlar, düşük ücretli becerilere sahip çalışanlardan daha kolay bir şekilde, işler arasında transfer edilebilen becerilere sahip olma eğilimindedir. Otomotiv sektörü bu konuda belirgin sonuçları yansıtmaktadır (Davidson ve Matusz, 2008: 12-13). Kaleydoskopik akım dünyasında, Amerika’da Boeing firmasında çalışan bir havacılık mühendisi, karşılaştırmalı üstünlüğün aniden Airbus’a geçmesi sonucu, mevcut işini kaybetme riski ile karşılaşmakta; Honda ve Toyota gibi bir firmadaki otomobil mühendisliği işine geçerek sektör değiştirmek zorunda kalabilmektedir (Bhagwati, 2005a). Üniversitelerde verilen eğitimin, belirli bir uzmanlık alanına yönelik kısmından daha çok genel teknik eğitime yönelik sağlanması, bireylerin işgücü piyasasında becerilerinin daha kolay transferine yardımcı olmaktadır (Bhagwati, 2007a: 283).

Bu durumda, eğitim sisteminin bugün üniversitelerde teknik, elektrik ve bilgisayar mühendisliği temellerindeki uzmanlaşmaya daha fazla önem vererek, piyasadaki akışa uyum sağlayacak nitelikte bir eğitimi içermeye ihtiyacı olmaktadır. Eğitim yeterince geliştirilmelidir, öyle ki kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler durumunda mühendisler havacılık sektöründen otomobil sektörüne kolayca kayabilmekte ve yine geri havacılık sektörüne dönebilmektedir. Bu konuda eğitim sendikaları, en vasıfsız üyelerini eğitim konusunda teşvik etmelidir (Bhagwati, 2005a; 2006: 47-48). Yüksek-teknolojili sektörlerde bir işe girmek zor olduğundan, yüksek-vasıflı işgücü düşük teknoloji sektöründe de istihdam edilebilmektedir. İşten ayrılma söz konusu olduğunda, işgücü işsiz kalmakta, belirli bir iş için belirli istihdam becerilerine sahipse (örn; bir aşçıya karşı bir satış asistanı; her iki meslek belirli bir beceriye sahiptir), işgücü kendini yeni iş için yeniden eğitmelidir. Fakat işgücü genel becerilere sahipse ve aynı sektörde yeniden istihdam edilmek istiyorsa (örn; öğretmen veya muhasebeci gibi profesyonel işlerde) yeniden iş eğitimi gerekmeden istihdam edilebilmektedir. Ancak işgücü çalıştığı sektörü değiştirmeyi seçerse, yeni sektördeki işleri elde edebilmek için eğitim gerekmektedir. Farklı bir sektörde iş aramak isterse işsiz kalma, iş araştırma ve yeniden eğitim çok daha fazla maliyetli olabilmektedir (Prajapati, 2011: 32).

İşgücünün boş zamanını, yabancı dili ve bilgisayar kullanmayı öğrenmek veya diğer yeni yetenekleri edinmek için harcaması, işini kaybederse yeni bir işe girebilmesinde şansını arttırmaktadır. Bhagwati, günümüzde giderek firmaların

işgücünün beşeri sermaye birikimini arttırma teşviklerinin azaldığını ve bireylerin kendi çabaları ile beceriyi öğrenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi kapsamında genel olarak, vasıfsız işgücünün değiştirilemez sabit maliyeti üstlenerek, kendi kendini vasıflı işgücüne dönüştürebildiği kabul edilmektedir (Bhagwati ve Dehejia, 1994: 31; Bhagwati, 2007a: 282). Dolayısıyla sürekli hızlı bir şekilde değişen piyasa koşullarına ve yapısına işgücünün ayak uydurabilmesi ve bu değişimden kendini koruyabilmesi için, kendini güncel değişimler ve taleplere yönelik olarak yeniden eğitmesi gerekmektedir. Bir doktor, obezite hastalığı ve bunu takiben diyabetin baş göstermesi gibi oluşan yeni problemlere yönelik yeni beceri gerektiren medikal işler için kendini yeniden eğitmektedir. Yeni medikal istihdamı, estetik ameliyatı gibi alanlar bayanlar ve erkeklerin çoğunun talep ettiği yeni bir iş yaratmaktadır. Dolayısıyla bu sektörde çalışanlar, söz konusu işe yönelik becerileri konusunda kendisini eğiterek istihdamını sürekli kılabilmektedir (Bhagwati, 2005a).

Vasıflı işgücünün eğitim düzeyleri bakımından kendi aralarındaki farklılıklar da, işgücünün becerilerini sektörler arasında transfer edebilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin, 6 yıllık eğitime sahip çalışan 18 yıllık eğitime sahip bir çalışanın yapabildiği işi yapma becerisine sahip olmamaktadır. Bu durum, farklı eğitim düzeylerine sahip çalışanların işler arasında tam ikamelerinin söz konusu olmadığını da göstermektedir (Zakhilwal, 2001: 37). Yaş açısından bakıldığında, yaşlı işgücünün yeni becerileri edinmesi ve yeni işlere doğru sektör değiştirmesi, gençlere kıyasla oldukça zordur. Dolayısıyla, işgücü hareketliliği sonucu ortaya çıkan iş güvensizliği ve ücret farklılıkları konusunda yaşlı nüfus genç nüfusa kıyasla daha fazla endişelenmektedir. Bu durum genç nüfusun yeni beceri edinme konusunda daha avantajlı olması ile de ilişkilidir. Herhangi bir sektörde yaşlı işgücüne olan talebin düşmesi ve bu işgücünün işlerini kaybetmek zorunda kalması, yeni becerilere geçiş sürecinin oldukça acımasız olabildiğini de göstermektedir (Bhagwati, 2007a: 284-285). Firmaların deneyimli bu yaşlı işgücünü kaybetmeyi göze alması, yeni rekabet ortamına dayandırılarak açıklanmaktadır (Bhagwati, 1998a: 21).

6. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Üzerine Genel Değerlendirme

Küreselleşme ile birlikte uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi sürecinde başlangıç noktası, dünya ekonomisinin artan entegrasyonu ve ülkeler arasındaki teknoloji uyumudur. Ayrıca küresel çokuluslu şirketlerin dünya ölçeğinde yayılımı birçok endüstriyi geçmiş yıllara göre daha serbest hale getirirken, ülkeler yoğun bir rekabet sürecinde üretim ve yatırımlarını küreselleştirme çabası içerisine girmektedir. Yatırım ve üretimin küreselleşmesi ile birlikte artan ticari açıklık ülkelerin benzer maliyetlerde üretim yapabilmelerine olanak sağlamakla dolayısıyla ülkeler arasındaki üretim ve işlem maliyetlerini birbirine yaklaştırmaktadır.

Bhagwati ve Dehejia tarafından ortaya atılan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, bu küreselleşme sürecinin doğal bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi, uluslararası ticaretten başlayarak işgücü devir hızı vasıtasıyla işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerine etkileri incelemektedir. Bu hipoteze göre, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ile, uluslararası rekabet düzeyindeki artış endüstrileri daha kırılğan bir yapıya kavuşturmakta; rekabet bıçak sırtında (knife-edge) bir uzmanlaşmaya dönüşmektedir. Böylece uluslararası ticarete, ülkelerin ticaret yaptığı diğer ülkelere kıyasla, maliyetlerindeki yakınsamalar nedeniyle maliyetlerinde elde ettiği çok küçük avantajlar bile, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri aniden kendi lehine çevirebilmesini sağlamaktadır. Böylece karşılaştırmalı üstünlük ülkeler arasında sürekli oynaklık göstererek “kaleydoskopik” hale gelmektedir. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük, bugün uluslararası arenada bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan bir ülkenin yarın söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybedebileceğini göstermektedir. Bu durum sektördeki bazı firmaların kapanmasına ve yerine yeni liderlerin/firmaların geçmesine ve dolayısıyla işgücünün yeniden dağılımına öncülük ederek işgücü devir hızının artmasına neden olmaktadır.

Tam rekabet varsayımı üzerine kurulu Geleneksel Heckscher-Ohlin (HO) modelinde, uluslararası ticari açıklığın işgücü devir hızını ortaya çıkarması işsizlik ve ücretler üzerinde önemli bir etki yaratmamakla birlikte, Bhagwati-Dehejia modelinde değişikliklerin oldukça hızlı olması nedeniyle işgücü devir hızındaki artış vasıflı-

vasıfsız işgücü ücretlerini etkileyebilmektedir (Beaulieu vd., 2004: 2-5; Bhagwati ve Dehejia, 1994: 25-31; Dehejia, 1996: 1-17).

Bhagwati-Dehejia, uluslararası ticaretin işgücü devir hızındaki artış kanalıyla işgücünün gelir dağılımı üzerindeki etkisini ortaya koyarken, bu bağlantıyı işgücünün beşeri sermaye birikimi ve eğitim düzeyi ile önemli bir şekilde ilişkilendirmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinden gelir farklılıklarına doğru giden ilişkide, iki önemli faktör rol oynamaktadır. Bu faktörlerden ilki, karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopikleşmesi; ikincisi, sermaye-beceri tamamlayıcılığıdır. Küreselleşme ile birlikte beceri-temelli teknolojik gelişimin üretimde yaygınlaşması, vasıfsız işgücüne kıyasla vasıflı işgücüne olan talebi arttırmaktadır. Bhagwati, vasıflı/vasıfsız işgücü ücret farklılıklarının sebebinin, uluslararası ticaret artışından - özellikle zengin ülkelerle fakir ülkelerin ticaretinden kaynaklanan - ziyade, beceri-temelli teknolojik değişimin vasıflı işgücü talebini arttırması ve piyasada beceriyi tamamlayıcı nitelikteki bir teknolojik değişimin vasıfsız işgücü ücretleri üzerine olumsuz yansımaları olduğunu iddia etmektedir. Öyle ki, uzun dönemde uluslararası ticaretin oluşabilecek bu olumsuz etkileri de elimine edeceğini vurgulamaktadır.

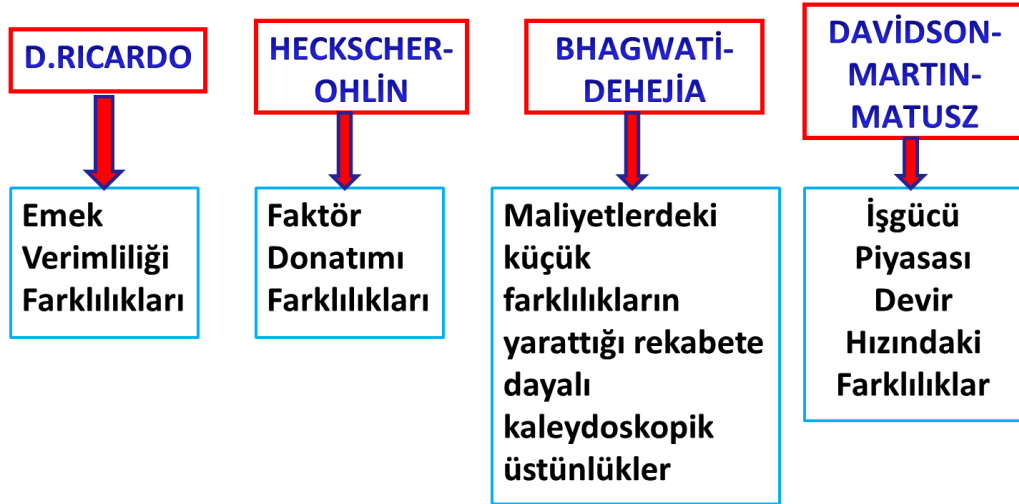
Bhagwati ve Dehejia'ya göre, uluslararası ticaretin işgücü devir hızını arttırması sonucu hareketli işgücü, yeteneğini geliştirebilmek için yeterli imkana sahip olamamakta ve bu durum işgücünün zamanla becerilerini biriktirememesi dolayısıyla yaşam kazançları eğrisinin düz bir çizgide devam etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, daha uzun işsizlik süresine katlanan vasıfsız işgücü ücretleri vasıflı işgücü ücretlerine nispeten azalmaktadır. Bhagwati'nin deyişiyle yuvarlanan taş yosun tutmadığı için, hareket halinde olan bir çalışan daha az beceri edinmekte ve ücretlerde daha az artış elde etmektedir (Bhagwati, 1998a: 41). Rekabetçi bir piyasada endüstriler içerisindeki üretim faktörlerinin kazançları başlangıçta azalmaktadır. Endüstri piyasada başarısız olursa, bu kazançlar sıfıra kadar düşmektedir. İşgücünün reel ücretleri üzerine oluşan nihai etki, parametrik değişimin genel denge etkilerini ortaya çıkarmadan belirlenmemektedir (Bhagwati, 1995b: 25). Bhagwati, küreselleşmenin esas niteliğinin hareket ve oynaklık ile karakterize edildiği bu değişken dünyada, uluslararası ticaretten kazanç elde etme yarışında,

fırsatları en iyi şekilde kullanılır hale getirmek için ülkelerin kurumsal ve politik tepkilerini yeniden düzenlemeleri gerektiğini önermektedir.

Bhagwati-Dehejia'nın uluslararası ticaretten işgücü devir hızına doğru kurduğu ilişkiyi Davidson, Martin ve Matusz işgücü devir hızından devam ettirerek ancak tersi yöne uluslararası ticarete doğru kurarak incelemektedir. DMM modelinde, işgücü devir hızı arttığında, işveren açısından vasıflı işgücünün sahip olduğu beceri bir maliyet avantajı olarak görülmekte ve işveren bu işgücünü elinde tutmak için vasıflı işgücüne bir prim ücreti ödemeye razı olmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ticaret sonucunda, işgücü devir hızının yüksek olması vasıflı işgücünün reel ücretlerini daha fazla arttırarak, vasıfsız işgücünün reel ücretlerinin nispeten azalmasına ve gelir farklılıklarının oluşmasına neden olabilmektedir (Beaulieu vd., 2004: 2-5; Bernard vd., 2004: 1; Davidson ve Matusz, 2000: 2, 26). Dolayısıyla kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezini içeren ama bu hipotezden ayrı yeni bir model ortaya koyarak uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı ilişkisini incelemektedirler.

Genel olarak değerlendirilirse; Geleneksel ve Yeni teoriler karşılaştırmalı üstünlükleri neyin belirlediğine yönelik farklı görüşlere sahiptir. Şekil 1.8'de bu belirleyenlere yer verilmektedir.

Şekil 1.8: Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Belirleyenleri*

*Taraflımızca oluşturulmuştur.

Ricardian modelde, karşılaştırmalı üstünlük emek verimliliği ülkeler ve sektörler arasında farklılaştığı için oluşmaktadır. Heckscher-Ohlin modelinde,

karşılaştırmalı üstünlük faktör arzlarının ülkeler arasındaki farklılıkları ile birleşen sektörler arasındaki faktör yoğunlukları farklılıklarının bir sonucudur. Bhagwati-Dehejia modelinde, karşılaştırmalı üstünlükler uluslararası ticari maliyetlerdeki oynaklıklar ile ifade edilen kaleydoskopik yapıyla ilişkilendirilmektedir. Bhagwati-Dehejia teoreminin işleyişinin tersi doğrultuda ilişkiyi ele alan Davidson, Martin ve Matusz modelinde ise, karşılaştırmalı üstünlükleri ülkeler ve sektörler arasındaki işgücü piyasası devir hızındaki farklılıklar belirlemektedir (Şekil 9).

Günümüzde, küreselleşme sürecinde kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin yapısının, ülke örnekleri ele alındığında, ortaya çıkıp çıkmadığı konusunda yeterli kanıt elde edilememiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, imalat sanayi alt sektörleri kapsamında, söz konusu kaleydoskopik yapı ve uluslararası ticaret-istihdam-gelir dağılımı ilişkisi Türkiye örneği ele alınarak, imalat sanayi alt sektörleri kapsamında incelenecektir.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE KALEYDOSKOPİK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER, İŞGÜCÜ DEVİR HIZI VE ÜCRET İLİŞKİSİ

İhracata dönük sanayileşme politikaları ile birlikte 1980’li yıllarda serbestleşme sürecine adım atan Türkiye, uluslararası ticarete uyguladığı politikalar çerçevesinde işgücü piyasası ve gelir dağılımını yeniden şekillendirmiştir. Uygulanan bu politikalar ve stratejiler doğrultusunda üretim, yatırım ve finans piyasalarında yaşanan gelişmeler, uluslararası ticarete ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerini zamanla değiştirebilmekte ve oynak bir dağılım sergilemesine yol açabilmektedir.

Bu bölümde, Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları dikkate alınarak, Bhagwati-Dehejia tarafından ortaya atılan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde karşılaştırmalı üstünlükler, işgücü devir hızı ve işgücü ücretleri arasındaki ilişki Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde incelenmektedir.

1. Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları Çerçevesinde İmalat Sanayi Sektörlerinin Uluslararası Ticaretteki Yeri ve Gelişimi

Gelişmekte olan ülkeler İkinci Dünya savaşından 1980’li yıllara kadar genellikle ekonomilerini yurtdışı rekabetten korumak ve sanayileşme girişimlerini hızlandırmak amacıyla, korumacı ekonomi politikaları uygulamışlardır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye de 1962 yılında planlı döneme geçerek, 1980 yılına kadar geçen dönemde “ithal ikameci” - içe dönük - sanayileşme politikası izlemiştir. Bu yıllarda uygulanan ithal ikameci politikaların temel amacı - ithal ikamesinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği tartışmalı olsa da - dış ticarete sınırlamalar getirerek, aşamalı olarak tüketim, ara ve yatırım malları ithalatını ikame etmeye yönelik sanayileşme sürecini devlet desteğiyle gerçekleştirmektir. Böylece Türkiye iç pazara yönelik, yerli malları üretimini ön plana çıkaran bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır. 1961 Anayasasının (emredici) hükmü nedeniyle 1962 yılında uygulanmak için 1 yıllık olarak hazırlanan plan bir kenara bırakılacak

olursa, iki aşamada gerçekleşmesi planlanan ithal ikamesi döneminin tüketim malları ikamesini içeren birinci aşaması 1963-1967 ve 1968-1972 döneminde 1 ve 2. Beş Yıllık Kalkınma Planları ile gerçekleştirilmeye çalışılmış, 1970’li yıllardaki plan uygulamaları ile de ikinci aşama olan ara ve sermaye malları ikamesinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. İthal ikamesinin birinci aşaması, yurtiçi piyasa kapasitelerinin sınırlarına ulaşılması ile sona ermektedir.

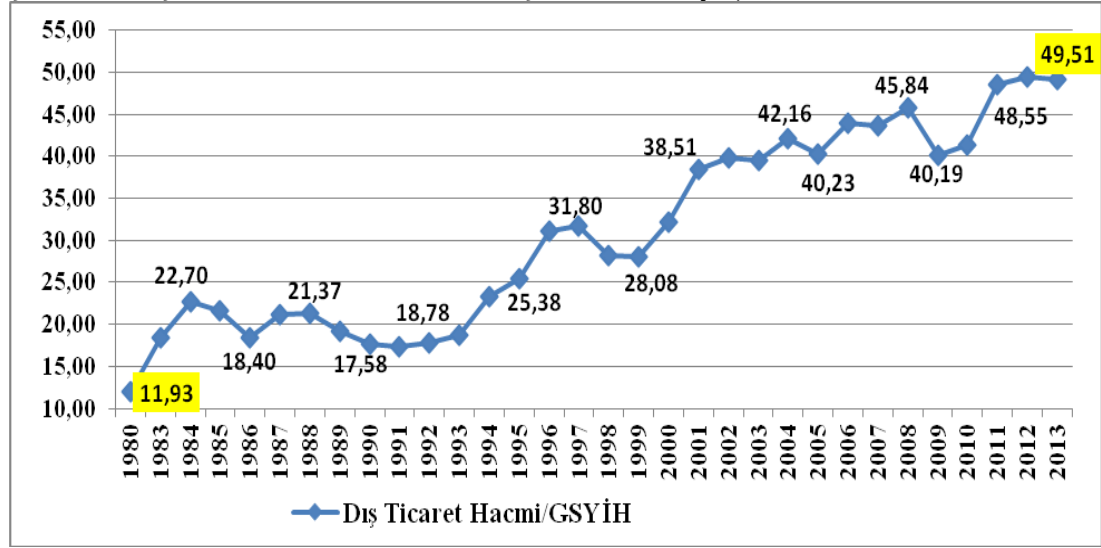
Ülkelerin ikinci aşamada uyguladığı sanayileşme politikası iki yönde gelişebilmektedir. Bunlardan birincisi, dış piyasalara açılmaktır. Nitekim Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeler, ithal ikamesinden başlayıp daha sonra ihracatın özendirilmesine yönelmişlerdir. İkinci yol ise, ithal ikamesine yönelik sanayileşmenin kapsamının tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru genişletilmesidir. Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülke bu ikinci yolu izlemiştir. Ancak ara ve yatırım mallarının yurtiçinde üretilmeye başlanmasından sonra, eskiden gümrüksüz olarak elde edilen bu ara ve yatırım mallarının ithali çeşitli koruyucu politikalarla kısıtlanmaktadır. Bu durum ise, malın üretiminin yapıldığı sanayide maliyetleri yükseltici bir etkide bulunmakta ve üreticileri yüksek maliyetli girdi kullanmak zorunda bırakarak, üreticilerin ihracata açılmalarını güçleştirebilmektedir (Aydın vd., 2010: 11-12; Egeli, 2001: 151-152). İthal ikameci dönemin sonunda ekonominin ithalata bağımlılığının artması ve temel mallarda ortaya çıkan kıtlıklar gibi nedenlerle, Türkiye dışa kapalı bir sanayileşme stratejisi ile ekonomik büyümeyi sağlayamayacağı sonucuna ulaşmıştır. Nitekim 1980 yılında Türkiye’de ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden “ihracata dayalı” sanayileşme stratejisine geçilerek, ekonomide yapısal bir dönüşüm süreci başlatılmıştır (Eroğlu, 2003; Özcan, 1998).

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin uygulanması ile Türkiye’de ekonominin uluslararası piyasalarla bütünleşme süreci başlamıştır. Bir istikrar programı olmanın ötesinde, yapısal bir değişim programı olan 24 Ocak Kararları ile başlayan süreçte, uluslararası ekonomi ile entegrasyon üç aşama içerisinde tamamlanmaktadır. İlk aşama, 1980–89 yılları arasında gerçekleşen dış ticaretin serbestleştirilmesi sürecidir. Bu süreçte, dış ticaret mevzuatı değiştirilmiş, ithalat yasakları ve kotalar başta olmak üzere dış ticaretin önündeki engeller önemli ölçüde kaldırılmıştır. Gümrük vergileri, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

(GATT) ve Avrupa Birliği (AB) çerçevesinde aşağı çekilmiş, uluslararası rekabet avantajı sağlamak amacıyla kurlara esneklik kazandırılmış, mal ve faktör fiyatlarının piyasada belirlenmesine ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede, kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılmasına ve özelleştirmelere önem verilmiştir (Aydın vd., 2010: 45, 48; Gökalp vd., 2011b: 92; Köse, 2002: 121). Sermaye hareketlerinin 1989 yılında 32 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle serbestleştirilmesi ile entegrasyon sürecinin ikinci aşamasına geçilmiştir. Böylelikle, ekonominin finansmanında iç tasarrufların yanı sıra dış sermaye de kullanılmaya başlamıştır. 1989'dan itibaren Türk Lirasının konvertibilitesi ile dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikalara dış finansal serbestleşmeye yönelik uygulanan ekonomi politikaları da eşlik etmektedir.

1996 yılında AB ile Gümrük Birliği'ne üye olunması ise, entegrasyonun üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. Böylelikle, özellikle imalat sanayinde uluslararası ekonomiye entegrasyon süreci tamamlanmaktadır (Gökalp vd., 2011b: 92; Kılıç, 2012: 110; Savrul vd., 2013: 56). Küresel ekonomik sistemde ülkelerin birbirleri ile olan ticareti, dolayısıyla birbirlerine olan bağımlılıklarının giderek arttığı bir süreçte, Türkiye ekonomisi 1980'de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisini uygulamaya başladığından itibaren uluslararası piyasalara entegre olmaya başlamıştır. Türkiye'nin bu uluslararası piyasalara entegrasyonu, 1980'den günümüze Türkiye'nin dış ticaret hacminin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içerisindeki payı incelenerek anlaşılabilir. Dış ticaretin GSYİH içerisindeki payı, bir ülkenin dışa açıklık derecesini göstermektedir (Şekil 2.1). Nitekim Şekil 2.1'de görüldüğü gibi, dış ticaret hacminin GSYİH içindeki payı 1980'de %11,93 iken, 2013'te %49,51'e yükselmektedir. Özellikle 1996 yılında girilen Gümrük Birliği (GB)'nden itibaren Türkiye'nin dış ticaret hacminin belirgin şekilde artmakta olduğu açıkça görülmektedir.

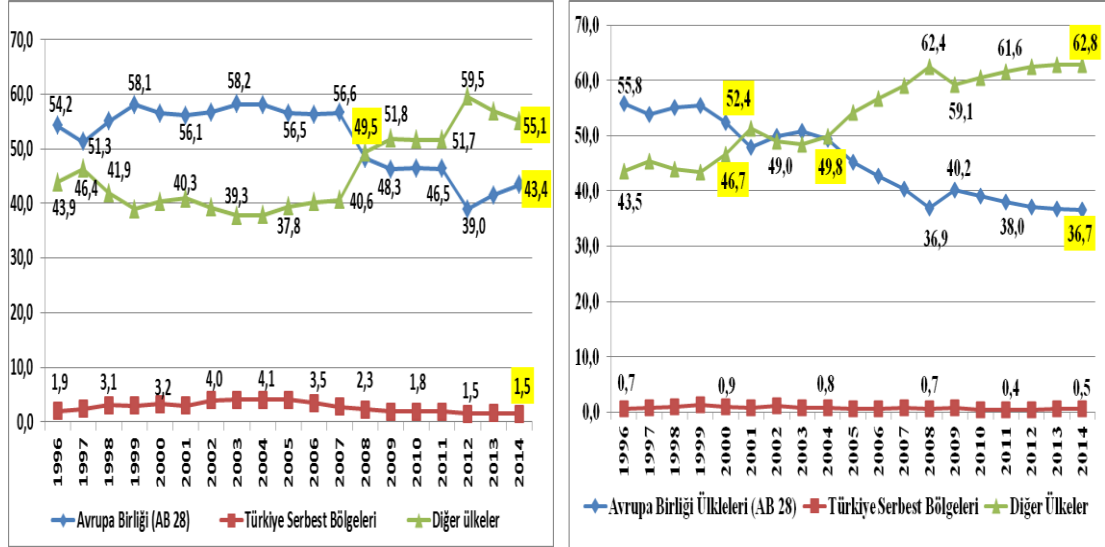
Şekil 2.1: Dış Ticaret Hacminin GSYİH İçerisindeki Payı (% , 1980-2013)

Kaynak: TÜİK, “İstatistiki Göstergeler”; www.tuik.gov.tr.

Dış ticaret hacmi giderek artmakta olan Türkiye, uluslararası piyasada kazanç elde edebilmek için oldukça fazla rakip ile yarışmaktadır. Uluslararası piyasada gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin, 1996-2008 döneminde ihracatında en fazla paya Avrupa Birliği ülkeleri sahipken, 2008 yılı sonrası ikinci önemli paya sahip olan Diğer Ülkeler ilk sıraya geçerek Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları olmaktadır. 2014 yılı itibariyle Türkiye söz konusu ihracatının %43,4'ünü Avrupa Birliği ülkelerine yaparken, %55,1'ini Diğer Ülkelere gerçekleştirmektedir (Şekil 2.2'nin sol paneli). Diğer Ülkeler içerisinde ise, Yakın ve Orta Doğu ülkeleri 2002 yılından itibaren en yüksek paya sahip olarak ihracatta ilk sırayı alırken (2014 yılı payı %22,2), 2005 yılından itibaren diğer Avrupa (AB hariç) ülkeleri onu takip ederek ikinci sırayı almaktadır (2014 yılı payı %10,4).

Şekil 2.2: Türkiye’de Ülke Gruplarına Göre İhracat ve İthalatın Dağılımı (% , 1996-2014)

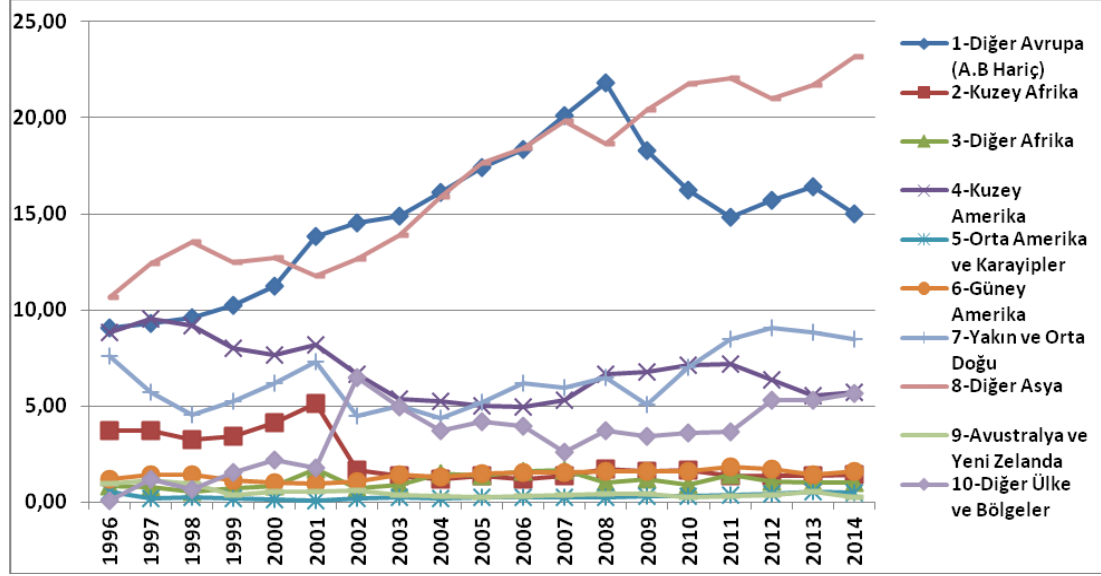
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, “Uluslararası Ekonomik Göstergeler”, <http://www.kalkinma.gov.tr>; TÜİK, “İstatistik Göstergeler”, www.tuik.gov.tr.

*2014 yılı Ocak-Haziran itibariyle geçerlidir.

** Diğer Ülkeler: 1-Diğer Avrupa (AB hariç), 2-Kuzey Afrika, 3-Diğer Afrika, 4-Kuzey Amerika, 5-Orta Amerika ve Karayipler, 6-Güney Amerika, 7-Yakın ve Orta Doğu, 8-Diğer Asya, 9-Avustralya ve Yeni Zelanda, 10-Diğer Ülke ve Bölgeler.

Şekil 2.2’nin sağ panelinde görüldüğü üzere, Türkiye ithalatının 1996-2000 döneminde büyük kısmını (%55 civarı) Avrupa Birliği ülkeleri ile gerçekleştirirken, 2001-2002 döneminde Diğer Ülkeler daha fazla paya sahip olmakta ve ithalatta ilk sırayı almaktadır. Dolayısıyla 2002-2004 döneminde Avrupa Birliği ülkelerinin payı yeniden yükselmekte ve 2004 yılında payları eşitlenmektedir (%49,8). 2004 yılı sonrasında ise Türkiye ithalatının büyük kısmını artan oranda Diğer ülkeler ile gerçekleştirir ve Avrupa Birliği ülkeleri ile aralarındaki fark giderek açılmıştır Bkz. Şekil 2.2 sağ panel). Diğer Ülkeler içerisinde ise, 1996-2000 ve 2009-2014 döneminde Türkiye’nin ithalatında Diğer Asya ülkeleri, diğer Avrupa (AB hariç) ülkelerinin önüne geçmekte ve ilk sırayı almaktadır (Şekil 2.3). Genel itibariyle, ithalatta ilk sırayı Rusya, Çin, Almanya ve ABD almakta iken, bunun yanı sıra Türkiye en çok Almanya, Irak, İngiltere ve İtalya ile ihracat yapmaktadır (TÜİK, 2014).

Şekil 2.3: Türkiye’de Diğer Ülke Gruplarına Göre İthalatın Dağılımı (1996-2014)

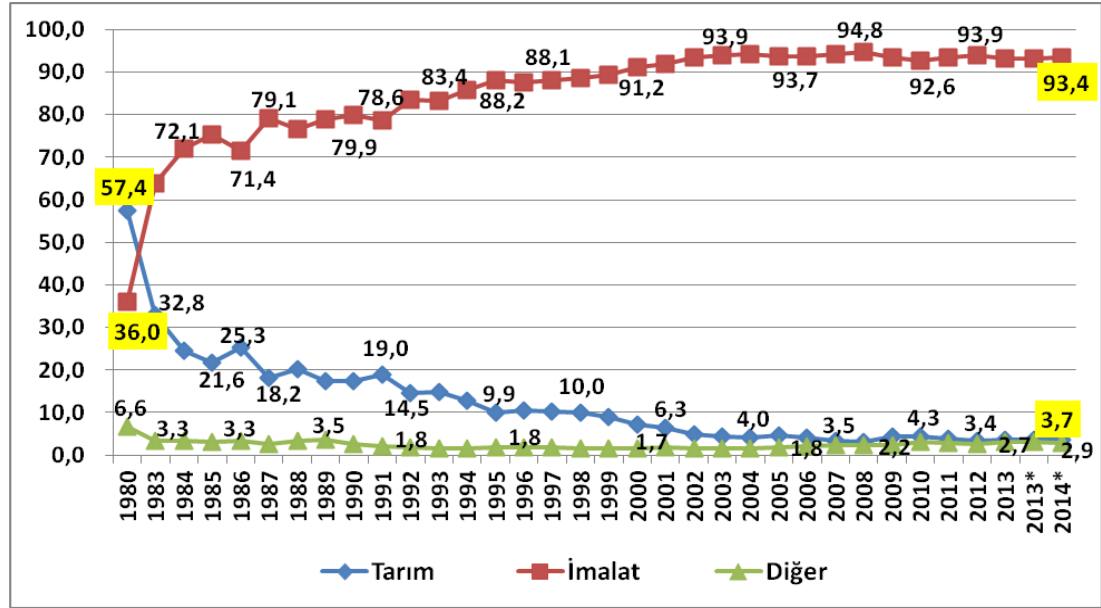

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, “Uluslararası Ekonomik Göstergeler”, <http://www.kalkinma.gov.tr>; TÜİK, “İstatistiki Göstergeler”, www.tuik.gov.tr.

*2014 yılı Ocak-Haziran itibariyle geçerlidir.

Türkiye’nin uluslararası ticaretinin sektörel yapısında küresel etkiler nedeniyle meydana gelen değişimler incelendiğinde, Türkiye’nin, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru geçiş süreci içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye’nin dış ticarete açılarak serbestleşme girişimlerinin başlangıcı olan 1980’lerden günümüze ihracatının sektörel payına bakıldığında, tarım sektörü ile sanayi sektörünün tam tersi bir gelişme gösterdiği gözlemlenmektedir. Türkiye, 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı sanayileşme stratejilerini uygulamaya başlayarak, 1996 Gümrük Birliği (GB)’nden sonra serbestleşme girişimlerini tamamlamaktadır. Bu dönem süresince üretim kaynaklarının çoğunu tarımdan sanayiye doğru kaydırarak imalat sanayinin ihracat içindeki payını %90'lara çıkarmaktadır (Şekil 2.4).

Şekil 2.4: Türkiye’de İhracatın Sektörel Dağılımı (% , 1980-2014*)

Kaynak: TÜİK, “İstatistiki Göstergeler”, www.tuik.gov.tr; Kalkınma Bakanlığı, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler”, www.kalkinma.gov.tr.

*Ocak-Mayıs itibariyle geçerlidir.

**Balıkçılık ve Madencilik sektörlerinin payı “Diğer” içerisinde yer almaktadır.

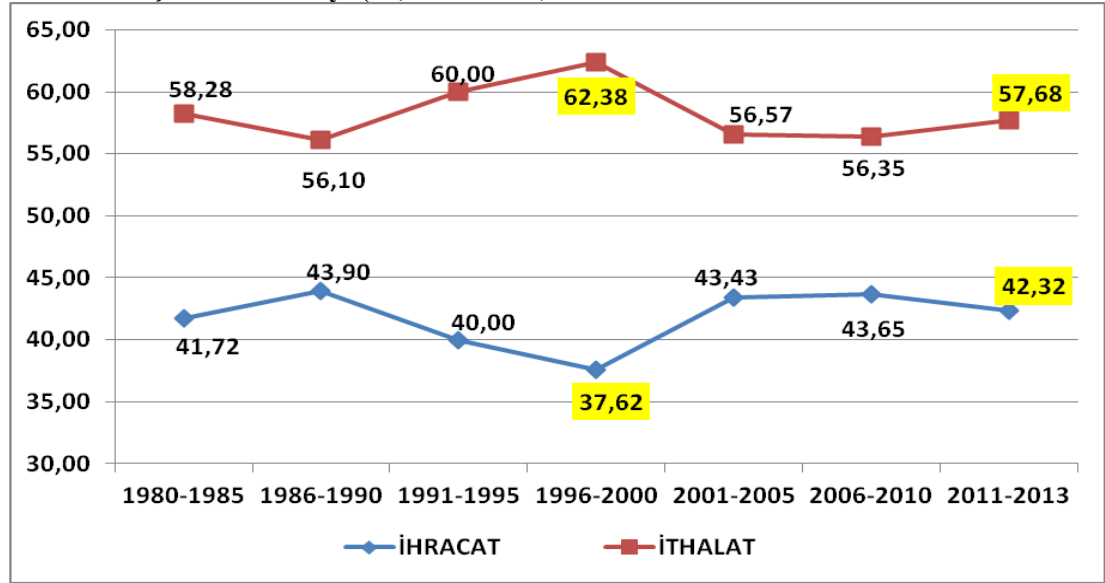
1980 yılında tarım sektörünün ihracattaki payı %57,4 iken, imalat sanayinin ihracattaki payı %36’dır. Ancak 2014 (Ocak-Mayıs) itibariyle tarım sektörünün payı %3,7’ye gerilerken, imalat sanayinin payı %93,4 şeklinde önemli bir yükseliş göstermektedir (Bkz. Şekil 2.4). Türkiye 1980’lerde tarıma dayalı üretim yapısını zamanla sanayi sektörlerine doğru kaydırarak üretimini daha çok sanayi malları üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin uluslararası ticarete konu olan ürünlerinin dahil olduğu sektörlerin elde ettiği karşılaştırmalı üstünlüklerin ortaya konulması ve kaleydoskopik yapı gösterip göstermediği incelenirken, ihracatta en büyük paya sahip olan imalat sanayi sektörleri üzerine odaklanılması gerekmektedir.

1980-1988 dönemindeki serbestleşme sürecinde, ülkenin ihracatını arttırmak ve böylece döviz kazanmak amacına yönelik politikalar uygulanmaktadır. İhracatı arttırmak için uygulanan teşvikler ile ücret ve maaşların enflasyon seviyesinin altında tutulması sonucu, ülkede iç talep daraltılmaktadır. Böylece ihracatçıların dış piyasaya yönelmesi ve ülkenin ihracat düzeyinin artırılması sağlanmaktadır. Nitekim 1980 sonrası 1986-1990 döneminde ihracatın payı artmaktadır (Şekil 2.5).

1993 yılında TL’nin değer kazanması, ihracatı kısıtlamış ithalatı kolaylaştırmıştır. 1994 yılında yaşanan Kriz sonrası uygulanan İstikrar Paketi ile, iç

piyasa daraltılmış ve Türk Lirası devalüe edilmiştir (Çımat vd., 2013: 76). Ancak, 1998 Krizinin dış talep üzerinde yarattığı daralmanın etkisiyle, 1996-2000 döneminde ise, ihracatın dış ticaret içindeki payının %37'ye düştüğü görülmektedir. 1980'den 2013'e dış ticaret içerisinde ihracatın payının (2011-2013 itibariyle %42,3) ithalatın payından (2011-2013 itibariyle %57,7) daima aşağıda olduğu da bir gerçektir (Bkz. Şekil 2.5).

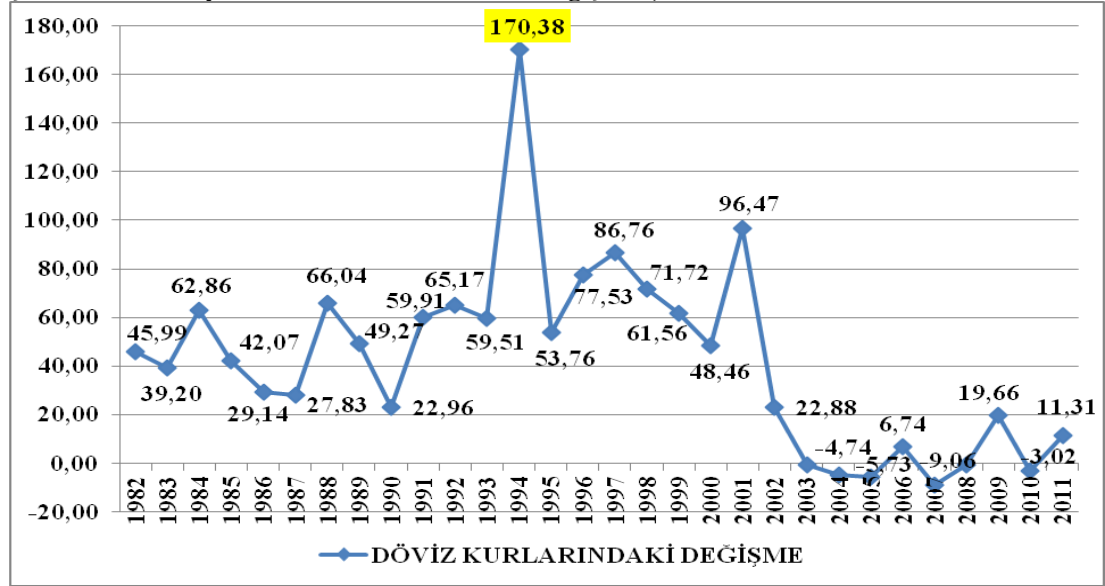
Şekil 2.5: Türkiye İmalat Sanayinde İhracat ve İthalatın Toplam Dış Ticaret İçerisindeki Payı (% , 1980-2013)

Kaynak: TÜİK, "İstatistiki Göstergeler"; www.tuik.gov.tr.

İhracat miktarlarındaki değişmelerin önemli sebeplerinden biri, döviz kurlarındaki değişmelerdir. Türkiye'de uygulanan politikaların da etkisiyle kurlar oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. 2002 sonrasında kurlardaki azalışlar dikkati çekmektedir. Ülkedeki ihracat artışını hızlandırmak amacıyla yapılan devalüasyonun bir sonucu olarak, 1994 yılında ortalama dolar kurunun %170 oranında arttığı dikkati çekmektedir. Genel olarak ise, döviz kuru Türkiye'de yıldan yıla artış ve azalışlar şeklinde dalgalı bir seyir izlemektedir (Şekil 2.6).

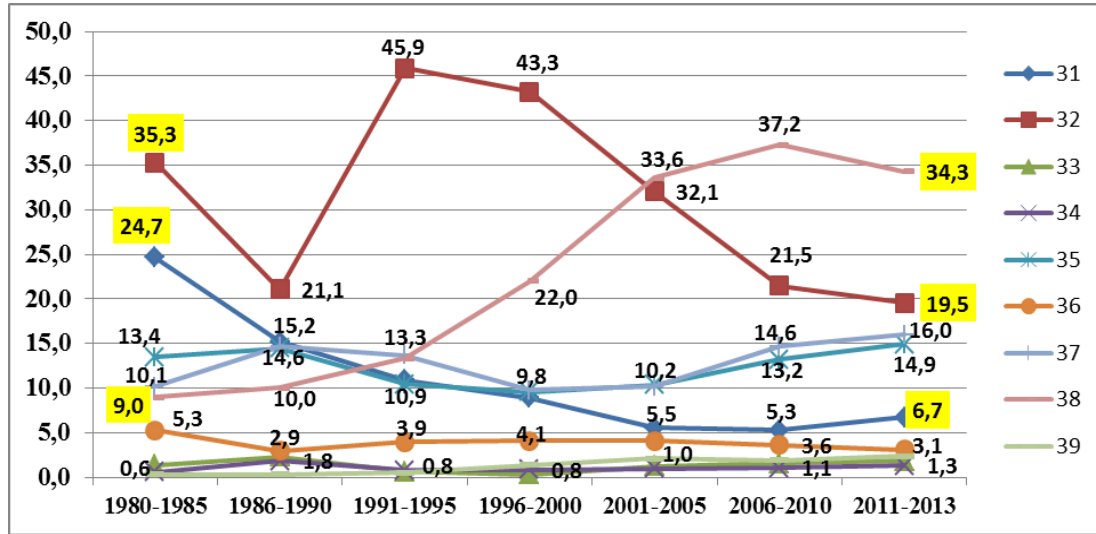
Şekil 2.6: Türkiye’de Döviz Kurlarındaki Değişme (% , 1982-2011)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler”, www.kalkinma.gov.tr.

Bu çalışmada, sektörlerin kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler yapısının incelenmesi için, imalat sanayi alt sektörleri üzerine odaklanılmaktadır. İhracatın, imalat sanayi alt sektörleri kapsamında dağılımı 5'er yıllık dönemler halinde 1980-2013 (Ocak-Ekim) dönemi itibariyle incelendiğinde (Şekil 2.7), 1990 yılına kadar (38 kodlu sektör) Metal eşya, makine ve cihazlar sanayinin ihracattaki payı %10 civarında seyrederken, (32) Tekstil, giyim, deri ve ayakkabı sanayi % 45'lik payı ile ihracatta en büyük paya sahiptir. Ancak günümüzde (2011-2013 dönemi itibariyle) (38) Metal eşya, makine ve cihazlar sanayi %34,3 ile en büyük paya sahip olmakta ve (32) Tekstil, giyim, deri ve ayakkabı sanayi ikinci sıraya (%19,5) gerilemektedir. Sırasıyla bu sektörleri (37) Ana metal sanayi, (35) Kimya ve kimyasal, petrol, kömür, kauçuk ve plastik sanayi ve (31) Gıda, içki ve tütün ürünleri sanayi izlemektedir. (31) Gıda, içki ve tütün ürünleri sanayinin, 1980-1985 döneminde ihracatta ikinci büyük sektör olmasına rağmen, %6,7'lik payla 2011-2013 döneminde beşinci sıraya gerilediği dikkati çekmektedir (Bkz. Şekil 2.7). Türkiye giderek emek yoğun bu ürünlerin ihracatında karşılaştırmalı üstünlüklerini eskiye kıyasla kaybetmektedir.

Şekil 2.7: İhracatın İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasındaki Dağılımı (% , 1980-2013)

Kaynak: TÜİK, "İstatistiki Göstergeler", www.tuik.gov.tr.

*2013 yılı Ocak-Ekim dönemi itibariyle geçerlidir.

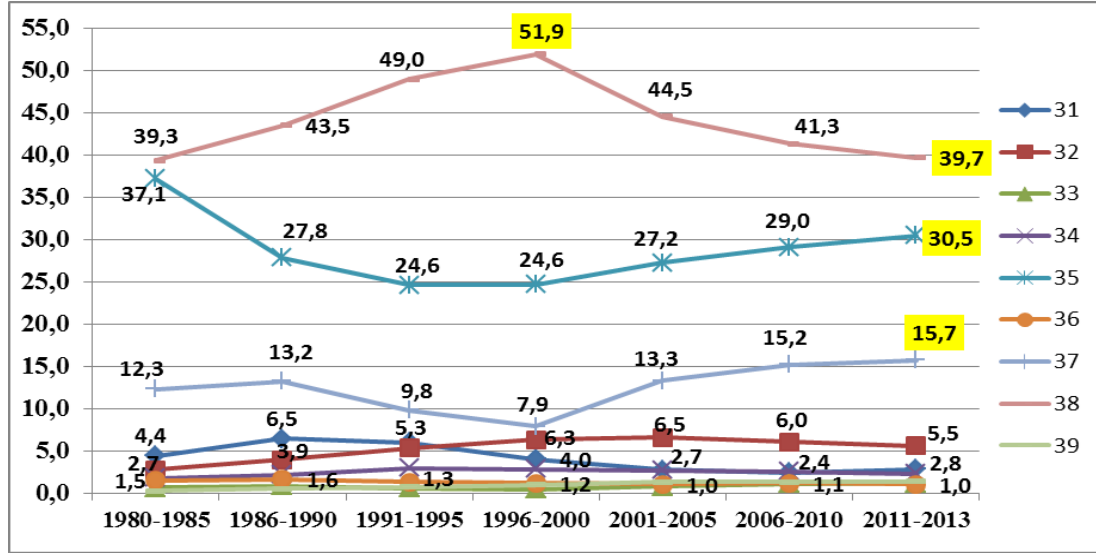
**31: Gıda, İçki ve Tütün Sanayi Ürünleri; 32: Tekstil, Giyim, Deri ve Ayakkabı; 33: Orman Ürünleri; 34: Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Matbaacılıkta kullanılan Klişe vs. Ürünler; 35: Kimya ve Kimyasal, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik; 36: Taş ve Toprakta Edilen Ürünler; 37: Ana Metal Sanayi; 38: Metal Eşya, Makine ve Cihazlar; 39: Diğer (İmalat) Sanayi.

Türkiye, imalat sanayinde ağırlıklı olarak emek yoğun sektörlerde uzmanlaşırken, zamanla (37) Ana metal sanayi gibi sermaye yoğun sektörlerde de ihracat yapabilir konuma gelmiştir. Ancak günümüzde Türkiye ithalatının büyük kısmının, sermaye yoğun üretimin yapıldığı (38) Metal eşya ve makine sanayinde kullanılan hammaddelerden oluştuğuna da dikkati çekmektedir. İhracatının önemli paya sahip olduğu bu sektör, aynı oranda ithalat yapılan sektörler arasında yer almaktadır. Nitekim, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde ithalatın önemli bir kısmı ise (%68), ihracat ile karşılanmakta ve dış ticaret hacmi 1980'lerden itibaren uygulanan serbestleşme politikalarına paralel olarak aşamalı bir biçimde artmaktadır.

İthalatın imalat sanayi alt sektörleri arasındaki dağılımı incelendiğinde ise, 1980'den günümüze (38) Metal eşya, makine ve cihazlar sektörü en büyük paya sahiptir (%39 civarında). Özellikle 1996-2000 döneminde Metal eşya, makine ve cihaz sanayinin ithalatındaki payın oldukça arttığı dikkati çekmektedir (%51,9). İmalat sanayi ithalatında ikinci sırayı (35) Kimya ve kimyasal, petrol, kömür, kauçuk ve plastik sanayi alırken; bu sektörü sırasıyla (37) Ana metal sanayi, (32) Tekstil, giyim, deri ve ayakkabı sanayi, (31) Gıda, içki ve tütün sanayi ürünleri ve (34) Kağıt, kağıt ürünleri ve matbaacılıkta kullanılan klişe vs. ürünler sanayi almaktadır. Bu

sektörler, zaman içerisinde genel olarak dağılımdaki sırasını korumaktadır (Şekil 2.8).

Şekil 2.8: İthalatın İmalat Sanayi Alt Sektörleri Arasındaki Dağılımı (% , 1980-2013)

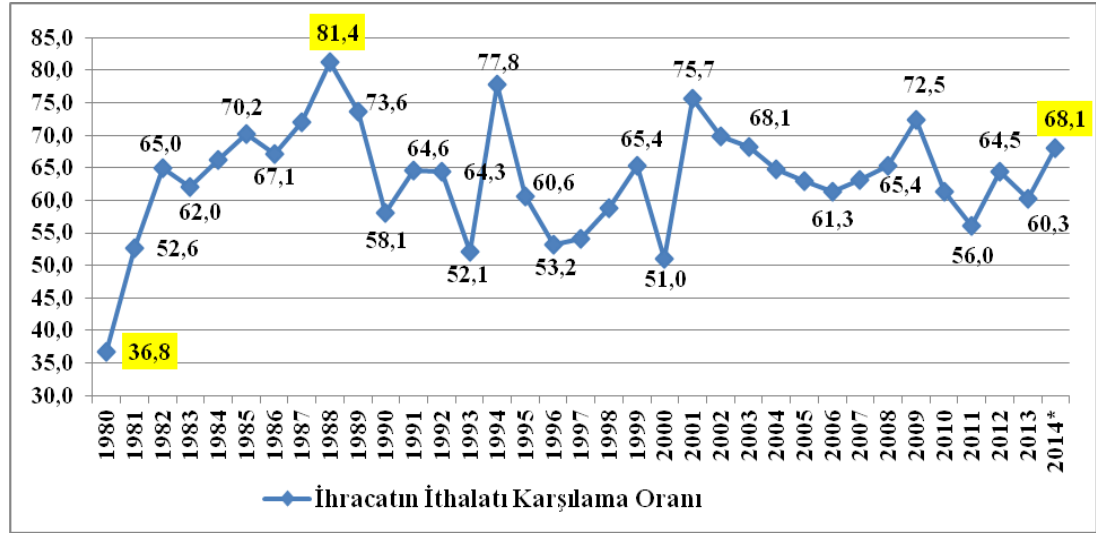
Kaynak: TÜİK, "İstatistiki Göstergeler"; www.tuik.gov.tr.

*2013 yılı Ocak-Ekim dönemi itibariyle geçerlidir.

**31: Gıda, İçki ve Tütün Sanayi Ürünleri; 32: Tekstil, Giyim, Deri ve Ayakkabı; 33: Orman Ürünleri; 34: Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Matbaacılıkta kullanılan Klşe vs. Ürünler; 35: Kimya ve Kimyasal, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik; 36: Taş ve Toprakten Elde Edilen Ürünler; 37: Ana Metal Sanayi; 38: Metal Eşya, Makine ve Cihazlar; 39: Diğer (İmalat) Sanayi.

Türkiye imalat sanayinde ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1980'de %36,8 ve 2014 (Ocak-Mayıs) itibariyle %68,1 şeklindedir. 1988 yılında %81,4 ile en yüksek değere ulaşmaktadır (Şekil 2.9). Bu, zaman içerisinde ihracat miktarının önemli oranda arttığını göstermektedir. Nitekim 1988 yılında ihracatı arttırmak için yapılan teşvikler sonucu, ihracat miktarının dış ticaretteki payı artarken, ithalat miktarının dış ticaretteki payı azalmaktadır (Bkz. Şekil 2.5). Diğer taraftan, 1990'lı yıllarda gündeme gelen kısa vadeli sermaye girişleriyle Türk Lirası aşırı değerlenmiş ve bu, yatırımları büyük oranda ticarete konu olmayan sektörler yöneltmiştir. Reel sektörün, bu şekilde imalat sanayi gibi üretken sektörler yönelttiği sabit yatırımlardan uzaklaşması ve ihracat artışlarının yeni kapasitelerin oluşturulmasından ziyade, ara malı ithalatı artışı yolu ile kapasite kullanım oranlarının artışlarına dayalı gelişmesi, ihracatın ithalata olan bağımlılığını da artırmıştır (Karaçor ve Saraç, 2011: 184). Nitekim 1990'lı yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı %50-60 civarında oldukça düşük oranlarda seyretmektedir (Bkz. Şekil 2.9).

Şekil 2.9: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (% , 1980-2013)

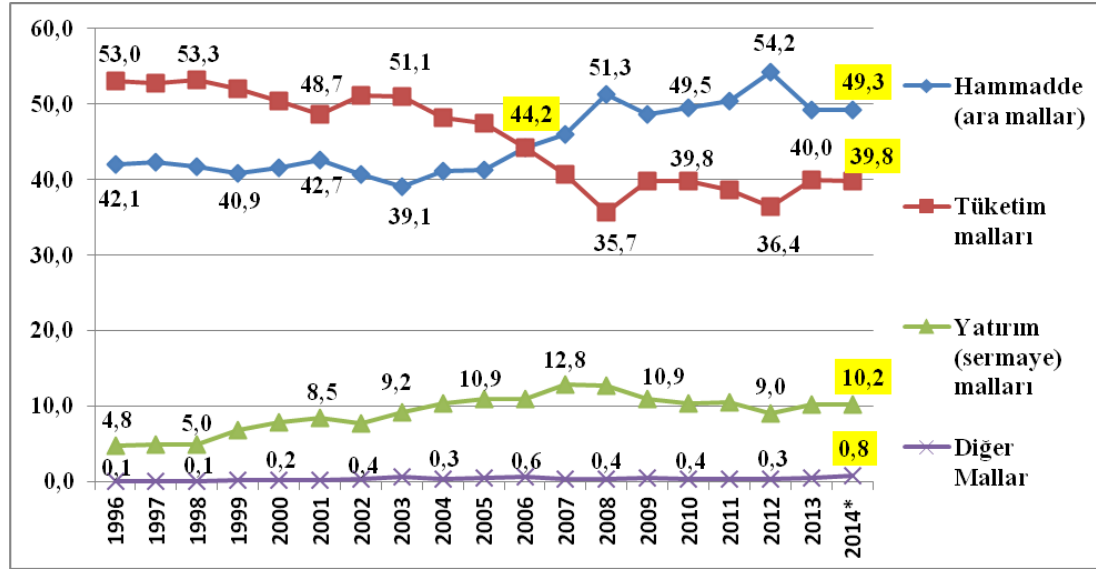

Kaynak: TÜİK, “İstatistiki Göstergeler”, www.tuik.gov.tr.

* 2014 yılı Ocak-Mayıs itibariyle geçerlidir.

Türkiye'nin küreselleşme süreci içerisinde imalat sanayinde üretimini hangi ürünlerde gerçekleştirdiği ve uzmanlaşma biçimleri uluslararası ticaretinin yapısını ortaya koyan özelliklerinden biridir. Türkiye'nin mal grupları açısından, ihracatının 2006 yılına kadar ortalama %50'si tüketim mallarını kapsarken; ortalama %40'ı hammadde yani ara mallarını kapsamaktadır. Ancak 2006 yılından sonra tam tersi paylardadır, yani ara malı ihracatı tüketim malları ihracatının önüne geçmiştir. Küreselleşme sürecinde parçalı üretim sistemine dayalı dış kaynak kullanımı üretimin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ara malları ihracatı içerisinde sanayi için işlem görmüş hammaddeler en büyük paya sahipken; tüketim malları ihracatının çoğunu yarı dayanıklı tüketim malları ile dayanıklı tüketim malları oluşturmaktadır. Yatırım (sermaye) malları ihracatı ise %10 civarında seyretmektedir (Şekil 2.10). Türkiye ihracatında sermaye mallarının oldukça az paya sahip olması, Türkiye'de genel olarak üretimin emek yoğun olduğunu da göstermektedir.

Şekil 2.10: Türkiye’de Mal Gruplarına Göre İhracat (% , 1996-2014*)

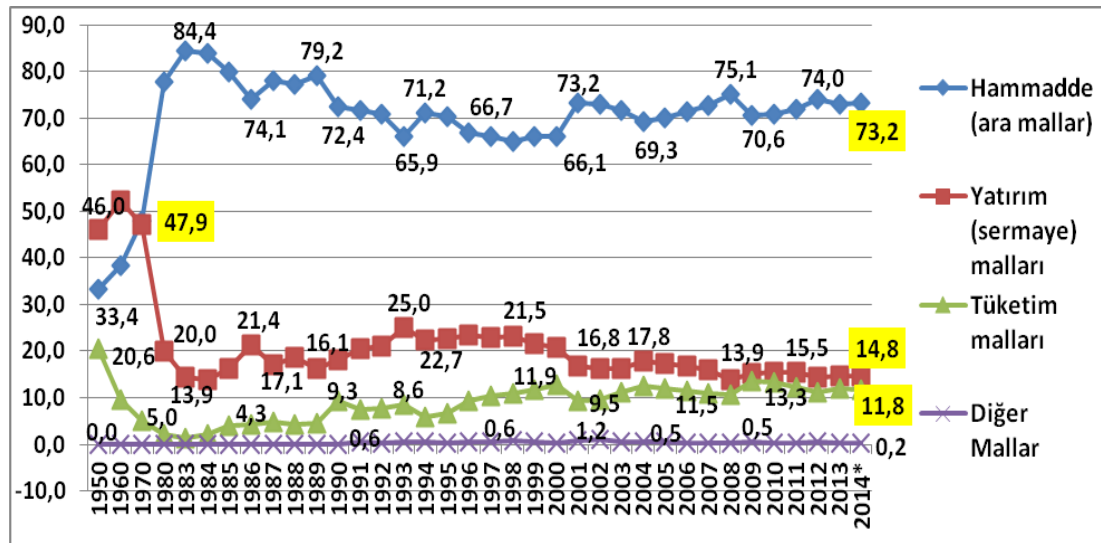

Kaynak: TÜİK, “İstatistiki Göstergeler”, www.tuik.gov.tr.

*2014 yılı Ocak-Temmuz itibariyle geçerlidir.

İthalatın bileşiminde ise, dönemin başında sermaye malı ithalatı ara malı ithalatından daha fazla olmasına rağmen, 1980 serbestleşme sonrası parçalı üretim biçiminin yaygınlaşması ile ara malına olan talep artmaktadır ve ara malı ithalatta en büyük paya sahiptir (2013 itibariyle, %73,2). Ara malı ithalatındaki payın büyüklüğü, Türkiye’de dış kaynak kullanımının üretimde yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Bunu daha sonra %14,6’lık payla sermaye malı ve %12,1’lik payla tüketim malı izlemektedir (Şekil 2.11).

Şekil 2.11: Türkiye’de Mal Gruplarına Göre İthalat (% , 1950-2014*)

Kaynak: TÜİK, “İstatistiki Göstergeler”, www.tuik.gov.tr.

*2014 yılı Ocak-Temmuz itibariyle geçerlidir.

1980’li yıllardan itibaren uygulanan yeniden yapılanma politikaları sonrası, Türkiye sanayisine girdi sağlayan birçok Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT)’nün zamanla üretimden çekilmeye başlaması, ekonominin ithal ara malına olan bağımlılığını daha da artmıştır (Karaçor ve Saraç, 2011: 183-184). Bir açıdan, ithalat ve ihracatta ara malı bileşiminin fazla olması, uluslararası piyasada Türkiye’nin de parçalı, birbirine bağımlı küresel üretim zincirinin bir parçası olduğunu da ortaya koymaktadır. Üretimde dikey uzmanlaşmaya, ara malı kullanımına dayalı bu yapının sağladığı avantajlar ve dezavantajlar, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri elde etmesinde ve kaybetmesinde önemli etkilere sahiptir.

2. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Faktör Yoğunlukları Açısından Sınıflandırılması

Küreselleşme sürecinde uluslararası piyasaya açılan ülkeler, dış ticaretinde önemli yapısal değişimler gerçekleştirmektedir. Zaman içerisinde uluslararası piyasada ülkeler rekabet ederek, üretim bileşimlerini kazanç ve kayıpları doğrultusunda değiştirmektedir. Buna göre, bazı ürünlerin üretiminden vazgeçebilmekte ve söz konusu bu ürünleri ithal etmeyi daha karlı bulmaktadırlar. Dolayısıyla uluslararası piyasada rekabet edemeyen bazı firmalar kapanırken, yerine yeni firmalar kurulmaktadır. Bu süreç, sektörün karşılaştırmalı üstünlüklerini dolayısıyla uzmanlaşma biçimlerini ve faktör yoğunluklarını etkilemektedir.

Serbestleşme sürecinde Türkiye’de sektörlerin dış ticaret yapısında oluşabilecek söz konusu bu değişiklikleri belirleyebilmek için, imalat sanayi alt sektörlerini faktör yoğunlukları ve uzmanlaşma biçimleri açısından incelemek gerekmektedir. Böylece imalat sanayi sektörlerinin üretim yapısındaki değişiklikler ve sektörlerin emek ve sermaye yoğunlukları ortaya konulabilmektedir. Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinin faktör yoğunlukları açısından emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler şeklinde sınıflandırılması hem sektörün yapısını ortaya koymakta hem de sektörde yoğun olarak çalışanların niteliğini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Bu amaçla çalışmada, imalat sanayi alt sektörleri *emek yoğun sektörler* ve *sermaye yoğun sektörler* olarak sınıflandırılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada incelenen ilişkiyi ortaya koyan istatistiki göstergeler, bu sınıflama kullanılarak tarafımızca yeniden düzenlenmiştir.

Çalışmada, dış ticaretteki oynaklığın işgücü piyasası üzerindeki etkilerini incelemek üzere kullanılan, Türkiye imalat sanayi alt sektörleri kapsamında işgücü piyasası ve bununla uyumlu olması gereken dış ticaret verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden elde edilmiştir. TÜİK, başlangıçtan itibaren Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan ve tüm dünyada kabul gören “Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (International Standard Industrial Classification-*ISIC*)”nı temel alarak istatistikler üretmiştir. Ancak günümüzde, uzun yıllardır takip ettiği uluslararası sınıflamalar yerine, uluslararası sınıflama sistemine entegre olarak geliştirilmiş olan “Avrupa Birliği Sınıflama Sistemi”ne geçiş sağlama çabası içindedir. Bu amaçla, TÜİK tarafından iktisadi faaliyetlerin kodlamasında 2009 yılında “Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması (*NACE*)”na geçilerek, Revize 1 ve Revize 2 bir arada kullanılmış, 2010 yılından itibaren ise tamamen Revize 2'nin kullanımına geçilmiştir. Bazı işgücü istatistikleri, 2003 yılından itibaren 2011 yılına kadar, Revize 2'ye göre uyarlanarak geriye dönük uzatılmıştır. Alt sektörler bazında iktisadi faaliyetlere göre en güncel veriler ise 2011 yılına kadar mevcuttur. Dolayısıyla Türkiye imalat sanayi alt sektörleri kapsamında gerekli veriler 1980-2001 dönemi için *ISIC Rev. 2*'ye ve 2002 sonrası 2011 yılına kadar *NACE Rev. 2*'ye göre yayımlanmaktadır.

2003-2011 döneminde *NACE Revize 2*'ye göre yayımlanan bu iktisadi faaliyet sınıflamasının 2002 öncesi yayımlanan *ISIC Revize 2* ile tam olarak uyumlaştırılabilmesi için bir dönüşüm anahtarı ise mevcut değildir. Dönüşüm anahtarının yokluğu, birçok ürün bileşiminin dahil edildiği herhangi bir kodun içeriğindeki bu ürünlerin ayrıştırılmasına, dolayısıyla önceki sınıflama ile uyumlaştırılmasına engeldir. Bu nedenle TÜİK işgücü istatistiklerini, 1980-2001 dönemi için *ISIC Rev. 2*'ye göre ve 2003-2011 dönemi için ekonomik faaliyet sınıflaması-*NACE Rev. 2*'ye göre yayımlamaktadır.¹ Bu nedenle çalışmada, kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerindeki ilişkisi 1980-2001 ve 2003-2011 dönemleri olmak üzere iki dönem şeklinde incelenmiş ve - toplam imalat sanayi için iki dönemi bütün olarak

¹ Sınıflama sistemleri arasında geçişin yapıldığı 2002 yılı için TÜİK tarafından veriler hesaplanmadığından, bu yıl değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

değerlendirmek mümkünken - bu dönemlerde farklı kodlara ve farklı mal gruplarına sahip olan alt sektörlerin birbiri ile karşılaştırılması mümkün olmayacağından, her dönem kendi içerisinde ayrı değerlendirilmiştir.

Literatürde, alt sektörler bazında mevcut bu ekonomik faaliyet sınıflamaları kullanılarak, “Teknolojik Yapıya Göre İmalat Sanayinin Sınıflandırılması” adı altında sektörleri faktör yoğunluklarına göre ayırıştıran birkaç farklı sınıflama mevcuttur. Bunlardan bazıları Hammadde Yoğun, Emek Yoğun, Sermaye Yoğun ve Taklidi Kolay ve Taklidi Zor Araştırma Yoğun sektörler şeklinde “Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması (SITC)”na göre imalat sanayi alt sektörlerini sınıflandırmaktadır. Bu sınıflama, Gary C. Hufbauer ve John C.Chilas tarafından 1974 yılında yapılan çalışmada kullanılmış ve genel kabul görmüş bir sınıflamadır.² İlk kez Hatzichronoglou (1997) tarafından ve daha sonra OECD tarafından (2003: 156) yayınlanan başka bir çalışmada kullanılan teknoloji yoğunluğu sınıflaması ise Yüksek Teknoloji, Orta-Yüksek Teknoloji, Orta-Düşük Teknoloji ve Düşük Teknolojiye sahip sektörler olarak imalat sanayi sektörlerini Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması-ISIC Rev. 3’e göre sınıflandırmaktadır. Anderton ve Oscarsson (2006), ISIC Rev. 2’ye göre sektörleri, sektörde kullanılan beceri yoğunluklarına göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflamaya göre, Düşük Becerili sektörler beceri yoğunluğuna göre A ve B şeklinde iki gruba ayrılırken; üçüncü grupta Beceri Yoğun sektörler yer almaktadır. Görüldüğü üzere literatürde, sektörlerin faktör yoğunluklarına göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılmasının yanında, bu sınıflamalar farklı standart sanayi sınıflamaları kullanılarak yapılmaktadır.

Türkiye imalat sanayi sektörleri için hem 1980-2001 ve 2003-2011 dönemlerinde kullanılan mevcut bu sınıflamaları içeren hem de Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun sektörler şeklinde yapılan birebir bir sınıflamanın mevcut olmaması nedeniyle, her iki dönem için sektörler faktör yoğunluklarına göre, “Emek Yoğun Sektörler” ve “Sermaye Yoğun Sektörler” olarak tarafımızca düzenlenerek

² Örnek kullanımlar için Bkz., YILMAZ, Bahri (2003), “Turkey’s Competitiveness in The European Union: A Comparison With Five Candidate Countries- Bulgaria, The Czech republic, Hungary, Poland, Romania- And The EU15”, *Ezoneplus Working Paper*, 12, 19-20; KAYA, A. Ayşen (2006), “İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği Analizi (1991–2003)”, *Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 82; ERLAT, Güzin ve Haluk ERLAT, “Do Turkish Exports Have Comparative Advantage with Respect to the European Union Market, 1990-2000”, mimeo Middle East Technical University, 17.

sınıflandırılmıştır. Bu sınıflama oluşturulurken, öncelikle literatürde ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar ve kurumlarda kullanılan sınıflamalar dikkate alınmıştır. Ayrıca, alt sektörler bazında emek başına düşen sabit sermaye yatırımları ve üretim değeri başına düşen ücretler hesaplanmış ve bu değerler üzerinden bir değerlendirme yapılarak sınıflama tamamlanmıştır. Sabit sermaye yatırımları arsa, bina ve makine yatırımlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, bir sektörde çalışan işçi başına ne kadar sabit sermaye yatırımı düştüğü, o sektörün faktör yoğunluğunu ortaya koyacaktır ve emek başına düşen yatırımların yüksek olduğu bir sektörün sermaye yoğun olduğu açıktır. Diğer yandan bir sektörde üretim değeri başına ödenen ücretin yüksek olması, o sektörde emek yoğunluğunun fazla olduğunu gösterecektir. Nitekim tarafımızca yapılan sınıflamada temel varsayım, üretim değeri başına düşen ücretin düşük ve emek başına düşen sabit sermaye yatırımının yüksek olduğu sektörlerin sermaye yoğun ve tam tersi durumda emek yoğun olduğudur. Bu varsayımlardan hareketle, sektörler tarafımızca emek ve sermaye yoğunluklarına göre sınıflandırılmıştır.

Öncelikle her bir alt sektörde sabit sermaye yatırımlarına yapılan ilaveler o sektörde ücretli çalışan sayısına bölünerek “emek başına düşen sabit sermaye yatırımları” hesaplanmıştır. Ayrıca ücretli çalışanlara yapılan ödemeler toplam üretim değerine bölünerek “üretim değeri başına düşen ücret” verileri oluşturulmuştur. Bu verilerin her sektör için iki dönemin genel toplamları ait olduğu dönemin yıl sayısına bölünmüş ve her dönem için bir eşik değer elde edilmiştir. Sektörlerin “birim başına düşen sabit sermayeye yapılan ilaveler toplamı” verileri için, hesaplanan bu eşik değer üzerinde kalan sektörler sermaye yoğun sektörleri, eşik değer altında kalanlar emek yoğun sektörleri ifade etmektedir. “Üretim değeri başına düşen ücret” verilerinin genel toplamı, eşik değer üzerinde kalan sektörler emek yoğun ve eşik değer altında kalan sektörler sermaye yoğun sektörleri yansıtmaktadır. Buna ek olarak, katsayılarının yüksekliği nedeniyle emek ve sermaye yoğun olduğu kesin olan bazı sektörler model olarak seçilmiş ve bu model olarak seçilen sektörlerin “emek başına düşen ücret” değerlerindeki yüzde (%) değişim, tarafımızca yapılan ilk sınıflamadaki bütün emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerle ait “emek başına düşen ücret” değerlerindeki yüzde (%) değişim ile karşılaştırılmıştır. Bu hesaplamayla, yapılan sınıflamanın doğruluğu test edilmeye

çalışılmıştır. Sonuçta, elde edilen benzer grafikler ve eğilimler tarafımızca yapılan sınıflamanın tutarlılığını göstermektedir. 1980-2001 dönemine ait ISIC Rev. 2'ye ve 2003-2011 dönemine ait NACE Rev. 2'ye göre tarafımızca yapılan söz konusu faktör yoğunlukları sınıflaması (emek yoğun ve sermaye yoğun) Tablo 2.1 ve Tablo 2.2'de detaylı olarak verilmektedir.

Tablo 2.1: Faktör Yoğunluklarına Göre İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Sınıflandırılması (1980-2001)*

Sektör Kodları (ISIC REV2)	Emek Yoğun Sektörler
311	Gıda maddeleri sanayi
312	Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri sanayi
313	İçki sanayi
314	Tütün sanayi
321	Dokuma sanayi
322	Ayakkabı dışında giyim eşyası sanayi
323	Deri, deri benzeri maddeler ve kürk eşya sanayi (ayakkabı ve giyim eşyası hariç)
324	Ayakkabı sanayi (kalıp mamulü lastik ve lastik ayakkabılar hariç)
331	Ağaç ve mantar ürünleri sanayi (mobilya hariç)
332	Ağaç mobilya döşeme sanayi
341	Kağıt ve kağıt ürünleri sanayi
342	Basım, yayın ve bunlara bağlı sanayi
361	Çanak, çömlek, çini porselen vb. sanayi
362	Cam ve cam ürünleri sanayi
369	Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi
371	Demir, çelik metal ana sanayi
372	Demir çelik dışında metal ana sanayi
381	Metal eşya sanayi
385	Mesleki ve ilmi aletler ile başka yerde sınıflandırılmamış ölçme ve kontrol aletleri ile fotoğrafçılık malzemesi ve optik aletler yapım sanayi
390	Diğer imalat sanayi
	Sermaye Yoğun Sektörler
351	Ana kimya sanayi
352	Diğer kimyasal ürünler sanayi
354	Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri sanayi
355	Lastik ürünleri sanayi
356	Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayi
382	Makine sanayi (elektrik makineleri hariç)
383	Elektrik makineleri ve aygıtları sanayi
384	Taşıt araçları sanayi

*Tarafımızca söz konusu dönemde sektörlerin birim emek başına düşen sabit sermaye yatırımlarına yapılan ilaveler verileri ve üretim değeri başına düşen ücret verileri ile uluslararası kurumlar ve akademik çalışmalarda kullanılan sınıflamalar birlikte dikkate alınarak mevcut sınıflama oluşturulmuştur.

Tablo 2.2: Faktör Yoğunluklarına Göre İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Sınıflandırılması (2003-2011)*

Sektör Kodları (NACE REV2)	Emek Yoğun Sektörler
10	Gıda ürünlerinin imalatı
11	İçeceklerin imalatı
12	Tütün ürünleri imalatı
13	Tekstil ürünlerinin imalatı
14	Giyim eşyalarının imalatı
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı
17	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
24	Ana metal sanayii
31	Mobilya imalatı
32	Diğer imalatlar
	Sermaye Yoğun Sektörler
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
27	Elektrikli teçhizat imalatı
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı

*Taraflımızca söz konusu dönemde sektörlerin birim emek başına düşen sabit sermaye yatırımlarına yapılan ilaveler verileri ve üretim değeri başına düşen ücret verileri ile uluslararası kurumlar ve akademik çalışmalarda kullanılan sınıflamalar birlikte dikkate alınarak mevcut sınıflama oluşturulmuştur.

Faktör yoğunluklarına göre imalat sanayi sektörlerinin emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler olarak sınıflandırılması, sektörde yoğun olarak kullanılan beceri düzeyini de belirlememize yardımcı olmaktadır. Hem emek yoğun hem de sermaye yoğun sektörlerde vasıflı ve vasıfsız işgücünün her ikisi birden (farklı oranlarda) istihdam ediliyor olsa da; bir sektörün emek yoğun olması, bu sektörde sermaye yoğun sektöre kıyasla daha fazla vasıfsız işgücünün çalıştığı gerçeğini de ortaya koymaktadır ve tam tersi durum sermaye yoğun sektörler için geçerlidir. Dolayısıyla, birçok uluslararası çalışmada da kullanıldığı üzere (Hufbauer ve Chilas, 1974; Hatzichronoglou, 1997), emek yoğun sektörler *vasıfsız işgücü yoğun* sektörler ve sermaye yoğun sektörler *vasıflı işgücü yoğun* sektörler olarak tanımlanabilir.

Bu sınıflama, çalışmada işgücü piyasasında istihdam ve ücretlerin vasıflı ve vasıfsız işgücü açısından ayrıştırılması dolayısıyla da önem arz etmektedir. Türkiye

imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik bir yapı gösterip göstermediği ve bu kaleydoskopik yapının emek gelirleri üzerindeki etkisi, tarafımızca - faktör yoğunluklarına göre emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler şeklinde – yapılan bu sınıflama kullanılarak detaylı biçimde incelenmektedir.

3. Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Hesaplanması ve Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Yapısının İncelenmesi

Ülkelerin uluslararası rekabet gücü, mikro düzeyde firmaların makro düzeyde ise ticarete konu malın dahil olduğu sektörün veya ülkelerin, söz konusu malın ticaretinde sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlük düzeyini göstermektedir. Dolayısıyla uluslararası rekabet gücünün belirlenmesi, ülkelerin hangi sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunun belirlenmesini sağlamaktadır. Bhagwati-Dehejia'nın savunduğu Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin geçerliliğinin Türkiye imalat sanayi sektörlerinde ortaya konulabilmesi için, öncelikle sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesinde, birkaç farklı yöntem kullanılabilir. Bu yöntemler aynı zamanda sektörlerin uluslararası rekabet gücünün ve uzmanlaşma derecesinin de bir göstergesidir. Hesaplama yöntemleri, sektörün ihracat ve ithalat düzeyleri kullanılarak ortaya konulmakta ve hangi sektörlerde ülkenin üstünlüğünün var olduğu ya da var olmadığı belirlenebilmektedir. Bu kısımda, öncelikli olarak sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri ortaya konulmakta ve daha sonra karşılaştırmalı üstünlüklerdeki değişmelerin kaleydoskopik bir yapı gösterip göstermediği incelenmektedir.

Uluslararası ticari uzmanlaşmanın/rekabetçiliğin ölçülmesi olarak da ifade edilebilen uluslararası rekabet gücünün ölçülebilmesi için, birkaç farklı hesaplama yöntemi kullanılmaktadır. Bu alternatif hesaplama yöntemleri temelinde Balassa (1965) tarafından oluşturulan *Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (RCA)*'ne dayanmakta ve bu indeksten türetilmektedirler.

3.1. Uluslararası Rekabet Gücü Göstergesi Olarak Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Hesaplanmasında Alternatif Ölçüm Yöntemleri

Çalışmada, karşılaştırmalı üstünlüklerin alternatif ölçümlerinden beş farklı yöntemle göre, karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri Türkiye imalat sanayi alt sektörleri için hesaplanmıştır. Bu hesaplamada kullanılan imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin dış ticaret verileri, öncelikle emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler olarak sınıflandırılmıştır. Böylece karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri, imalat sanayi alt sektörleri bazında faktör yoğunluklarına göre düzenlenmiştir. 1980-2001 dönemi için ISIC Rev. 2'ye ve 2002-2013 dönemi için NACE Rev. 2'ye göre TÜİK'ten elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak yapılan karşılaştırmalı üstünlük hesaplamaları tarafımızca tek bir seri haline getirilmiştir. İki dönemde yer alan alt sektörlerin birbirine dönüştürülmesi mümkün olmadığından, tek bir seri haline getirebilmek için alt sektörler için veriler, her dönem için önce emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler olarak ayrıştırılmış; sonra her yıl için emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerin toplamı bulunarak, her yıla ait toplam bir değer elde edilmiştir. Böylece iki dönemde de karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin yapılan hesaplama sonucunda yıllık emek yoğun sektörler toplamı ve sermaye yoğun sektörler toplamı şeklinde tek bir seri elde edilmiş ve böylece bu toplam veriler 2001 sonrası 2013 yılına kadar uzatılmıştır. Şekil 2.12'den Şekil 2.16'ya kadar, emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerin toplamı için - 1980'den 2013 yılına tek bir seri halinde elde edilen - her bir alternatif ölçüm yöntemlerine göre hesaplanan sonuçlar verilmektedir.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklere alternatif olarak oluşturulan, uluslararası rekabet gücünün ölçüm yöntemlerinden ilki, Michaely (1962/67) tarafından geliştirilmiştir. *Michaely İndeksi (MI)* veya *Benzeşmezlik İndeksi* olarak bilinen bu ölçüm yöntemi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

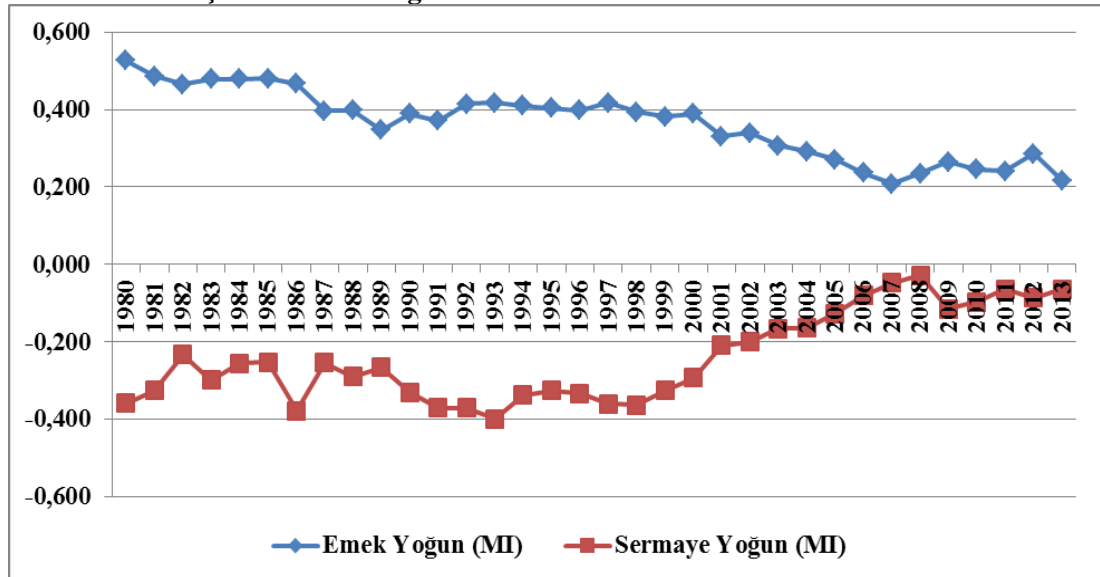
$$MI = (X_{ij} / \Sigma X_{ij}) - (M_{ij} / \Sigma M_{ij}) \quad (2)$$

Burada i sektörü, j ülkeyi, X ihracatı, M ithalatı ve ΣX_{ij} j ülkesinin belirli bir dönemdeki toplam ihracatını, ΣM_{ij} ise j ülkesinin belirli bir dönemdeki toplam ithalatını ifade etmektedir. Dolayısıyla X_{ij} ve M_{ij} , belirli bir dönemde i sektörünün j ülkesine ait ihracat ve ithalatını göstermektedir. Hesaplama sonucunda, eğer indeks değeri pozitifse (sıfırdan büyükse), ülke o sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip

olurken; indeks değeri negatifse (sıfırdan küçükse), ülkenin o sektörde karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bir ülke için benzeşmezlik indeksi olarak geliştirilen bu Michaely indeksinin değeri ne kadar yüksek olursa, ülkenin ithalat ve ihracatına ilişkin malın bileşimi o kadar az benzer olacaktır. Michaely indeksinin önemli bir katkısı da, ticari uzmanlaşmanın ölçümünü sektör düzeyine indirgemiş olmasıdır (Laursen: 1998: 6; Gönel: 2001: 4).

Şekil 2.12’de emek ve sermaye yoğun sektörlerle ilişkin *Michaely İndeksi (MI)* sonuçları yer almaktadır. Buna göre Türkiye, Michaely İndeksi sıfırın üzerinde seyreden emek yoğun sektörlerde üstünlüğe sahipken, Michaely İndeks değeri sıfırın altında seyreden sermaye yoğun sektörlerde üstünlüğe sahip değildir. Emek yoğun sektörlerde 1987 yılında düşük seviyede seyreden karşılaştırmalı üstünlükler, 1988 yılında aniden artmış ve ertesi yıl yeniden düşmüştür. Sermaye yoğun sektörlerde ise, 1993 yılında karşılaştırmalı üstünlük düzeyi birden azalırken, 1994 yılında azalmadan önceki düzeyinden daha yüksek bir düzeye yükselmekte ve 1995 yılından sonra yeniden azalış seyri izlemektedir. Aynı şekilde sermaye yoğun sektörlerde 2008 yılında oldukça artan üstünlük düzeyi, 2009 yılında aniden düşmekte ve 2010 yılında yeniden artmaktadır (Bkz. Şekil 2.12).

Şekil 2.12: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarına Göre Dağılımı*

* TÜİK ve TCMB’den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

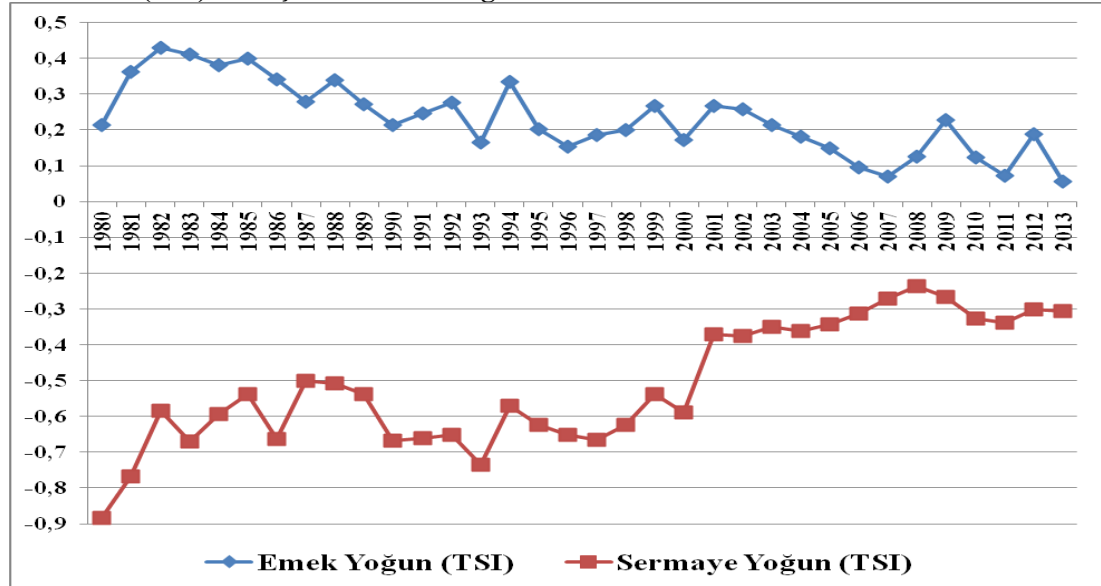
Tarafımızca kullanılan, uluslararası rekabet gücünün alternatif ölçüm yöntemlerinden ikincisi ise, Donges ve Riedel (1976: 20) tarafından geliştirilen *Ticari Uzmanlaşma İndeksi (Trade Specialization Index- TSI)* dir. Ticari uzmanlaşma indeksi basit *Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) İndeksinin* bir modifikasyonudur (biraz değişiklik yapılmış şeklidir). Bu indeks, sektörün net ihracatının o sektörün toplam ticaret hacmine oranı şeklindedir ve ihracata veya ithalata olan uzmanlaşma derecesini belirlemektedir (Bender ve Li, 2002: 24; Irawan ve Yushkova, 2013):

$$TSI = \frac{X_{ij} - M_{ij}}{X_{ij} + M_{ij}} \quad (3)$$

TSI değeri sıfırdan ne kadar büyükse (TSI>0), ülke o kadar güçlü bir rekabetçiliğe yani karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve TSI değeri sıfırdan ne kadar düşükse (TSI<0), ülke karşılaştırmalı üstünlüğe o derece sahip değildir.

Şekil 2.13'ten de görüldüğü gibi, Ticari Uzmanlaşma İndeksi sonuçlarında da Michaely İndeksi sonuçlarındaki gibi, hem emek hem sermaye yoğun sektörlerde yıldan yıla artış ve azalışlar gözlemlenmekte ve indeks değeri emek yoğun sektörlerde sıfırın üzerindeyken, sermaye yoğun sektörlerde sıfırın altındadır.

Şekil 2.13: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Ticari Uzmanlaşma İndeksi (TSI) Sonuçlarına Göre Dağılımı*

* TÜİK ve TCMB'den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Teknik olarak TSI ve MI indeksleri birbirine oldukça benzerdir (Irawan ve Yushkova, 2013). Ancak bu çalışmada, karşılaştırmalı üstünlük düzeyinin bir göstergesi olarak, MI dikkate alınarak yorum yapılmaktadır. Nitekim Michaely İndeksinde, 2000’li yıllardan sonra sermaye yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlük artışı da daha net gözlemlenebilmektedir.

Balassa (1965)’ya ait RCA ölçümünün bir diğer alternatif versiyonu *Wolter İndeksi* (1976: 4) dir. Belirli bir dönemde j ülkesinde i sektörünün ihracatının ithalata oranının, j ülkesinin toplam ihracatının toplam ithalatına olan oranı içerisindeki payı şeklinde ölçülmektedir:

$$RCA_4 = \frac{(X_{ij} / \Sigma X_{ij})}{(M_{ij} / \Sigma M_{ij})} = \frac{(X_{ij} / M_{ij})}{(\Sigma X_{ij} / \Sigma M_{ij})} \quad (4)$$

İndeksin 1’den büyük olması ülkenin söz konusu sektörde uzmanlaştığını ve bir rekabet avantajının olduğunu, indeksin 1’den küçük olması ise karşılaştırmalı üstünlükler açısından ülkenin dezavantajlı durumda olduğunu ifade etmektedir (Gönel, 2001: 4; Altay ve Gürpınar, 2008: 266).

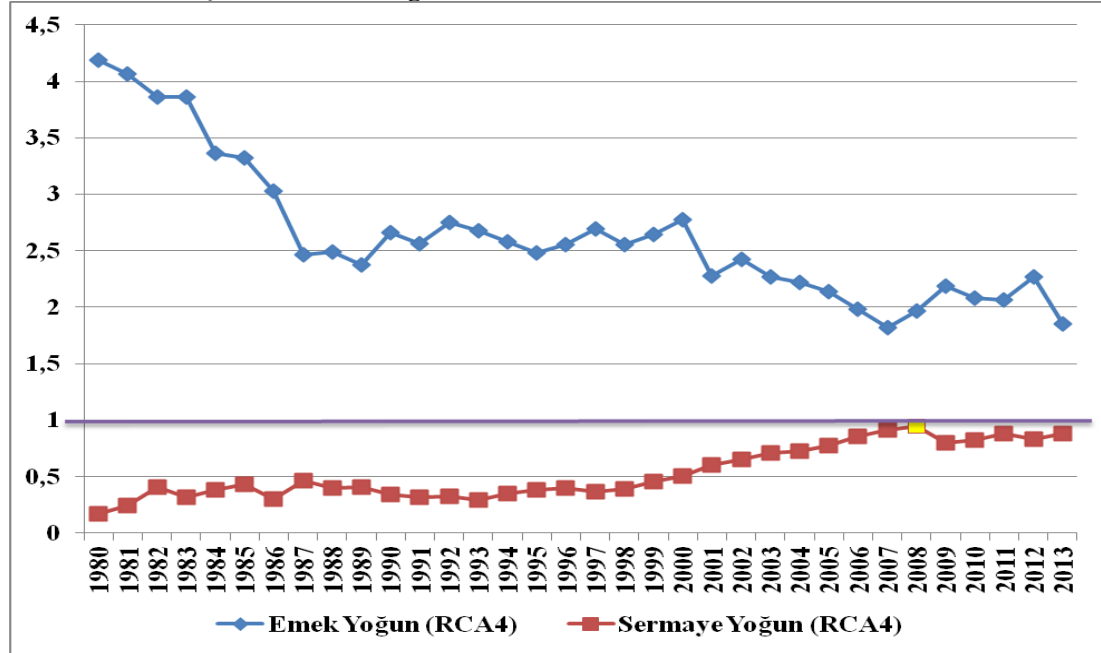
Wolter (1976: 4), Balassa (1965) indeksinden türettiği RCA_4 indeksinden, buna oldukça benzer olan, bir başka alternatif ölçüm yöntemi daha geliştirmektedir. Bu yöntemde, RCA_4 ’ün logaritması alınmakta ve ölçümü bir endeks değeri olarak ifade edebilmek için eşitlik 100 ile çarpılmaktadır (Küçükkiiremitçi, 2006: 3; Utkulu ve Seymen, 2004). Böylece nihai formül:

$$RCA_5 = \ln \frac{(X_{ij} / \Sigma X_{ij})}{(M_{ij} / \Sigma M_{ij})} * 100 = \ln \frac{(X_{ij} / M_{ij})}{(\Sigma X_{ij} / \Sigma M_{ij})} * 100 \quad (5)$$

şeklindedir. Bu ölçüm sonucunda, indeks değerinin sıfırın üzerinde olması ülkenin o sektördeki karşılaştırmalı üstünlüğünü ifade ederken, sıfırın altında olması sektördeki dezavantajlı durumunu ifade etmektedir.

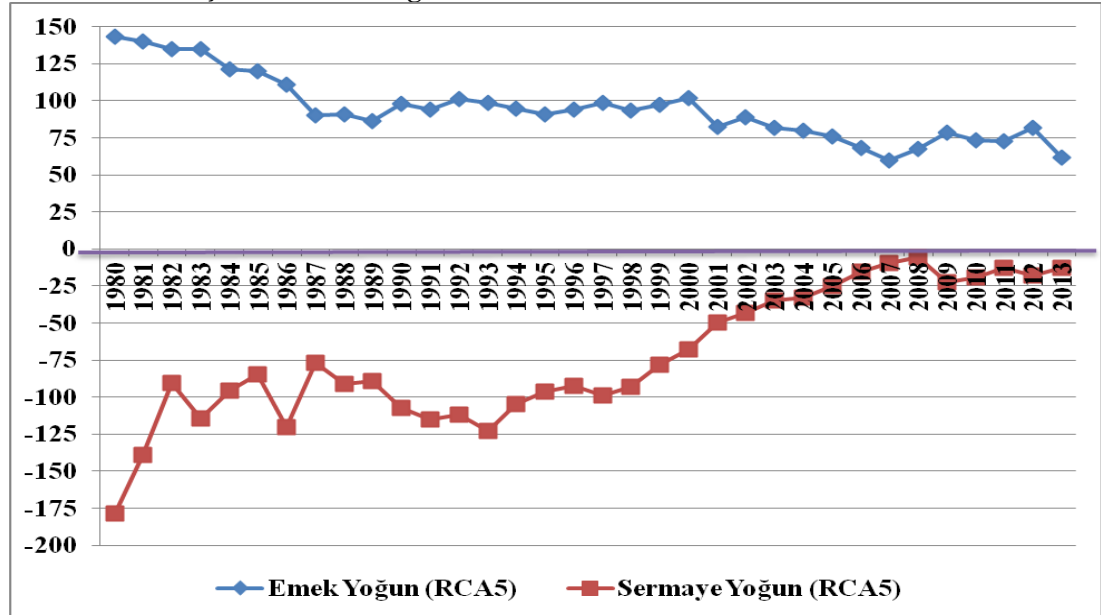
Wolter indeksinin her iki hesaplama sonuçları incelendiğinde, 2008 yılı civarında sermaye yoğun sektörler negatif değerlerden RCA_4 ’te 1’e ve RCA_5 ’te sıfıra ulaşmaktadır (Şekil 2.14 ve Şekil 2.15). Günümüzde teknolojik gelişimin hızla yayılması ve taklit edilmesi sonucu üretimde emek yoğun bileşimin yerini sermaye yoğun tekniklere bırakması kaçınılmaz olmakta ve teknolojinin üretimde yarattığı, kısa zamanda daha fazla üretim imkanı gibi, avantajları dolayısıyla maliyetler üzerinde de yarattığı etkiler üretimi bu yönde teşvik etmektedir.

Şekil 2.14: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Wolter İndeksi (RCA₄) Sonuçlarına Göre Dağılımı*

* TÜİK ve TCMB'den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Şekil 2.15: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Wolter İndeksi (RCA₅) Sonuçlarına Göre Dağılımı

* TÜİK ve TCMB'den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Uluslararası ticaretin endüstriler-arasında ya da endüstri-içinde olup olmadığının belirlenmesini ölçen Grubel-Lloyd (1975) İndeksi de, karşılaştırmalı üstünlüklerin ölçümünün bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir. Grubel-Lloyd (1975) tarafından geliştirilen *Endüstri-içi Ticaret İndeksi (EİT)*, yaygın olarak

kullanılmakta ve alternatif karşılaştırmalı üstünlük ölçümlerinden Ticari uzmanlaşma indeksi (TSI) ölçümüne çok benzemektedir.

$$E\ddot{I}\ddot{I}_{G-L} = 1 - \frac{|X_{ij} - M_{ij}|}{X_{ij} + M_{ij}} \quad (6)$$

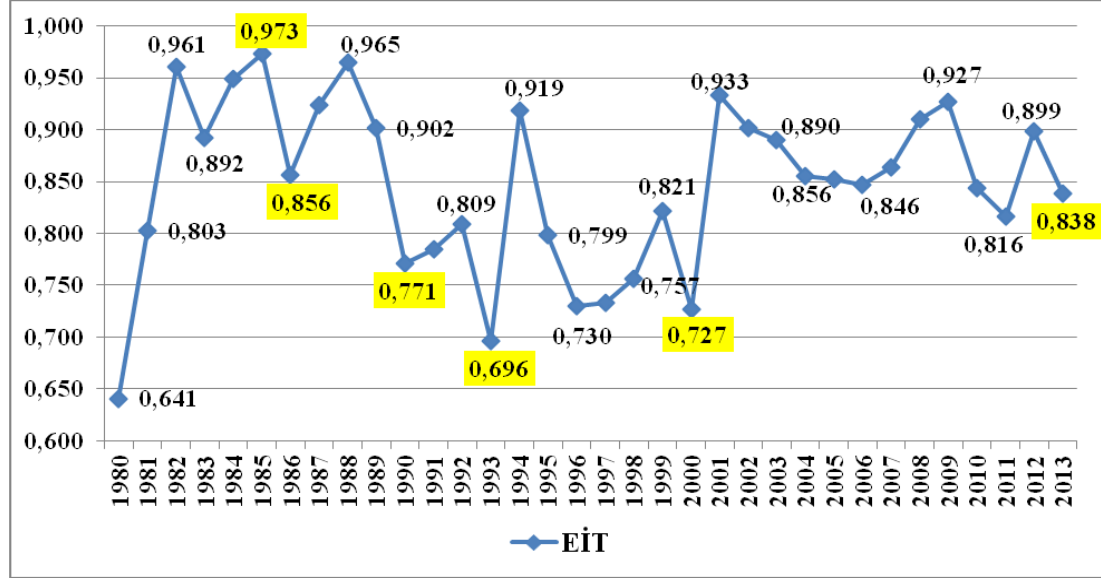
$X_{ij} - M_{ij}$ mutlak değer içerisinde alınarak iki ülke arasındaki ticaret dengesizliği formülde göz ardı edilmektedir. Endüstri-içi ticaret (EİT) indeksi, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Değerin 1'e yakın olması, o sektörde ihracat ve ithalat miktarlarının birbirine oldukça yakın olduğunu, yani sektörde endüstri-içi ticaretin varlığını göstermektedir. Aynı endüstri içerisindeki çift yönlü ticareti ölçen Endüstri-içi ticaret değerinin yüksek yani 1'e yakın çıkması, aynı zamanda söz konusu sektörde karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Utkulu ve İmer, 2009: 32).

Ticari uzmanlaşma indeksinin bir anlamda tersi yönünde yorumlanan Endüstri-içi ticaret indeksi, toplam imalat sanayi değerleri açısından incelendiğinde (Şekil 2.16), dalgalanmalar karşılaştırmalı üstünlüklerdeki değişimin kaleydoskopik yapısını ortaya koymaktadır.

Küreselleşme sürecinde talebin çeşitliliği ve parçalı üretim sisteminin bir parçası olarak kaçınılmaz hale gelen endüstri-içi ticaret, imalat sanayi toplamında 1990'larda bir düşüş yaşamasına rağmen genel olarak 2000-2010 döneminde biraz daha artmaktadır. 2000'li yıllardan sonra Endüstri-içi ticaret değeri 0,83 ile 0,93 arasında seyretmektedir. Dolayısıyla bu oran aynı endüstri içerisinde hem ihracat hem de ithalat yapıma oranını vermektedir. Endüstri-içi ticaret (EİT) değerinin 1'e yakın olması, aynı sektör içerisinde hem ihracat hem de ithalat düzeyinin yüksekliğini yani sektörde uzmanlaşma düzeyinin azlığını ifade etmektedir. Şekil 2.16'ya göre, özellikle 1986, 1990, 1993, 2000 ve 2011 yıllarında EİT değerinin 1'den uzaklaştığı yani bu dönemlerde toplam imalat sanayi sektörlerinde nispeten karşılaştırmalı üstünlüklerin elde edilerek sektörün ihracatında uzmanlaştığı gözlemlenmektedir. Endüstri-içi ticaretin en yüksek olduğu yıl 1985 yılıdır. Türkiye'de 1980'lerde uluslararası ticaretin serbestleşmesi yönünde önemli adımlar atılmış olsa da, asıl 1990'lardan sonra serbestleşme sağlanmış ve üretimde uluslararası ticarete yönelik yatırımlar ve uzmanlaşma artmıştır. Dolayısıyla 1990'lardan önce üretimin dışa yöneldiği kısmı ve uzmanlaşma da oldukça sınırlıdır.

Bu dönemde Endüstri-içi ticaretin yüksek çıkması olası bir durumdur. Günümüzde %80'ler civarında seyreden Endüstri-içi ticaret, ürün farklılaşmasına dayalı uluslararası ticaret biçiminin bir göstergesidir.

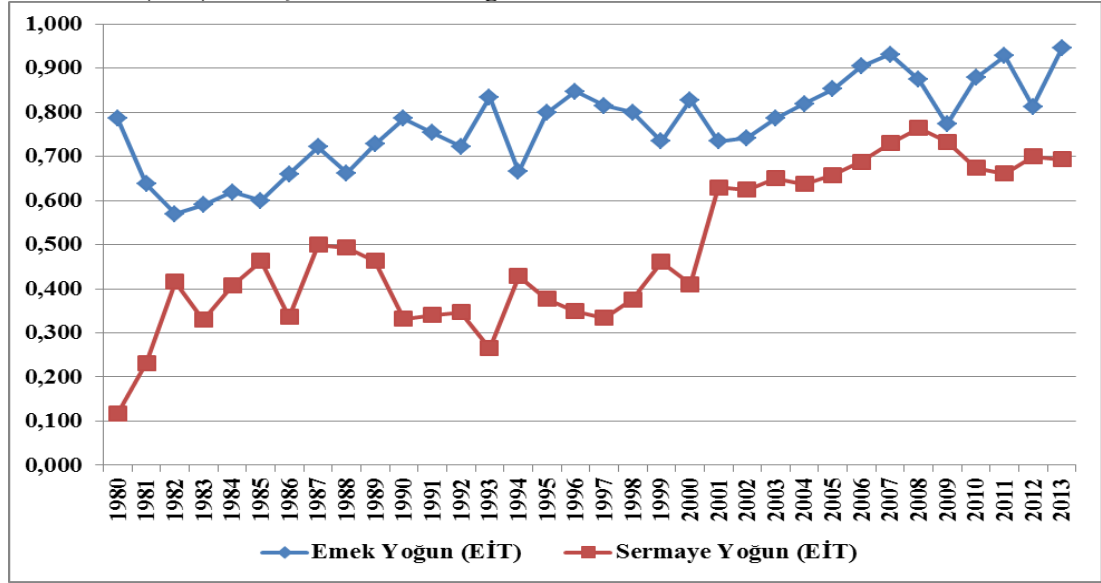
Şekil 2.16: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Endüstri-içi Ticaret (EİT- Grubel-Lloyd) İndeksinin Ölçüm Sonuçları (1980-2013)*

* TÜİK ve TCMB'den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Endüstri-içi ticaret indeksinin hesaplama sonuçlarına emek ve sermaye yoğun sektörler toplamı açısından bakıldığında, emek yoğun sektörlerde sermaye yoğun sektörlerle göre endüstri-içi ticaret daha yüksektir. Bu durum, emek-yoğun üretimin yapıldığı Türkiye imalat sanayinde ürün farklılaşmasına dayalı uzmanlaşma biçiminin kaçınılmaz sonucudur. Emek yoğun sektörlerde endüstri-içi ticaretin en yoğun olduğu yıllar ise 1993, 2007 ve 2013 olarak görülmektedir. Sermaye yoğun sektörlerde 1987, 2001 ve 2008 yılları EİT değeri 1'e en yakındır. Sermaye yoğun sektörlerde 1980'de 0,11 olan Endüstri-içi ticaret değerinin 2013 yılı itibariyle 0,69'a yükselmesi de dikkati çekmektedir (Şekil 2.17). Endüstri-içi ticaret (EİT) değeri yükselmesine rağmen, karşılaştırmalı üstünlükler az da olsa sermaye yoğun ürünlere doğru kaymaktadır.

Şekil 2.17: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamının Endüstri-İçi Ticaret İndeksi (EİT) Sonuçlarına Göre Dağılımı

* TÜİK ve TCMB'den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin farklı hesaplama biçimlerinin tamamına göre (MI, TSI, RCA₄, RCA₅ ve EİT), Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüğün kesinlikle emek yoğun sektörlerde olduğu ve 1980'den 2013 yılına doğru karşılaştırmalı üstünlük düzeyinin sıfıra doğru yaklaştığı yani azaldığı görülmektedir. Bu, Türkiye'nin üstünlüğünün emek yoğun sektörlerde olduğunu, ancak bu sektörde karşılaştırmalı üstünlük düzeyinin gittikçe azaldığını ifade etmektedir. Buna karşın sermaye yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük negatif değerlerden sıfıra doğru yaklaşmakta yani karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri artmaktadır. Dolayısıyla 1980'de emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerin oranları arasında oldukça fazla olan açıklık, 2013 yılında birbirine oldukça yaklaşmakta neredeyse kapanmaktadır. Sonuçta üstünlük yine emek yoğun sektörlerde bulursa da, Türkiye'de serbestleşme sürecinde emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlere doğru bir geçişin yaşanmakta olduğu söylenebilir (Bkz. Şekil 2.12'den Şekil 2.15'e).

Alternatif karşılaştırmalı üstünlük ölçümlerinin sonuçları, imalat sanayi toplamı için de incelenmiştir. Tablo 2.3'ten görüldüğü gibi, toplam imalat sanayi açısından MI ve TSI ölçüm yöntemlerinin sonuçları birbirine oldukça yakındır. Nitekim çalışmada, karşılaştırmalı üstünlük göstergesi olarak MI sonuçları dikkate alınmaktadır.

Tablo 2.3: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Alternatif Karşılaştırmalı Üstünlük Ölçümlerinin Sonuçları (1980-2013)*

	MI	TSI	RCA ₄	RCA ₅	EİT
1980	0,168	0,359	1,282	24,820	0,641
1981	0,162	0,197	1,273	24,169	0,803
1982	0,233	0,039	1,423	35,249	0,961
1983	0,180	0,108	1,298	26,110	0,892
1984	0,223	0,051	1,361	30,845	0,949
1985	0,228	0,027	1,352	30,144	0,973
1986	0,089	0,144	1,115	10,923	0,856
1987	0,143	0,077	1,192	17,550	0,923
1988	0,109	0,035	1,145	13,566	0,965
1989	0,081	0,098	1,115	10,902	0,902
1990	0,059	0,229	1,080	7,701	0,771
1991	0,001	0,215	1,001	0,065	0,785
1992	0,044	0,191	1,056	5,436	0,809
1993	0,019	0,304	1,024	2,344	0,696
1994	0,072	0,081	1,092	8,774	0,919
1995	0,078	0,201	1,097	9,285	0,799
1996	0,065	0,270	1,080	7,700	0,730
1997	0,056	0,267	1,069	6,665	0,733
1998	0,031	0,243	1,036	3,536	0,757
1999	0,055	0,179	1,066	6,380	0,821
2000	0,097	0,273	1,120	11,327	0,727
2001	0,123	0,067	1,156	14,466	0,933
2002	0,140	0,098	1,174	16,062	0,902
2003	0,142	0,110	1,177	16,266	0,890
2004	0,128	0,144	1,155	14,372	0,856
2005	0,144	0,148	1,179	16,429	0,852
2006	0,156	0,154	1,197	18,022	0,846
2007	0,161	0,137	1,204	18,580	0,863
2008	0,208	0,090	1,278	24,554	0,910
2009	0,151	0,073	1,191	17,512	0,927
2010	0,148	0,156	1,189	17,318	0,844
2011	0,176	0,184	1,230	20,737	0,816
2012	0,199	0,101	1,266	23,609	0,899
2013	0,154	0,162	1,196	17,865	0,838

* TÜİK ve TCMB'den elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Genel olarak incelendiğinde, zamanla karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin kısa zaman aralıklarındaki artış ve azalışları dikkati çekmektedir. 1987 yılında MI değeri (0,143) önemli oranda artarken, 1988-1991'de giderek düşmüş ve 1992'de tekrar (0,044'e) yükselmiş ve bir sonraki yıl yeniden 0,019 değerine düşmüştür. Aynı durum 2000'li yıllarda da geçerlidir. 2004 yılında düşen üstünlük düzeyi (0,128), 2005-2008 döneminde giderek artmakta iken; 2009 yılında aniden (0,208'den 0,151'e) düşmektedir. Zaman içerisinde karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinde ani artış ve azalışlar gözlemlenmekte, ancak dalgalanmanın alt sektörler bazında incelendiğinde daha anlamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle,

karşılaştırmalı üstünlüklerin zaman içerisindeki değişiminin kaleydoskopik hale gelip gelmediği, yani yıldan yıla ani üstünlük değişimlerinin olup olmadığını araştırmak için karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri (MI) imalat sanayi alt sektörleri kapsamında tek tek incelenmiştir (Bkz. Ek 1'den Ek 12'ye).

3.2. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Kaleydoskopik Yapısının Varlığının İncelenmesi

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezinin geçerliliğinin ortaya konulmasında ilk aşama olarak, karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri - emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerin toplamı yanında - Türkiye imalat sanayinde her bir alt sektör için de bir önceki başlıkta açıklanan alternatif beş rekabet gücü ölçüm yöntemleri (MI, TSI, RCA₄, RCA₅ ve EİT) dikkate alınarak tarafımızca hesaplanmıştır. 1980-2013 dönemine ilişkin alt sektörlerle ait dış ticaret verileri kullanılarak hesaplama yapılmaktadır. TÜİK tarafından 1980-2001 döneminde ISIC Rev.2'ye göre yapılan faaliyet sınıflaması, Avrupa Birliği sınıflama sistemine geçilmesi çabalarıyla sınıflama sisteminin değiştirilmesi nedeniyle, 2003-2011 döneminde NACE Rev. 2'ye göre yapılmıştır ve bu iki sınıflamanın birbirlerine dönüşümü ise mümkün olmamaktadır. Bu yüzden, dış ticaret istatistikleri kullanılarak hesaplanan karşılaştırmalı üstünlük ölçümleri, iki dönem olarak incelenmektedir. Dolayısıyla hesaplama, alt sektörler bazında 1980-2001 ve 2002-2013 şeklinde iki dönem olarak yapılmıştır. 2001 ve öncesinde 28 alt sektör, 2002 ve sonrasında 23 alt sektör yer almaktadır. Her bir alt sektör için 5 farklı karşılaştırmalı üstünlük ölçüm yöntemi kullanılarak hesaplanan karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri, her iki dönem için Ek 1 ile Ek 10 arasında detaylı olarak verilmektedir. Toplam imalat sanayi sektörleri açısından yapılan incelemede, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki dalgalanmalar ve oynaklıkların varlığı sınırlı olarak yansıtılabilmektedir. Çünkü bir ülkenin üstünlüğe sahip olması veya bu üstünlüğü kaybetmesi ticarete konu bir mal üzerinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla o mala ilişkin alt sektördeki ticari kazançlar ve kayıplar bu dalgalanmayı yani kaleydoskopik yapıyı daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Alt sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin zaman içerisindeki oynaklıkları, karşılaştırmalı üstünlüğün ölçüm yöntemlerinden biri olan Michaely

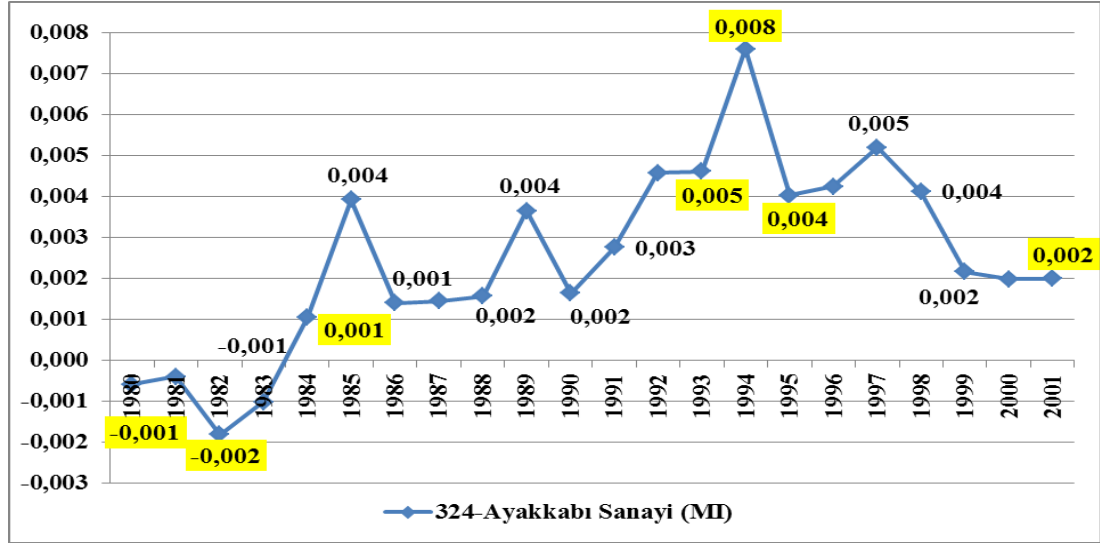
indeksinin her bir alt sektördeki dağılımına ilişkin grafikler çizilerek - 2002 öncesi 28 ve 2002 sonrası 23 alt sektör için – gösterilmiştir (Ek 11 ve Ek 12). Bu grafikler detaylı olarak incelenerek Ek 13 ve Ek 14’teki tablolar oluşturulmuştur. Ek 13 ve Ek 14’teki tablolarda, her iki dönemde alt sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin zaman içerisindeki genel seyri - artıp azaldığı ve bu artış ve azalışlarda negatif mi yoksa pozitif yönlü mü bir değişimin yaşandığı - detaylı bir biçimde ortaya konulmaktadır. Burada Michaely indeksi dikkate alındığından, karşılaştırmalı üstünlük düzeyinin (MI indeksi değeri) sıfırın üzerinden (pozitif bölgeden) sıfırın altına (negatif bölgeye) düşmesi, karşılaştırmalı üstünlüğün kaybedildiğini ve tam tersi durumda üstünlüğün kazanıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, alt sektörler için elde edilen grafiklerde yıldan yıla MI değerinin sıfırın altında ve üzerinde sürekli dalgalı bir seyir izlemesi, karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısını gösterecektir. Bunun dışında, bir sektörde zaman içerisinde ülkenin karşılaştırmalı üstünlük düzeyi daima sıfırın üzerinde ya da daima sıfırın altında da seyredebilmektedir. Örneğin, sıfırın üzerinde seyreden üstünlük düzeyi yıldan yıla kendi içerisinde düzey olarak pozitif bölgede artıp azalabilmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerde, bu şekilde düzeyde bir azalış durumunda değer sıfırın üzerinde iken, ülke hala karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir yani üstünlük tamamen kaybedilmemiştir; ancak üstünlük düzeyindeki azalış sektörde üretim düzeyini ve ihracat miktarını azaltmıştır. Bir anlamda, ticarete konu söz konusu malda ülke hala ihracat yapmakta, fakat dış ticaret kazancı azalmaktadır. Nitekim yıldan yıla bu şekilde gerçekleşen ani üstünlük düzeyindeki değişimler de - değer sıfırın altına inmemiş ve ya tersi durumda sıfırın üzerine çıkmamış olsa da – karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısını ortaya koyacaktır. Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik bir yapı gösterip göstermediği bu dalgalanmaların varlığı incelenerek belirlenmektedir. Ek 11 ve Ek 12’deki alt sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük değerlerinin grafiksel olarak seyri incelendiğinde, sektörlerin çoğunda Michaely indeks değerlerinin dalgalandığı, yıldan yıla artış ve azalışlar gösterdiği gözlemlenmektedir.

Nitekim karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısını daha net bir biçimde ortaya koymak için imalat sanayi alt sektörlerinin bazıları daha detaylı incelenmiştir. Örneğin, emek yoğun sektörlerden (324) Ayakkabı sanayinde 1980-

1983 döneminde Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir, dolayısıyla indeks değeri negatif değerlerdedir (1980’de -0,001). 1984 yılında sektörde birden karşılaştırmalı üstünlük elde edilmekte yani Michaely indeksi (MI) değeri sıfırın altında iken sıfırın üzerine (0,001) çıkmaktadır (Şekil 2.18).

1989 yılında, TL’nin yabancı paralar karşısında konvertibiletisinin kabulü ile sermaye hareketleri ve dış ticaretin serbestleştirilmesinin sağlanması sonucu ihracatın ülkede teşvik edilmesi, karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip olunan ayakkabı sanayinde üstünlük düzeyinin yükselmeye devam etmesinde önemli nedenlerdendir. 1993 yılında 0,005 düzeyinde olan MI değeri, 1994 yılında yapılan devalüasyon nedeniyle ihracat artışının hızlanması sonucu yeniden artarak 0,008 değerine yani en yüksek seviyeye çıkmıştır. Ertesi yıl 1995’te ani bir düşüş ile düzey 0,004’e inmektedir, değer sıfırın üzerinde olmakla birlikte pozitif bölgede azalmaktadır. 2000 krizinin üretimde yarattığı yıkımın etkisiyle ise, (324) Ayakkabı sanayinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan Türkiye’nin 1999’dan itibaren karşılaştırmalı üstünlük düzeyinin önemli oranda azaldığı yani üstünlük düzeyinde kayıplara uğradığı (%47,4) gözlemlenmektedir. 1980’lerin başlarında (324) Ayakkabı sanayinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan Türkiye, 1984 yılından sonra üstünlüğü elde etmektedir. 2000 yılına kadar karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmakla birlikte zaman içerisinde yıldan yıla üstünlük düzeylerinde ani azalış ve artışlar yaşanmaktadır. 2000’li yıllarda üstünlük düzeyi oldukça düşük seviyelerdedir (Bkz. Şekil 2.18). Bu sektörde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısı açıkça görülmektedir.

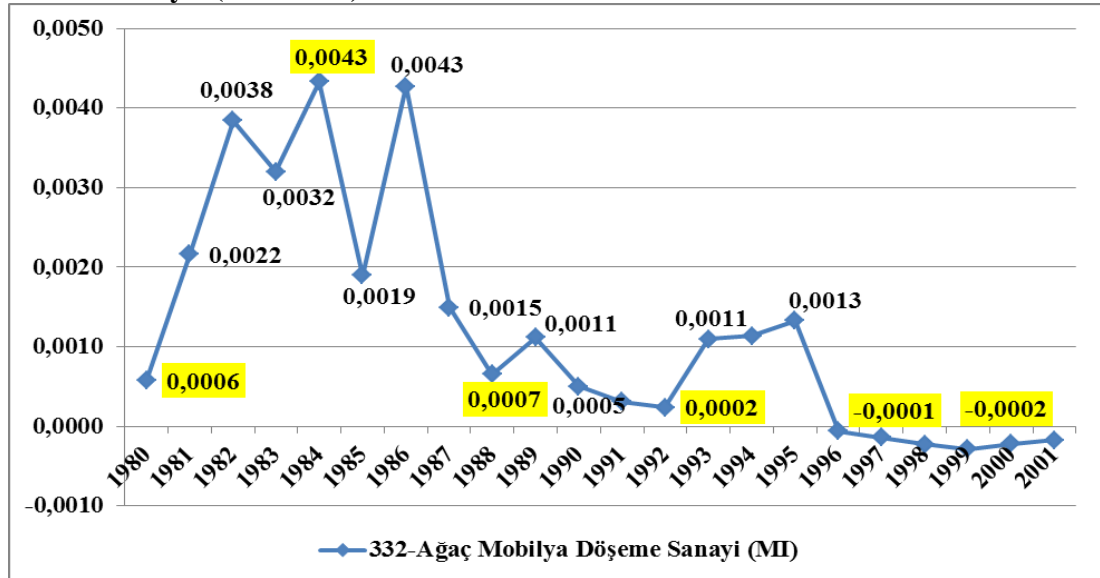
Şekil 2.18: 324-Ayakkabı Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)

* TÜİK'ten elde edilen verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Tam tersi şekilde Türkiye, emek yoğun (332) Ağaç mobilya döşeme sanayinde 1980-1988 döneminde karşılaştırmalı üstünlük düzeyi ani artıp azalsa da üstünlüğe sahiptir. Ancak, özellikle 1992 yılında üstünlük düzeyi (MI) sıfıra oldukça yakın bir seviyeye (0,0002) düşmüştür. 1993-1996 döneminde 1994 yılı devalüasyonunun da etkisiyle sektörde karşılaştırmalı üstünlük düzeyi yükselmiştir. 1996 yılından itibaren (2000 yılında -0,0002) karşılaştırmalı üstünlük tamamıyla kaybedilmiştir (Şekil 2.19).

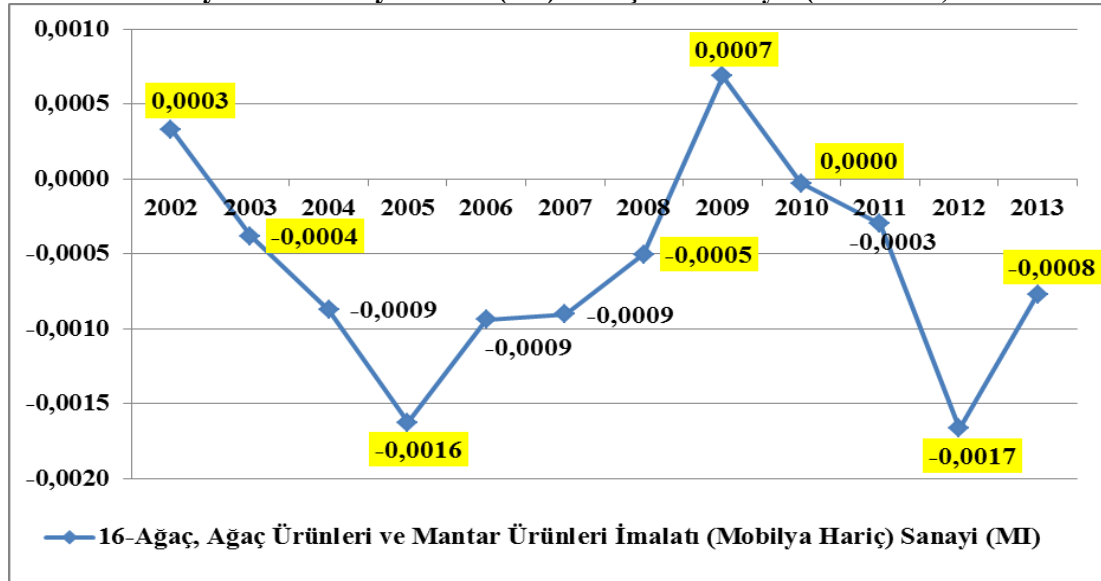
Şekil 2.19: 332-Ağaç Mobilya Döşeme Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)

* TÜİK'ten elde edilen verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

2001 sonrası dönemde ise, 332 kodlu sektörle eşleştirilebilecek olan 16 kodlu Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatında (mobilya hariç) karşılaştırmalı üstünlük 2002 yılından sonra kaybedilmiştir (üstünlük düzeyi negatif bölgededir). Değer 2005 yılında Türk Lirasının aşırı değerlenmesinin de bir yansımasıyla (-0,0016) oldukça düşmekte ve Michaely indeksi (MI) değeri, 2006 yılından itibaren hala negatif bölgede bulunmasına rağmen 2008 yılına kadar artarak sıfıra yaklaşmakta (-0,0005) ve 2009 yılında üstünlük yeniden kazanılmaktadır. Ancak ertesini yıl 2010'da aniden yeniden üstünlük kaybedilmektedir. 2013 yılına kadar negatif bölge içerisinde üstünlük düzeyinin artış ve azalışları görülmekte ve bu göstergeler, (16) Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç) Sanayinde kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüğün var olduğunu açıkça göstermektedir (Şekil 2.20).

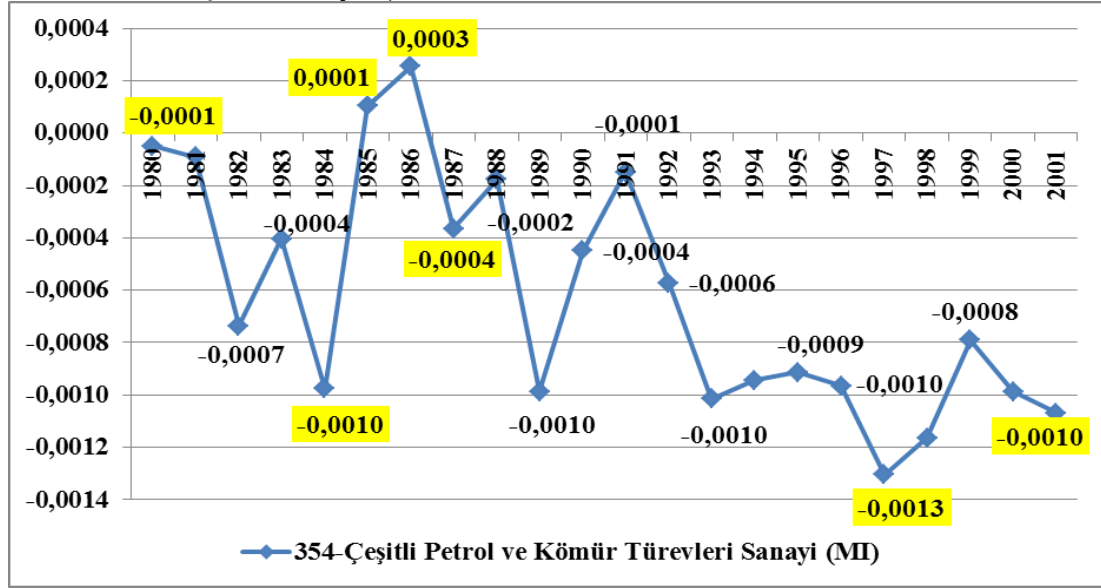
Şekil 2.20: 16-Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç) Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (2002-2013)

* TÜİK'ten elde edilen verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklara sermaye yoğun sektörlerden de örnekler verilecek olursa, (354) Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri sektöründe genel olarak karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan Türkiye, 1985 ve 1986 (MI değeri 0,0003) yıllarında aniden karşılaştırmalı üstünlük düzeyi artarak üstünlüğü elde etmiştir. Ancak 1987 yılından itibaren petrol üretiminde yetersiz ve dışa bağımlı olan Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmamakla birlikte üstünlük düzeyleri negatif bölgede dalgalı bir seyir izlemektedir (Şekil 2.21).

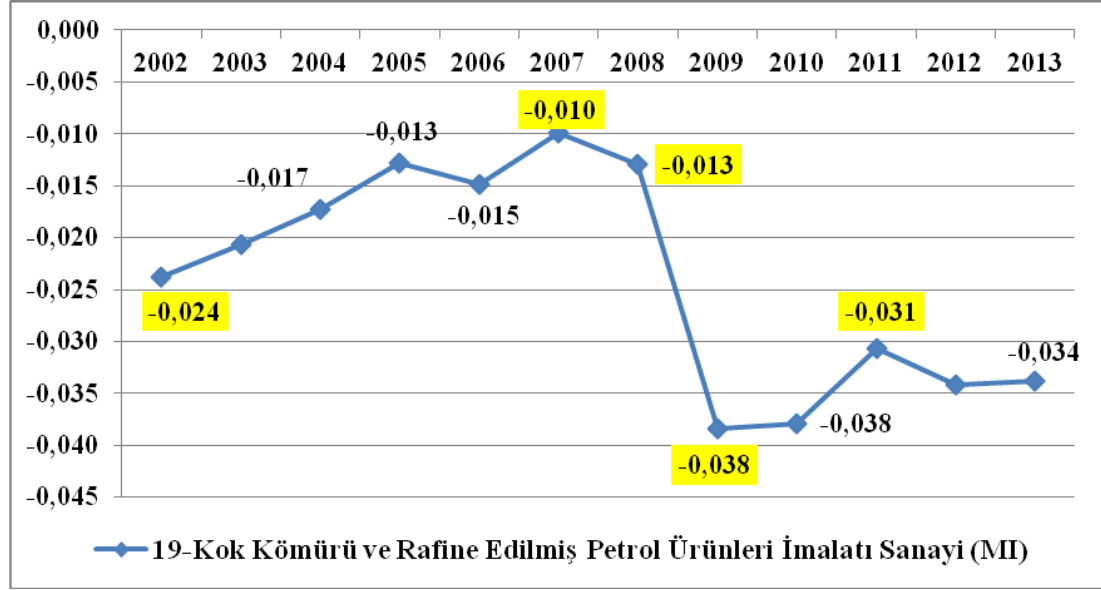
Şekil 2.21: 354-Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)

* TÜİK'ten elde edilen verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

İkinci dönemde, (354) Çeşitli petrol ve kömür türevleri sanayi ile eşleştirilebilecek (19) Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sanayi incelendiğinde, 2002 öncesinde kaybedilen üstünlük yeniden kazanılamamıştır. Ancak, 2002'den 2007 yılına kadar üstünlük düzeyi (-0,024'ten -0,010'a) artmaktadır. 2008 yılında Küresel krizin de yansımasıyla sektörde üstünlük düzeyi aniden azalmakta, hatta 2009 yılında MI değeri -0,038'e düşmektedir. 2010 yılından itibaren yeniden artış eğilimi gözlemlenmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı sermaye yoğun (19) Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sanayinde üstünlük düzeyi (MI) negatif bölge içerisinde artıp azalma şeklinde bir dalgalanma göstermektedir (Şekil 2.22).

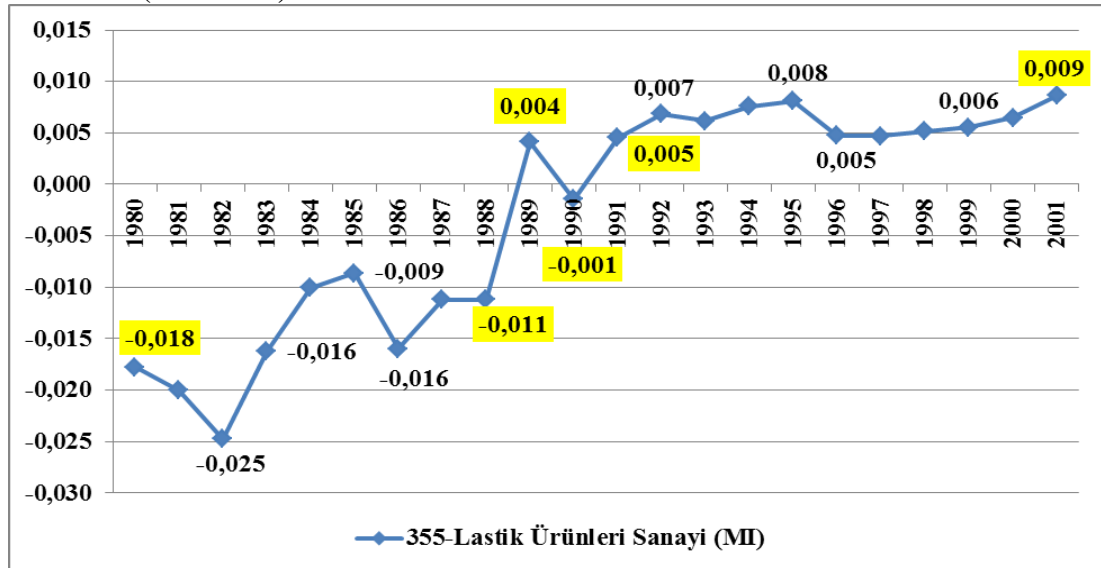
Şekil 2.22: 19-Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)

* TÜİK'ten elde edilen verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Sermaye yoğun (355) Lastik ürünleri sanayinde ise, Türkiye 1980-1988 döneminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değilken, 1989 yılında (0,004) aniden üstünlüğü elde etmekte ve bir sonraki yıl yeniden kaybetmektedir (-0,001). 1990 sonrası ise, MI değeri karşılaştırmalı üstünlük bölgesine geçerek zaman içerisinde dalgalı bir seyir izlemektedir. Sektör zamanla piyasada tutunmakta ve 1996 yılından itibaren sektörün üstünlük düzeyi giderek artmaktadır (Şekil 2.23).

Şekil 2.23: 355-Lastik Ürünleri Sanayinin Michaely İndeksi (MI) Sonuçlarının Seyri (1980-2001)

* TÜİK'ten elde edilen verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Sonuç olarak, alt sektörler bazında detaylı inceleme yapıldığında, Türkiye’de belirli sektörlerde üstünlüklerin zaman içerisinde oynak bir dağılım sergilediği, kısaca kaleydoskopik yapısı açıkça gözlemlenmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin alternatif ölçüm yöntemlerine ilişkin sonuçlar, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde genel olarak oynak yani kaleydoskopik bir yapının varlığını göstermektedir. Örneğin Türkiye, özellikle belirli sektörlerde belirli bir dönemde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, bir sonraki dönemde aniden karşılaştırmalı üstünlük düzeyi artıp azalmakta ya da üstünlük tamamen kaybedilmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise, aniden üstünlük yeniden kazanılabilmektedir (324, 332, 353, 355 vb. sektörlerde görüldüğü gibi). Emek ve sermaye yoğun sektörler açısından ise, karşılaştırmalı üstünlük ölçümleri dikkate alındığında, Türkiye’nin üstünlüğünün emek yoğun sektörlerde olduğu ancak sermaye yoğun sektörlerle doğru kaynaklarını yönlendirdiği görülmektedir. Çalışmada, karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin ve kaleydoskopik yapısının (oynaklıklarının) belirlenmesinin ardından, bu üstünlüklerdeki oynaklıkların istihdam ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenmektedir.

4. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Çerçevesinde Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İstihdam ve Ücretler

Türkiye imalat sanayi sektörlerinde, uluslararası ticaret sürecinde oluşan kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü piyasası üzerinde yarattığı etkiler, istihdamdaki değişimi ve bu değişimin de işgücü ücretlerini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların istihdam ve ücretler üzerinde yarattığı etkiler incelenmekte ve böylece Bhagwati-Dehejia tarafından ortaya atılan Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezine uygun sonuçların Türkiye’de geçerli olup olmadığı gözlemlenmiş olmaktadır. Uluslararası ticaretin Türkiye imalat sanayinin işgücü istihdamı üzerinde yarattığı etkiler, *Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezine* göre işgücü devir hızı kavramı ortaya atılarak incelenmektedir. Hipoteze göre, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynak yani kaleydoskopik yapı, işgücü devir hızını artırarak işgücünü işsiz bırakmakta ve vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında beceri farklılıklarına yol açmaktadır. Bu durum ise, vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretlerinde farklılıklara yol açmakta ve gelir dağılımının bozulması ile sonuçlanmaktadır.

1980-2001 ve 2003-2011 dönemleri için Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklığın istihdam ve ücretleri ne yönde etkilediği tarafımızca yapılan hesaplamalar yardımıyla araştırılmıştır. Bu ilişkiler, hem imalat sanayi alt sektörleri bazında detaylı olarak, hem de emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler toplamına göre tarafımızca oluşturulan sınıflandırma kullanılarak incelenmiştir.

4.1. Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İşgücü Devir Hızı İlişkisi

Türkiye imalat sanayi sektörlerinde kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü devir hızı ve ilişkili diğer işgücü akımları üzerindeki etkisinin incelenmesi için çalışmada, esas olarak TÜİK'ten elde edilen "imalat sanayi alt sektörlerinin istihdam sayısı" verileri kullanılmıştır. Böylece, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki dalgalanmaların etkisiyle işgücü piyasasında meydana gelen işgücü akımları tarafımızca hesaplanmıştır. Daha sonra karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar ile bu hesaplanan işgücü akımlarına ilişkin sonuçlar karşılaştırılarak ilişki değerlendirilmiştir.

Alt sektörler bazında yapılan hesaplamalar, toplam imalat sanayi ve faktör yoğunluklarına (emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerle) göre de hesaplanarak, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların vasıflı ve vasıfsız işgücü istihdamı ve ücretleri üzerindeki etkileri gözlemlenebilmektedir. Aynı zamanda bu hesaplamalar kullanılarak, küreselleşme sürecinde işgücü devir hızının yüksek ve düşük olduğu sektörler de ayrıştırılarak ortaya konulabilmektedir.

4.1.1. Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızının İncelenmesi

Bhagwati-Dehejia tarafından ortaya atılan kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin ücretler üzerindeki etkisinde işgücü devir hızı bir kanal görevi görmektedir ve belirli bir dönemde istihdamda gözlemlenen değişimi ifade etmektedir. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler, işgücü devir hızını arttırmakta ve bu artış sektörde faaliyet gösteren bazı firmalarda iş yıkımları yaratırken, bazı firmalarda iş yaratımları şeklinde bir değişime öncülük etmektedir. Dolayısıyla

istihdamda gözlemlenen bu değişimi ifade eden işgücü devir hızı, sektördeki iş yaratımı ve iş yıkım oranlarının toplamından oluşmaktadır. İşgücü devir hızı kavramı dışında işgücü akımlarına ilişkin bazı kavramlar da işgücü piyasasında meydana gelebilecek değişimin incelenmesinde önem arz etmektedir. İşgücü devir hızı ve işgücü akımlarına ilişkin temel tanımlar yapan Davis ve Haltiwanger (1992: 828) çalışmasında “işin yeniden dağılım oranı” yani “işgücü devir hızı oranı”nı hesaplamakta ve literatürde birçok çalışmada bu hesaplama yöntemi kullanılmaktadır (Bkz. Centeno ve Novo, 2012; Hijzen vd., 2009; Tsou vd., 2002). Çalışmada Türkiye imalat sanayi sektörlerinde işgücü devir hızı ve işgücü akımlarının hesaplanmasında Davis ve Haltiwanger (1992: 828) tarafından formüle edilen yöntemden yararlanılmıştır. Buna göre, işgücü devir hızı oranının hesaplanabilmesi için, öncelikle iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarını hesaplamak gerekmektedir. Hesaplama şu şekilde formüle edilmektedir:

$$X_{et} = \sum_e \frac{N_{et} + N_{et-1}}{2} \quad (7)$$

Burada N_{et} t zamanda e endüstrisinin istihdamını, N_{et-1} $t-1$ zamanda e endüstrisinin istihdamını göstermektedir. X_{et} t zamanda e endüstrisinin büyüklüğünü yani t ve $t-1$ zamanda endüstrinin istihdamının ortalamasını ifade etmektedir.

$$g_{et} = \sum_e \frac{N_{et} - N_{et-1}}{(N_{et} + N_{et-1})/2} \quad \text{ya da} \quad g_{et} = \sum_e \frac{N_{et} - N_{et-1}}{X_{et}} \quad (8)$$

g_{et} , t zamanda e sektörünün büyüme oranı yani t ve $t-1$ zamandaki istihdam değişiminin ortalama istihdam büyüklüğüne oranıdır. Formülde kullanılan X_{st} ise, t zamanda s toplam imalat sanayinin ortalama büyüklüğüdür. X_{et} , X_{st} ve g_{et} oranları elde edildikten sonra iş yaratımı ve iş yıkımı oranları şu şekilde formüle edilmektedir (Davis ve Haltiwanger, 1992: 828):

$$İŞYARATIMI(POS_{st}) = \sum \left(\frac{X_{et}}{X_{st}} \right) * g_{et} \quad (9)$$

$$İŞYIKIMI(NEG_{st}) = \sum \left(\frac{X_{et}}{X_{st}} \right) * |g_{et}| \quad (10)$$

İş yaratımı ve iş yıkımı oranlarını toplayarak *işgücü devir hızı oranı (SUM)* ve iş yaratımı oranından (POS) iş yıkımı oranını (NEG) çıkartarak *net istihdam*

büyüme oranı (NET) elde edilmektedir. Bu hesaplamalar literatürde Davis ve Haltiwanger (1992) dışında birçok çalışmada da (Moser vd., 2008; Davidson ve Matusz, 2003; Cardoso, 2006; Centeno ve Novo, 2012; Hijzen vd., 2009; Tsou vd., 2002) kullanılmaktadır.

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler ve işgücü devir hızı ilişkisinin Türkiye imalat sanayi sektörlerinde ortaya konulabilmesi için, öncelikle alt sektörlerin *iş yaratım* ve *iş yıkım* oranları; daha sonra ise imalat sanayi toplamı, emek yoğun sektörler toplamı ve sermaye yoğun sektörler toplamı için *net istihdam büyüme oranı* ve *işin yeniden dağılım oranı (işgücü devir hızı oranı)* tarafımızca hesaplanmıştır. 1981-2001 ve 2004-2011 dönemleri için Türkiye imalat sanayi alt sektörleri bazında hesaplanan işgücü devir hızı (iş yaratım ve iş yıkım) oranlarının hesaplama sonuçları, detaylı bir şekilde Ek 15 ve Ek 16'da yer almaktadır. Tablo 2.4'te Türkiye imalat sanayi sektörleri toplamı için tarafımızca hesaplanan iş yaratımı oranı (POS), iş yıkımı oranı (NEG), net istihdam büyüme oranı (NET) ve işgücü devir hızı oranı (SUM) sonuçları gösterilmektedir. İstihdam verileri kullanılarak hesaplanan iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının hesaplama yönteminde başlangıç yılı ile bir sonraki yılın ortalaması alınmaktadır; bu nedenle her dönemin ilk yılına ait veri kaybedilmektedir. Bu yüzden ilk dönemde 1980 yılına ve ikinci dönemde 2002 ve 2003 yıllarına ilişkin veriler analizde yer almamaktadır. Nitekim işgücü akımlarına ilişkin hesaplamalar ilk dönem için 1981 ve ikinci dönem için 2004 yıllarından itibaren hesaplanmaktadır. İşgücü akımlarının toplam imalat sanayi sektörleri için yıllık tek bir seri halinde gösterilebilmesi için ise, yine alt sektörler bazında yapılan hesaplama sonuçları üzerinden verilerin her yıl için toplamalarının alınması gerekmektedir. Tablo 2.4, alt sektörler bazında iki döneme ait alt sektörler bazında yapılan hesaplama sonuçları toplulaştırılarak elde edilen toplam imalat sanayi sektörlerinin işgücü akımlarına ilişkin hesaplamaları vermektedir.

Tablo 2.4: Türkiye Toplam İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Akımları (Hareketleri) (1981-2011)*

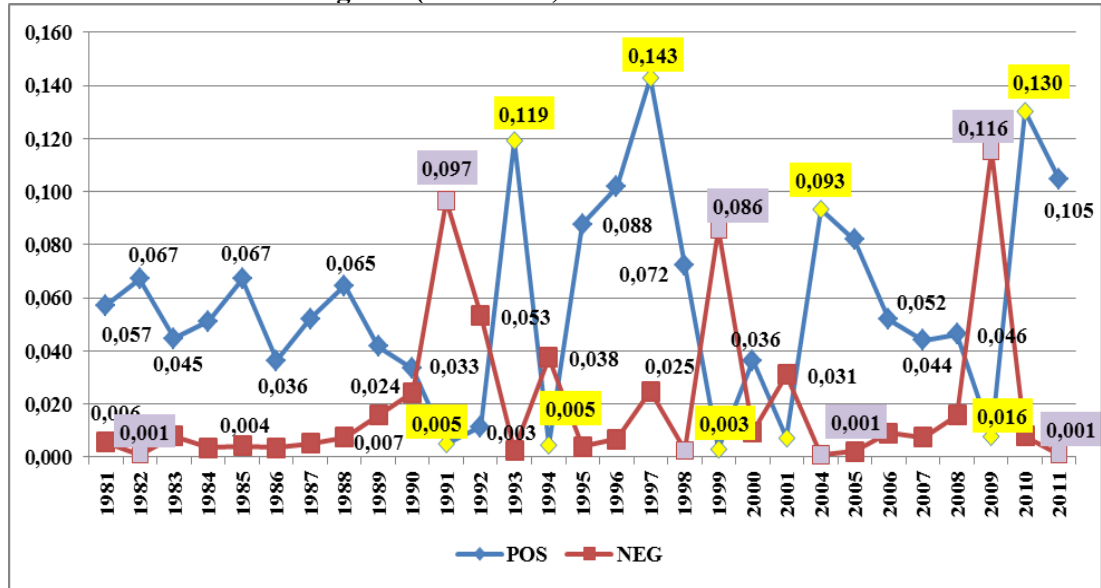
	İş Yaratımı (POS)	İş Yıkımı (NEG)	Net İstihdam Büyümesi (NET=POS-NEG)	İşgücü Devir Hızı (SUM=POS+NEG)
1981	0,05709	0,00555	0,05154	0,06265
1982	0,06714	0,00103	0,06611	0,06817
1983	0,04478	0,00790	0,03688	0,05268
1984	0,05120	0,00348	0,04772	0,05468
1985	0,06714	0,00428	0,06286	0,07142
1986	0,03641	0,00347	0,03295	0,03988
1987	0,05206	0,00520	0,04686	0,05726
1988	0,06468	0,00738	0,05730	0,07206
1989	0,04167	0,01576	0,02591	0,05743
1990	0,03332	0,02431	0,00901	0,05763
1991	0,00508	0,09665	-0,09157	0,10173
1992	0,01145	0,05347	-0,04203	0,06492
1993	0,11927	0,00257	0,11670	0,12184
1994	0,00456	0,03753	-0,03298	0,04209
1995	0,08781	0,00397	0,08384	0,09178
1996	0,10184	0,00680	0,09505	0,10864
1997	0,14288	0,02491	0,11797	0,16780
1998	0,07228	0,00254	0,06974	0,07482
1999	0,00302	0,08595	-0,08293	0,08898
2000	0,03627	0,00955	0,02672	0,04582
2001	0,00721	0,03102	-0,02380	0,03823
2004	0,09340	0,00097	0,09243	0,09437
2005	0,08193	0,00228	0,07965	0,08421
2006	0,05198	0,00909	0,04289	0,06108
2007	0,04406	0,00753	0,03653	0,05159
2008	0,04644	0,01584	0,03059	0,06228
2009	0,00781	0,11568	-0,10788	0,12349
2010	0,13026	0,00793	0,12233	0,13818
2011	0,10451	0,00106	0,10345	0,10557

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Türkiye toplam imalat sanayinde serbestleşme sürecinde 1981 yılından itibaren 2011 yılına kadar geçen sürede, iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının dağılımı incelendiğinde; iş yaratımının en yüksek olduğu yıllar 1993 (0,119), 1997 (0,143) ve 2010 (0,130) yıllarıdır. 1995 yılında uygulanan 95/7615 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Kararı ile Türkiye, gümrük bölgesi içerisinde ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünlerin üretimi için gerekli olan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul ve ambalaj malzemeleri, ithal sırasında, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın alınması gereken her türlü vergiden muaf tutulmuştur (Aydın vd., 2010: 6). İhracatı teşvik eden bu uygulama üretimin genişlemesine ve iş yaratımlarına katkı sağlamaktadır. Nitekim 1997 yılı iş yaratımının en yüksek yaşandığı yıllar

arasındadır. Ayrıca 2010 yılında gözlemlenen yüksek iş yaratım oranı, 2000 sonrası yatırımların artırılması ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanması amaçlarıyla istihdam yaratılması yönünde uygulanan politikaların bir yansıması gibi görünmektedir. Türkiye’de kriz ortamının yaşandığı 1994, 1999 (0,003), 2001 ve 2009 yıllarında ise, iş yaratım oranlarının en düşük olduğu görülmektedir. Krizler, ülkede yatırımlar ve üretimi olumsuz etkilemiştir. Tam tersi açıdan yorumlandığında iş yıkımı oranları, yine en yüksek 1991, 1999 ve 2009 yıllarında yaşanmaktadır. Bu yıllarda, 1998 ve 2008 küresel kriz etkisini sürdürmekte ve krizden etkilenen firmalar piyasada tutunamayarak iş yıkımları gerçekleştirmektedir. En düşük iş yıkımı ise 1982, 1998, 2004 ve 2011 (0,001) yıllarında yaşanmaktadır (Şekil 2.24). Bu yıllarda Türkiye ihracatında önemli artışlar yaşayarak üretimini uzman olduğu sektörler yönünde genişletmektedir.

Şekil 2.24: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde İş Yaratımı (POS) ve İş Yıkımı (NEG) Oranlarının Dağılımı (1981-2011)

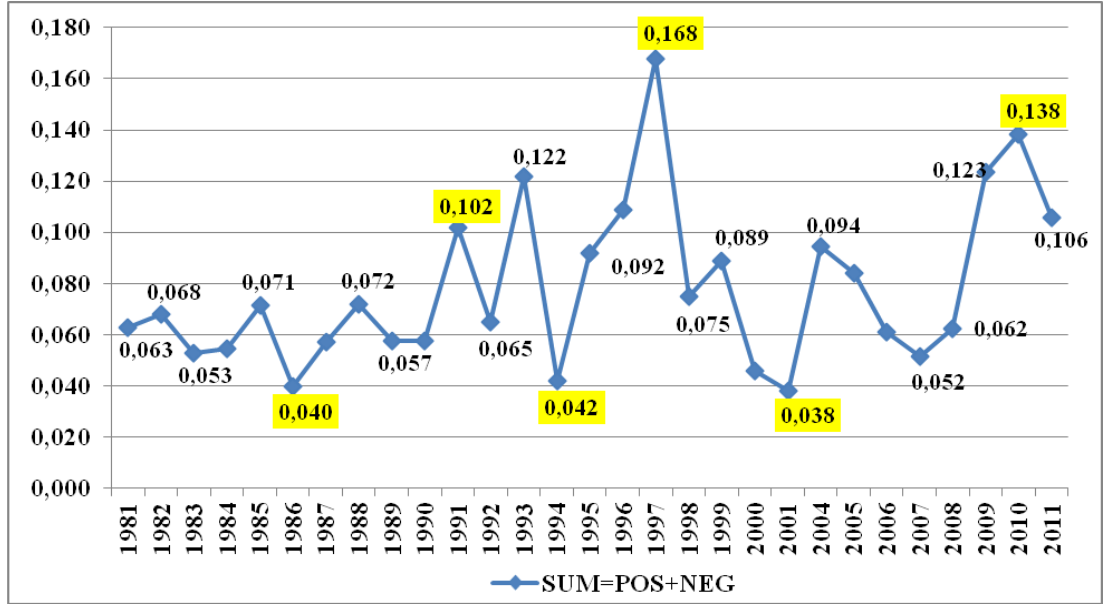
*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İşgücü devir hızı, iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının toplam büyüklüğünü ifade ettiğinden, işgücü devir hızının yüksek olması hem iş yaratımı ve hem de iş yıkımının fazla olmasından kaynaklanacaktır. İşgücü devir hızının düşük olması ise, sektörde o dönemde iş yıkımı ya da iş yaratımının ya da her ikisinin birden çok az oranda olduğunu ifade edecektir. Dolayısıyla işgücü devir hızı oranlarını söz konusu dönemdeki iş yaratımı ve iş yıkımı oranları ile karşılaştırarak yorumlamak gerekmektedir. Şekil 2.25'te, işgücü devir hızı oranının (SUM) dağılımı

verilmektedir. İşgücü devir hızı oranı (SUM) 1991, 1993, 1997 ve 2010 yılında en yüksek seviyelere ulaşmaktadır. 1996 yılında Türkiye'nin serbestleşme yönünde attığı önemli bir adım olan Gümrük Birliği sonrası, Gümrük Birliği'ne üye ülkeler ile olan ticaretinde sınırlamaların kaldırılması üretimin ve iş yaratımlarının artması ile sonuçlanmıştır. Nitekim 1997 yılında işgücü devir hızı (0,168) çok büyük oranda iş yaratımının (0,143) gerçekleşmesi sonucu en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1986 yılında ihracatı arttırmak için yapılan teşvikler sonucu birçok üreticinin dış piyasalara yönelmesi teşvik edilmeye çalışılmış ve üretimin dışarıya yönelmesi yeni iş yaratımlarına katkı sağlamıştır. Ancak 1986 yılında işgücü devir hızı oranı (SUM) sadece iş yaratımının büyüklüğünden oluştuğu için SUM oranı (0,040) düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Gerek 1994 ve gerekse de 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler nedeniyle üretim gerilemiş ve firmalarda ciddi iş yıkımları gerçekleşmiştir. Bu yıllarda işgücü devir hızı oranları en düşük düzeydedir; çünkü kriz nedeniyle sektörde iş yaratımı olmadığından, işgücü devir hızı oranını sadece iş yıkımı oranı oluşturmaktadır. Bu da, işgücü devir hızı oranının düşük kalmasını sağlamaktadır.

Şekil 2.25'i Şekil 2.24 ile karşılaştırdığımızda, örneğin 1991 yılında oldukça yüksek olan işgücü devir hızı oranının sebebi iş yıkımının (NEG) fazla olmasından; 2010 yılındaki yüksek işgücü devir hızı oranının sebebi, iş yaratımının (POS) fazlalığından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan 2001 yılında düşük olan işgücü devir hızı (SUM) oranını daha çok iş yıkımı oluştururken, 2007 yılında yine SUM oranı düşüktür ve iş yaratımı iş yıkımından daha fazladır dolayısıyla işgücü devir hızı oranını büyük oranda iş yaratımı oluşturmaktadır. Burada işgücü devir hızı oranının yüksek olmasını iş yaratımı olduğu ya da oranın düşük olmasını iş yıkımının olduğu şeklinde yorumlamamak gerekmektedir. İşgücü devir hızının büyüklüğü, iş yaratımı kadar iş yıkımı nedeniyle de olabilmektedir.

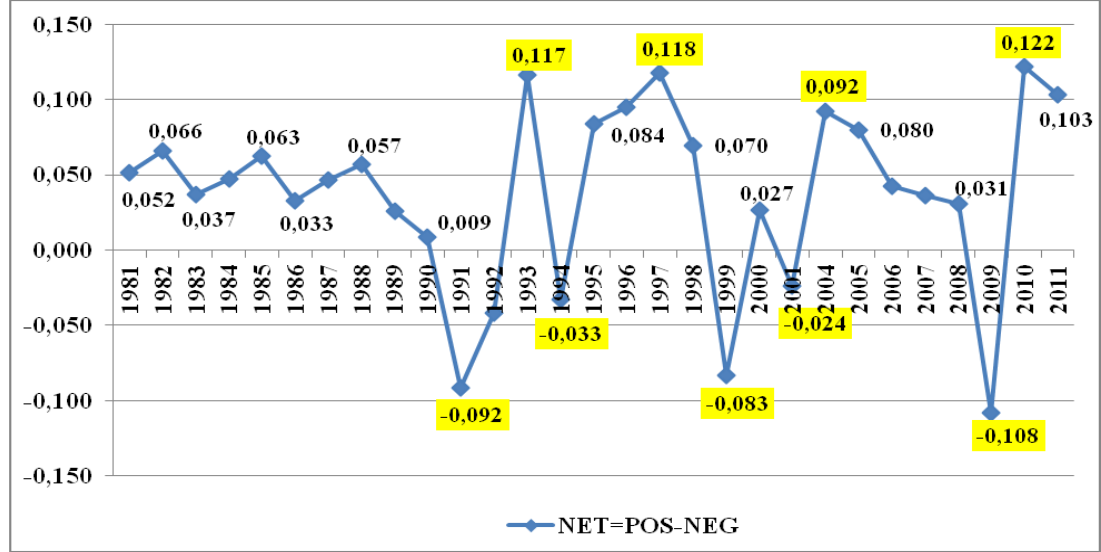
Şekil 2.25: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde İşgücü Devir Hızı Oranının Dağılımı (1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İstihdamdaki net artış ve azalışları görmek için, istihdam değişimini gösteren “istihdam büyüme oranı”na bakmak gerekmektedir. 1981-2011 döneminde imalat sanayinde net istihdam büyümesinin dağılımına bakıldığında (Şekil 2.26), istihdam büyümesinin en fazla olduğu yıllar, 1993, 1997, 2004 ve 2010 (0,1222) iken, iş yıkım oranları sonuçlarına paralel olarak en fazla istihdam kaybının yaşandığı yıllar yine kriz - 1991, 1994, 1999 ve 2009 - yıllarıdır. 1990 yılında yaşanan Körfez krizinin para politikalarını gevşetmesi ile birlikte ihracatın olumsuz etkilenmesi, 1991 yılında etkisini sürdürerek istihdam kayıplarına neden olmaktadır. Benzer şekilde 1994, 1999 ve 2009 yıllarında krizlerin etkisi, sektörde birçok firmanın kapanmasına neden olarak, çalışanları işsiz bırakmıştır. Dolayısıyla bu yıllarda istihdam kayıplarının oldukça yüksek olması beklenen bir sonuçtur.

Şekil 2.26: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Net İstihdam Büyüme Oranının (NET) Dağılımı (1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İşgücü akımlarının zaman içerisindeki dağılımı, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kazanılması veya kaybedilmesi sonucu dalgalı bir seyir izlemektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü devir hızı ve diğer işgücü akımları üzerindeki etkilerinin vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında bir farklılık yaratıp yaratmadığını gözlemleyebilmek için, işgücü akımları emek ve sermaye yoğun sektörler açısından da incelenmelidir.

4.1.2. Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İşgücü Devir Hızı Hareketleri

İşgücü piyasasında serbestleşme sürecinde yaşanan işgücü akımları, emek ve sermaye yoğun sektörler açısından da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tablo 2.5'te imalat sanayinde emek yoğun sektörler toplamı için tarafımızca hesaplanan işgücü akımlarına ilişkin sonuçlar yer almaktadır. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi ile Türkiye'nin dış ticaretinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik uyguladığı politikalar, paralelinde istihdam ve ücret politikalarını da etkilemektedir. 24 Ocak 1980 Kararlarının ardından Türkiye, uluslararası rekabet gücünü geliştirerek, hızlı bir ekonomik büyüme ve yüksek istihdam düzeyini sağlamayı amaçlamıştır (Egeli, 2001: 153; Karaçor ve Saraç, 2011: 181; Sandalcılar ve Yalman: 2012: 56). Nitekim Tablo 2.5'te, 1981'den 1990 yılına kadar uzmanlaşmanın olduğu emek yoğun sektörlerde iş yaratımı iş yıkımından daha fazladır. 1990'dan 1992 yılına kadar ise, iş

yıkımı iş yaratımının önüne geçmektedir. 2004-2008 döneminde iş yaratımı yüksekken, 2009 yılında yüksek bir iş yıkımı oluşmakta ve 2010'dan itibaren yine iş yaratımı artmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar, yıldan yıla iş yaratım ve iş yıkım oranlarında ani dalgalanmalara neden olmakta gibi görünmektedir, nitekim işgücü akımlarına ilişkin elde edilen sonuçların grafikleri dalgalı - artıp azalan - bir seyir izlemektedir. İstihdam kaybının yaşandığı en önemli yıllar ise, 1991 ve 2009 yılları - kriz yılları - iken, emek yoğun sektörlerde istihdam kazançları en fazla 1993 yılındadır. İşgücü devir hızı oranları, en düşük 1994 yılında oluşurken, en yüksek 1997 yılında oluşmaktadır.

Tablo 2.5: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Emek Yoğun Sektörlerde İşgücü Akımları (1981-2011)*

	İş Yaratımı (POS)	İş Yıkımı (NEG)	Net İstihdam Büyümesi (NET=POS-NEG)	İşgücü Devir Hızı (SUM=POS+NEG)
1981	0,04112	0,00553	0,03559	0,04666
1982	0,04666	0,00103	0,04562	0,04769
1983	0,03393	0,00208	0,03185	0,03602
1984	0,03975	0,00223	0,03753	0,04198
1985	0,05169	0,00414	0,04755	0,05583
1986	0,02000	0,00347	0,01654	0,02347
1987	0,04076	0,00401	0,03675	0,04478
1988	0,05527	0,00463	0,05063	0,05990
1989	0,03914	0,00935	0,02979	0,04848
1990	0,01314	0,02255	-0,00941	0,03570
1991	0,00228	0,07703	-0,07475	0,07932
1992	0,01063	0,03873	-0,02809	0,04936
1993	0,08801	0,00136	0,08665	0,08937
1994	0,00384	0,01610	-0,01227	0,01994
1995	0,07832	0,00130	0,07702	0,07963
1996	0,07810	0,00680	0,07130	0,08489
1997	0,11182	0,02491	0,08690	0,13673
1998	0,05040	0,00224	0,04817	0,05264
1999	0,00161	0,06530	-0,06370	0,06691
2000	0,02685	0,00834	0,01851	0,03519
2001	0,00471	0,01955	-0,01484	0,02426
2004	0,05059	0,00097	0,04962	0,05156
2005	0,04274	0,00176	0,04098	0,04450
2006	0,02491	0,00520	0,01972	0,03011
2007	0,02283	0,00457	0,01827	0,02740
2008	0,01794	0,01501	0,00293	0,03294
2009	0,00653	0,07536	-0,06883	0,08189
2010	0,08922	0,00488	0,08434	0,09410
2011	0,06869	0,00007	0,06863	0,06876

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Sermaye yoğun sektörlerdeki dağılıma bakıldığında, iş yaratım ve iş yıkım oranları arasındaki dağılım emek yoğun sektörlerdeki dağılım ile benzerdir. 1994, 1999, 2001 ve özellikle 2009 yılları hem emek hem de sermaye yoğun sektörler için

iş yıkımının iş yaratımından yüksek seyrettiği yıllar olmuştur. Nitekim net istihdam büyüme oranı (NET), bu yıllarda negatif değerlerdedir, kriz yıllarında emek ve sermaye yoğun sektörlerde istihdam büyümesi gerçekleşmemiştir (Tablo 2.6).

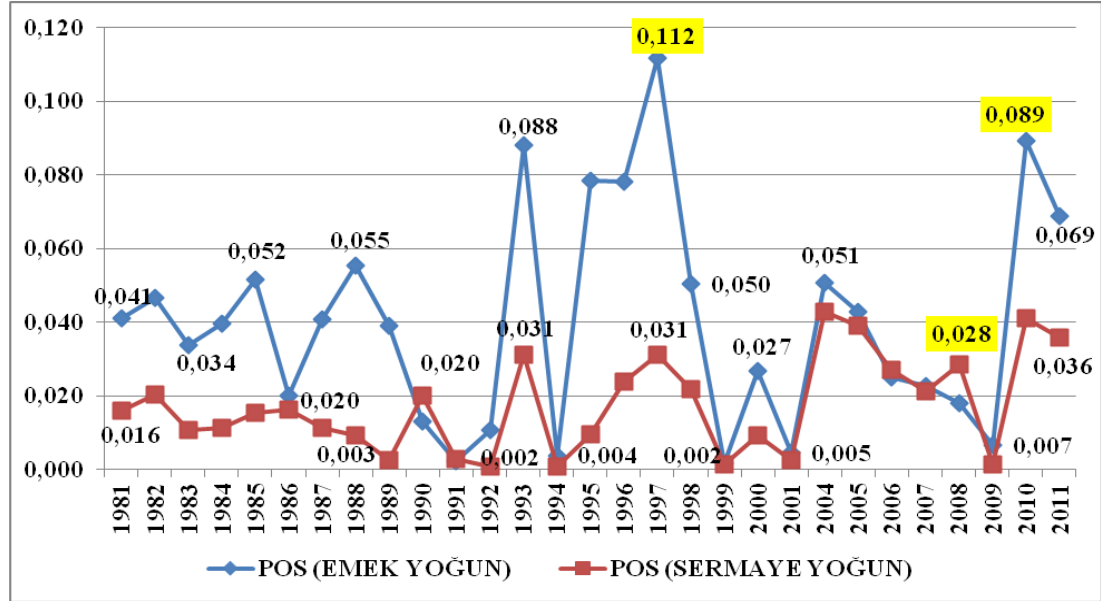
Tablo 2.6: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Sermaye Yoğun Sektörlerde İşgücü Akımları (1981-2011)*

	İş Yaratımı (POS)	İş Yıkımı (NEG)	Net İstihdam Büyümesi (NET=POS-NEG)	İşgücü Devir Hızı (SUM=POS+NEG)
1981	0,01597	0,00002	0,01595	0,01599
1982	0,02049	0,00000	0,02049	0,02049
1983	0,01085	0,00582	0,00502	0,01667
1984	0,01144	0,00126	0,01019	0,01270
1985	0,01545	0,00013	0,01532	0,01558
1986	0,01641	0,00000	0,01641	0,01641
1987	0,01125	0,00114	0,01011	0,01239
1988	0,00941	0,00274	0,00667	0,01216
1989	0,00254	0,00641	-0,00388	0,00895
1990	0,02018	0,00175	0,01842	0,02193
1991	0,00279	0,01962	-0,01682	0,02241
1992	0,00081	0,01475	-0,01393	0,01556
1993	0,03125	0,00121	0,03004	0,03246
1994	0,00072	0,02143	-0,02071	0,02215
1995	0,00949	0,00267	0,00681	0,01216
1996	0,02375	0,00000	0,02375	0,02375
1997	0,03107	0,00000	0,03107	0,03107
1998	0,02188	0,00030	0,02157	0,02218
1999	0,00142	0,02065	-0,01923	0,02206
2000	0,00942	0,00121	0,00821	0,01063
2001	0,00251	0,01147	-0,00896	0,01397
2004	0,04281	0,00000	0,04281	0,04281
2005	0,03919	0,00052	0,03867	0,03971
2006	0,02707	0,00389	0,02318	0,03096
2007	0,02127	0,00301	0,01826	0,02429
2008	0,02850	0,00084	0,02766	0,02933
2009	0,00127	0,04032	-0,03905	0,04160
2010	0,04104	0,00305	0,03799	0,04408
2011	0,03582	0,00099	0,03482	0,03681

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Emek yoğun ve sermaye yoğun sektörlerin işgücü akımlarını aynı şekil üzerinde incelemek iki sektörün daha net bir şekilde karşılaştırılabilmesini sağlamaktadır. Söz konusu dönemde, genel olarak emek yoğun sektörlerde iş yaratımı sermaye yoğun sektörlerle kıyasla daha fazladır. Bu da Türkiye'nin emek yoğun sektörlerde uzmanlaştığını ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu dolayısıyla bu sektörlerde üretimin ve istihdamın genişlediğini ifade etmektedir. Sadece 1990-1991 ve 2008 yıllarında sermaye yoğun sektörlerde iş yaratımının daha fazla olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 2.27).

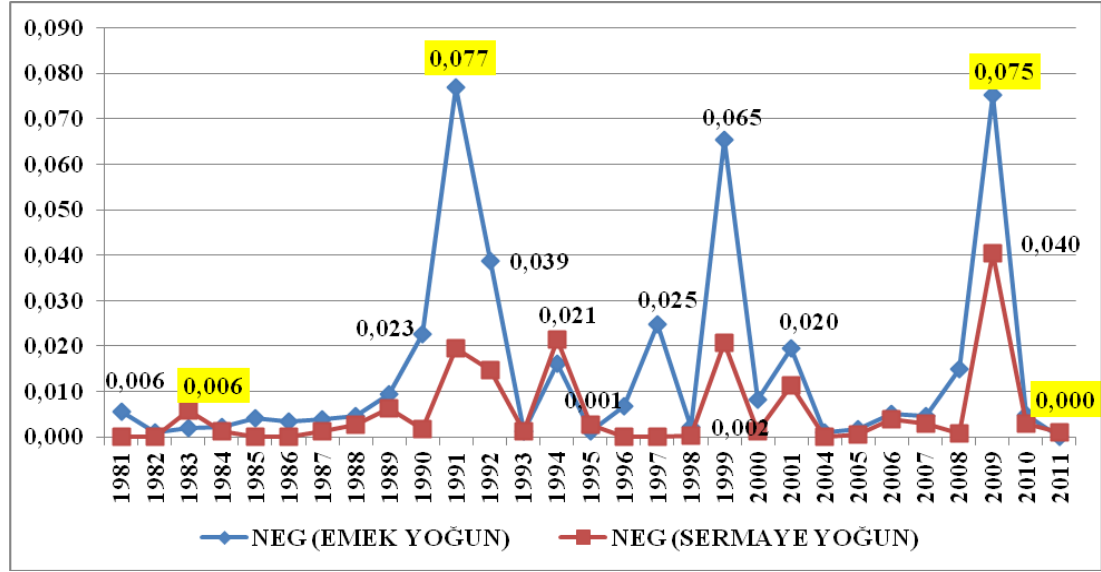
Şekil 2.27: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde İş Yaratımı (POS) Oranları (1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İş yıkımı oranları incelendiğinde, 1983, 1995 ve 2011 yılları hariç, iş yaratımı oranlarındaki gibi iş yıkımı oranları da emek yoğun sektörlerde sermaye yoğun sektörlerden daha yüksektir (Şekil 2.28). Emek yoğun sektörlerde birim sermaye başına düşen emek miktarı sermaye yoğun sektörlere kıyasla yüksek olduğundan, karşılaştırmalı üstünlük değişmelerinin üretim ve yatırımlar üzerindeki etkisi, iş yaratımı ve iş yıkımı üzerinde daha şiddetli etkide bulunmaktadır. Emek yoğun bir ülke olarak Türkiye'de karşılaştırmalı üstünlüklerin emek yoğun olması, üstünlüklerdeki bir oynaklık durumunda emek yoğun sektörlerin daha fazla etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Üstünlük kazanıldığında iş yaratımları, üstünlük kaybedildiğinde iş yıkımları daha fazla olmaktadır (Bkz. Şekil 2.27 ve Şekil 2.28).

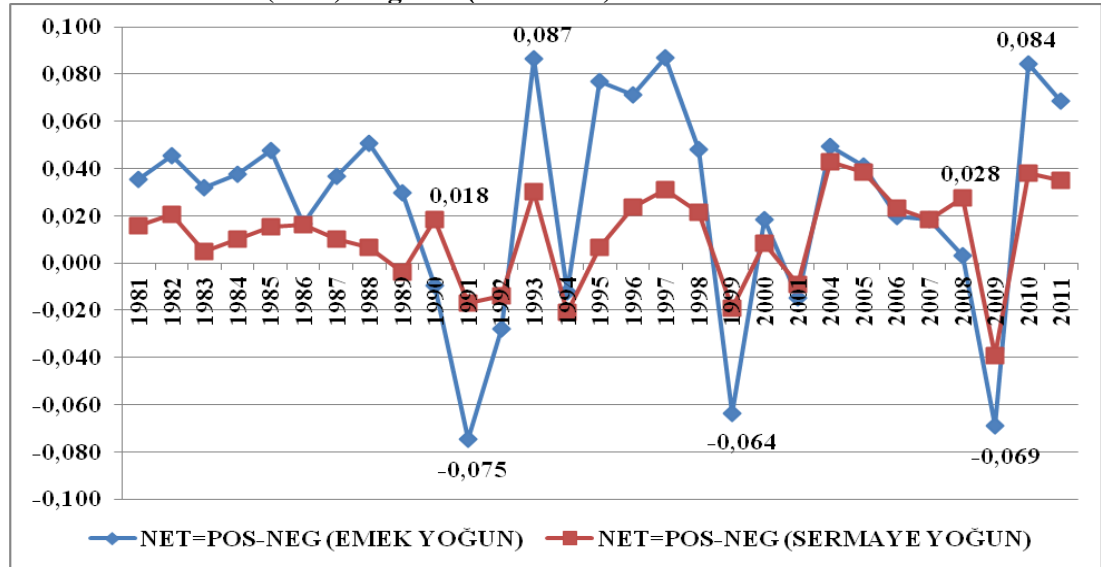
Şekil 2.28: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde İş Yıkımı (NEG) Oranları (1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Genel olarak, emek yoğun sektörlerde bazı yıllar hariç istihdam kazançlarının sermaye yoğun sektörlerden daha fazla olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 2.29). Üretim başına düşen emek miktarının daha fazla olduğu emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklerin elde edilmesi istihdam kazançlarını beraberinde getirecektir. Üstünlükteki artışlar, sektörde üretim artışı ve beraberinde yeni iş imkanları yaratarak sektördeki istihdamı arttırmaktadır.

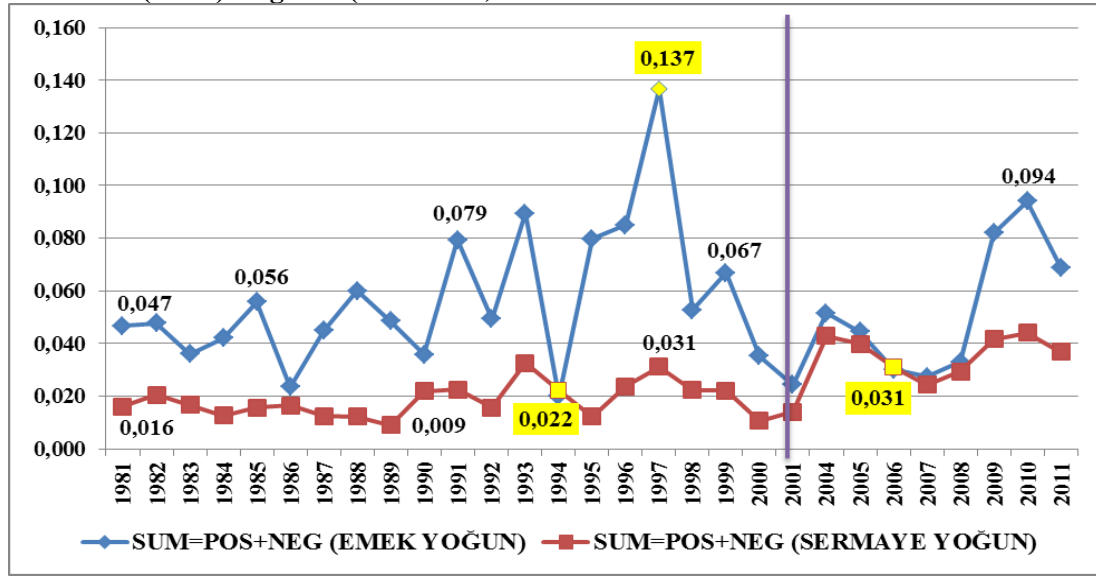
Şekil 2.29: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Net İstihdam Büyüme Oranının (NET) Dağılımı (1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Aynı şekilde Şekil 2.30'dan gözlemlendiği üzere, 1994 ve 2006 yılları dışında, diğer tüm yıllarda iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının yüksek olmasına istinaden, işgücü devir hızı oranı da beklenildiği gibi emek yoğun sektörlerde sermaye yoğun sektörlerden daha fazladır. Bir sektörde karşılaştırmalı üstünlüğün elde edilmesi durumunda, o sektörde iş yaratımının daha yüksek olması beklenir. Örneğin emek yoğun sektörlerde 1997 yılında karşılaştırmalı üstünlükler (MI değeri) artmaktadır (Bkz. Şekil 2.12). İşgücü devir hızı (SUM) oranının ise, aynı yılda oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. İşgücü devir hızı büyüklüğünün yüksek olması, iş yıkımının yüksekliğinden kaynaklanabileceği gibi iş yaratımının yüksek olmasından da kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle işgücü devir hızının büyüklüğünün iş yaratımından mı yoksa iş yıkımından mı kaynaklandığının belirlenmesi gerekmektedir. İş yaratımının iş yıkımından farkını ifade eden net istihdam büyüme oranına (NET) bakıldığında, pozitif ve oldukça yüksek olduğu görülmektedir, yani işgücü devir hızı büyüklüğü daha çok iş yaratımının fazla olmasından kaynaklanmaktadır (Bkz. Şekil 2.29). Sermaye yoğun sektörler incelendiğinde, örneğin 2009 yılında karşılaştırmalı üstünlük söz konusu değildir ve üstünlük düzeyi de (-0,027'den -0,114'e) azalmaktadır (Bkz. Şekil 2.12). Bu yılda, işgücü devir hızı oranı ise artmaktadır (Bkz. Şekil 2.30). NET oranları incelendiğinde, sermaye yoğun sektörlerde oran negatif bölgeye inmektedir; yani iş yıkımı gerçekleşmiş ve iş yaratımı bulunmamaktadır (Bkz. Şekil 2.28), dolayısıyla SUM oranının yüksekliği önemli biçimde iş yıkımından kaynaklanmaktadır.

Şekil 2.30: Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörlerde İşgücü Devir Hızı Oranının (SUM) Dağılımı (1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

1981-2001 döneminde emek yoğun sektörlerde işgücü devir hızı çok daha yüksek seyretmektedir. Karşılaştırmalı üstünlük değişmelerinin emek yoğun sektörlerdeki istihdamı sermaye yoğun sektörlerdeki istihdama kıyasla daha oynak hale getirdiği görülmektedir. 2001 yılından sonra karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri (MI değerleri) sermaye yoğun sektörlerde artmakta iken, işgücü devir hızı 2001 sonrasında sermaye yoğun sektörlerde de artmakta ve emek yoğun sektörler ile benzeşmektedir. Şekil 2.30'da 2001'den 2009 yılına kadar emek ve sermaye yoğun sektörlerin işgücü devir hızı oranları arasındaki farkın kapanarak birbiri ile benzeştiği dikkati çekmektedir. Bu dönemde 2001-2009 yılları arasında küresel ve ulusal ekonomik gelişmeler emek ve sermaye yoğun sektörlerde paralel gelişmelere yol açmakta; iş yaratımı, iş yıkımı ve dolayısıyla işgücü devir hızı benzer şekilde hareket etmektedir. Ancak, Küresel ekonomik krizle birlikte 2009 yılından itibaren emek yoğun sektörlerde iş yıkımı oranları yine sermaye yoğun sektörler ile paralel hareket etse de, iş yaratımı oranları açısından emek yoğun sektörler pozitif olarak sermaye yoğun sektörlerden ayrılmış, dolayısıyla işgücü devir hızı da emek-yoğun sektörlerde sermaye-yoğun sektörlere nazaran yükselmiştir. Küresel krizin Türkiye'de emek yoğun sektörlerde üretim ve istihdamı arttırdığı, Türkiye'nin yeniden emek yoğun sektörler yöneldiği anlaşılmaktadır.

Özetle, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde üretimin yapısının emek yoğun olması dolayısıyla uluslararası ticaret sonucu karşılaştırmalı üstünlüklerdeki

oynaklıklardan daha çok emek yoğun sektörler etkilenmektedir. Emek yoğun sektörlerdeki üstünlük değişimleri, bu sektörlerde daha büyük iş yaratımı ve iş yıkımları yaratarak, işgücü devir hızı oranlarını (SUM) daha fazla etkilemektedir. Ancak 2001 yılından itibaren Türkiye'nin üretimde sermaye yoğun sektörlerle yönelmeye başlaması, bu sektörlerdeki istihdamı da arttırmakta ve emek yoğun sektörlerle doğru yaklaştırmaktadır.

4.1.3. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Sonucu Oluşan Düşük ve Yüksek İşgücü Devir Hızına Sahip Sektörler

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki değişimler, sektördeki işgücü devir hızını etkileyerek işgücü devir hızının düşük ya da yüksek seyretmesine etkiye bulunmaktadır. Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar sonucu hangi sektörlerde işgücü devir hızının düşük ya da yüksek seyrettiği tarafımızca belirlenmiştir. Bunun için, 1981-2001 ve 2004-2011 dönemleri arasında Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde tarafımızca hesaplanan işgücü devir hızı oranları kullanılmış ve her sektörün ait olduğu dönemdeki işgücü devir hızı oranının genel ortalaması alınmıştır. Böylece her dönem için işgücü devir hızı oranlarının genel ortalaması en yüksek ve en düşük olan sektörler belirlenmiş ve sektörler bu değer açısından büyüklüklerine göre sıralanmıştır. Sektörlerin yüksek ve düşük devir hızlı sektörler şeklinde sınırlarını belirleyebilmek için, 1981-2001 döneminde mevcut olan 28 ve 2004-2011 dönemde 23 alt sektör için hesaplanan bu ortalama işgücü devir hızı oranları toplamı, sektör sayısına bölünerek bir eşik değer elde edilmiştir. Bu eşik değer üzerinde kalanlar, yüksek devir hızlı sektörler ve altında kalanlar düşük devir hızlı sektörler olarak gruplandırılmıştır. Devir hızının yüksek olduğu sektörlerde, iş yaratımı ve iş yıkımının yüksek olduğu, sektör içi veya sektörler arası işgücü hareketlerinin yoğun olduğu ve dolayısıyla işgücünün sektöre olan bağlılığının düşük olduğu anlaşılmaktadır. İşgücü devir hızının yüksekliği, özellikle vasıfsız işgücünün istihdamının istikrarsızlaşması ve geçici işsizliğin artması olarak yorumlanabilmektedir. Devir hızının düşük olduğu sektörlerde ise, iş yaratımı ya da iş yıkımı oranının nispeten düşük olduğu ve işgücünün sektöre olan ilgi ve bağlılığının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2.7’de, 1981-2001 ve 2004-2011 dönemlerinde yer alan yüksek devir hızlı sektörler kendi dönemi içerisinde en yüksek işgücü devir hızı oranına sahip olan sektörlerle göre sırasıyla gösterilmektedir. Tablo 2.7’den görüldüğü gibi, iki dönemde de genel olarak benzer sektörler yer almaktadır. 2001 öncesi dönemde işgücü devir hızı en yüksek olan sektör “(321) Dokuma sanayi” iken, 2001 sonrası “(14) Giyim eşyalarının imalatı” en yüksek orandadır. Gıda, tekstil, giyim eşyası, taş ve toprağa dayalı diğer sanayi gibi emek yoğun sektörlerde işgücü devir hızının yüksek olduğu dikkati çekmektedir. İlk dönemde daha çok emek yoğun sektörde devir hızı yüksekken, (382) Makine sanayi ve (383) Elektrik makineleri ve aygıtları sanayi gibi sermaye yoğun sektörlerde de devir hızının yüksek olduğu görülmektedir. İkinci dönemde (2000’li yıllardan sonra) de emek yoğun sektörlerin yanında, (25) Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç) ve (28) Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı gibi bazı sermaye yoğun sektörlerde işgücü devir hızı yüksek seyretmektedir.

Tablo 2.7: İşgücü Devir Hızının Yüksek Olduğu Sektörler (1981-2001 ve 2004-2011)*

1981-2001 (ISIC REV. 2)	2004-2011 (NACE REV. 2)
Yüksek Devir Hızlı Sektörler	Yüksek Devir Hızlı Sektörler
321- Dokuma sanayi	14- Giyim eşyalarının imalatı
322- Ayakkabı dışında giyim eşyası sanayi	25- Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)
311- Gıda maddeleri sanayi	13- Tekstil ürünlerinin imalatı
384- Taşıt araçları sanayi	23- Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
381- Metal eşya sanayi	28- Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı
382- Makine sanayi (elektrik makineleri hariç)	10- Gıda ürünlerinin imalatı
383- Elektrik makineleri ve aygıtları sanayi	29- Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
369- Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi	31- Mobilya imalatı
371- Demir, çelik metal ana sanayi	22- Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
356- Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayi	
361- Çanak, çömlek, çini porselen vb. sanayi	

*TÜİK’ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin daha önceki bölümde emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler açısından zaman içerisindeki seyri incelendiğinde (Bkz. Şekil 2.12), günümüzde üstünlüklerde sermaye yoğun sektörlerle doğru bir dönüşümün yaşanmaya başladığı açıkça görülmektedir. Sermaye yoğun sektörlerde uzmanlaşmanın derecesinin artması, 2001 sonrası sermaye yoğun sektörlerdeki ani

üstünlük değişimlerinin de işgücü devir hızı oranları üzerindeki yansımalarının daha yüksek olması şüphesizdir.

Tablo 2.7’de yer alan yüksek devir hızlı sektörlerin dışında kalan - eşik değerin altında kalan - diğer imalat sanayi alt sektörleri de “işgücü devir hızı düşük sektörler” arasında yer almaktadır. Tablo 2.8’de düşük devir hızlı sektörler kendi içinde devir hızı oranı en düşükten yükseğe doğru sıralı bir şekilde verilmektedir. Buna göre, 1981-2001 döneminde (354) Çeşitli petrol ve kömür türevleri sanayi ve (313) İçki sanayi devir hızı en düşük olan sektörlerdir. 2004-2011 döneminde ise sırasıyla (19) Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, (11) İçeceklerin imalatı ve (21) Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı en düşük devir hızlı sektörler arasında yer almaktadır.

Tablo 2.8: İşgücü Devir Hızının Düşük Olduğu Sektörler (1981-2001 ve 2004-2011)*

1981-2001 (ISIC REV.2)	2004-2011 (NACE REV.2)
Düşük Devir Hızlı Sektörler	Düşük Devir Hızlı Sektörler
354-Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri sanayi	19-Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
313-İçki sanayi	11- İçeceklerin imalatı
390-Diğer imalat sanayii	21-Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı
385-Mesleki ve ilmi aletler ile başka yerde sınıflandırılmamış ölçme ve kontrol aletleri ile fotoğrafçılık malzemesi ve optik aletler yapım sanayi	26-Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
324-Ayakkabı sanayi (kalıp mamulü lastik ve lastik ayakkabılar hariç)	12-Tütün ürünleri imalatı
323-Deri, deri benzeri maddeler ve kürk eşya sanayi (ayakkabı ve giyim eşyası hariç)	17-Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı
331-Ağaç ve mantar ürünleri sanayi (mobilya hariç)	16-Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı
341-Kağıt ve kağıt ürünleri sanayi	30-Diğer ulaşım araçlarının imalatı
372-Demir çelik dışında metal ana sanayi	15-Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
362-Cam ve cam ürünleri sanayi	32-Diğer imalatlar
351-Ana kimya sanayi	20-Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
332-Ağaç mobilya döşeme sanayi	18-Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
314-Tütün sanayi	24-Ana metal sanayii
355-Lastik ürünleri sanayi	27-Elektrikli teçhizat imalatı
342-Basım, yayın ve bunlara bağlı sanayi	
312-Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri sanayi	
352-Diğer kimyasal ürünler sanayi	

*TÜİK’ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Emek yoğun sektörlerden (324) Ayakkabı sanayi, (323) Deri, deri benzeri maddeler ve kürk eşya sanayi, (331) Ağaç ve mantar ürünleri, (341) Kağıt ve kağıt

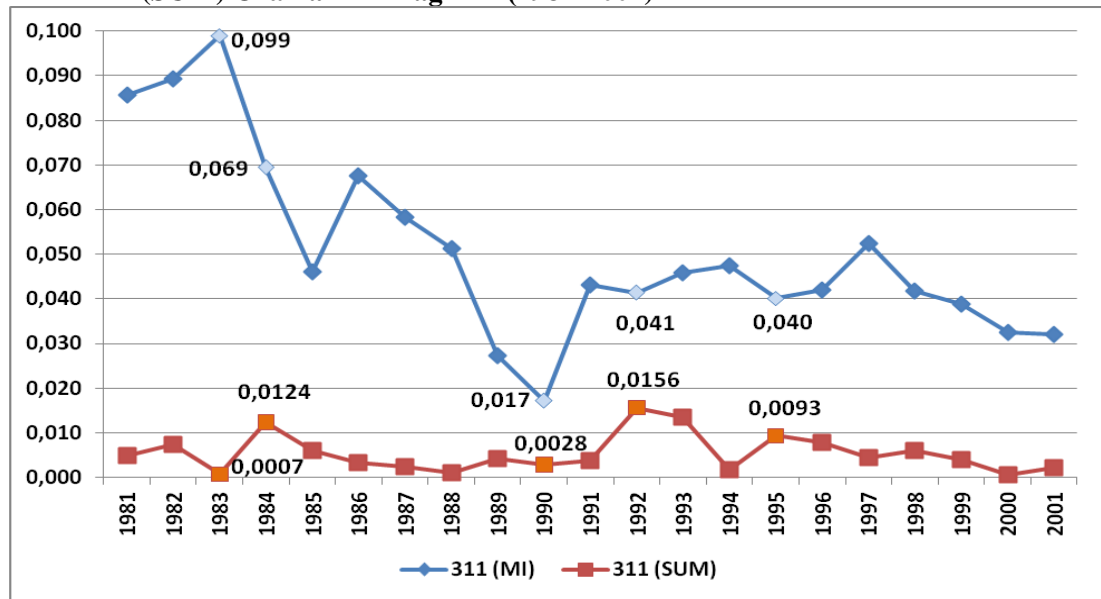
ürünleri sanayi devir hızının düşük olduğu sektörler arasındadır. Emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğün olması dolayısıyla bu sektörlerde ihracat miktarının yüksek olması, üretimin de daha büyük oranlarda yapılmasını ve iş yıkımından ziyade iş yaratımının daha fazla olmasını sağlamaktadır. İşgücü devir hızı oranının düşük kalmasının, sadece iş yaratımı oranının yüksek olmasından ve iş yıkımı oranının düşük oranlarda olmasından kaynaklanması muhtemeldir. İş yaratım oranı tek başına işgücü devir hızı oranının (SUM) yüksek seyretmesinde yetersiz kalabilmektedir.

Türkiye imalat sanayinde, karşılaştırmalı üstünlüklerde oynak yani kaleydoskopik yapının gözlemlendiği her alt sektörde olmasa da birçok sektörde işgücü devir hızı oranlarının da genel olarak yüksek ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Örneğin, 1981-2001 döneminde (311) Gıda maddeleri sanayinde, Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Karşılaştırmalı üstünlüğün ölçüm yöntemlerinden Michaely indeksi (MI) değerinin pozitif değerleri karşılaştırmalı üstünlüğün söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Gıda maddeleri sanayinde, Michaely indeksi (MI) değeri sıfırın üzerinde seyretmektedir (Şekil 2.31). Ancak zaman içerisindeki seyri incelendiğinde, sektörde 1990 yılında karşılaştırmalı üstünlük neredeyse kaybedilirken (0,017) ertesini yıl aniden üstünlük düzeyi artmakta yani kazanılmaktadır (1991 yılı). Genel olarak, sektörde karşılaştırmalı üstünlük tamamen kaybedilmese de, üstünlük düzeylerinde artış ve azalışlar meydana gelmektedir. Bu artış ve azalışlar da, üstünlük düzeyinde ve üretici kazancında değişimlere yol açtığından karşılaştırmalı üstünlüklerin yapısındaki oynak yani kaleydoskopik yapıyı göstermektedir. Sonuçta (311) Gıda maddeleri sanayinde üstünlüklerin zaman içerisinde dalgalı bir dağılım izlediği gözlemlenmektedir. Tablo 2.7'de sıralanan yüksek devir hızlı sektörler arasında yer alan Gıda maddeleri sanayinde işgücü devir hızı oranları da paralelinde yüksek ve aynı zamanda dalgalı bir seyir izlemektedir.

Bir sektörde karşılaştırmalı üstünlükler artarsa ya da elde edilirse, bu sektörde iş yıkımının olmadığını ve sadece iş yaratımlarının olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, işgücü devir hızının düşük kalması demektir. Karşılaştırmalı üstünlüğün azalması durumunda ise, sektörde üstünlük tamamen kaybedilmiyorsa, iş yaratımı yanında iş yıkımları da gerçekleşeceğinden işgücü devir hızının yüksek olması

beklenmektedir. (311) Gıda maddeleri sanayinde, 1984 yılında sektörde karşılaştırmalı üstünlükler söz konusu olmasına rağmen karşılaştırmalı üstünlük düzeyi (0,099'dan 0,069'a) azalmıştır ve işgücü devir hızı oranı (0,0007'den 0,1237'ye) yükselmiştir. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki artış, işgücü devir hızı oranını arttırmıştır. 1992, 1995 ve birçok yılda aynı ilişki gözlemlenebilmektedir. 1990 yılında Gıda maddeleri sanayinin karşılaştırmalı üstünlüğü en düşük düzeyde (sıfıra yakın) gerçekleşmiştir. Sektörde daha çok iş yıkımları yaşanırken, iş yaratımı çok düşük kalmıştır; dolayısıyla 1990 yılında işgücü devir hızı (SUM) düşmüştür.

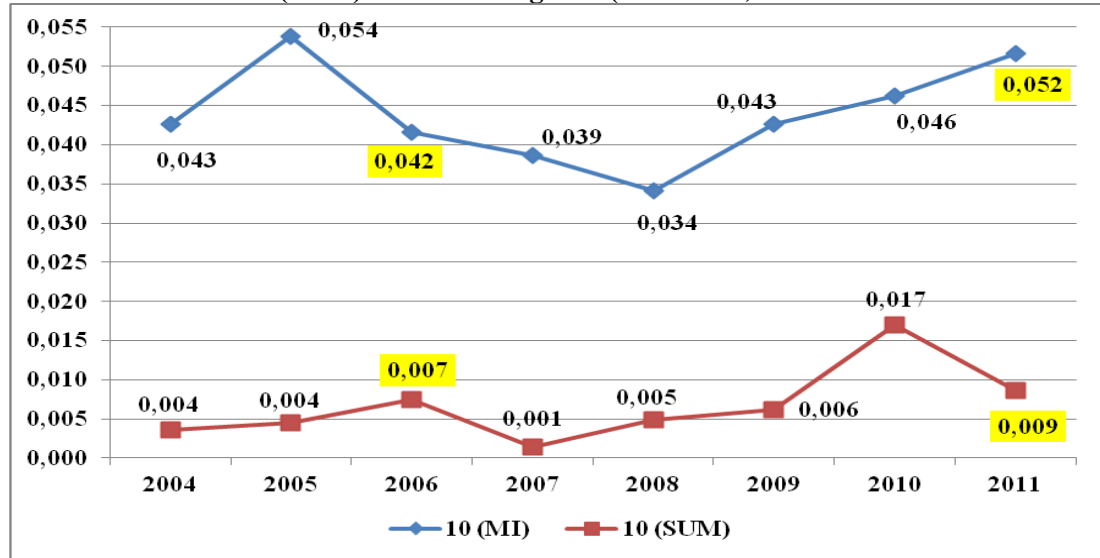
Şekil 2.31: 311-Gıda Maddeleri Sanayinin Michaely İndeksi (MI) ve İşgücü Devir Hızı (SUM) Oranlarının Dağılımı (1981-2001)

*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret ve istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

2002 sonrası dönemde (311) Gıda maddeleri sanayi ile eşleştirilebilecek (10) Gıda ürünlerinin imalatı sektörü 2001 döneminden sonraki dönemde de aynı şekilde karşılaştırmalı üstünlüğünü korumaktadır ve devir hızının en yüksek olduğu sektörler arasında yer almaktadır. Türkiye, Gıda ürünleri imalatında 2006 yılında karşılaştırmalı üstünlüklere sahiptir, ancak üstünlük düzeyi (MI) azalmaktadır. İşgücü devir hızı oranı ise artmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüğün hala var olması 2006 yılında belirli bir iş yaratımının olduğunu; üstünlük düzeyinin belirli oranda azalması ile birlikte iş yıkımlarının da ortaya çıkması sonucu, SUM oranı artmıştır. 2011 yılında ise, karşılaştırmalı üstünlük düzeyi artmaktadır ve işgücü devir hızı oranı (SUM) azalmaktadır. İş yıkımlarının yaşanmaması ve sadece iş yaratımının gerçekleşmesi sonucu SUM oranı düşmektedir (Şekil 2.32).

Şekil 2.32: 10-Gıda Ürünlerinin İmalatı Sektörünün Michaely İndeksi (MI) ve İşgücü Devir Hızı (SUM) Oranının Dağılımı (2004-2011)

*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret ve istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Aynı şekilde ilk dönemde (321) Dokuma sanayi ile ikinci dönemde (13) Tekstil ürünlerinin imalatı sanayi ve (369) Taş ve toprağa dayalı diğer sanayide Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup üstünlükleri dalgalı bir seyir izlemekte ve bu sektörlerin tümü devir hızı yüksek sektörler arasında yer almaktadır (Bkz. Tablo 2.7). Ek 11 ve Ek 12'de yer alan Michaely indeksi (MI) nin her bir alt sektör için grafiksel gösterimi detaylı incelendiğinde, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki değişimlerin oynak bir seyir izlediği (322) Ayakkabı dışında giyim eşyası sanayi, (356) Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayi, (361) Çanak, çömlek, çini porselen vb. sanayi, (371) Demir, çelik metal ana sanayi, (381) Metal eşya sanayi, (383) Elektrik makineleri ve aygıtları sanayi, (10) Gıda ürünlerinin imalatı, (23) Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı ve (29) Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı sanayi gibi birçok sanayide işgücü devir hızı oranları yüksektir. Türkiye'nin içinde bulunduğu dönemde uyguladığı ekonomik politikalar ve uluslararası standartlar gibi faktörlerin ya da teknolojik değişimin etkisi düşünülürse, her sektörde aynı etkinin ortaya çıkmasını beklemek anlamsızdır. Nitekim karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri oynak bir dağılım sergileyen bazı sektörler, işgücü devir hızı düşük sektörler arasında yer almaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezinin varsayımları, genel olarak etkilerin gözlemlenme olasılığı yüksek olan sektörler üzerinden örnekler verilerek yapılmaktadır. Nitekim ilk dönemde 28, ikinci dönemde 23 alt sektör mevcuttur ve

her sektör üzerinde aynı etkinin gözlemlenme olasılığı oldukça düşüktür. Ancak genel eğilim, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezini destekler görünmektedir.

Burada işgücü devir hızının yüksek ve düşük olduğu sektörler ve dönemlerin belirlenmesinin, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı oranlarını ne yönde etkilediğini ortaya koymaya yardımcı olması dışında, karşılaştırmalı üstünlüklerin bu işgücü devir hızı oranları vasıtasıyla emek gelirlerini zaman içerisinde ne yönde etkilediğinin ortaya konulabilmesi dolayısıyla da önem arz etmektedir.

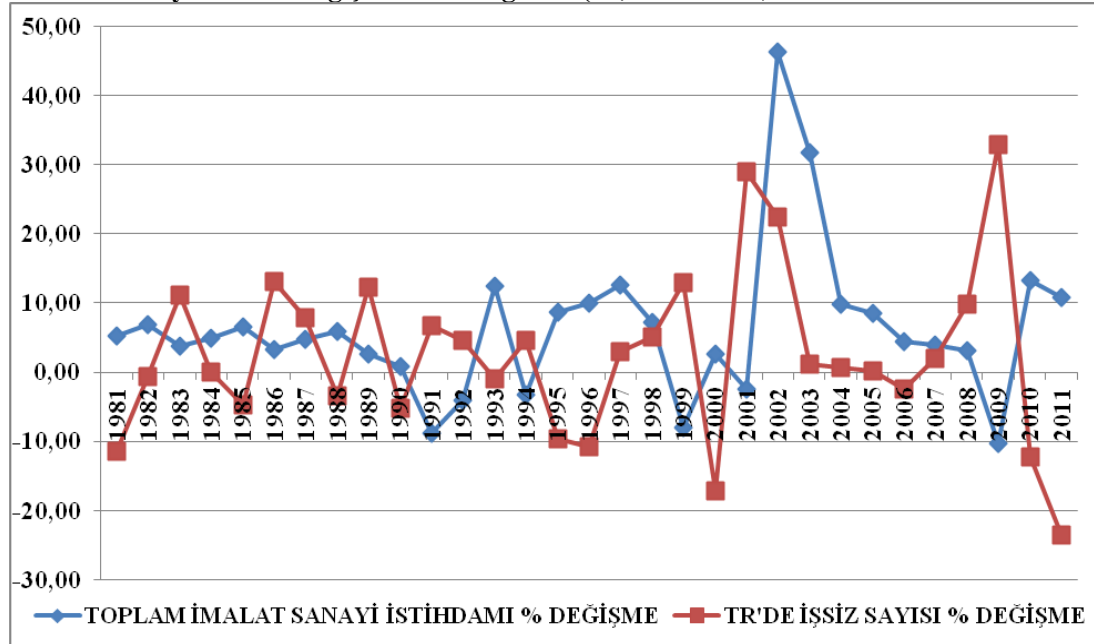
4.2. Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızlarına Bağlı Olarak Gelişen İstihdam ve İşsizlik Biçimleri

İşgücünün istihdamında yaratılan hareketliliğin boyutunu gösteren işgücü devir hızının büyüklüğü, bir sektör içerisinde işler arasındaki ve sektörler arasındaki hareketliliği ve bu hareketlilik esnasında işgücünün işsiz kalma sürecini de kapsamaktadır. Dolayısıyla Türkiye imalat sanayi sektörlerinde “çalışanların yıllık ortalama sayılarındaki yüzde değişmelerin” Türkiye’de aynı yılda “işsiz sayısındaki yüzde değişmeden farkı” da işgücü devir hızının bir başka göstergesi olarak düşünülebilir. İmalat sanayi alt sektörlerinde çalışanların sayısındaki yüzde değişmeler, TÜİK’ten elde edilen istihdam sayısı verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmış ve işsiz sayısındaki yüzde değişmeden farkı bulunmuştur. Çalışmada hesaplanan bu istihdam sayısındaki değişimin işsiz sayısındaki değişmeden farkı tarafımızca “istihdam değişim hızı” olarak adlandırılmıştır. Sonuçta hesaplanacak olan “istihdam değişim hızı oranı” ortalamadan sapma ne kadar yüksekse, o dönemde sektördeki işgücü devir hızının yüksek olduğunu ve sapma ne kadar azsa, işgücü devir hızı oranının düşük olduğunu ifade edecektir. Bu hesaplama bir anlamda tarafımızca hesaplanan yer değiştirme oranı yani devir hızı oranının bir sağlaması da olmaktadır.

Şekil 2.33’te öncelikle toplam imalat sanayi istihdamındaki yüzde değişim ile Türkiye’deki işsiz sayısındaki yüzde değişimin dağılımı birlikte gösterilmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye’de üretimin önemli bir kısmının gerçekleştirildiği imalat sanayinde, istihdamdaki azalmalara karşılık işsizlik oranında hemen hemen paralel

artışların seyretmesi beklenmektedir. Örneğin 1983, 1986, 1989 ve özellikle 1998 ve 2008 kriz yıllarında imalat sanayi istihdamı azalırken, Türkiye’de işsizlik oranının arttığı görülmektedir. 1985, 1988, 1991-1996, 2006, 2009 ve 2010 yıllarında ise, belirgin bir şekilde imalat sanayi istihdamı artarken, Türkiye’de işsizlik oranı azalmaktadır. Bu yıllarda, karşılaştırmalı üstünlüklerin istihdam yaratıcı etkisi, Türkiye’de işsizlik üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır.

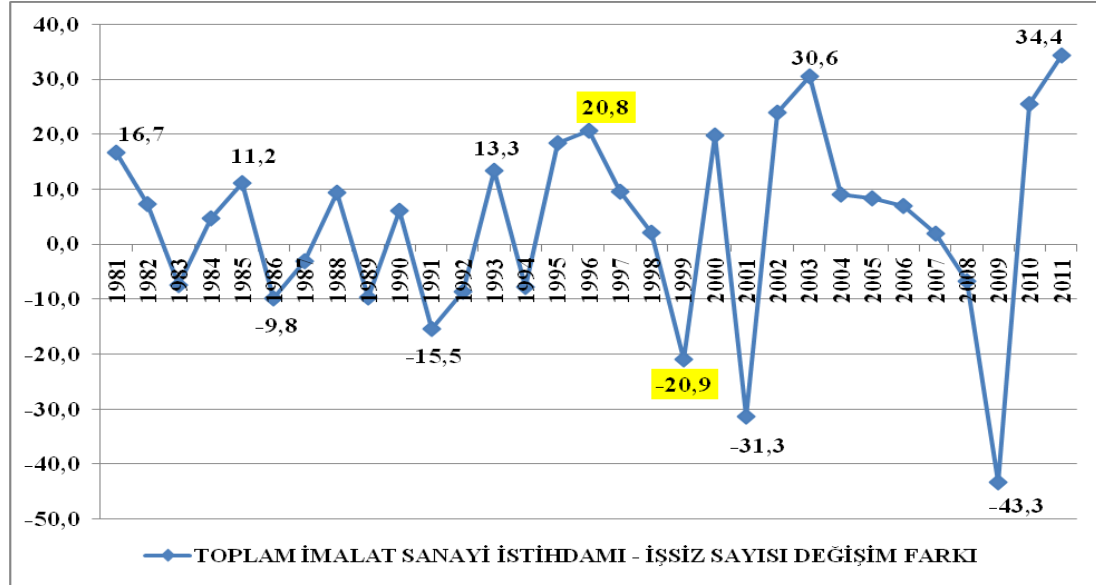
Şekil 2.33: Türkiye Toplam İmalat Sanayi İstihdamındaki ve Türkiye’deki İşsiz Sayısındaki Değişmelerin Dağılımı (% , 1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam ve Kalkınma Bakanlığı'ndan elde edilen işsizlik verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Toplam imalat sanayi istihdamındaki % değişimin işsiz sayısındaki % değişimden farkı incelendiğinde ise, tarafımızca hesaplanan işgücü devir hızı (SUM) oranının dağılımı ile yakın sonuçlar elde edilmiştir. İşgücü devir hızı oranının zaman içerisindeki dalgalı seyri gibi, hesaplanan bu istihdam değişim hızı oranının dağılımının da oldukça dalgalı olduğu gözlemlenmektedir (Şekil 2.34). 1990'lı yıllara kadar işsizlik ve imalat sanayi istihdam değişim hızı trendinin istikrarlı bir seyir içinde olduğu görülmektedir. 1996 (GB'ye üyeliğin ardından) yılından itibaren ise, işsizlik oranları ve imalat sanayi istihdamı değişim hızının dalgalanma düzeyi artmıştır. Uygulanan yeni politikaların Türkiye’de işgücü istihdamı üzerinde daha etkili olmaya başladığı görülmektedir.

Şekil 2.34: Türkiye Toplam İmalat Sanayi Sektörlerinde İstihdam Değişim Hızının Dağılımı (% ,1981-2011)

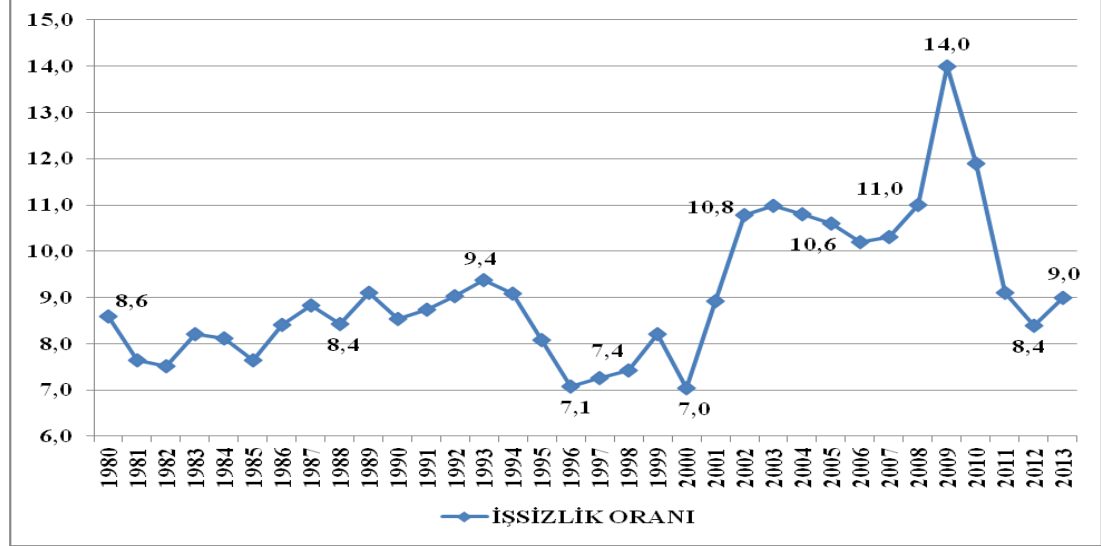
*TÜİK'ten elde edilen istihdam ve Kalkınma Bakanlığı'ndan elde edilen işsizlik verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

İşgücü, işgücü piyasasında istihdam ve işsizlik periyodları arasında devretmekte, bir anlamda işgücü devir hızı oranları her bir sektördeki istihdam sürelerinin ağırlığını belirlemektedir. İşgücü devir hızının yüksek olduğu durumda, o endüstride istihdam edilme ya da işte kalma süresinin kısa olduğu söylenebilir (Davidson ve Matusz, 2008: 8). Benzer şekilde, bir sektörde iş yıkım oranları (NEG) yüksekse ya da net istihdam değişim oranı (NET) negatifse, o sektörde nispeten yüksek işsizlik oranı söz konusudur. Bu da aynı zamanda o sektörde üstünlüğün kaybedildiğini ifade edecektir.

Sektörlerin net istihdam değişimi ile işsizlik oranı arasındaki beklenen ilişki her zaman geçerli olmayabilmektedir. Türkiye'de işsizlik oranı makro ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı 1993, 1996-1997 ve 2002-2003 yıllarında artarken, toplam imalat sanayinde bu yıllarda iş yıkımı oranı (NEG) oldukça düşük ve net istihdam değişim oranı (NET) pozitifdir yani imalat sanayinde yüksek iş yaratımı gerçekleşmiştir (Şekil 2.35). Bu durum, uluslararası ticarete ihracat endüstrilerinde elde edilen karşılaştırmalı üstünlüklerin imalat sanayinde yeni işler yaratarak sektörün istihdamını arttırdığını - ekonominin genelinde işsizlik oranı artsa da - dolayısıyla üstünlüklerdeki değişimin işgücü piyasası üzerindeki olumlu katkısını göstermektedir. Ülkede işsizlik oranı artarken, karşılaştırmalı üstünlüklerin

kazanılması imalat sanayine olumlu yansiyarak işsizliğin etkisini azaltmaktadır. Uluslararası ticaret sürecinde kaybedenlerin yoğunlukta olduğunu iddia eden Stiglitz'e karşılık ticarete kazananları savunan Bhagwati'nin görüşlerine uygun bir sonuçtur.

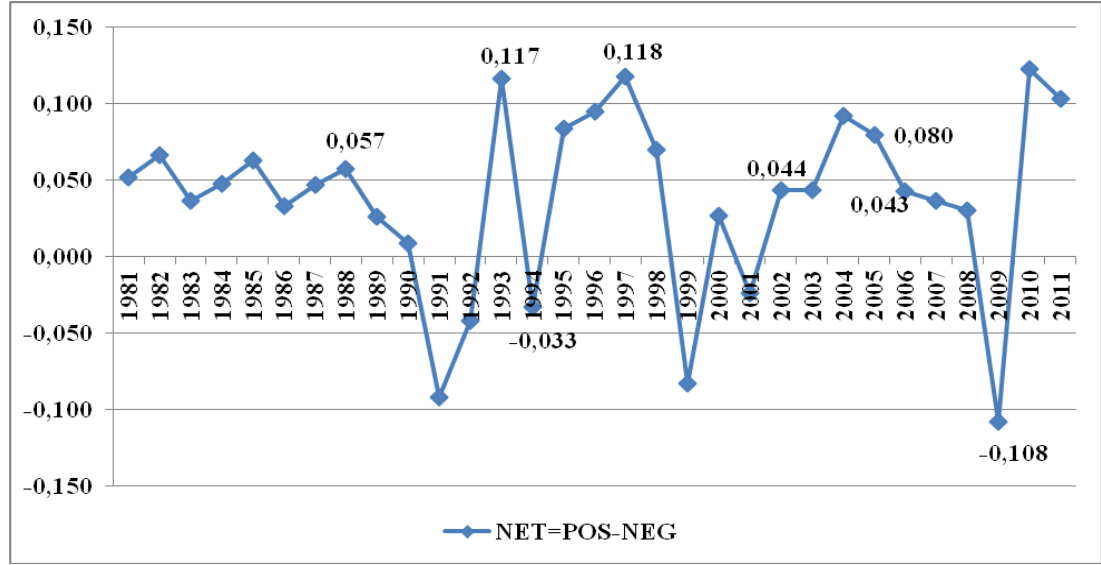
Şekil 2.35: Türkiye'de İşsizlik Oranının Seyri (% , 1980-2013)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler,” www.kalkinma.gov.tr.

1988 ve 2005-2006 yıllarında ise, işsizlik oranı azalırken, imalat sanayi sektörlerinde iş yıkımı oranı artmaktadır yani istihdam değişim oranı (NET) negatiftir. Bu durum, sektörde karşılaştırmalı üstünlük kaybı sonucu firma kapanışlarının yarattığı iş yıkımlarını ve yeni işler yaratılana kadar geçen sürede istihdamın geçici işsizliğinden kaynaklanabilir. Ayrıca istihdam değişim oranının işsizlik oranlarından farklılaşması, diğer faktörlerin dışında iş yıkım ve iş yaratım oranlarının büyük oranda karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Bkz. Şekil 2.35, Şekil 2.36 ve Şekil 2.37).

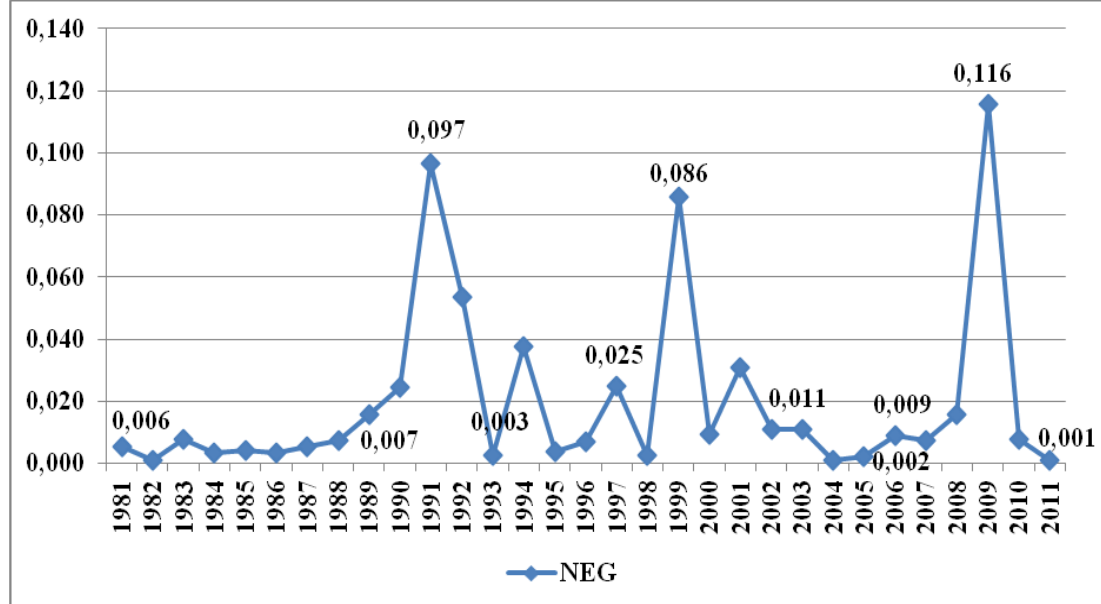
Şekil 2.36: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde Net İstihdam Değişim Oranı (NET, %, 1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

2007-2009 döneminde - beklenildiği gibi - Türkiye'de işsizlik oranı artarken imalat sanayinde iş yıkımı artmaktadır. Diğer açıdan, 2010 yılında ise, işsizlik oranı azalmakta ve imalat sanayinde iş yaratımı artmaktadır (Bkz. Şekil 2.37). Bu yıllarda imalat sanayindeki gelişmeler işsizlik oranındaki gelişmeleri yansıtmaktadır (Bkz. Şekil 2.33 ve Şekil 2.34).

Şekil 2.37: Türkiye Toplam İmalat Sanayinde İş Yıkım Oranı (NEG, 1981-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler açısından düşünüldüğünde, Bhagwati-Dehejia'ya göre, iş yıkımının emek yoğun sektörlerde sermaye yoğun

sektörlere kıyasla daha fazla oranda olması beklenilir. Çünkü karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların neden olduğu iş yaratım ve iş yıkımları durumunda vasıflı ve vasıfsız işgücü belirli bir süre işsizlik deneyimi yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu süreçte becerilerini sektörler arasında daha kolay transfer edebilen vasıflı işgücünün işsizlik süresi daha kısa olmaktadır. Vasıflı işgücünün sermaye yoğun sektörlerde istihdam edilmesi dolayısıyla toplam maliyetler içinde işgücü maliyetlerinin düşük olması ve vasıflı işgücü temin etmenin güçlükleri; kriz (karşılaştırmalı üstünlüklerin kaybedilmesi) durumunda işçi çıkarmanın en son çözüm olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu nedenle iş yıkımı söz konusu olduğunda, vasıflı işgücünün yoğun olduğu sektörlerde işsiz sayısı daha az artmaktadır. Becerilerini kolaylıkla transfer edemeyen vasıfsız işgücü ise, daha uzun süre işsizlik ile mücadele etmektedir. Dolayısıyla vasıfsız işgücünün yoğun olarak istihdam edildiği emek yoğun sektörlerde iş yıkım oranı (NEG) yani işsiz sayısı daha fazla olmaktadır. İmalat sanayinde iş yıkım oranı genel olarak emek yoğun sektörlerde daha yüksek seyretmektedir (Bkz. Şekil 2.28).

İşsizlikle mücadelede, aktif ve pasif istihdam politikaları uygulanmaktadır. Türkiye’de ilk kez 1988 yılında uygulanmaya başlayan ve yürütme yetkisinin İŞKUR’a verildiği “Aktif istihdam politikaları” kamu ve özel istihdam hizmetleri, mesleki eğitim programları, sübvansiyonlu istihdam programları, girişimciliği teşvik ve gençlere yönelik programlar şeklinde sıralanabilir. Bu programlar kapsamında mesleki eğitime ayrı bir önem verilerek, işsizlikle mücadelede eğitim yoluyla işsizlerin ve işsiz kalma riski altında bulunan çalışanların beceri düzeylerinin yükseltilmesi ve böylece istihdamın arttırılması hedeflenmiştir. Eğitim sadece bireylerin becerilerini arttırmakla kalmamakta, aynı zamanda bireylerin piyasalar arasında daha hareketli hale gelmelerini sağlayarak yapısal işsizliğin azaltılmasına da katkı sağlamaktadır (Ay, 2012: 331; Şahin ve Sevimli, 2013: 4).

Türkiye’de 2013-2015 Orta Vadeli Plan çerçevesinde ise, aktif işgücü programlarının yaygınlaştırılması, ekonomik büyümenin istihdama yansması için nitelikli işgücünün arttırılması, işgücü piyasasının esnekliğini ve işgücüne katılımı arttıracak politikalara ağırlık verilmesi, yeni istihdam olanakları için ihracatın arttırılması ve ithalata bağımlılığı azaltacak yatırımların desteklenmesi gibi önlemler alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 8). 4904 Sayılı Kanun ile istihdamın

korunmasına, geliştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmek üzere Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), aktif istihdam programlarının önemli bir uygulayıcısı olma rolünü üstlenmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2013: 1).

Pasif istihdam politikaları ise, gelir desteği yapılarak işsizliğin sonuçlarını onarmaya yönelik önlem ve uygulamaları kapsamaktadır. Kendi isteği dışında işsiz kalan bireyin neden olacağı ekonomik ve sosyal maliyetlerin azaltılmasında sosyal güvenlik sistemi devreye girmektedir. Bu bağlamda sosyal güvenlik sistemi içerisinde değerlendirilebilecek pasif istihdam politikaları, istihdamı arttırmaktan ziyade işsizliğin neden olduğu sosyal ve ekonomik etkileri azaltmaya yönelik politikalar olarak tanımlanmaktadır (Taş ve Bozkaya, 2012: 166-167). Diğer yandan Türkiye’de istihdamın önemli bir sorunu enformel istihdamın genişliğidir. Özellikle tarım sektöründe üretimin ücretsiz aile işçisi tarafından sürdürülmesi ve çalışma ilişkilerinin hiçbir iş ve sosyal güvenlik yasasına tabi olmaması enformel istihdamın profilini belirleyen önemli unsurlardır (Karagöl ve Akgeyik, 2010: 11). Nitekim Türkiye’de kayıt-dışı istihdam önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Özpinar vd., 2011: 140).

Zakhilwal (2001), işgücü piyasaları nispeten esnek olmayan ülkelerde vasıfsız işgücünün işsizliklerinin daha fazla arttığını iddia etmektedir. DMM modeli ise, bu işgücü değişiminde firmaların davranışının vasıflı işgücünün ücretlerini arttırarak, bu işgücünü işte kalmaya ikna etmek yönünde olduğunu savunmaktadır. Bhagwati-Dehejia (1994) da, işsizlik sürecinin işgücünde beceri kayıplarına yol açacağını ve bu durumun ücret eşitsizliklerine yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bu iddiaların Türkiye imalat sanayi sektörleri için geçerliliğinin incelenebilmesi için, işgücü devir hızındaki dalgalanmaların işgücü ücretleri ile karşılaştırılarak ücretler üzerindeki etkilerini araştırmak gerekmektedir.

4.3. Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı Vasıtasıyla Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Vasıflı ve Vasıfsız İşgücü Ücretleri Üzerine Etkisi

Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlüklerin, işgücü devir hızını arttırarak işgücü ücretleri üzerinde yarattığı etkiyi “Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz (A Rolling Stone Gathers No Moss)” etkisi olarak adlandıran Bhagwati ve Dehejia (1994), sürekli hareket halinde olan bir faktörün sabit bir yeri ve birikiminin olamayacağını vurgulamaktadır. İşgücü hareketliliğinin işgücünün işle ilgili beceri ve bilgi birikimini engellemesi dolayısıyla özellikle vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde bir baskı yaratabileceği ve vasıflı işgücüne nispeten vasıfsız işgücünün ücretlerinin düşeceğini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile, bir ülkenin herhangi bir sektörde karşılaştırmalı üstünlüğü elde etmesi, o sektörde iş yaratımı ve iş yıkımlarına neden olarak işgücü hareketliliğine yol açmakta ve işgücü devir hızını arttırmaktadır. Bu durum, emek yoğun faktör donatımına sahip Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde vasıfsız işgücü talebini ve vasıfsız işgücü ücretlerini arttırmaktadır. Diğer yandan bir iş yıkımı durumunda işler arasında becerilerini daha kolay transfer edebilen vasıflı işgücü daha kısa süre işsiz kalmakta ve iş bulabilmektedir. Bu da bir anlamda vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde nispeten farklılıklara yol açmakta ve gelir dağılımında eşitsizliklere neden olmaktadır.

Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde, Bhagwati-Dehejia'nın Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezine uygun etkilerin geçerli olup olmadığının gözlemlenebilmesi için, karşılaştırmalı üstünlük değişimleri ile ücretler arasındaki ilişki ve bu ilişkide işgücü devir hızının rolünün saptanabilmesi için karşılaştırmalı üstünlük-işgücü devir hızı ilişkisi, işgücü devir hızı-ücret ilişkisi ve karşılaştırmalı üstünlük-ücret ilişkisinin incelenmesi gerekmektedir. Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısının işgücü devir hızı vasıtasıyla işgücü ücretleri üzerindeki etkisinin araştırılabilmesi için, alt sektörlerle ilişkin “ücretli çalışanlara yapılan ödemeler” istatistikleri tarafımızca faktör yoğunluklarına göre emek ve sermaye yoğun sektörler şeklinde düzenlenmiştir. Öncelikle bu ücret verileri ücretli çalışan sayısına bölünerek “ortalama birim başına düşen aylık ücretler” elde edilmiş ve enflasyonist etkileri elimine ederek ücretleri fiyat etkilerinden arındırmak için, “ortalama birim başına düşen ücret verileri” Gayri

Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Deflatörüne bölünerek reelleştirilmiştir. Ayrıca, başka bir ücret göstergesi olarak, alt sektörler için “ücret primi” olarak adlandırdığımız seri oluşturulmuştur. Bunun için,

$$\text{Birim Başına Düşen Ortalama Reel Ücret} = (\text{Yıllık Reel Ücretler} / \text{Yıllık Ücretli Çalışan Sayısı}) \quad (11)$$

elde edilmiştir. Buradan hareketle “Ücret Primi” serisi hesaplanmıştır;

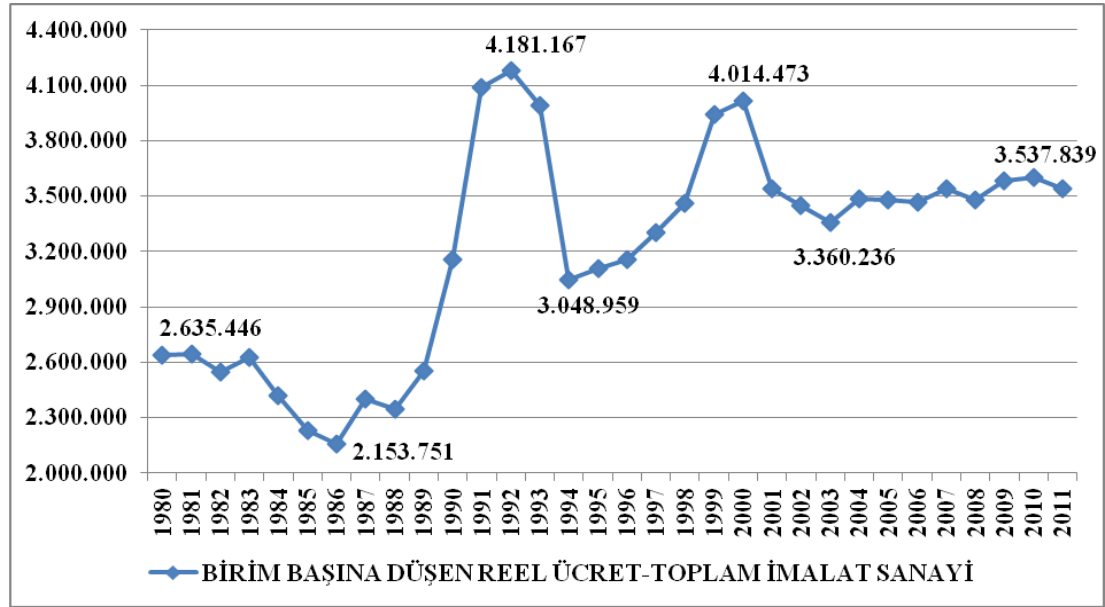
$$\text{Ücret Primi} = \frac{(\text{Birim Başına Düşen Ortalama Reel Ücret} - \text{Yıllık Reel Asgari Ücret})}{(\text{Yıllık Reel Asgari Ücret})} \quad (12)$$

Şekil 2.38’de imalat sanayi toplamı için birim başına düşen reel yıllık ücretlerin 1980-2011 dönemindeki dağılımı gösterilmektedir. Birim başına düşen ortalama ücretler GSYİH deflatörü kullanılarak reelleştirilmiştir. Buna göre incelendiğinde, 1980’den sonra üretim maliyetlerindeki düşüşlerin ücretleri düşürerek sağlanmaya çalışılması sonucu uygulanan düşük ücret politikası nedeniyle, toplam imalat sanayinde 1986 yılına kadar söz konusu dönemde ortalama reel ücretler düşmektedir. 1989’da iç talebi canlandırmak için ücret gelirlerini yükseltme politikası izlenmiş ve nitekim 1993 yılına kadar imalat sanayinde birim başına düşen reel ücretler artmakta ve yüksek oranlarda seyretmektedir. 1994 krizi ile birlikte ücretlerde yeniden keskin bir düşüş yaşanmış ve ücretlerdeki bu düşüş eğilimini önlemek için Temmuz 1997’den itibaren ücretlere her ay enflasyon oranı kadar zam yapılması kararlaştırılmıştır (Çımat vd., 2013: 76). Ücretler 2000 yılına kadar yeniden artmış olmasına rağmen, 1992 yılındaki en yüksek düzeyine ulaşamamıştır (Şekil 2.38).

2000 yılı sonrası dönemde Türkiye’de istihdam stratejisi, yatırımların arttırılması ve istikrarlı ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi suretiyle istihdam yaratılması ve işsizliğin azaltılması amacı etrafında yoğunlaşmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ)’in istihdam yaratma potansiyellerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan, 4857 Sayılı Kanunla, firmalara esnek düzenlemeler getirilerek, haksız yere işten çıkarılmaya ve kıdem tazminatına yönelik sınırlamalar büyük ölçüde kaldırılmaktadır. Ayrıca işgücü piyasalarına yönelik olarak “kısa çalışma ödeneği fonu” oluşturulmuş ve part-time işler yasal temellere oturtulmuştur (Ay, 2012: 333; Yeldan, 2010: 9). 2000’li yıllarda istihdam yaratma ve işsizliği azaltma yönünde çabalar Kasım 2000 ve Şubat 2001

Krizleri nedeniyle kesintiye uğramıştır. 2000 ve 2001 kriz döneminde, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması ile birlikte kurlar ve faiz oranlarındaki yüksek oranlı artışlar sonucu tüketim harcamaları, yatırım ve üretim hacmi daralmıştır. Kurlardaki artışlar ihracata olumlu yansıyor olsa da, kriz ortamı yatırımcı üzerinde bir güvensizlik yaratmaktadır (Hepaktan, 2008: 8). Nitekim 2000-2003 döneminde birim başına düşen reel ücretler azalmaktadır (Bkz. Şekil 2.38).

Şekil 2.38: Toplam İmalat Sanayinde Birim Başına Düşen Ortalama Reel Ücretlerin Dağılımı (TL, 1980-2011)*

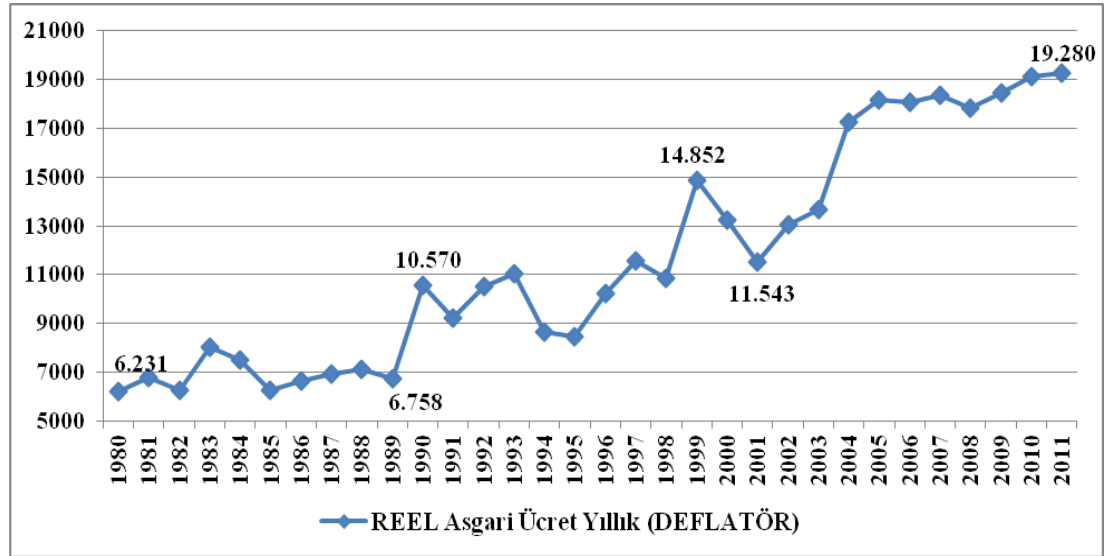
*TÜİK'ten elde edilen ücret verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur. Ücret verileri Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Deflatörü kullanılarak reelleştirilmiştir ve yıllık veriler üzerinden hesaplanmıştır.

2001 krizi sonrası Türkiye'de 2000'li yıllarda uygulanan yüksek faiz-düşük kur politikası, özellikle sanayi sektörünü ve ihracatı ithal girdilere bağımlı hale getirmiştir. Bu durum, özellikle tekstil ve iplik gibi istihdam hacmi geniş bazı işlerde üretimin yurtdışına kaymasına yol açarken, yurtdışında işsizliği arttırmaktadır (Karagöl ve Akgeyik, 2010: 6). 2000-2003 döneminde birim başına ortalama reel ücretlerdeki düşüşün ardından günümüze kadar birim reel ücretlerde ılımlı bir artış görülmektedir. En yüksek düzeyine 1992 yılında (yıllık 4.181.167 TL) ulaşılmış ve 2003 sonrasında 2011 yılına kadar yıllık birim reel ücretler düşük oranlarda ancak ılımlı bir artış yönünde gelişme göstermiştir (Bkz. Şekil 2.38).

Türkiye imalat sanayinde yıllık ortalama reel ücretlerin seyrini inceledikten sonra Türkiye'de yıllık reel asgari ücretin seyri de gözlemlenirse, reel asgari ücret genel olarak 2000'li yıllara kadar daha ılımlı, 2001-2004 döneminde ise daha büyük

oranlarda bir artış eğilimindedir. 1980-1989 döneminde hemen hemen aynı düzeyde kaldığı ve 1989 yılından itibaren artmaya başladığı dikkati çekmektedir (1990 yılında %56 oranında artmaktadır). Nitekim Türkiye imalat sanayi reel ücretleri ile karşılaştırıldığında, imalat sanayi reel ücretlerinin de aynı şekilde 1989 yılından itibaren önemli oranda artmaya başladığı görülmektedir. Asgari ücretler de imalat sanayi reel ücretleri gibi 2000 ve 2001 krizleri döneminde düşmektedir, reel asgari ücret 2001 yılında %12,9 oranında azalmıştır. 2004 yılından itibaren 2011 yılına kadar ise, reel asgari ücrette imalat sanayi reel ücretlerine paralel olarak daha ılımlı bir artış gözlemlenmektedir (Şekil 2.39).

Şekil 2.39: Türkiye’de Yıllık Reel Asgari Ücretin Dağılımı (TL, 1980-2011)*

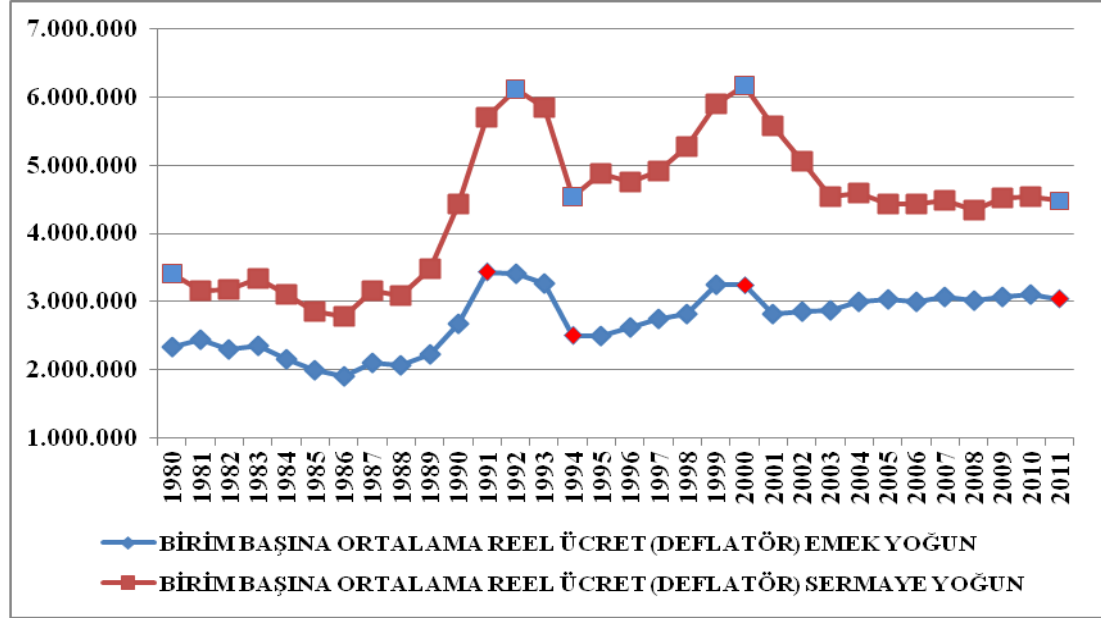

*Asgari ücret verileri Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) istatistiklerinden elde edilmiştir.

Toplam imalat sanayinde birim başına düşen reel ücretler sermaye yoğun sektörlerde daha yüksek seyretmekle birlikte, genel olarak emek yoğun sektörlerle birlikte hareket etmektedirler. 1980-1989 döneminde emek ve sermaye yoğun sektörlerde birim reel ücretler birbirine oldukça yakın olmasına rağmen 2003 yılına kadar aralarındaki fark açılmaktadır. 1990-2004 döneminde emek yoğun sektörlerde reel ücretlerin eğilimi sermaye yoğun sektörlerle benzer olsa da, sermaye yoğun sektörlerdeki artışların daha şiddetli olması aradaki farkın açılmasına neden olmaktadır. Ancak 2003 yılından günümüze bu farkın tekrar kapandığı dikkati çekmektedir (Şekil 2.40). Uygulanan politikalar emek ve sermaye yoğun sektörlerde benzer tepkilere yol açmaktadır. İşlerin günümüzde teknolojik yapısının daha az karmaşık olması ve vasıfsız işgücünün de yapabilmesine imkan tanınması piyasada

reel ücretlerin birbirine yaklaşmasına ve benzer eğilimde olmasına neden olabilmektedir.

Şekil 2.40: Toplam İmalat Sanayinde Faktör Yoğunluklarına Göre Birim Başına Düşen Ortalama Reel Ücretlerin Dağılımı (TL, 1980-2011)*

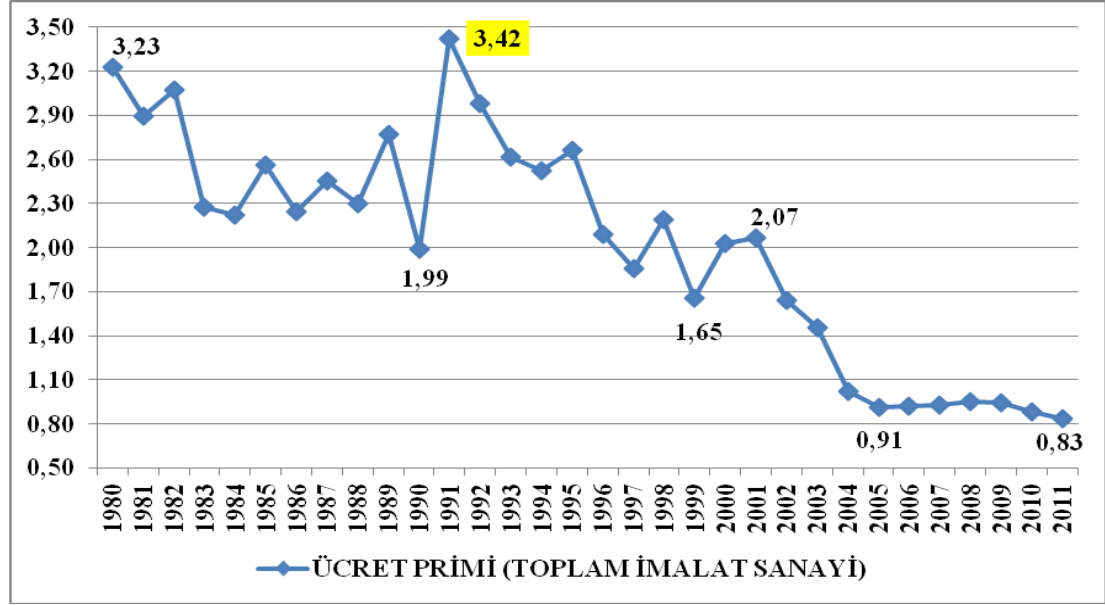

*TÜİK'ten elde edilen "ücretli çalışanlara yapılan ödemeler" ve "GSYH Deflatörü" verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Toplam imalat sanayinde birim başına düşen ortalama yıllık reel ücretlerin asgari ücretten farkının asgari ücrete oranını ifade eden "ücret primi" serisi tarafımızca oluşturulmuş olup ücretlerin asgari ücretten sapsması hakkında da bilgi vermektedir. Türkiye toplam imalat sanayinde ücret primi 1992 yılında en yüksek seviyeye (3,42) ulaşmaktadır (Şekil 2.41). O dönemdeki politikalar ve ücret yapısı, ücretleri asgari ücretten uzaklaştırmakta ve asgari ücretin üzerinde ücret primlerine izin vermektedir. Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra üretimde kullanılan teknolojinin işleri basit hale getirmesi ve dolayısıyla karmaşık iş sürecinin basitleştirilmesi sonucu emek yoğun işgücüne talep daha da artmıştır. Bu da işlerin daha emek yoğun olmasına ve reel ücretlerin asgari ücrete yaklaşmasına neden olmaktadır. Toplamda reel ücretler artmaktadır, ancak asgari ücretteki dalgalanmalar ve ücret artışlarının eskisi kadar ücret primi üzerinde etkisinin olmaması, 2001 yılından itibaren ücret primlerinde gözlemlenen azalışı açıklamaktadır. Reel ücretlerin üzerinde işgücüne verilen telafi edici ücret primlerinin 2000'li yıllardan itibaren azaldığı görülmektedir. Bu işlerin daha emek yoğun bir yapıda olduğunu ve

dolayısıyla da ücret primlerinin çok fazla yükselmediğini de gösterebilmektedir. Aynı zamanda, zaman içerisinde reel ücretler ılımlı bir artış sergilerken, asgari ücretin daha dalgalı olması da, ücret primlerinin düşük kalmasına neden olmaktadır.

Şekil 2.41: Toplam İmalat Sanayinde Ücret Priminin Dağılımı (1980-2011)

*TÜİK'ten elde edilen "ücretli çalışanlara yapılan ödemeler" verileri ile ÇSGB'den elde edilen asgari ücret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

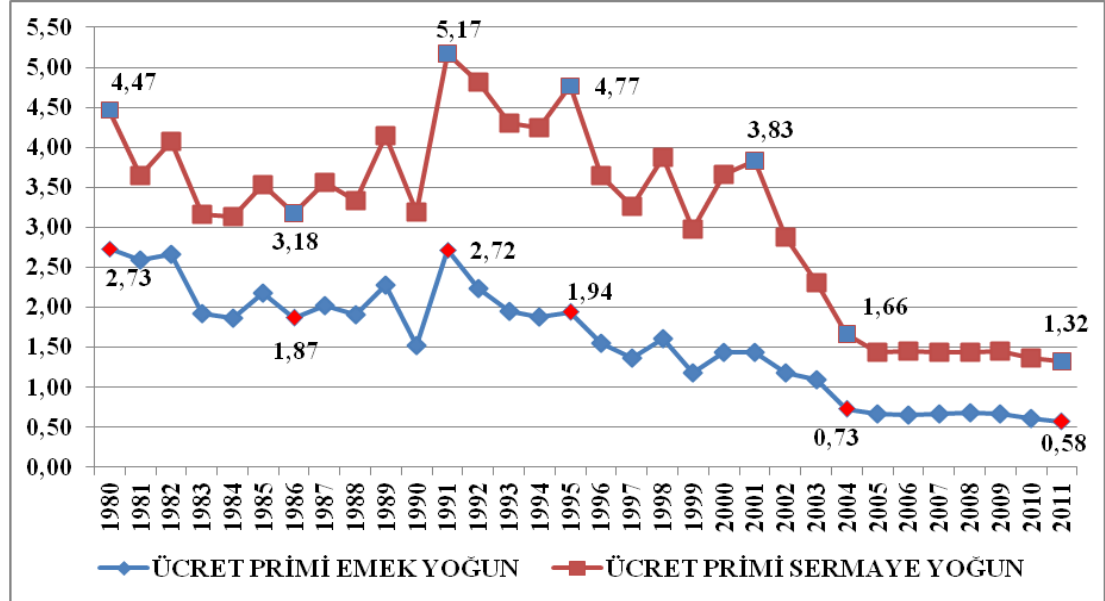
Tarafımızca yapılan hesaplamalar sonucunda, birim başına düşen ortalama ücretin asgari ücretten farkının asgari ücrete oranını ifade eden "ücret primi" ne kadar az ise, o sektörde ücretlerin asgari ücrete daha yakın olduğu, yani ücretlerin düşük olduğu dolayısıyla da sektörde işgücünün aldığı ücret priminin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Çalışanlara asgari ücrete yakın seyreden düşük ücretlerin verilmesi, emek yoğun sektörlerde gözlemlenmesi beklenen bir durumdur ve vasıfsız işgücü ücretleri hakkında bilgi vermektedir. Vasıfsız işgücünün kullanıldığı emek yoğun sektörlerde, işgücü ücret primlerinin daha düşük olması beklenmektedir. Ters durumda, ücret priminin yüksek olması sektörde istihdam edilen işgücünün aldığı ücretin asgari ücretten ne kadar uzak olduğunu ve dolayısıyla ücretlerin yükseldiğini göstermektedir.

Literatürde bazı iktisatçılar vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında oluşan ücret açığındaki artışa, vasıflı işgücüne büyük bir talep yaratan teknolojik gelişimin neden olduğunu tartışmaktadır (Baldwin, Gray ve Johnson, 1997; Esquivel ve Rodriguz-Lopez, 2003). Türkiye imalat sanayi sektörleri açısından ücretlerin vasıflı ve vasıfsız

işgücü için nasıl bir değişim seyrettiği, vasıfsız işgücünün yoğun olduğu emek yoğun sektörler ve vasıflı işgücünün yoğun olduğu sermaye yoğun sektörler dikkate alınarak incelenebilmektedir. Emek ve sermaye yoğun sektörlerin toplamı için tarafımızca hesaplanan “ücret primi” serisi incelendiğinde, genel olarak emek yoğun sektörlerdeki ücretler sermaye yoğun sektörlerdeki ücretlerin altında bir dağılım göstermektedir (Şekil 2.42). Vasıfsız işgücü yoğun malları ihraç eden Türkiye’de, Stolper-Samuelson Teoremine göre, emeğin ücreti artmalı ve sermayenin geliri azalmalıdır. Türkiye imalat sanayinde birim başına reel ücretlerdeki bu tersine dağılım Stolper-Samuelson teoremini desteklememektedir.

Sermaye yoğun sektörlerde reel ücretlerin ve ücret priminin yüksek seyretmesi, teknolojik gelişimin etkisiyle vasıflı işgücünün beceri avantajını kullanması dolayısıyla daha kısa sürede iş bulabilmesi ücretlerinin nispeten daha yüksek olmasını sağlamaktadır. 1986’dan 2003’e kadar emek ve sermaye yoğun sektörlerin ücret primleri arasındaki farklılıklar daha büyük oranlarda olmasına rağmen, 2004 yılından sonra aradaki fark kapanmaktadır (Bkz. Şekil 2.42). Türkiye’de teknolojik gelişim ancak 1990 ve 2000’li yıllardan sonra hızlanmakta ve üretimde giderek daha fazla sermaye yoğun teknikler kullanılmaktadır. Türkiye’de sanayi sektöründe istihdamın artırılmasının büyük ölçüde sektörün ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde nitelikli işgücü yetiştirilmesine bağlı olduğu düşünülmektedir (Karaçor ve Saraç, 2011: 185). Bu da, vasıflı ve özellikle vasıfsız işgücünü teknik bilgiyi edinme amacıyla yeniden eğitime yönlendirmektedir. Günümüzde giderek daha fazla işgücü beşeri sermaye birikimini arttırmaya ve özellikle vasıfsız işgücü, niteliğini yükseltmeye çabalamaktadır. Bu durum, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücret primlerinin birbirine yaklaşmasında etkili olabilecektir.

Şekil 2.42: İmalat Sanayi Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre Ücret Priminin Dağılımı (1980-2011)*

*TÜİK'ten elde edilen "ücretli çalışanlara yapılan ödemeler" verileri ile ÇSGB'den elde edilen asgari ücret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin (MI) emek ve sermaye yoğun sektörlerdeki dağılımına bakıldığında (Bkz. Şekil 2.12), emek yoğun sektörlerin zamanla karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin azaldığı, buna karşılık sermaye yoğun sektörlerde (üstünlük düzeyindeki dezavantajın azaldığı) üstünlüğün olmadığı ancak düzeyin sıfıra yaklaşacak şekilde arttığı ifade edilmişti. Diğer yandan, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki artış ve azalışlar (oyunluklar) işgücü devir hızı oranlarında da dalgalı bir seyir izlenmesine neden olmaktadır (Bkz. Şekil 2.30). Türkiye imalat sanayi sektörlerinde, işgücü devir hızındaki bu artış ya da azalışlar, emek ve sermaye yoğun sektörlerin ücret prim oranlarında aynı yönlü ancak oransal olarak farklı değişimlere yol açmaktadır.

Özellikle emek yoğun sektörlerde 1991 yılında, işgücü devir hızı oranı oldukça yüksektir ve sermaye yoğun sektörlerde de bu oranda bir artış söz konusu olmakla birlikte nispeten çok daha azdır. Söz konusu yılda net istihdam değişim (NET) oranına bakılırsa, işgücü devir hızı büyüklüğü daha çok iş yaratımından oluşmaktadır. İşgücü devir hızındaki bu artış ile ücretler karşılaştırıldığında, büyük bir iş yaratım oranının görüldüğü 1997 yılında, sektördeki genişleme sonucu yeni firmalar kurulmakta ve işgücüne olan talep artmaktadır. Dolayısıyla beklenen durum 1997 yılında vasıfsız işgücü ücretlerinin vasıflı işgücü ücretlerinden daha fazla

artmasıdır. Nitekim 1991 yılında emek yoğun sektörlerde ücret primi %78,38 oranında artarken, sermaye yoğun sektörlerde %62,15 oranında artmaktadır (Bkz. Şekil 2.12, Şekil 2.29 ve Şekil 2.42). Emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki artış, işgücü devir hızı oranını yükseltmiş ve vasıfsız işgücü talebini arttırarak vasıfsız işgücü ücret primini vasıflı işgücüne nispeten arttırmıştır. Bu anlamda vasıflı-vasıfsız işgücü arasında bir ücret eşitsizliğine neden olmuştur. İşgücü devir hızı ile reel ücretler arasındaki ilişki, karşılaştırmalı üstünlüklerden ücretlere doğru giden ilişkide işgücü devir hızının rolünü ortaya koymaktadır.

2010 yılında ise, Türkiye emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ancak bu yılda emek yoğun sektörlerdeki üstünlük düzeyi (MI) pozitif bölge içerisinde bir miktar azalmaktadır. Sermaye yoğun sektörlerde ise, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir ancak üstünlük düzeyi artmaktadır. Aynı yılda işgücü devir hızı oranı emek yoğun sektörlerde nispeten daha yüksek olmakla birlikte, iş yaratımı oranı (0,084) iş yıkımları olsa da daha fazladır. Pozitif bölgede olsa da, karşılaştırmalı üstünlük düzeyinde görülen azalış, emek yoğun sektörlerde de işsizlik oranının artmasına yani çalışanların işsiz kalmasına neden olabilmektedir. İşgücüne olan talepteki azalışın ücret primini düşürüyor olması beklenmektedir. Nitekim 2009 yılında emek yoğun sektörlerde ücret primi %3,30 oranında azalırken, sermaye yoğun sektörlerde üstünlükteki artışın piyasada yeni iş imkanları yaratması dolayısıyla ücret primi %0,75 oranında artmaktadır. Bu sonuç, işsizlik süresince vasıflı işgücünün becerilerini işler arasında daha kolay transfer edebilmeleri nedeniyle iş bulabildiği ve bunun ücretlerine yansıdığı ya da firmaların vasıflı işgücünü elinde tutabilmek için vasıflı işgücüne telafi edici ücret ödemesi yaptığı dolayısıyla ücret farklılıklarının oluştuğu şeklinde yorumlanabilir. Türkiye’de günümüzde uygulanan politikalar iş eğitime özel bir önem vermektedir. Kasım 2011’de çıkarılan 666 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile “eşit işe eşit ücret” in getirilmesini amaçlayan düzenleme ile yürürlüğe giren ilkeye göre, hangi kurumda ve nitelikte olursa olsun; öğrenim, bilgi, beceri, deneyim, bedensel ve zihinsel çaba, sorumluluk derecesi ve çalışma koşulları açısından birbirine denk ya da eşit değerde olduğu saptanan işleri yerine getirenlere aynı ücretin ödenmesi hedeflenmiştir (Kestane, 2003: 128). Bu ilke, işsizlikle mücadelenin yanında

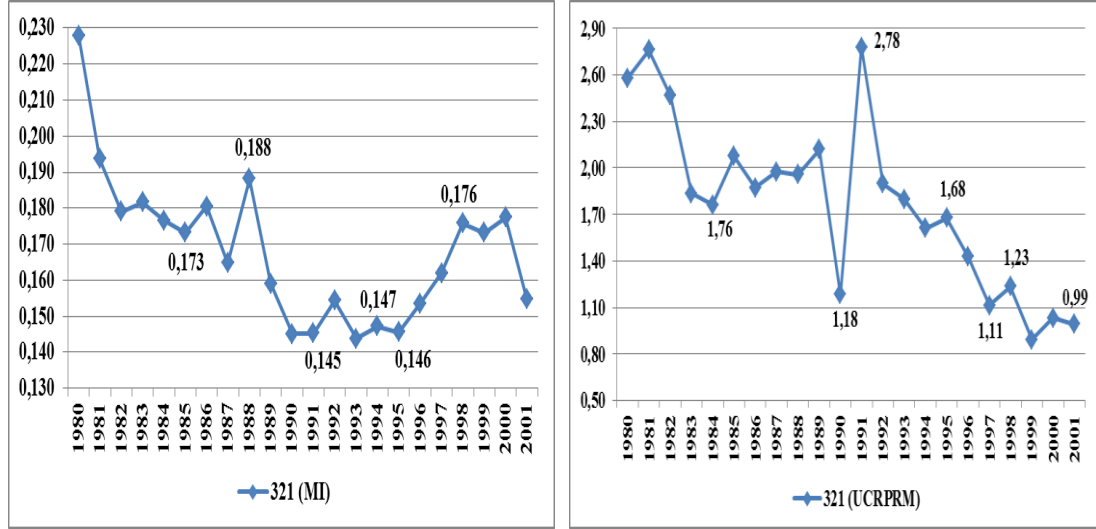
istihdam edilenlerin de eşit çalışma şartları ve ücretler ile karşılaşmasını hedeflemiştir.

Ücret priminin emek ve sermaye yoğun sektörler toplamı açısından incelenmesi yanında her bir alt sektöre ilişkin tarafımızca hesaplanan ücret primi verileri de Ek 17 ve Ek 18’de detaylı olarak verilmektedir. Genel olarak incelendiğinde, karşılaştırmalı üstünlük oranının arttığı (ya da azaldığı) bir sektördeki ücretler bazen aynı yıl içerisinde bazen de bir yıl sonra etkisini göstererek artmakta (ya da azalmakta) dır. Örneğin emek yoğun sektör olan ve işgücü devir hızı yüksek olan sektörler arasında yer alan (321) Dokuma sanayinde, karşılaştırmalı üstünlük düzeyinde (MI) 1985 yılına kadar önemli bir dalgalanma görülmemekte ve ihracatında henüz bir artış yaşanmamakla birlikte aşağı doğru bir eğilim söz konusudur. Aynı şekilde ücret priminde de aşağı doğru bir eğilim görülmektedir (Şekil 2.43). 1980-1988 dönemindeki serbestleşme sürecinde, ülkenin ihracatını arttırmak ve böylece döviz kazanmak amacıyla uygulanan araçlardan biri, düşük ücret politikasıdır. İhracatı arttırmak için uygulanan teşvikler ile ücret ve maaşların enflasyon seviyesinin altında tutulması sonucu ülkede iç talep daraltılmaktadır. Böylece 1982 yılına kadar ihracattaki hızlı düşüşün önüne geçilerek belirli bir seviyede tutulabilmiştir. Ayrıca ücretlerin düşük tutulması ile, üretim maliyetlerinin düşülerek, ihracatta rekabet avantajı elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçlarla uygulanan devalüasyon politikaları ise, bir yandan çalışan kesimin satın alma gücünde bir azalma yaratırken, diğer yandan ihracat fiyatlarını aşağıya çekerek ihracat sektörünün uluslararası rekabet gücünü artırıcı bir unsur olarak görülmüştür (Çımat vd., 2013: 76; Özel, 2011: 85; Yumuşak ve Bilen, 2000: 81). Dolayısıyla Türkiye’de 1980-1988 döneminde ihraç fiyatlarının düşük tutulması için ücretlerin piyasa şartlarına göre belirlenmesi sonucu reel ücretler düşmüştür.

1989 yılında, yeniden tüketim mallarına yönelik talebi dolayısıyla da iç talebi canlandırmak için, ücret gelirlerini yükseltme politikası izlenmeye başlanmıştır (Ar, 2007: 379). 321 Dokuma sanayinde bu politikanın bir yansıması olarak, 1991 yılında karşılaştırmalı üstünlükler artış eğilimindedir ve emek yoğun bir sektör olması dolayısıyla vasıfsız işgücü ücret priminde belirgin bir artış (%134,9) ile karşılaşılmaktadır. Sektörde karşılaştırmalı üstünlük oranında 1995-1998 döneminde sürekli bir artış gözlemlenirken (0,146’dan 0,176’ya), ücret primi 1995-1997

döneminde azalmakta ancak ücret priminde 1998 yılında ani bir artış (%10,8) görülmektedir (Bkz. Şekil 2.43).

Şekil 2.43: 321-Dokuma Sanayinde Michaely İndeksi (MI) ve Ücret Primi (1980-2001)

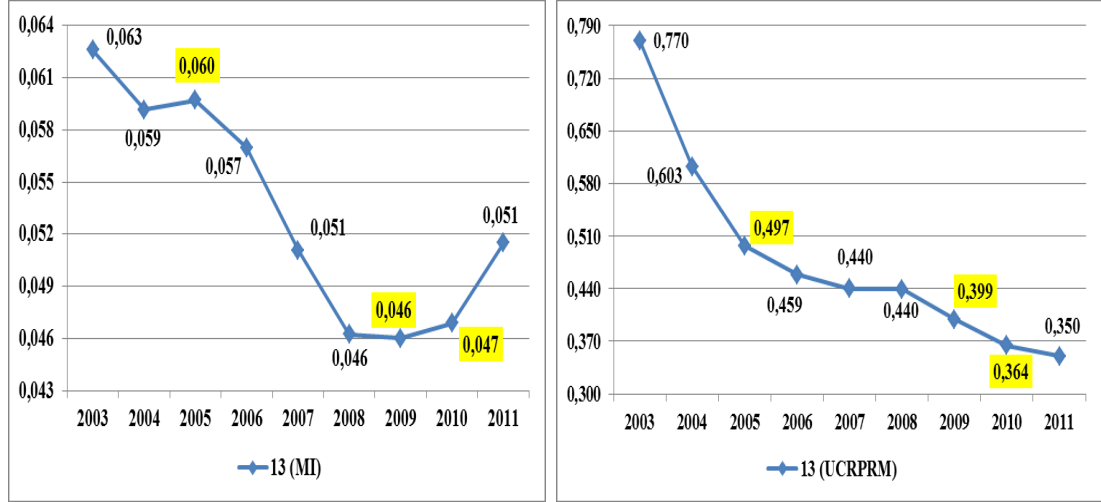
*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret ve ücret verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Dokuma sanayinde 1996 yılında karşılaştırmalı üstünlükler (0,414) azalırken, ücret primi aynı yılda %14,8), bir sonraki yıl ise %22,02) oranında azalmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki azalışlar ile birlikte iş yıkımları sonucu firmaların bazıları piyasada direnecek bazıları da piyasayı terk edecektir; bu süreçte ücretler üzerine yansımaların olumsuz olması beklenmektedir. Diğer yandan, Türkiye'nin dış ticaretinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik uyguladığı politikalar, paralelinde istihdam ve ücret politikalarını da etkilemektedir. Dolayısıyla söz konusu dönemde ülkede uygulanan iktisat politikaları da ücretlerin bu süreçten bağımsız bir şekil almasına neden olabilecektir. 1994 yılında Dokuma sanayinde karşılaştırmalı üstünlük düzeyi (MI) belirli bir oranda artmasına rağmen, ülkede yaşanan kriz ortamı ücretlerin düşük kalmasına neden olmuştur. Aynı şekilde 2000 ve 2001 krizlerinin etkisiyle birim başına reel ücretler de düşmüş ve işsizlik artmıştır (Bkz. Şekil 2.43).

İkinci dönemde (321) Dokuma sanayi ile eşleştirilebilecek (13) Tekstil ürünlerinin imalatı sektöründe 2003 sonrasındaki gelişmeler incelendiğinde, 2005 yılından 2009 yılına kadar sektör karşılaştırmalı üstünlük avantajını kaybetmeye başlamıştır. Karşılaştırmalı üstünlük (MI) değeri azalan bir seyir izlemektedir. Bu dönemde ücret primi oranı da paralel olarak düşmekte yani ücretler asgari ücrete yaklaşmaktadır (Şekil 2.39). Uluslararası ticarete ucuz işgücü bir maliyet avantajı

olarak kullanılıyorsa, kurdaki düşüş bu avantajı ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, üretimde yabancı ara malı kullanımını artmakta ve üretim yurtdışına yönelmektedir. Sonuçta istihdam azalmakta ve işsizlik artmaktadır (Ertuna, 2006: 3).

Şekil 2.44: 13-Tekstil Ürünlerinin İmalatı Sektörünün Michaely İndeksi (MI) ve Ücret Primi (2003-2011)

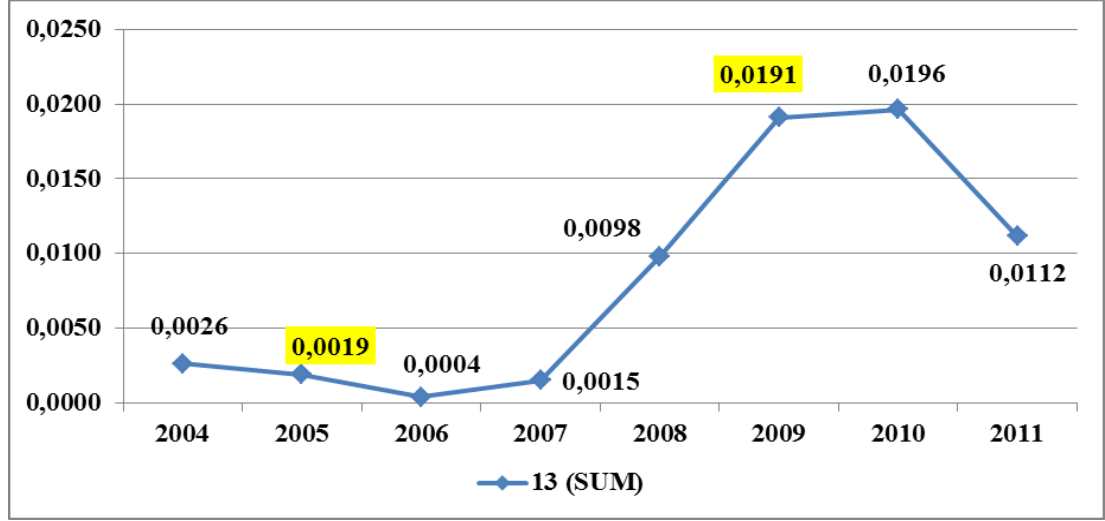

*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret ve ücret verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Nitekim özellikle 2008 krizinden sonra sektörün ücret primlerinde bir azalış seyri gözlemlenmektedir. Dolayısıyla (13) Tekstil sektörü bu politikalardan etkilenen sektörler arasındadır. 2009 yılından itibaren karşılaştırmalı üstünlük oranı artmaya başlarken, ücret prim oranı düşmeye devam etmektedir (Bkz. Şekil 2.39). Ücretlerdeki düşüşün sağladığı maliyet avantajı karşılaştırmalı üstünlüklere olumlu yansiyabilen etkiler arasındadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerden ücretlere doğru gidilen ilişkide, üstünlüklerdeki değişmelerin işgücü devir hızı vasıtasıyla ücretleri etkilediği varsayımından hareketle, işgücü devir hızı oranının ücretler üzerindeki etkisini de incelemek gerekmektedir.

Şekil 2.44 ile Şekil 2.45'te yer alan (13) Tekstil ürünleri imalatının işgücü devir hızı oranları karşılaştırıldığında, 2010 yılında karşılaştırmalı üstünlük düzeyi (MI) artmakta iken, sektörde işgücü devir hızı yükselmekte ve emek yoğun tekstil ürünleri imalatında vasıfsız işgücü ücret primleri (%8,81) düşmektedir. Ancak 2005 yılında karşılaştırmalı üstünlükler artarken, işgücü devir hızı iş yıkımının olmaması dolayısıyla bir miktar (0,0026'dan 0,0019'a) düşmekte ve ücret primi (%17,5) azalmaktadır. Yıl bazında incelendiğinde, işgücü devir hızının rolü tam olarak ortaya konulamamaktadır.

Şekil 2.45: 13-Tekstil Ürünlerinin İmalatı Sektörünün İşgücü Devir Hızı (SUM) Oranları (2004-2011)

*TÜİK'ten elde edilen istihdam verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Ek 17 ve 18'de yer alan alt sektörlerle ilişkin ücret primi verileri incelendiğinde, diğer sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin ücret primi üzerindeki benzer etkileri gözlemlenebilmektedir.

5. Genel Değerlendirme

Genel olarak değerlendirilirse, Türkiye'de küreselleşme sürecinde, önce ihracata yönelimi özendirmek amacıyla verilen ihracat teşvikleri, daha sonra da finansal serbestleşme sürecinde yaşanan gelişmelerin, istihdam ve ücretler üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Dış ticaretteki serbestleşme odaklı küreselleşme girişimleri, Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülkede, işgücü piyasasına da yansiyarak yeni iş olanakları yaratması yanında, istihdam ve ücretler üzerinde sektörel bazda olumlu/olumsuz sonuçlara da neden olabilmektedir. Çalışmada, Türkiye'de uygulanan gerek dış ticaret gerekse de istihdam ve ücret politikalarının ışığında, Türkiye'nin uluslararası ticaretinde yaşanan gelişmelerin işgücü piyasası üzerindeki etkileri Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde imalat sanayi sektörleri açısından ele alınmaktadır.

İkinci bölümde, Bhagwati-Dehejia (1994)'nın savunduğu Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin dış ticaret, istihdam ve ücret verileri kullanılarak ve böylece tarafımızca yapılan hesaplamalar tablolastırılarak 1981-2001 ve 2004-2011 dönemi şeklinde iki ayrı dönemde incelenmiştir. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde,

işgücü devir hızı vasıtasıyla karşılaştırmalı üstünlüklerden ücretlere doğru kurulan ilişkinin sınanabilmesi için, öncelikle Türkiye imalat sanayinde karşılaştırmalı üstünlükler beş farklı rekabet ölçüm yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Sonuçlara göre, karşılaştırmalı üstünlük hesaplama yöntemlerinin hepsi benzer eğilimler ortaya koymakla birlikte çalışmada, bu yöntemlerden Michaely indeksi (MI) dikkate alınarak inceleme yapılmıştır. Buna göre, emek yoğun uzmanlaşmaya sahip Türkiye, imalat sanayi sektörlerinde zaman içerisinde sermaye yoğun sektörlerde de uzmanlaşmaya doğru bir yönelim gerçekleştirmektedir. Türkiye imalat sanayi sektörlerinde yapılan hesaplamalar gerek alt sektörler gerekse de toplam imalat sanayisi kapsamında incelenmiştir. Alt sektörler bazında detaylı incelemeler sonucunda, sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri 1980’den günümüze oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüklerdeki değişimler, üstünlüklerdeki kaleydoskopik yapıyı göstermektedir. Ayrıca imalat sanayi alt sektörleri, emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler şeklinde, faktör yoğunlukları açısından tarafımızca sınıflandırılmış ve karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri, işgücü devir hızı oranları ve ücret verileri bu sınıflamaya göre ayrıştırmıştır.

İkinci aşamada imalat sanayinin istihdam verileri kullanılarak Davis ve Haltiwanger (1992: 828) tarafından geliştirilen işgücü devir hızı formülü yardımıyla sektörlerin işgücü devir hızı oranları (SUM) hesaplanmıştır. Böylece işgücü devir hızı yüksek ve düşük olan sektörler belirlenebilmiştir. 2001 öncesi dönemde işgücü devir hızı en yüksek olan sektör “(321) Dokuma sanayi” iken, 2001 sonrası “(14) Giyim eşyalarının imalatı” en yüksek orandadır. 1981-2001 döneminde (353) Petrol rafinerileri, (354) Çeşitli petrol ve kömür türevleri sanayi ve (313) İçki sanayi devir hızı en düşük olan sektörler iken; 2004-2011 döneminde ise sırasıyla (19) Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, (11) İçeceklerin imalatı en düşük devir hızlı sektörler arasında yer almaktadır.

Son olarak, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki zaman içerisindeki anlık değişimler karşısında işgücü devir hızı oranları ve emek ve sermaye yoğun sektörlerde işgücü ücretlerinin ne yönde değiştiği gözlemlenmiştir. Emek yoğun sektörlerde iş yaratımı ve iş yıkımı oranları dolayısıyla işgücü devir hızı oranı sermaye yoğun sektörlerden daha yüksek seyretmektedir. Emek yoğun üretimin

yapıldığı Türkiye’de iş yaratımı ve iş yıkımları daha şiddetlidir. Bu da emek yoğun sektörlerde vasıfsız işgücü ücretlerinin bu hareketlilikten daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır. Teknoloji ve teknik bilginin kullanımının yaygınlaşması ve sermaye yoğun sektörlerde üretim başına düşen işgücü maliyetlerinin daha düşük olması gibi sebeplerle iş yıkımları vasıflı işgücü ücretlerini daha az etkilemektedir, dolayısıyla bu sektörlerde ücret primleri de daha yüksektir. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı ve ücretler üzerindeki etkilerinin net bir şekilde ortaya konularak Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin geçerliliğinin Türkiye imalat sanayi sektörlerinde ortaya konulabilmesi, analiz sonuçları yorumlanarak elde edilebilecektir.

III. BÖLÜM

KALEYDOSKOPIK KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE ULUSLARARASI TİCARET, İSTİHDAM VE ÜCRET İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Uluslararası ticaret, istihdam ve ücret ilişkisinin Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi çerçevesinde incelendiği çok az çalışma bulunmakla birlikte, literatürde uluslararası ticaretin ücret eşitsizlikleri üzerine ilişkisini - sözü edilen hipoteze değinmeden - araştıran çalışmalar çok daha fazladır. Çalışmada Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde uluslararası ticaret, istihdam ve ücret ilişkisi iki dönem için (1981-2001 dönemi ve 2003-2011 dönemi) Panel Veri Analizi yöntemiyle E-views ve Stata istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu bölümde, Türkiye’de imalat sanayi sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisi ile işgücü devir hızındaki değişmelerin işgücü ücretleri üzerindeki etkisi üzerine yapılan Panel veri analizi ve analiz sonuçları çerçevesinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin geçerliliği tartışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, panel veri analizine uygun veri seti oluşturulduktan sonra her dönem için iki farklı model kurulmuş ve her model iki dönem için ayrı olarak Panel Veri Analiz yöntemleri kullanılarak sınanmıştır.

1. Literatür İncelemesi

Bhagwati-Dehejia’nın ortaya attığı Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezine literatürde yapılan atıf sayısı fazla olmasına rağmen, Hipotezin geçerliliğini test eden yalnızca birkaç çalışma bulunmaktadır. Temelinde işgücü devir hızı ve beceri farklılıkları vasıtasıyla kurulan uluslararası ticaret ve ücret eşitsizliği ilişkisi, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde sadece birkaç çalışma tarafından ekonometrik ve teorik olarak sınınsa da, uluslararası ticaret ve ücret ilişkisi diğer birçok çalışma tarafından söz konusu Hipoteze değinmeden doğrudan incelemiştir. Bunun yanında teknolojik gelişmenin

ücretler üzerindeki ve işgücü piyasası üzerindeki etkilerini de inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla bazı çalışmalarda sadece uluslararası ticaretten işgücü devir hızına doğru ilişki ve bazı çalışmalarda da yalnızca uluslararası ticaretten ücretlere doğru ilişki ele alınmaktadır.

Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi, ilk olarak Dehejia (1996) tarafından teorik bir modelleme yardımıyla incelenmiş, daha sonra ilk kez 2001 yılında öğrencisi Zakhilwal tarafından yapılan bir doktora tezinde ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmadan hareketle, Beaulieu vd. (2004) çalışmayı revize ederek hipotezin geçerliliğini Panel Veri Analizini kullanarak, Kanada imalat sanayi sektörleri için ispatlamışlardır. Genel olarak incelendiğinde, endüstri ve firma bazında yapılan araştırmalarda Panel veri analizi ağırlıklı olarak kullanılmakla birlikte, En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) kullanılarak zaman serisi analizini yapan çalışmalar (Davidson vd., 1999) da bulunmaktadır.

Uluslararası ticaretin ücret eşitsizliği üzerine etkilerini inceleyen çalışmalar iki gruba ayrılmakla birlikte, birinci grupta yer alanlar ticaretin ücret eşitsizliğine neden olmadığını aksine uzun dönemde her iki çalışan tipine de kazanç sağladığını dolayısıyla ücret eşitsizliğini azalttığını vurgulamaktadır (Bkz. Chacrabarti, 2000; Revenga, 1995). Paul Krugman ve Robert Feenstra gibi iktisatçıların yaptığı birçok ampirik çalışma, uluslararası ticaretin ücretler üzerindeki olumsuz etkisinin mevcut olmadığını göstermektedir (Dean vd., 2004: 12). İkinci grupta yer alan çalışmalar ise, uluslararası ticaretin vasıflı/vasıfsız ücret eşitsizlikleri üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanmaktadır (Bkz. Ghazali, 2009; Gera vd., 1999). Peter Neary (2000), çalışmasında oligopol endüstrilerde kaldırılan bir kotanın, yabancı ve yurtiçi firmaları toplamda daha fazla yatırım yapmak için cesaretlendirmesi vasıtasıyla, vasıflı işgücünün talebini arttırmaya ve böylece vasıflı işgücü lehine artan ücret farklılığına öncülük ettiğini savunmaktadır. İşgücü piyasası üzerine çalışan iktisatçılar tarafından, uluslararası ticaretin ücret yapısı üzerine etkisi incelenmiş; ancak yapılan çalışmalarda uluslararası şokların genel denge etkilerini hesaba katma konusundaki başarısızlık ve miktar ve fiyat etkilerini birbirine karıştırma eğilimi vasıtasıyla çoğu geçersiz kılınmaktadır.

Uluslararası ticaret alanında uzman iktisatçılar tarafından da, uluslararası ticaret ve yurtiçi ücret yapısı arasındaki nedensel ilişki incelenmiştir. Bu konuda

yapılan çalışmalar ise, ücretler üzerine hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar elde etmektedir (Bkz. Esquivel ve Rodriguz-Lopez, 2003). Beaulieu vd. (2004) ve Zakhilwal (2001), uluslararası ticari oynaklığın ve ticari yoğunluğun hem vasıflı işgücü hem de vasıfsız işgücü ücretlerini arttırdığını, bu anlamda bakıldığında ticaretin olumlu etkisini vurgulamakta ve Stolper-Samuelson teorisi ile tutarsız sonuçlar elde etmektedir. Ancak ticaretin vasıflı işgücü ücretlerini dört kat daha fazla arttırdığı sonucuna ulaşarak, bu anlamda bir ücret eşitsizliğinin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Sonuçlar, oynaklığın işgücü devir hızı ve işsizlik sürelerini artırması vasıtasıyla ücretlere doğru kurulan bağlantıyı tespit eden Bhagwati-Dehejia hipotezine uygun sonuçların elde edildiğini göstermektedir. Bazı çalışmalar, uluslararası ticaretin vasıflı/vasıfsız işgücü ücret farklılıkları üzerindeki etkisini doğrudan işlerin teknolojik yapısındaki değişmelere bağlamaktadır. Buna göre, teknolojik gelişim kaynaklı vasıflı işgücü talebine olan artış ücretleri bu kesim lehine değiştirmekte ve gelir dağılımında dengesizliklere yol açmaktadır. Baldwin, Gray ve Johnson (1997), teknoloji kullanımı ile ücret oranının pozitif ilişkili olduğunu, ücretlerin gelişmiş teknolojilerin kullanıldığı firmalarda daha yüksek ve dolayısıyla daha yenilikçi firmalarda ücret priminin de daha yüksek olduğunu ispatlamıştır. Zıt olarak Adams (1997), Panel veri analizini kullandığı çalışmasında, teknolojideki gelişmelerin her iki beceri seviyesinde de (vasıflı ve vasıfsız) ücretler üzerinde aynı etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Uluslararası ticaretin istihdam üzerine etkisi açısından bakıldığında ise, özellikle uluslararası ticaret alanında çalışan iktisatçıların çoğu, uluslararası ticaretin istihdam üzerindeki etkisini reddetmişlerdir (Baldwin vd., 1980; Krugman, 1993; Sakurai, 2004). Birçoğu ticaret-işsizlik ilişkisine ekonomik aktivitenin tüm düzeyleri ve ekonomik performansın toplam ölçümleri ile ilişkilendirilen makro-ekonomik bir kapsam içerisinde bakmaktadırlar. Ancak uluslararası ticaret alanı, ticaret politikalarının reel dünya ekonomileri üzerindeki etkisi hakkındaki sonuçları ortaya koymak için, baskın olarak mikro-temelli teorik bir alana sahiptir. Kabul edilebilir, inandırıcı mikro ekonomik işsizlik modellerinin yetersizliği nedeniyle, iktisatçılar ticaret politikası hakkındaki tartışmada işsizliğin rolünü büyük oranda reddetmektedir. Bu konuda temel görüş, uluslararası ticaretin işsizlik üzerinde küçük bir etkiye sahip olmasıdır. Uluslararası ticaretin ekonominin belirli sektörlerindeki

istihdamı üzerindeki etkisi üzerine deneysel çalışmalar olmasına rağmen, ticaret politikalarının toplam istihdam etkileri üzerine oldukça az ampirik çalışma mevcuttur (Baldwin, 1995; Davidson ve Matusz, 2008). Son yıllarda iktisatçılar işsizliğin mikro-temelli modellerini geliştirmede önemli adımlar atmaktadır. Bu modellerde emek piyasasının temizlenmesine engel olan uyuşmazlıklar açıkça modellenmekte ve işsizlik oranı bir denge çıktısı şeklinde içsel olarak oluşmaktadır. Böylece hemen hemen hepsi tam istihdam modeli olan standart ticaret modelleri, eksik istihdam koşullarına göre yeniden uyarlanarak genişletilmektedir (Davidson vd., 1999: 272).

Uluslararası ticaret ve işgücü piyasasını ilişkilendiren teorik analizlerin çoğu, işgücü piyasalarında tam rekabetin olduğunu, dolayısıyla iş yıkım oranlarının anlamsızlığını varsaymaktadır. Çünkü tam rekabet piyasasında, çalışanlar piyasa ücretinde kolaylıkla yeni işler bulabilmekte ve işlerini kaybetmeyi umursamamaktadır. Günümüzde bu tutum değişmekte ve yeni bakış açısına göre, işgücü devir hızı ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki eksik rekabet piyasaları çerçevesinde daha farklı yorumlanmaktadır. Uluslararası ticaretteki oynaklıkların işgücü devir hızını arttırdığı ve devir hızındaki bu değişkenliklerin faktör gelirleri üzerindeki etkisini inceleyen Bhagwati-Dehejia Modelini takiben, bu ilişkiyi inceleyen birkaç yeni model ortaya konulmuştur. Günümüz küresel çağda, uluslararası ticaretin eksik rekabet piyasaları altında mikro ve makro boyutta analizleri yapılarak, istihdam ve gelir dağılımı üzerine etkileri bu çalışmalarda ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Kenneth Scheve ve Matthew Slaughter (2004) çalışmasında, uluslararası ticaretin doğrudan yabancı yatırımları arttırarak işgücü devir hızını nasıl etkilediğini incelemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların işgücü devir hızını arttırması sonucu, emek talep esnekliğinin arttığını ve bunun emeğin pazarlık gücü ve ücretleri üzerinde bir baskı yarattığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Michael Klein, Scott Schuh ve Robert Triest (2002), döviz kuru oynaklıklarının işgücü devir hızı üzerindeki etkisini incelemektedir. Davis ve Haltiwanger (1992) ise, işgücü devir hızı ve ithalat yoğunlaşma derecesi veya ihracat performansı arasındaki ilişki üzerine odaklanmıştır.

Bazı çalışmalarda, ihracata yönelik endüstrilerde toplam verimlilik kazançlarının daha fazla olduğu vurgulanmaktadır. Bu iki nedene bağlanmaktadır;

birincisi, ihracat yapmayı seçen firmaların nispeten daha etkin firmalar olması iken; ikincisi, uluslararası ticari açıklığın bu firmaların lehine piyasa paylarındaki yeniden dağılımı tetiklemesidir. Melitz (2003) ve Bernard vd. (2004), bu bulgulara yönelik açıklamaları ortaya koydukları çalışmalarında, ihracatçı firmaların neden farklı olduğunu ve piyasa payının yeniden dağılımının bir sonucu olarak toplam verimlilik kazançlarını neden elde ettiklerini açıklama çabasıdır. Her bir endüstri içerisindeki firmaların heterojen olduğu ve uluslararası ticaret yapma arzusunda olan herhangi bir firmanın ihracatla ilişkilendirilen sabit maliyeti ödemek zorunda olduğu varsayımını yapmaktadırlar. Dünya piyasaları üzerinde mallarını satmaktan kazanç elde etmeyi planlayan yüksek verimli firmalar ihracat yapma kararını almaktadır. Uluslararası ticari maliyetlerde bir azalma şeklinde modelledikleri uluslararası ticari açıklık, yüksek verimli firmalara doğru piyasa paylarının yeniden dağılımına öncülük etmekte ve düşük verimli bazı firmaların piyasadan çıkışı ile sonuçlanmaktadır. İşgücü devir hızı açısından, küreselleşme sektör içerisinde emeğin yeniden dağılımını sağlamaktadır. Ticari maliyetler düştüğünde ve uluslararası piyasalar daha fazla bütünleştiğinde, endüstrideki yüksek verimli firmalar tarafından daha fazla iş yaratımı ve en az etkin, en güçsüz firmalar tarafından iş yıkımları görülmektedir. Melitz (2003) ve Bernard vd. (2004), genel denge modellerini kullanmalarına rağmen, ikisi de uluslararası ticari açıklığın tek bir sektör üzerine olan etkisine odaklanmaktadır.

Bernard, Redding ve Schott (2004), standart Heckscher-Ohlin (HO) ticaret modeli ile uluslararası ticari maliyetler ve Melitz'in firma heterojenitesine ilişkin modelini birleştirmektedirler. Modellerinde, ekonominin bütün sektörleri temel Melitz yapısına sahiptir ve ülkeler arasındaki ticaret, HO'nun savunduğu gibi faktör donatımlarındaki farklılıklar tarafından yürütülmektedir. Firma heterojenitesi ve uluslararası ticari maliyetler nedeniyle, model bir endüstri içerisindeki sadece en verimli firmaların ihracat yaptığı Melitz özelliğine sahiptir. Ancak buradaki yeni katkı, uluslararası piyasada tek bir mal çeşidine talep söz konusu olduğunda ve firmalar ticari maliyetleri ödeme gücünde iken, ithalata rakip endüstrilerdeki yüksek verimli firmalar da mallarını ihraç edebilmektedir. Dolayısıyla bütün endüstrilerde iki-yönlü yani endüstri-içi ticaret yapılmaktadır.

Uluslararası ticaretin işgücü devir hızı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında, bazı çalışmalar artan uluslararası rekabetin daha büyük bir işgücü devrine yol açtığı konusunda zayıf kanıtlar elde ederken (Kletzer, 2000); bazı çalışmalarda aradaki ilişkinin kuvvetli olduğu vurgulanmaktadır. Bunlardan Bernard, Redding ve Schott (2004)'ın çalışmasında model, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin firma düzeyinde işgücü devir hızı, nispi ücretler ve ortalama endüstri verimliliği gibi değişkenleri nasıl etkilediğini tanımlamaktadır. Heterojen firma davranışlarının, uluslararası ticaretten sağlanan refah kazançlarına ek bir kaynak yaratarak ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü arttırdığı ortaya konulmaktadır. Uluslararası ticari maliyetler azaldığında, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu endüstrilerdeki firmaların ihracat yapması daha olasıdır. Karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu endüstrilerde, nispi firma büyüklüğü ve nispi firma sayısı daha fazla artmakta ve işgücü devir hızı, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu endüstrilerde karşılaştırmalı dezavantajın olduğu endüstrilerden daha yüksek gözlemlenmektedir (Bernard vd., 2004: 2-4).

Traca (2005), uluslararası ticarete açılan endüstrilerde ücret seviyeleri, kazançların değişkenliği, iş devri ve gelir dağılımı açısından etkileri analiz etmiştir. Endüstrilerde ticari açıklık düzeyindeki artışın, ihracatçı ve ithalatçı endüstrilerde iş güvensizliği yarattığını, Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük nedeniyle ticaret yapan endüstrilerde karlılığın oynaklığının daha yüksek olduğunu ve işgücü devir hızını arttırarak emeğin sektörler arasında yeniden bölüşümüne neden olduğunu vurgulamaktadır. Benzer sonuçlar elde eden Addison vd. (2000), teknoloji ve ticari duyarlılık değişkenlerinin endüstri düzeyinde işgücü devir olasılığının önemli bir açıklayıcı güce sahip olduğunu göstermektedir. İlişkiyi tersi açıdan işgücü devir hızından uluslararası ticarete doğru ele alan Davidson-Martin-Matusz Modeli (DMM) ise dışsal olarak verilen işgücü piyasası devir hızının karşılaştırmalı üstünlüğün bağımsız bir belirleyeni olduğunu vurgulamaktadır (Davidson vd., 1999). Davidson ve Matusz (2003), Kanada ve ABD ticaretini ele alarak sektörlerin net ihracatı ile iş yıkımları arasında negatif yönlü güçlü ilişkiyi ortaya koyarken, net ihracat ile iş yaratımı arasındaki pozitif ilişkiye ait daha zayıf kanıtlar elde etmiştir. Magee vd. (2001) çalışmasında, ABD endüstrilerinde DMM modelinin geçerliliğini test etmiş ve yüksek devir hızlı endüstrilerin ithalata rakip olma eğiliminde

olduğunu, düşük devir hızlı endüstrilerin ise ihracatçı olma eğiliminde olduğunu ispatlamıştır.

Genel olarak incelendiğinde, uluslararası ticaret, işgücü devir hızı ve ücret eşitsizlikleri konusunda yapılmış çalışmalar ilişkilerin her iki olasılığına (pozitif ya da negatif) yönelik sonuçlara ulaşmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin uyguladıkları dış ticaret, üretim ve istihdam politikaları ve gelişmişlik düzeyleri etkilerin şiddetini ve yönünü değiştirebilmektedir. Ek 34’te uluslararası ticaret-işgücü devir hızı, uluslararası ticaret-ücret ve ücret eşitsizlikleri ve tam tersi açıdan işgücü devir hızı-uluslararası ticaret arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalara ilişkin daha detaylı bilgiler verilmektedir. Bu çalışmada da, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde 1981-2001 ve 2003-2011 dönemlerinde uluslararası ticaretin işgücü devir hızı üzerinde yarattığı ve işgücü devir hızının vasıflı/vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde yarattığı etkiler, Panel Veri Analizi yardımıyla incelenerek, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin varlığı çerçevesinde sınanmıştır.

2. Amaç ve Kapsam

Çalışmada; uluslararası ticarete Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerindeki kaleydoskopik yapının (zaman içerisinde meydana gelen dalgalanmaların) ölçülmesi, işgücü piyasası ve gelir dağılımı üzerindeki etkisinin incelenmesi ve böylece Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin Türkiye imalat sanayi sektörlerinde geçerli olup olmadığının sınanması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerine etkisi ile işgücü devir hızı oranlarının vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri üzerine etkileri analiz edilmiştir. Bu kapsamda, inceleme 1981-2001 dönemi ve 2003-2011 dönemi olmak üzere iki farklı dönemde ele alınmaktadır.

3. Veriler ve Yöntem

Çalışmada, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde uluslararası ticaret, işgücü devir hızı ve ücret ilişkisi, Türkiye imalat sanayi alt sektörleri bazında iki ayrı dönem (1981-2001 ve 2003-2011) şeklinde ele alınmış ve analiz edilmiştir. Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde söz konusu ilişki 1981-2001 döneminde 28 alt sektör için ISIC Rev. 2’ye göre incelenebilirken; 2002 sonrası Avrupa Birliği sınıflama sistemine geçilme çabaları sonucu sınıflama sisteminin

değiştirilmesi nedeniyle, 2003-2011 döneminde NACE Rev. 2 sınıflamasına göre 23 alt sektör için tarafımızca incelenmiştir. ISIC Rev. 2 sınıflaması ile NACE Rev. 2 sınıflamasının birbirine dönüşüm anahtarının mevcut olmaması nedeniyle - alt sektörler bazında analiz yapılacağından - seri birleştirilememektedir. Ayrıca analizde alt sektörlerin etkilerinin de gözlemlenebilmesi amacı, iki dönemin ayrı olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Mevcut serilerin hem yatay kesit gözlemlerini (sektörleri) hem de belirli bir zaman trendini içermesi ve 2003-2011 döneminin zaman serisi analizi ile incelenebilmesi için yeterli yıl sayısına sahip olmaması sebebiyle panel veri analiz yönteminin en uygun yöntem olduğuna karar verilmiştir. Panel Veri Analizi E-Views ve Stata istatistik programları yardımıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Birimler arası korelasyon testi, birim kök testi, Sabit Etkiler Tahmini, Parks-Kmenta: Esnek Genelleştirilmiş EKK, Driscoll-Kraay Sabit Etki Tahmini, Rassal Etkiler Tahmini ve farklı varyans ve otokorelasyon testleri uygulanarak söz konusu ilişki araştırılmıştır.

3.1. Analiz Verilerinin Tanıtımı

Çalışmanın analizinde, 1981-2001 ve 2003-2011 dönemleri için iki farklı model kurulmuştur. İlk modelde bağımlı değişken “işgücü devir hızı oranları (*TURNOVER*)” ve bağımsız değişkenler “karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin oynaklığı (*CVMI*)” ve bu “oynaklığın vasıflı işgücü üzerindeki farklılık etkisi (*E*CVMI*)” değişkenleridir. Uluslararası ticarete Türkiye imalat sanayi sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisinin incelendiği modellerde her iki dönemde değişkenler aynı ancak zaman boyutlarıyla farklılıklar göstermektedirler. Türkiye imalat sanayi alt sektörleri bazında söz konusu dönemler için derlenen verilerin tümü, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin istatistik veri arşivinden elde edilmiştir. Yalnızca yıllık asgari ücret verileri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB)’ndan derlenmiştir. Analizde kullanılan değişkenler aşağıda detaylı olarak tanıtılmaktadır.

Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Oynaklığı (CVMI)

İlişkinin analiz edilebilmesi için, öncelikle ikinci bölümde tarafımızca her bir alt sektör ve dönem için hesaplanan karşılaştırmalı üstünlük göstergelerinden Michaely indeksinin (MI) zaman içerisindeki oynaklığı hesaplanmıştır. Michaely

indeksinin hesaplanması için kullanılan imalat sanayi alt sektörlerinin ihracat ve ithalat verileri ile Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalat değerleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden elde edilmiştir. Karşılaştırmalı üstünlüğün göstergelerinden biri olan Michaely indeksinin oynaklığı (CVMI), dağılımın standart sapmasını dağılımın ortalamasına bölerek hesaplanmaktadır. Oynaklık, böylece dağılımın varyasyon (değişim) katsayısı ile ifade edilmektedir.

$$CV = \frac{\sigma}{\mu} \quad (13)$$

Bu oynaklık ölçümü, Zakhilwal (2001) ve Beaulieu vd. (2004) tarafından kullanılan oynaklık ölçüm yöntemi dikkate alınarak, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerine uygulanmıştır.

İşgücü Devir Hızı Oranı (TURNOVER)¹

İmalat sanayi alt sektörlerinin işgücü devir hızı oranları, kurulan modellerden ilkinde bağımlı değişken ikincisinde ise bağımsız değişken olarak kullanılmaktadır. İşgücü devir hızı oranlarının hesaplanabilmesi için, alt sektörler bazında yıllık istihdam verileri TÜİK'ten elde edilmiş olup öncelikle bu istihdam verileri kullanılarak Davis ve Haltiwanger (1992: 828)'in çalışmasında kullanılan iş yaratım ve iş yıkım oranları hesaplanmıştır.

$$İŞYARATIMI(POS_{st}) = \sum \left(\frac{X_{et}}{X_{st}} \right) * g_{et} \quad (14)$$

$$İŞYIKIMI(NEG_{st}) = \sum \left(\frac{X_{et}}{X_{st}} \right) * |g_{et}| \quad (15)$$

İstihdam verileri kullanılarak hesaplanan bu iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının toplamı bulunmuş ve böylece işgücü devir hızı oranları ($TURNOVER_{it}$) elde edilmiştir.

¹ İkinci bölümde *işgücü devir hızı* kavramı, iş yaratımı ve iş yıkımı oranları ile ilişkilendirildiğinden “SUM” kısaltmasının kullanılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Ancak uluslararası literatürde işgücü devir hızı kavramının özellikle çalışmaların analiz kısımlarında “TURNOVER” olarak kısaltılması nedeniyle üçüncü bölümde bu kısaltma kullanılmıştır.

Ücret Primi (UCRPRM)

İkinci modelde, işgücü devir hızından işgücü ücretlerine doğru kurulan ilişkide bağımlı değişken ücret primi, bağımsız değişken işgücü devir hızı oranlarıdır. Ücret primi, TÜİK'ten elde edilen imalat sanayi alt sektörleri bazında ücret verileri ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan elde edilen aylık brüt asgari ücret verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Bu veriler yıllık olarak düzenlendikten sonra, öncelikle "GSYİH Deflatörü" ile reelleştirilmiş ve birim başına düşen yıllık reel ücret ve yıllık reel asgari ücret verileri kullanılarak ücret primi serisi elde edilmiştir. İmalat sanayi alt sektörlerin "ücret primi ($UCRPRM_{it}$) verileri şu şekilde oluşturulmuştur.

$$UCRPRM_{it} = \frac{BirimBaşınaDüşenReelÜcret_{it} - ReelAsgariÜcret_t}{ReelAsgariÜcret_t} \quad (16)$$

Bir sektörün ücret primi, ne kadar yüksekse o sektördeki ücretlerin asgari ücretten o derece uzaklaştığını yani ortalama ücretlerin yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, sektörün ücret priminin düşüklüğü, o sektörde ücretlerin asgari ücrete yakınlığını yani ortalama ücret düzeyinin düşüklüğünü ifade etmektedir. Ücret primi verileri, asgari ücretteki dalgalanmalardan farklı olarak, uluslararası ticaret kaynaklı olabilecek ücret değişmelerini göstermektedir.

Vasıflı-Vasıfsız İşgücüne Yönelik Kukla Değişken (E)

Vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki farkın gözlemlenebilmesi için modelde, E kukla değişkeni kullanılmaktadır. E kukla değişkeni, sektör sermaye yoğunsa, vasıflı işgücünü temsilen 1 değerini alırken; sektör emek yoğunsa, vasıfsız işgücünü temsilen 0 değerini almaktadır.

*Vasıflı İşgücününün Fark Etkisi (E*Açıklayıcı Değişken)*

Vasıflı işgücü olmanın fark etkisi, bağımsız değişkenin E kukla değişkeni ile çarpılması sonucu yaratılan yeni bir değişkenin analize eklenmesi ile ölçülmektedir. Böylece vasıflı işgücü üzerinde yaratılan etkinin vasıfsız işgücünden farklı olup olmadığı gözlemlenmektedir.

İşgücü Başına Düşen Sabit Sermaye Yatırımlarının Birim Başına Toplam Sermaye Yatırımlarına Oranı (CAPITAL)

CAPITAL değişkeni alt sektörler bazında şu şekilde hesaplanmıştır: (17)

$$CAPITAL_{it} = \frac{iAltSektorundeIsgucuBa sin aDusenSabitSermayeyeYapilanGayriSafillaveler_{it}}{ToplamImalatSanayiindeIsgucuBa sin aDusenSabitSermayeyeYapilanilaveler_{it}}$$

Bir alt sektörde işgücü başına düşen sabit sermaye yatırımlarının toplam imalat sanayindeki birim başına düşen sabit sermaye yatırımlarına oranını ifade eden *CAPITAL* verileri, bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Böylece vasıflı olmanın ve teknolojik gelişmenin etkisi, *CAPITAL* değişkenin eklendiği ayrı bir model kurularak araştırılmıştır. Ancak sabit sermaye yatırımları verileri alt sektörler bazında yalnızca 1981-2001 dönemi için mevcut olduğundan, *CAPITAL* değişkeni eklenerek kurulan model sadece 1981-2001 dönemi için oluşturulmuştur.

Söz konusu değişkenler kullanılarak 1981-2001 ve 2003-2011 dönemleri için iki ayrı Panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada analiz sonuçlarına yer vermeden önce, ilişkinin varlığının incelenmesinde kullanılan Panel Veri Analiz yöntemleri hakkında bilgi verilmesi, uygulanan analizin daha iyi anlaşılabilmesi sağlayacaktır.

3.2. Panel Veri Analiz Yöntemi

Panel veri analizi, iki boyutu kapsayan verilerin analiz edildiği bir yöntemdir. Birinci boyut olan zaman boyutu, değişkenlerin değerlerinin gün, ay, yıl gibi zaman birimlerine göre değişimini içermektedir. İkinci boyutu ise yatay-kesit boyutudur ve zamanın belirli bir noktasında ekonomik birimlerin (bireyler, firmalar, sektörler ve ülkeler gibi) sayısı üzerine gözlemleri içermektedir. Dolayısıyla panel veri analizi, bu ekonomik birimlerin belirli bir zaman periyodu içerisindeki gözlemlerinin bir araya getirilmesi ile oluşmaktadır. Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleştirildiği panel verilerine ilk olarak, Hildreth (1950), Kuh (1959) ve Grunfeld ve Griliches (1960)'in çalışmalarında değinilmekle birlikte, gerçek anlamda 1990'lı yıllardan itibaren uygulanmaya başlamıştır. İstatistik kurumlarının, birçok veri setini panel veri analizine uygun şekilde hazırlamaya başlaması sonucu, son zamanlarda birçok çalışmada da panel veri analizi tercih edilmektedir (Tatoğlu, 2013:1-3; Griffiths vd., 2012: 350).

Panel veri analizinin yatay-kesit ya da zaman serisi analizine göre tercih sebebi olmasının bazı nedenleri mevcuttur. Bunlardan ilki, panel verisinin kişileri,

firmaları, sektörleri vb. zaman içerisinde ele alması dolayısıyla bireysel heterojeniteye sahip olan bu birimlerin etkilerinin de gözlemlenebilmesine imkan vermesidir. Zaman serisi ya da yatay-kesit analizleri bu heterojeniteyi ortaya koyamamaktadır. İkinci olarak panel verisi “daha çok bilgi verir, daha değişkendir, değişkenleri arasında ortak doğrusallık daha azdır, serbestlik derecesi daha yüksek ve daha etkindir.” Panel verileri işsizlik süresi, işgücü devri verilerinde olduğu gibi değişkenlerin devirgenliğinin incelenmesine daha uygundur. Bir diğer avantajı, sadece yatay kesit ya da sadece zaman serisinde basit bir şekilde gözlemlenemeyecek etkiler, panel veri analizi ile daha iyi belirlenebilmekte ve ölçülebilmektedir. Ayrıca panel verileri daha karmaşık davranışsal modelleri test etmeye olanak sağlamaktadır. Son olarak binlerce veri bir araya getirildiğinde ortaya çıkabilecek sapmaları panel veri analizi en aza indirmektedir (Baltagi, 2005: 4-7; Gujarati ve Porter, 2012: 592).

Avantajları yanında Panel veri analizinde, özellikle Türkiye’de panel veri analizine uygun veri toplama problemlerinin varlığı önemli kısıtlarından biridir. Genellikle panel verilerinde birim boyutu fazla olmasına rağmen zaman boyutunun kısa olması da, özellikle doğrusal olmayan panel verilerinde önemli problemlere yol açabilmektedir. Bunların dışında, panel veri modellerindeki hata terimi zaman serisi, yatay kesit ve panel veri modeline özgü sapmaların hepsini taşıdığından hata terimi çoğu zaman sapmalıdır (Tatoğlu, 2013: 14).

Zaman serisi ve yatay-kesit verilerinin bir arada analizine olanak sağlayan doğrusal bir panel veri modeli şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} X_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (18)$$

Modelde, i birey, firma, sektör, ülke gibi kesit boyutunu ve t de zaman boyutunu göstermektedir. β_{0it} sabit terimi, β_{kit} Kx1 parametreler vektörünü, X_{kit} k. açıklayıcı değişkenin t zamanda i . birimin değerini, Y_{it} ise bağımlı değişkenin t zamandaki i . birimin değerini ifade etmektedir. Panel veri modelleri parametrelerin birim ve/veya zamana göre değerler almasına bağlı olarak sınıflandırılabilir (Tatoğlu, 2013: 37; Wooldridge, 2002: 247; Hsiao, 2003: 28). Bu sınıflandırmalardan, sabit ve eğim katsayıların birimlere ve zamana göre sabit kabul edildiği yani farklılık göstermediği modeller (Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi-Pooled OLS), katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre

değiştiğinin varsayıldığı modellere (Sabit Etkiler Modeli-Fixed Effect Model) ve birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişikliklerin rassal oluştuğunu varsayan modellere (Rassal Etkiler Modeli-Random Effect Model) yer verilmektedir (Baltagi, 2005: 12-20). Çalışmada, öncelikle panel birim kök testleri ve birimler arası korelasyonun test edilmesi hakkında bilgi verildikten sonra, Havuzlanmış En Küçük Karalar, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler modelleri kısaca açıklanmaktadır. Son olarak, en uygun analiz yöntemini seçmek için kullanılan Hausman Analizi ele alınmakta ve seçilen modelin otokorelasyon ve farklı varyans problemlerini içerip içermediğinin nasıl belirlendiğine yönelik testlerden bahsedilmektedir.

3.2.1. Panel Birim Kök Testleri ve Birimler Arası Korelasyon

Durağan olmayan bir serinin analizinde, sahte regresyon problemi ile karşılaşmaktadır; sahte regresyon problemi t testi, F testi ve R^2 değerlerinin sapmalı sonuçlar verebilmesine neden olan bir durumdur. Bu yüzden analize başlanmadan önce serilerin durağanlığı mutlaka test edilmelidir (Tatoğlu, 2012: 199). Panel birim kök testleri, Birinci Kuşak ve İkinci Kuşak Panel Birim Kök Testleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Aralarındaki en önemli fark Birinci Kuşak testlerin birimler (sektörler, ülkeler vb.) arasında korelasyon olmadığını varsayarken; İkinci Kuşak testlerin birimlere ait seriler arasında korelasyonun varlığını varsaymasıdır. Birinci Kuşak birim kök testlerin en çok bilinenleri; Levin, Lin ve Chu (2002), Hadri (2000), Im, Pesaran ve Shin (2003) ve Fisher ADF birim kök testleridir. İkinci Kuşak birim kök testlerinden ise Pesaran (2004), Philips ve Sul (2003) ve Moon ve Perron (2004) birim kök testleri en çok kullanılanlardır (Tatoğlu, 2012: 199; Baltagi, 2005).

Çalışmada, birinci kuşak birim kök testlerinden “*Fisher ADF Panel Birim Kök Testi*” ile ikinci kuşak birim kök testlerinden “*Pesaran Panel Birim Kök Testi*” kullanılmıştır. Fisher ADF testinde T (yıllar)’nin sonsuza gittiği durumda asimptotik olarak geçerlidir. Bu testte önce her bir birim için birim kök testi yapılmakta ve bu testlerden elde edilen p -değerleri tüm testi üretmek için kullanılmaktadır. Pesaran Panel Birim Kök Testi, birimler arası korelasyonu ortadan kaldırmak için, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş halini kullanmakta ve bu regresyonun birinci farkı ile birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Bu

“*Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF)*” olarak adlandırılmıştır (Tatoğlu, 2012: 214-215, 223).

Panel veri setinde birim kökün varlığının test edilebilmesi için öncelikle yatay kesit bağımlılığının yani birimler arası korelasyonun sınanması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığının varlığına göre uygun birim kök testi seçilmelidir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının varlığı reddedilirse, Birinci Kuşak Panel Birim Kök testleri kullanılabilir. Panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı varsa, İkinci Kuşak Panel Birim Kök testlerini kullanmak analiz sonuçlarının daha tutarlı ve sapmasız olmasını sağlamaktadır (Pesaran, 2004). Bu yüzden birim kök testi yapılmadan önce serilerin yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmeli ve bu testin sonuçlarına göre hangi birim kök testin yapılmasının en uygun olacağına karar verilmelidir.

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığını sınanan testlerden “*Friedman’in Testi*”, hem Sabit Etkiler hem de Rassal Etkiler tahmininde kullanılabilen testlerden biridir. Buna göre hipotez şu şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Birimler arası korelasyon yoktur.

H_A : Birimler arası korelasyon vardır.

Friedman’in testi sonucunda olasılık değeri 0,05 değerinden küçükse H_0 hipotezi reddedilmektedir, dolayısıyla birimler arası korelasyonun olmadığı sonucuna varılmaktadır ve olasılık değeri büyükse tersine birimler arası korelasyonun varlığı geçerlidir.

3.2.2. Havuzlanmış En Küçük Kareler Modeli

Havuzlanmış en küçük kareler modeli (Pooled OLS-Havuzlanmış EKK) nin analizinde farklı birimlere ait veriler kullanılmakla birlikte tüm gözlemler bir arada düşünülerek, zaman serisi ve yatay-kesit etkilerin olmadığı, reddedildiği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bütün sektörlerin aynı olduğu varsayımıyla birimlerin farklı katsayılarla sahip olduğu bireysel farklılıklar şartı reddedilmektedir. İki açıklayıcı değişken için Havuzlanmış EKK modeli şu şekilde formüle edilmektedir (Carter vd., 2011: 540):

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + u_{it} \quad (19)$$

Doğrusal panel veri modelinden farklı olarak burada dikkati çeken, β_0 , β_1 ve β_2 katsayılarında i birim ve t zaman indisinin yer almamasıdır. Tüm zamanlarda tüm birimler için ortalama tek bir sabit katsayısı hesaplanmaktadır ve olası bir bireysel heterojeniteye izin verilmemektedir. Bu, havuzlanmış en küçük kareler modelinin karakteristik bir özelliğidir. Hata terimlerinin u_{it} sıfır ortalamaya ve sabit varyansa (homoskedasite) sahip olduğu varsayılır, bu da tüm hata terimlerinin zaman (t) ve birimler (i) üzerinde ilişkisiz olması ve açıklayıcı değişkenler (X_1 ve X_2) ile ilişkisiz olmasını göstermektedir (Carter vd., 2011: 540-541). Bu açıdan modelde açıklayıcı değişkenlerin tümüyle dışsal olduğu varsayılmaktadır (Gujarati ve Porter, 2012: 594).

Havuzlanmış EKK modelinin sonuçları, sadece katsayıların istatistiksel bakımdan anlamlı ve önsel beklentilerle uyumlu olduğu konusunda bir bilgi vermekte, ancak birimlerin bireyselliğinin (türdeşsizliğinin) etkilerini ortaya koyamamaktadır. Bireyselliğin etkilerinin ortaya konulmaması ve değişkenlerin u_{it} hata terimi ile olan ilişkisinin görmezden gelinmesi analizin sonuçları ve etkilerinin tam olarak yansıtalamamasına ve bazı önemli etkilerin gözden kaçabilmesine neden olabilmektedir. Bu durumda R^2 değeri oldukça yüksek çıkarken, Durbin-Watson test istatistiği oldukça düşük çıkabilmektedir. Bu durum, veride ardışık ilişki ya da uzamsal ilişki olabileceğinin bir göstergesidir (Gujarati ve Porter, 2012: 594).

3.2.3. Sabit Etkiler Modeli

Panel veri modelinde bireysel özelliklerin varlığını tanımanın bir yolu, farklı zaman periyotlarında bireysel hata terimlerinin ilişkili olmasına izin verilmesidir. İkinci yol, tüm birimlerin aynı katsayılara sahip olduğu varsayımının esnetilmesidir. Sabit etkiler modeli (Fixed Effect Model), her bir birimin kendi sabit terimine sahip olmasına izin vererek, birimler arasındaki bireysellik ve heterojeniteyi hesaba katmaktadır. Sabit etki terimi, her birim için sabitin farklı değerler almasına karşın her birimin sabit teriminin zamanla değişmemesi nedeniyledir, yani zaman sabittir. Bu özelliğini temsilen de sabit etkiler modelinde, β katsayılarına i indisi eklenmekte ve t indisi kullanılmamaktadır (Hill vd., 2011: 543). Dolayısıyla sabit terim her bir

birim için farklı değer almaktadır. Ancak kısa ve geniş panellerde genellikle β_0 sabit terimine i indisi eklenirken yani farklı birimler için farklı değerler alırken, eğim katsayıları β_1 ve β_2 nin tüm bireyler için sabit olduğu varsayılmaktadır. Bunun dışında hata terimleri homoskedastiktir ve otokorelasyonsuzdur varsayımları yapılmaktadır.

Bu durumda sabit etkiler modeli şu şekli almaktadır:

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + u_{it} \quad (20)$$

Birimler arasındaki tüm davranışsal farklılıklar *bireysel heterojenite* olarak adlandırılmaktadır ve sabit terim tarafından ortaya konulduğu ifade edilmektedir. Bireysel sabitler, bireylere-özü ve zamanda-değişmez özelliklerin kontrolünü de içermektedir. Bu özelliklere sahip modeller Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effect Model) olarak adlandırılmaktadır. Sabit Etkiler modelinin tahmininde iki method kullanılmaktadır. Bu iki method farklı hesaplama biçimiyle yapılmakta ancak sonuçta her iki method da aynı tahmin sonucunu vermektedir. Bunlardan biri “Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Yöntemi (least squares dummy variable estimator)”, diğeri “Sabit Etkiler Yöntemi (fixed effects estimator)” dir (Hill vd., 2011: 543-544).

Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Yönteminde, bireysel etkilerin ortaya çıkarılması için her bir bireye ait sabit kukla değişkenler modele eklenmektedir. Kukla Değişkenli EKK tahmin sonucunda, eğer T yani zaman sayısı küçükse ve sabitse, birim etkinin kukla değişkenli EKK tahmincisi tutarsızdır. Her bir birim için bir sabitin hesaplanması, serbestlik derecesini oldukça azaltmaktadır. Eğer birim boyutu (N) büyükse α yukarı doğru sapmalı olabilmektedir. Modele çok fazla yapay değişken katılması serbestlik sorununu ortaya çıkarabilmekte yani anlamlı bir istatistik çözümleme yapmaya yetecek kadar gözlem sayısı kalmamaktadır. Ayrıca Kukla Değişkenli EKK kullanmanın sakıncalarından bir diğeri de, her bir birim için eklenen kukla değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimin büyük kısmını açıklayacağından belirlilik katsayısı (R^2) sağlıklı bilgiyi sağlayamamaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin ne kadarının bağımlı değişkeni etkilediğine Sabit etkili grup-içi dönüştürülmüş verilere Havuzlanmış EKK uygulanması ile elde edilen R^2 değeri ile ulaşılabilmektedir (Tatoğlu, 2013: 83; Gujarati ve Porter, 2012: 598). Tüm

bu dezavantajlarına rağmen, sabit etkiler modelinin tahmininde Kukla Değişkenli EKK Yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak birim sayısı fazla ise, serbestlik derecesi kaybı fazla olacağından bu durumda grup-içi tahmin yöntemi tercih edilmektedir (Tatoğlu, 2013: 124). Sonuçta bu sorunlar, Sabit etki ile tahmin yöntemlerinden ikincisi olan *Sabit Etkili Grup-İçi Tahmincisi* kullanılarak hafifletilebilmektedir.

Her bir birim için bir kukla değişken eklenmesi yöntemi, birim sayısı küçük olduğunda kullanışlı olmasına karşın, modelde oldukça büyük birim (N) sayısına sahipseniz bu yöntem çalışmayacaktır. Büyük sayıdaki birimler Sabit Etkili Grup-içi Tahmin yöntemi kullanılarak kolaylıkla analiz edilebilmektedir (Hill vd., 2011: 547). Genel olarak Sabit Etkiler Tahmincisi denilince grup-içi tahminci akla geldiğinden bu yöntemde *Sabit Etkiler Tahmincisi* de (*SE*) denilmektedir (Tatoğlu, 2013: 87). Bu yöntemde, serilerin zaman periyodu içerisindeki ortalama değeri hesaplanmakta ve her bir yılın değeri serinin bu kendi ortalama değerinden çıkartılmaktadır. Her birim için bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin değerlerini kendi ortalamasından fark olarak alınarak β_{0i} sabit etkisi ortadan kaldırılmaktadır. Elde edilen değerlere “ortalamadan arındırılmış” ya da “ortalamaya göre düzeltilmiş değerler” denilmektedir. Değerlerin ortalamadan farklarının alınması modele şu şekilde yansıtılmaktadır (Hill vd., 2011: 547; Gujarati ve Porter, 2012: 599; Wooldridge, 2002: 267):

$$(Y_{it} - \bar{Y}_i) = \beta_1(X_{2it} - \bar{X}_{2i}) + \beta_2(X_{3it} - \bar{X}_{3i}) + (u_{it} - \bar{u}_i) \quad (21)$$

Ortalamaya göre düzeltilmiş değerleri \tilde{y}_{it} , \tilde{x}_{2it} , \tilde{x}_{3it} ve \tilde{u}_{it} olarak ifade edilirse model şu şekilde dönüştürülmektedir;

$$\tilde{y}_{it} = \beta_1\tilde{x}_{2it} + \beta_2\tilde{x}_{3it} + \tilde{u}_{it} \quad (22)$$

$\tilde{y}_{it} = (Y_{it} - \bar{Y}_i)$ yaklaşık işareti, değişkenlerin ortalamadan sapmasını göstermektedir. Bu dönüştürme işleminin avantajı, β_1 ve β_2 parametrelerinin En Küçük Kareler tahminlerinin tüm kukla değişkenlerin kullanıldığı En Küçük Kareler tahminlerine benzer olmasıdır. Aynı sonuç hiç kukla değişken elde etmeden elde edilmektedir. Üstelik en küçük kareler tahmin kalıntıları (residuals) da aynıdır. Bireysel ortalamalardan sapmanın hesaplandığı Sabit Etkiler Modeli, sabit etkiler tahmincisinin bir diğer önemli özelliğini de vurgulamaktadır. Burada katsayı

tahminleri, sadece bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin grup-içi bireysel değişmelerine bağlı olmaktadır. Türdeşlik (bireysel heterojenite) yapay değişkenler yoluyla değil gözlemlerin kendi ortalamalarından farkını alarak hesaba katılmaktadır. Grup-içi tahmin ediciler eğim katsayılarını tutarlı tahmin ederken, sıradan Sabit Etkiler Modeli yöntemiyle tutarlı tahmin edilememektedir. Ancak grup-içi tahmin edicilerin varyansları daha büyüktür yani sonuçlar diğeri kadar etkin değildir. Grup-içi Tahmin Edicileri kullanılarak cinsiyet, eğitim gibi zaman-sabit olan değişkenler fark alma nedeniyle ortadan kaybolacaktır. Dolayısıyla bu değişkenlere bağımlı değişkenin tepkisinin ne olacağı bilinemez ve farkın alınması uzun dönemli etkiyi ortadan kaldırmaktadır. Nitekim hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiyi kurtulmanın yolu Grup-içi Tahmin Yöntemini uygulamaktır (Gujarati ve Porter, 2012: 600-601; Hill vd., 2011: 547-548; Wooldridge, 2002: 270-272).

3.2.4. Rassal Etkiler Modeli

Sabit etkiler modelinde, modelin tanımlanmasında cinsiyet, yaş gibi zaman içinde değişmeyen bireye özgü açıklayıcı değişkenleri modele dahil etmekte başarısız olunmakta ve kukla değişkenlerin modele dahil edilmesi bu bilgisizliği örtmektedir. Eğer kukla değişkenler doğru model konusunda bilgi vermiyorsa bu durumda Rassal Etkiler Modeli (Tesadüfi Etkiler Modeli ya da Hata Bileşen Modeli-Rassal Effect Model) kullanılarak model hakkındaki bu bilgisizlik hata terimi yoluyla ifade edilmeye çalışılmaktadır. Sabit etkili modellerde serbestlik derecesi kaybı ile karşılaşmakta iken, Rassal etkiler modelinde bu kaybın ortaya çıkması önlenmeye çalışılmış ve bu amaçla birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir. Sabit Etkiler modelinde birimler arası farklılıklar sabit terimdeki farklılıklar ile yansıtılabilirken, Rassal Etkiler modelinde birimler arası farklılıklar tesadüfi olarak seçilmekte yani birimler arası farklılıklar tesadüfi olmaktadır. Bu modelde birim etki sabit olmadığından sabit parametre içerisinde değil, tesadüfi olduğundan hata payı içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında zaman-sabiti değişkenler (yaş, cinsiyet gibi) rassal etkiler modelinde tahmin edilebilmektedir (Tatoğlu, 2013: 103-104; 124).

Rassal Etkiler Modeli ise şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + v_{it} \quad (23)$$

Burada v_{it} hata terimi, rassal bireysel etkiye özgü hata bileşeni u_i ve zaman serisi ve kesit hata bileşeninden oluşan regresyon hata terimi ε_{it} den oluşmaktadır (Griffiths vd., 2012: 363; Gujarati ve Porter, 2012: 603);

$$v_{it} = u_i + \varepsilon_{it} \quad (24)$$

Modelde her β_{0i} sabiti $\beta_{0i} = \bar{\beta}_0 + u_i$ olarak yazılmaktadır ve $\bar{\beta}_0$ birimlere ait sabitlerin ortalamasını göstermektedir. ε_{it} nin sıfır ortalamaya sabit varyansa sahip olduğu varsayılmakta ve her i ve t için birbiriyle ilişkisizdir (korelasyonsuzdur). Ayrıca hem ε_{it} hem de u_i nin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olduğu ve tam çoklu doğrusal bağlantının olmadığı varsayılmaktadır. Bu varsayımlar altında hata terimi v_{it} nin özellikleri şu şekildedir (Griffiths vd., 2012: 363):

$$\begin{aligned} E(v_{it}) &= 0 & \text{var}(v_{it}) &= \sigma_v^2 = \sigma_u^2 + \sigma_\varepsilon^2 & (25) \\ \text{cov}(v_{it}, v_{is}) &= \sigma_u^2 \rightarrow t \neq s & \text{cov}(v_{it}, v_{js}) &= 0 \rightarrow i \neq j \end{aligned}$$

Rassal etki tahmincisi, gözlemleri ağırlıklandırmak için kovaryansı kullanan bir Genelleştirilmiş En Küçük Kareler tahmincisidir. Sabit Etkiler tahminine benzememekle birlikte, grup-içi bireysel değişimin yanında gruplar-arası değişimi de hesaba katmaktadır (Griffiths vd., 2012: 364). Rassal etkiler modelinin tahmini için birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden Havuzlanmış En Küçük Kareler yönteminde β katsayıları tutarlıdır ancak iki hata ögesini (birim etki ve hata ögesi) birbirinden ayıramadığı için etkinlik kaybı olabilmektedir. Nitekim Rassal Etkiler modelinde, hesaplama kolaylığına da sahip olması nedeniyle en fazla kullanılan yöntem Genelleştirilmiş EKK yöntemidir (Tatoğlu, 2013: 123-124).

3.2.5. Hausman Testi

Rassal Etkiler modelinin grup-içi varyasyon yanında gruplar-arası bireysel varyasyonu hesaplama yeteneği, Sabit Etkiler Tahmincisine alternatif olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ancak büyük örneklerde Rassal Etkiler Tahmincisinin

etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olması varsayımı sıklıkla gerçeği yansıtmamaktadır. Bu varsayımın doğruluğu ve dolayısıyla modeli hangi yöntem ile tahmin etmenin en optimal olduğu, Hausman Testi kullanılarak belirlenebilmektedir. Hausman testi, Sabit Etkiler ile Rassal Etkiler tahmini arasındaki farkın anlamlılığının bir testidir. Rassal etkiler ve açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon bu tahminleri birbirinden ayırmaya yardımcı olmaktadır. Fark anlamlı değilse, korelasyonu reddetmeye yönelik bir kanıt yok demektir. İki tahmin yöntemi arasındaki farklılıklar t -testi veya χ^2 testi kullanılarak test edilebilmektedir. Hausman testinde temel hipotez şu şekilde kurulmaktadır (Griffiths vd., 2012: 366):

H_0 : Açıklayıcı değişkenler ve rassal etkiler arasında korelasyon yoktur
(Rassal etki modeli uygun)

H_A : Açıklayıcı değişkenler ve rassal etkiler arasında korelasyon vardır
(Sabit etki modeli uygun)

Sonuçta açıklayıcı değişkenler ile rassal etkiler arasında bir korelasyon yoksa Rassal Etkiler Modeli, korelasyon varsa Sabit Etkiler Modeli geçerlidir yani daha etkindir. χ^2 istatistiği olasılık değeri %0,05'ten düşükse H_0 reddedilmekte yani "sabit etki modeli uygundur" kararı verilmektedir. Büyük örneklerde rassal etkiler ve sabit etkiler tahmin sonuçları benzer olabilmektedir, o yüzden Hausman Testi hangi modelin daha uygun olduğuna ve tercih edilmesi gerektiğine karar vermede önemli bir belirleyicidir (Hill vd., 2011: 558-559).

3.2.6. Otokorelasyon ve Farklı Varyansın Belirlenmesi

Hausman testi sonucunda karar verilen Sabit Etkiler veya Rassal Etkiler tahminleri ile regresyon yapıldıktan sonra kurulan modelin otokorelasyon ve farklı varyans (heteroskedasite) içerip içermediği de test edilmelidir. Bu testlerin sonucu doğrultusunda söz konusu problemleri giderebilecek yeni bir tahmin yöntemi seçilerek analiz yapılmalıdır.

Aksi takdirde analiz sonuçlarının güvenilirliği azalmaktadır. Regresyon modelinin artıkları (hataları) geçmiş veya önceki değerleri ile ilişkili olması halinde otokorelasyon ortaya çıkmaktadır (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 2000: 443; Güriş vd., 2013: 199). Modelde otokorelasyonun var olması durumunda, parametrelerin EKK

tahmincileri sapmasız ve doğrusaldır, tahminciler etkin ve asimtotik etkin değildir. Ayrıca hata terimleri varyanslarının sapmalı tahminci olmalarına neden olmaktadır. Parametre varyanslarının hatalı tahmini t -testlerinin yanlış sonuç vermesine neden olmaktadır. Parametre varyansları gerçek değerlerinden küçük olarak tahmin edileceğinden, alternatif hipotezin kabul edilmesine ve yanlış bir sonuca varılmasına neden olacaktır (Güriş vd., 2013: 199-201). Panel Veri Analizinde, otokorelasyon probleminin testi için “Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson Testi” ile “Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testi” en çok kullanılan testlerdendir. Otokorelasyon katsayısının sifıra eşit olduğu H_0 hipotezi test edilmektedir. Test değerinin 2’den oldukça küçük olması, otokorelasyonun önemli olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Tatoğlu, 2013: 211-214).

Regresyonun hata terimi ile ilgili temel varsayımlarından biri, sabit varyans varsayımdır. Bu varsayımın geçerli olmaması durumu “farklı varyans” olarak adlandırılmaktadır. Farklı varyans, her bir gözlemin varyansının sabit olmaması, yani gözlemlerin varyansının değişmesidir. Modelde yer alan değişkenlerden bazılarının katsayıları zaman serileri ile çalışıyorsa zamana, yatay kesit verileri ile çalışıyorsa birimlere göre değişim gösterirler. Regresyon modellerinde katsayılar sabit kabul edildiğinden bu değişim farklı varyans problemine neden olabilmektedir (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 2000: 401; Güriş vd., 2013: 255-258). Farklı varyans problemi panel veri analizinde, Sabit Etkiler tahmininde Değiştirilmiş Wald Testi ile sınanabilirken, Rassal Etkiler tahmininde Levene, Brown ve Forsythe’nin Testleri ile sınanabilmektedir. H_0 hipotezi, “Varyanslar birimlere göre homoskedastiktir” şeklinde kurulmaktadır. Test istatistiği olasılık değerleri, 0,05’ten küçükse varyansın birimlere göre değiştiği ve birimlere göre heteroskedasite olduğu sonucuna varılmaktadır (Tatoğlu, 2013: 208-210, 222-224).

4. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Çerçevesinde Uluslararası Ticaret, İstihdam ve Ücret İlişkisinin Panel Veri Analizi Yardımıyla İncelenmesi

Uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü piyasasında iş yıkım ve iş yaratımlarına neden olarak işgücü devir hızını arttırması ve işgücü devir hızındaki artışların da vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretlerinde farklılıklara

yol açarak ücret eşitsizlikleri ile sonuçlanması üzerine inşa edilen Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin Türkiye imalat sanayi sektörlerinde geçerliliği, tarafımızca Panel Veri Analiz Yöntemi yardımıyla sınanmıştır. Bu kapsamda, Hipotez iki kısımdan oluşmaktadır. Hipotezin birinci kısmı, uluslararası ticarete ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisinin incelenmesini içerirken; ikinci kısmı, işgücü devir hızındaki hareketliliğin vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri üzerindeki etkisinin incelenmesini içermektedir.

Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde söz konusu ilişkinin incelenebilmesi için gerekli olan verilerin 1981-2001 dönemi ve 2003-2011 dönemi şeklinde uygulanabilir olması, analizin iki dönem olarak incelenmesini de zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu kısımda, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin Türkiye analizinde her iki dönem ayrı başlıklar halinde ele alınmış ve bu dönemler içerisinde ilişkinin her iki kısmı Panel Veri Analizi ile ekonometrik olarak test edilmiştir.

Analiz kapsamında, öncelikle verilerin “Yatay Kesit Bağımlılığı” test edilmiş ve yatay kesit bağımlılığı yoksa Birinci Kuşak Birim Kök Testleri ile yatay kesit bağımlılığı varsa İkinci Kuşak Birim Kök Testleri ile serilerin durağanlığı test edilmiştir. Daha sonra bireysel etkilerin yani heterojenitenin etkilerini gözlemleyebilmek için Sabit Etkiler Yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca kurulan modelin etkin olmaması ihtimali üzerine Rassal Etkiler Yöntemi ile de model sınanmıştır. Son olarak, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler modellerinden hangisinin kullanılmasının uygun olduğuna karar verebilmek için Hausman Testi yapılmıştır. Rassal ya da Sabit Etkiler tahminine karar verilerek kurulan optimal modelin ayrıca otokorelasyon ve farklı varyans problemlerini içerip içermediği araştırılmıştır. Otokorelasyon probleminin testi için “Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson Testi” ile “Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testi”, farklı varyans probleminin testi için Sabit Etkiler tahmininde “Değiştirilmiş Wald Testi” ve Rassal etkiler tahmininde “Levene, Brown ve Forsythe’nin Testleri” kullanılmıştır. Tüm bu yapılan test sonuçları doğrultusunda kullanılmasının en uygun olduğu ve problemleri ortadan kaldıracak bir test seçilmiştir. Seçilen testin analiz sonuçları yorumlanarak uluslararası ticaret, istihdam ve gelir dağılımı ilişkisi Kaleydoskopik Karşılaştırmalı

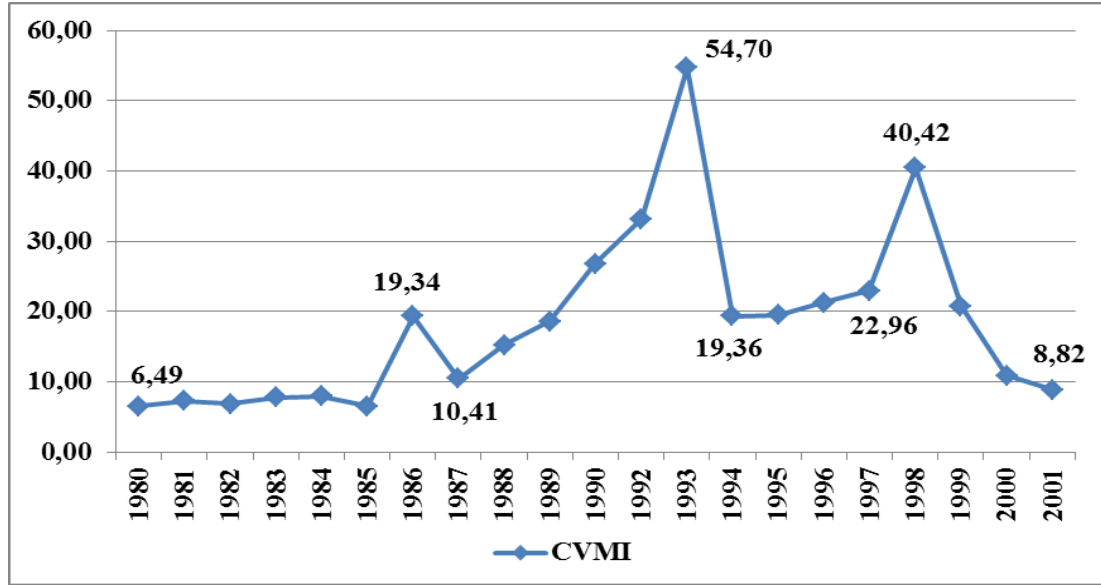
Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde Türkiye imalat sanayi alt sektörleri için araştırılmıştır.

4.1. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin 1981-2001 Döneminde Ekonometrik Analizi

Kaleyoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezine göre, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar işgücü piyasasında hareketliliğe yol açarak işgücü devir hızı oranlarını arttırmaktadır. İlişkinin sınıanabilmesi için, karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin hesaplanması ve bu üstünlük düzeylerinin oynaklıklarının seviyesi belirlenmelidir. Türkiye imalat sanayi alt sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri Michaely İndeksi (MI) hesaplanarak (Bkz. Tablo 2.3) tarafımızca ikinci bölümde belirlenerek ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise, alt sektörlerin bu karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin (MI değerlerinin) zaman içerisindeki ani artış ve azalışları yani oynaklık düzeyleri de hesaplanarak bir oynaklık değişim katsayısı serisi (*CVMI*) elde edilmiştir. *CVMI* serisi, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların “varyasyon katsayısı”nı ifade etmektedir.

Şekil 3.1’de 1980’den 2001 yılına toplam imalat sanayinde gözlemlenen oynaklıkların seyri verilmektedir. Türkiye toplam imalat sanayinde özellikle 1986, 1991, 1993 ve 1998 yıllarında önemli sıçramalar dikkati çekmektedir. Bu sıçramalar karşılaştırmalı üstünlük düzeylerindeki ani kayıplar ya da kazanımlar nedeniyle oluşmaktadır. Genel olarak incelendiğinde, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar 1998 yılına kadar artmakta (40,42), 1999 yılından 2001 yılına (8,82) kadar azalmakta olduğu görülmektedir.

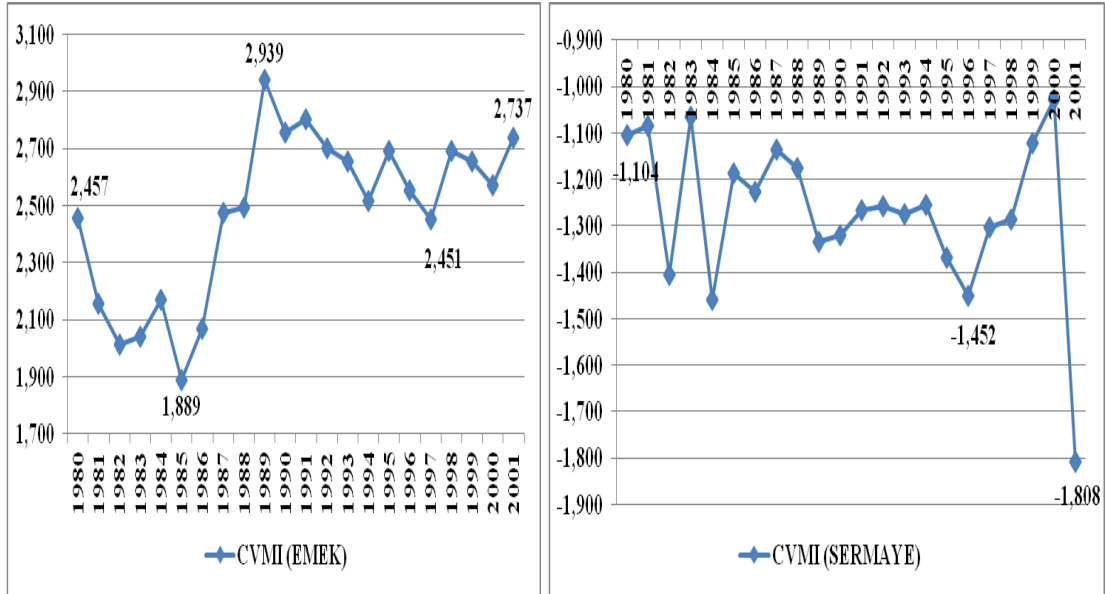
Şekil 3.1: Toplam İmalat Sanayinde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıkların (CVMI) Seyri (1980-2001)

*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Türkiye imalat sanayinde 1980-2001 döneminde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler açısından da hesaplanmıştır. Şekil 3.2'nin sol panelinde, emek yoğun sektörlerde 1980-1985 döneminde üstünlüklerdeki oynaklık (CVMI) azalırken, 1987-1990 döneminde artmaktadır. 1990'larda emek yoğun sektörlerde üstünlüklerdeki oynaklıklar genel olarak azalmıştır ve karşılaştırmalı üstünlükler daha istikrarlıdır. 1999 sonrası 2001 yılına kadar yaşanan krizler üretimin yoğun olarak yapıldığı emek yoğun sektörleri etkileyerek oynaklığı arttırmıştır. Şeklin sağ panelinde ise, sermaye yoğun sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların genel eğilimi 1996 yılına kadar artış (negatif yönlü) şeklinde iken, 1996'dan sonra 2000 yılına kadar oynaklıklar bu sektörlerde azalmaktadır. 2001 yılında oynaklıklardaki keskin artış dikkati çekmektedir. Kriz döneminde hem emek yoğun hem de sermaye yoğun sektörlerde oynaklıkların artması, bu dönemde sektörlerin daha kırılgan bir yapıya büründüğünü göstermektedir. 1996 yılından itibaren serbestleşme girişimlerinin tamamlanması da karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı sermaye yoğun sektörlerde oynak yapıyı azaltmaktadır, ancak 2001 yılında oynaklık katsayısı yeniden artmaktadır.

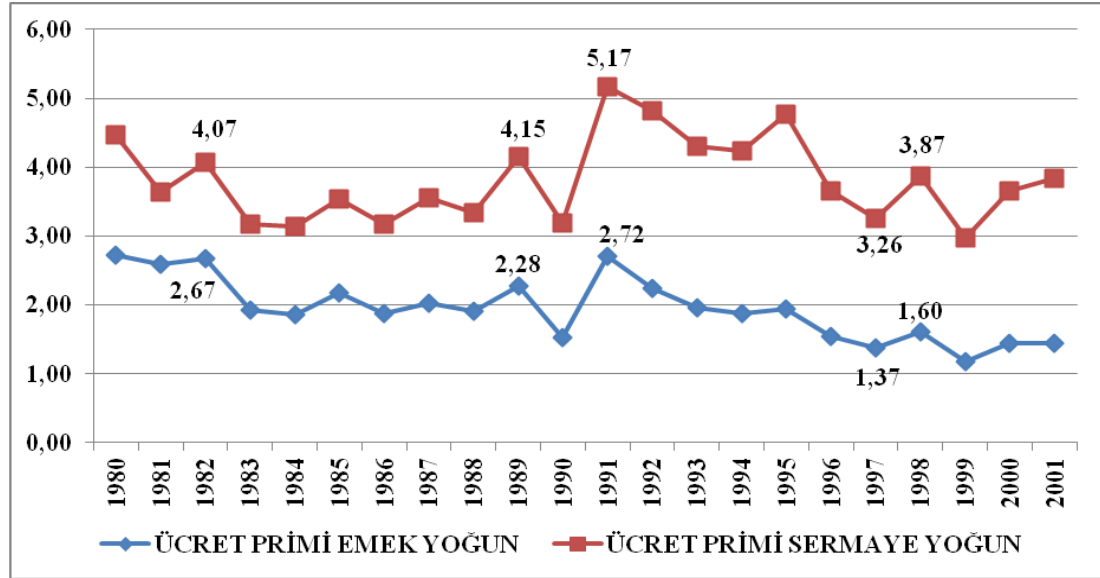
Şekil 3.2: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıkların (CVMI) Seyri (1980-2001)

*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklardan işgücü devir hızına ve işgücü devir hızından ücretlere doğru giden ilişkide, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücretleri üzerindeki etkinin incelenmesi için, tarafımızca hesaplanan “ücret primi” serisi kullanılmıştır. İlişki ekonometrik olarak analiz edilmeden önce, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde faktör yoğunlukları açısından hesaplanan ücret priminin genel seyri incelenmiştir. Emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler toplamı açısından yıllık ücret priminin dağılımı incelendiğinde, her iki sektör tipinde genel olarak ücretlerin beraber hareket ettiği gözlemlenmesine karşın, sermaye yoğun sektörlerdeki ücret priminin emek yoğun sektörlerdekinden daha yüksek olduğu görülmektedir. 1982, 1989, 1991 ve 1998 yıllarında nispeten yüksek olan ücret priminin, 1991-1997 döneminde azalma eğiliminde olduğu, ancak 1997 yılından itibaren 2001 yılına kadar hem emek hem de sermaye yoğun sektörlerde dalgalı ancak artan bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Genel olarak her ikisinde de ücret primi 1997 yılına kadar düşmektedir (Şekil 3.3).

Şekil 3.3: Türkiye İmalat Sanayinde Emek Yoğun ve Sermaye Yoğun Sektörler Toplamında Ücret Priminin Dağılımı (1980-2001)

*Alt sektörlere ait ücret verileri ve asgari ücret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

1981-2001 döneminde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı oranları üzerindeki etkisi ile işgücü devir hızındaki değişmelerin vasıflı-vasıfsız işgücü ücretleri üzerindeki etkisinin ekonometrik analizinde Panel Veri Analiz Yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analizi kapsamında, söz konusu ilişkiler Pesaran'ın Panel Birim Kök Testi, Sabit Etkiler Tahmini, Rassal Etkiler Tahmini, Hausman Testi, Levene, Brown ve Forsythe'nin Farklı Varyans Testi ile Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testi kullanılarak ilişki sınanmıştır. Son olarak, bir modelde farklı varyans ve birimlerarası korelasyon varlığı nedeniyle bu problemleri ortadan kaldıran ve daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayan Park-Kmenta: Esnek Genelleştirilmiş EKK Testi yapılmıştır.

4.1.1. 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Panel Veri Analizi

Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde, Türkiye imalat sanayi sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların işgücü devir hızı oranları (*TURNOVER*) üzerinde pozitif bir etki yaratıp yaratmadığını incelemek üzere tarafımızca model, logaritması alınmış veriler kullanılarak kurulmuştur. Dolayısıyla sonuçlar esneklikler üzerinden yorumlanmıştır. 1981-2001

döneminde, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların vasıflı ve vasıfsız işgücü devir hızı üzerindeki etkisinin incelenmesinde iki model kurulmuştur. Modellerde 28 alt sektörün bulunduğu yatay-kesit verileri ile 21 yıllık zaman serisi verileri birleştirilerek toplam 588 gözlem sayısı elde edilmektedir. Birinci modelde bağımlı değişken “işgücü devir hızı oranları (*LTURNOVER*)” iken, bağımsız değişkenler “karşılaştırmalı üstünlük düzeylerindeki oynaklıklar (*LCVMI*)” değişkeni ve “vasıflı işgücü olmanın yarattığı fark etkisi”nin sınıandığı değişken (*E*LCVMI*) dir. İkinci modelde, birinci modelde kullanılan değişkenlere ek olarak, “birim başına sabit sermayeye yapılan ilaveler (*LCAPITAL*)” değişkeni de modele eklenerek analiz yapılmıştır. Daha açık bir ifadeyle ikinci modelin birinci modelden farkı, *LCAPITAL* değişkeninin modele eklenmesidir. Her iki modelde de, 1981-2001 döneminde verilerin logaritmik hali kullanılarak, öncelikle Havuzlanmış EKK analizi ile daha sonra ise Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile ilişki analiz edilmiştir (Ek 19). Bu durumda hangi modelin kullanılmasının en uygun olduğuna karar vermek için Hausman testi kullanılmaktadır.

Bu nedenle, hangi modelin kullanılmasının en optimal olduğuna karar vermek için Hausman Testi yapılmıştır. Ek 20’de verilen Hausman Testi sonuçları incelendiğinde, Ki-Kare istatistiği olasılık değeri 0,8472 yani 0,05’ten büyüktür. Dolayısıyla H_0 hipotezi kabul edilmektedir, yani açıklayıcı değişkenler ile rassal etkiler arasında bir korelasyon bulunmamaktadır. Daha açık ifadeyle, bu modelde Rassal Etkiler Tahmini optimal tahmin yöntemidir (Bkz. Ek 19 ve Ek 20).

Bu kapsamda Rassal Etkiler tahminin seçildiği birinci model şu şekilde kurulmuştur:

$$LTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 LCVMI_{1it} + \beta_2 (E * LCVMI)_{2it} + v_{it} \quad (26)$$

Rassal Etkiler Tahminine ilişkin modelde öncelikle, serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği test edilmiştir. Bu testin sonucuna göre, söz konusu ilişkide rol oynayan değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığının varlığının testi için Friedman’ın Testi yapılmıştır. Buna göre, test istatistiği (52,182), olasılık değeri 0,0025 yani 0,05’ten küçük çıkmıştır. Yatay kesit bağımlılığı yoktur önermesini içeren H_0 hipotezi reddedilir, yani yatay kesit bağımlılığı vardır sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, yatay kesit bağımlılığının

varlığını dikkate alan İkinci Kuşak birim kök testlerinden Pesaran Birim Kök Testi ile modelde kullanılan serilerin durağanlığı test edilmiştir. Pesaran'ın CADF Testi sonuçları, *LTURNOVER* ve *LCVMI* değişkenlerinin durağan olmadıklarını göstermektedir (Ek 21). Bu nedenle, seriler birinci farkları alınarak modele dahil edilmiştir. Serilerin birinci farklarının alınması işlemi sırasında Stata ve Eviews istatistik programları arasında farklılıklar olduğu fark edilmiştir.² Bu nedenle serilerin Excel'de fark alma işlemi tarafımızca yapıldıktan sonra elde edilen seri Stata programına eklenmiştir.

Birim kök testi sonucunda birinci farkları alınarak oluşturulan seriler ile modelin yeniden kurulması nedeniyle, Rassal Etkiler tahmini ya da Sabit Etkiler tahmininden hangisinin çalıştırılmasının en uygun olduğuna tekrar karar vermek gerekmektedir. Hausman Testi sonuçlarına göre, test istatistiği olasılık değeri, 0,9999'dur ve 0,05'ten oldukça büyüktür (Tablo 3.1), Rassal Etkiler Tahmininin kullanılması uygundur.

Tablo 3.1: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (Model 1)

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	0.0000	2	0.9999	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
DLCVMI	0.3124373	0.3122381	0.0001991	0.0225171
E*DLCVMI	-0.0085508	-0.0078539	-0.000697	0.0421833

*Rassal Etkiler analizinde *LCAPITAL* değişkeninin dahil edilmediği (1) nolu modele ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Rassal Etkiler Tahminine uygun olarak model şu şekilde kurulmuştur:

$$DLTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 DLCVMI_{1it} + \beta_2 (E * DLCVMI)_{2it} + v_{it} \quad (27)$$

560 gözlem sayısına ait panel veri analizinde Rassal Etkiler Tahmini sonuçlarına göre, model anlamlıdır, F-istatistiği olasılık değeri 0,0019'dur. Buna karşın karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar vasıflı işgücü üzerinde vasıfsız

² Fark alma işlemi sırasında, Stata istatistik programının panel veri setininin fark alma işlemi zaman serisindeki gibi serinin ikinci değerinden ilk değeri çıkararak yaptığı tarafımızca gözlemlenmiştir, nitekim işlem sonrasında sadece ilk sektörün ilk yılında veri kaybı oluşmaktadır. Ancak Eviews istatistik programında fark alma işlemi sonucunda her sektörün ilk yılı kaybedilmektedir, dolayısıyla 28 gözlem kaybedilmiştir.

işgücüne göre bir farklılık yaratmamaktadır. Vasıflı işgücü olmanın fark etkisini gösteren ($E \cdot DLCVMI$) değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır ($0,96 > 0,05$) (Tablo 3.2).

Tablo 3.2: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (Model 1)

Bağımlı Değişken: DLTURNOVER	RASSAL ETKİLER (1)	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	-0.011185	0.8642
DLCVMI	0.312238	0.0032*
E*DLCVMI	-0.007854	0.9683
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	560 / 28	
R ² -within	0.0223	
R ² -between	0.0400	
F-istatis.	6.321365	
Prob(F-ist.)	0.001929*	
Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi	2.8276117	
Baltagi-Wu LBI Testi	2.913071	

* %0,01 olasılık düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Çalışmada ayrıca modelin güvenilirliğini test etmek için otokorelasyon ve farklı varyans problemlerini barındırıp barındırmadığı da incelenmiştir. Modelin otokorelasyon probleminin varlığı, Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu LBI Testi ile sınanmıştır. Her iki test için de istatistik değeri 2'nin üzerinde ve 2 civarındadır (Bkz. Tablo 3.2). Rassal Etkiler tahmininde farklı varyans probleminin belirlenmesi için ise, Levene, Brown ve Forsythe'nin Testi yapılmıştır (Ek 22). Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri (W_0 , W_{50} , W_{10}) (27, 532) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırılarak "birimlerin varyansları eşittir" şeklinde kurulan H_0 hipotezi kabul edilmektedir (Prob>F değerleri 0,07; 0,10; 0,07 yani 0,05'ten büyüktür), farklı varyans (heteroskedasite) yoktur (Bkz. Ek 22).

Analiz sonucunda, modelde otokorelasyon ve farklı varyansa rastlanmamıştır, dolayısıyla Rassal Etkiler Tahmini ile elde edilen sonuçlar (Bkz. Tablo 3.2) güvenilir ve sağlıklıdır. Ancak, analiz sonucunda, vasıflı ve vasıfsız işgücü devir hızı arasında bir farklılık olmadığından, $E \cdot DLCVMI$ değişkenini modelden çıkararak, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ikisinin birden etkisini görebileceğimiz $DLCVMI$ değişkeni ile modeli yeniden çalıştırmak gerekmektedir. Bu durumda, toplam işgücü üzerindeki etkinin gözlemlenebilmesi için, tek bir açıklayıcı değişken eklenerek yeni bir model kurulmuştur. Bu modelin Hausman Test istatistiği olasılık değeri $1,000 > 0,05$

olduğundan yine Rassal Etkiler Tahmini seçilmektedir (Ek 23). Rassal Etkiler Tahminine uygun olarak kurulan modelin son hali şu şekildedir:

$$DLTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 DLCVMI_{lit} + v_{it} \quad (28)$$

Rassal Etkiler Tahmin sonuçları incelendiğinde, 560 gözlem ve 28 grubun yer aldığı modelin anlamlılığını gösteren F testi olasılık değeri 0,0004 yani model istatistiksel olarak oldukça anlamlıdır. *DLCVMI* değişkeninin katsayısı da anlamlı çıkmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüklerde %1’lik bir oynaklık artışı, işgücünün devir hızını %0,310 oranında arttırmaktadır (Tablo 3.3). Bu etki, aralarında bir farklılık olmadan, vasıflı ve vasıfsız işgücünün toplamı için geçerlidir.

Tablo 3.3: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (Model 1)

Bağımlı Değişken: DLTURNOVER	RASSAL ETKİLER (1)	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	-0.011185	0.8641
DLCVMI	0.309994	0.0005*
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	560 / 28	
R ²	0.022191	
Düzeltilmiş R ²	0.020439	
F-istatis.	12.66373	
Prob(F-ist.)	0.000405*	
Bhargava vd.’nin Durbin-Watson Testi	2.8277413	
Baltagi-Wu LBI Testi	2.9132219	

* %0,01 olasılık düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

**Modelden *E*DLCVMI* değişkeni çıkartılmıştır.

Söz konusu yeni modelin de güvenilirliğini test etmek için otokorelasyon ve farklı varyansın varlığı test edilmiştir. Bhargava vd.’nin Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu LBI Testi’nin istatistik değeri 2’nin üzerinde ve 2 civarındadır (Bkz. Tablo 3.3), otokorelasyon yoktur. Rassal Etkiler Tahmininde farklı varyans probleminin belirlenmesi için yapılan Levene, Brown ve Forsythe’nin Testi sonucunda ise, test istatistikleri (W_0 , W_{50} , W_{10}) (27, 532) $Prob > F$ değerleri (0,066; 0,100 ve 0,067) 0,05’ten büyüktür. Farklı varyans (heteroskedasite) yoktur (Tablo 3.4). Analiz sonucunda, modelde otokorelasyon ve farklı varyansa rastlanmaması nedeniyle, Tablo 3.3’te elde edilen analiz sonuçları güvenilirdir.

Tablo 3.4: 1981-2001 Döneminde Rassal Etkiler Modelinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları (Model 1)

	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık (Pr > F)
W_0	1.4546972	df(27, 532)	0.06639
W_{50}	1.3749686	df(27, 532)	0.10040
W_{10}	1.4532800	df(27, 532)	0.06690

Birinci modele ek olarak ikinci modele *LCAPITAL* değişkeni eklenerek hem sektöre yapılan sermaye yatırımlarının etkisi (vasıflı işgücü olmanın etkisi) hem de teknolojik gelişmenin etkisi gözlemlenmeye çalışılmıştır. “Birim başına sabit sermayeye yapılan ilaveler (*LCAPITAL*)” değişkeninin dahil edildiği ikinci modelin analiz sonuçları Ek 24’te yer almaktadır. İkinci modelin Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile analizinden sonra, model tercihi için yapılan Hausman Test sonuçlarına göre, Ki-kare test istatistiği olasılık değeri 0,6123’tür. H_0 hipotezi kabul edilmektedir, dolayısıyla Rassal Etkiler Tahminin kullanılması uygundur (Ek 25). Buna göre kurulan ikinci model şu şekildedir:

$$LTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 LCVMI_{1it} + \beta_2 (E * LCVMI)_{2it} + \beta_3 LCAPITAL + v_{it} \quad (29)$$

Formül 29’daki modelin analiz sonuçları yorumlanmadan önce serilerin yatay kesit bağımlılığını içerip içermediğini test etmek için Friedman’ın Testi yapılmıştır. Friedman’ın test istatistiği (51,796) anlamlılık değeri 0,0028 yani 0,05’ten küçüktür, yatay kesit bağımlılığı vardır. Bu nedenle, İkinci Kuşak birim kök testlerinden Pesaran’ın CADF Birim Kök Testi ile yeni eklenen değişken *LCAPITAL*’in durağanlığı test edilmiştir. Test sonuçları, *LCAPITAL* değişkeninin düzeyden durağan olduğunu (*P*-değeri: 0,009) göstermektedir (Ek 26). *LTURNOVER* ve *LCVMI* değişkenliklerinin durağanlığı Model 1’deki gibi Model 2’de de Pesaran CADF Birim Kök Testi ile incelenmiş ve bu değişkenlerin birinci farklarda durağan olduğu bulunmuştur (Bkz. Ek 21). Bu durumda, model yeniden kurulmakta ve hangi tahmin yönteminin (Sabit Etkiler Tahmini ya da Rassal Etkiler Tahmini) geçerli olduğunu test etmek için Hausman Testi ile analiz yapıldığında, Rassal Etkiler Tahmini seçilmiştir. Tablo 3.5’te Hausman Testi sonuçları verilmektedir. Tablo sonuçları, Hausman test istatistiği olasılık değerinin (0,9965) 0,05’ten büyük olması nedeniyle Rassal Etkiler Tahmininin geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.5: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (Model 2)

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	0.055963	3	0.9965	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
DLCVMI	0.312299	0.312153	0.000002	0.9096
E*DLCVMI	-0.008774	-0.008193	0.000006	0.8166
LCAPITAL	0.014729	0.013292	0.008636	0.9877

*Rassal Etkiler analizinde *LCAPITAL* değişkeninin dahil edildiği (2) nolu modele ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Bu durumda Rassal Etkiler Tahminine uygun olarak model şu şekilde kurulmaktadır:

$$DLTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 DLCVMI_{it} + \beta_2 (E * DLCVMI)_{2it} + \beta_3 LCAPITAL + v_{it} \quad (30)$$

Rassal etkiler tahmin sonuçlarına göre, aynı ilişkinin araştırıldığı modelde teknolojik gelişme ve vasıflı işgücü talebinin etkisinin gözlemlenebilmesi amacıyla eklenen *LCAPITAL* değişkenin katsayısı da “*vasıflı işgücününün fark etkisi (E*DLCVMI)*” değişkenin katsayısı gibi anlamsızdır (Tablo 3.6). Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar vasıflı ve vasıfsız işgücü üzerinde bir farklılık yaratmamaktadır.

Tablo 3.6: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (Model 2)

Bağımlı Değişken: DLTURNOVER	RASSAL ETKİLER (2)	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	-0.009563	0.8852
DLCVMI	0.312153	0.0033*
E*DLCVMI	-0.008193	0.9670
LCAPITAL	0.013292	0.8716
Gözlem Sayısı	560	
R ²	0.022242	
Düzeltilmiş R ²	0.016967	
F-istatis.	4.216020	
Prob(F-ist.)	0.005805*	
Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi	2.8284063	
Baltagi-Wu LBI Testi	2.9139813	

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

**Modele *LCAPITAL* değişkeni eklenmiştir.

İkinci modelin otokorelasyon testi sonucunda Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi 2,83 ve Baltagi-Wu LBI Testi 2,91'dir. Değerler 2'nin üzerinde ve

civarındadır, otokorelasyon yoktur (Bkz. Tablo 3.6). Rassal etkiler tahmininde Levene, Brown ve Forsythe'nin Testi sonucunda ise, test istatistikleri (W_0 , W_{50} , W_{10}) (27, 532) incelendiğinde (0,067; 0,102; 0,068) 0,05'ten büyüktür, H_0 hipotezi kabul edilir, farklı varyans (heteroskedasite) yoktur (Tablo 3.7).

Tablo 3.7: 1981-2001 Döneminde Rassal Etkiler Modelinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları (Model 2)

	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık (Pr > F)
W_0	1.4539723	df(27, 532)	0.06665
W_{50}	1.3716153	df(27, 532)	0.10209
W_{10}	1.4506482	df(27, 532)	0.06784

Tablo 3.6'daki analiz sonuçları güvenilir olmakla birlikte, *LCAPITAL* değişkeninin birinci modele eklenmesi ile oluşturulan bu ikinci modelde söz konusu *LCAPITAL* ve *DLTURNOVER* değişkenlerinin katsayılarının anlamsız çıkması, birinci modelle ikinci model arasında bir farklılık olmadığını, dolayısıyla birinci model üzerinden analize devam edilebileceğini göstermektedir. Birinci modeldeki gibi ikinci modelde de değişkenlerin anlamsız çıkması sonucunda, vasıflı ve vasıfsız işgücü ayrımı yapmadan toplam işgücü üzerindeki etkiyi inceleyebilmek için Formül 28'deki aynı model kurulup analiz tekrarlanmalıdır. Nitekim *LCAPITAL* değişkeninin eklendiği ikinci model sonucunda da, Tablo 3.3'teki aynı sonuçlar elde edilmiştir.

Özetle, 1981-2001 döneminde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisini inceleyen Model 1 ve Model 2'nin panel veri analiz sonuçları birbirine benzer olmakla birlikte, her ikisinde de yatay kesit bağımlılığı görüldüğünden İkinci Kuşak Birim Kök Testleri kullanılmıştır. Ayrıca her iki modelde de otokorelasyon ve farklı varyans yoktur ve Rassal Etkiler Tahmini geçerlidir. Model 1'e *LCAPITAL* değişkeni eklenerek oluşturulan Model 2'de *LCAPITAL* değişkeninin anlamsız çıkması nedeniyle, her iki model sonucunda yeniden kurulan Formül 28'deki modelin Tablo 3.3'te elde edilen sonuçları dikkate alınmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar işgücü devir hızı oranlarını arttırmakta, ancak vasıflı ve vasıfsız işgücü üzerinde bir farklılık yaratmamaktadır.

4.1.2. 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Panel Veri Analizi

1981-2001 döneminde Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde Panel Veri Analizi sonuçları, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızını arttırdığını göstermektedir. Diğer yandan ikinci kısımda işgücü devir hızındaki bu artışların vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri üzerindeki etkisi incelenerek, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin geçerliliğinin sınanması için yapılan analiz, ilk dönem için tamamlanacaktır. Bu etkinin incelenmesi için, kurulan modelde açıklayıcı değişkenler (*LTURNOVER* ve *E*LTURNOVER*) in bağımlı değişken (*LUCRPRM*) üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda ise, hangi tahmin yönteminin kullanılmasının en uygun olduğuna karar vermek için Hausman Testi yapılmıştır. Hausman testinde Ki-Kare istatistiği olasılık değeri %0,0009'dur, yani olasılık değeri %0,05'ten düşüktür (Ek 27). H_0 hipotezi reddedilmektedir, Sabit Etkiler modelinin seçilmesine karar verilmiştir.

Sabit Etkiler Tahminine uygun olarak model şu şekilde kurulmuştur:

$$LUCRPRM_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 LTURNOVER_{it} + \beta_2 (E*LTURNOVER)_{2it} + u_{it} \quad (31)$$

Sabit Etkiler Modeli, her sektöre ayrı bir sabit terim yaratarak, sektörlerin bireysel etkilerinin ortaya konulmasına imkan vermektedir. Sabit Etkiler Tahmini sonuçları (Ek 28) ile analize devam etmeden önce serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermemesi kararına göre hangi birim kök testinin uygulanması gerektiği belirlenmiştir. Yatay kesit bağımlılığını test eden Friedman'ın Testi istatistik değeri 277,406 ve anlamlılık değeri 0,000 yani 0,05'ten küçüktür. Seriler yatay kesit bağımlılığı içermektedir ve bu nedenle İkinci Kuşak birim kök testlerinden Pesaran'ın Birim Kök Testi kullanılmıştır. Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi ile 1981-2001 döneminde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar-ışgücü devir hızı ilişkisinin sınıdığı Model 1'de *LTURNOVER* değişkeninin birinci farklarda durağan olduğu elde edilmiştir (Bkz. Ek 21). *LUCRPRM* değişkeni için de Pesaran'ın CADF Testi yapıldığında, serinin birinci farklarda durağan olduğu görülmektedir (Ek 29). Dolayısıyla seriler, birinci farkları alındıktan sonra modele dahil edilmiştir. Serilerin durağan halleriyle kurulan yeni model tekrar Hausman Testi ile sınıdığında olasılık değeri 0,9603 yani 0,05'ten büyük çıkmıştır. H_0 hipotezi kabul edilmektedir (Tablo

3.8). Açıklayıcı değişkenler ile rassal etkiler arasında bir korelasyon bulunmamaktadır, Rassal Etkiler Tahmini geçerlidir.

Tablo 3.8: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	0.080977	2	0.9603	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
DLTURNOVER	-0.027856	-0.027717	0.000000	0.8267
E*DLTURNOVER	0.034520	0.034594	0.000002	0.9544

*Eviews istatistik programı ile hesaplanmıştır.

Değişkenler saf haliyle analiz edildiğinde Sabit Etkiler Tahmininin geçerli olduğu kararı verilmişti; ancak durağan verilerle analiz tekrarlandığında Rassal Etkiler Tahmininin geçerli olduğuna karar verilmiştir. Bu nedenle analize durağan verilerle ve Rassal Etkiler Tahmini ile devam edilecektir. Rassal Etkiler Tahminine uygun olarak durağan verilerle model şu şekilde kurulmuştur:

$$DLUCRPRM_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 DLTURNOVER_{it} + \beta_2 (E * DLTURNOVER)_{2it} + v_{it} \quad (32)$$

Tablo 3.9’da Rassal Etkiler Tahmini sonuçları yer almaktadır. Formül 32’deki modelin Rassal Etkiler Tahmini analiz sonuçlarında değişkenlerin katsayılarını yorumlamadan önce, sonuçların güvenilirliği test edilmiştir. Böylece modelin otokorelasyon ve farklı varyans problemlerini içerip içermediği incelenmiştir. Çünkü bu problemlerin var olması durumunda, anlamlı çıkan bir katsayının gerçekte anlamsız olması ya da anlamsız çıkan bir katsayının anlamlı gibi görünmesi söz konusu olabilmektedir.

Tablo 3.9: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: DLUCRPRM	RASSAL ETKİLER	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	-0.0077809	0.607
DLTURNOVER	-0.0277174	0.019*
E*DLTURNOVER	0.0345942	0.110
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	560 / 28	
R ² -within	0.0101	
R ² -between	0.0012	
Wald chi2(2)	5.61	
Prob > chi2	0.0605**	
Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi	2.7847546	
Baltagi-Wu LBI Testi	2.8472397	

*%0,05 düzeyinde anlamlıdır.

**%0,10 düzeyinde anlamlıdır.

Rassal Etkiler tahmininde yapılan otokorelasyon testi sonucunda, Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Test değeri 2,78 iken, Baltagi-Wu LBI Test değeri 2,85 bulunmuştur. Değer 2 civarında ve 2'nin üzerinde olduğundan otokorelasyon yoktur (Bkz. Tablo 3.9). Tablo 3.10'da yer alan Levene, Brown ve Forsythe'nin Farklı Varyans Testi sonuçları ise, (Pr değerleri < 0,05) H₀ hipotezinin reddedildiğini yani heteroskedasitenin varlığını göstermektedir.

Tablo 3.10: 1981-2001 Döneminde Rassal Etkiler Modelinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları

	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık (Pr > F)
W ₀	3.5636436	df(27, 532)	0.00000001
W ₅₀	3.1027943	df(27, 532)	0.00000043
W ₁₀	3.4251086	df(27, 532)	0.00000003

Sonuçta 1981-2001 döneminde işgücü devir hızındaki artışlar-ışgücü ücret primi ilişkisinin incelendiği ve Rassal Etkiler Tahmin yönteminin kullanıldığı modelde yatay kesit bağımlılığı ve farklı varyans vardır, otokorelasyon yoktur. Bu durumda modele güvenilirliliğin azalması nedeniyle, bu problemleri giderecek bir tahmin yönteminin kullanılması analizin güvenilirliliği ve sapmalı sonuçlar ortaya çıkmaması için zorunludur. Heteroskedasite (farklı varyans) ve birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılığı) bulunması durumunda kullanılacak yöntemlerden biri Parks (1967) ve Kmenta (1986) tarafından ortaya atılmış ve

“Parks-Kmenta: Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi” olarak adlandırılmaktadır (Tatoğlu, 2013: 253, 257).

Parks-Kmenta: Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yönteminin tahmininde heteroskedasite ve birimler arası korelasyona izin verildiği için varyans farklı ve birimler arasında da eşzamanlı korelasyonlar mevcuttur. Heteroskedasite ve birimler arası korelasyona izin verildiği için, toplam gözlem sayısı 406 kadar kovaryansın hesaplandığı görülmektedir (Tablo 3.11).

Tablo 3.11: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Parks-Kmenta: Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi ile Analizinin Sonuçları

Bağımlı Değişken: DLUCRPRM	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
C (Sabit)	-0.028853	0.0142432	-2.03	0.043
DLTURNOVER	-0.024285	0.0024591	-9.88	0.000*
E*DLTURNOVER	0.0291675	0.0036975	7.89	0.000*
Kovaryans = 406	Gözlem Sayısı = 560			
Otokorelasyon = 0	Grup Sayısı = 28			
Değişkenler = 3	Zaman Periyodu = 20			
	Wald chi2(2) = 98.21			
	Prob > chi2 = 0.0000*			

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

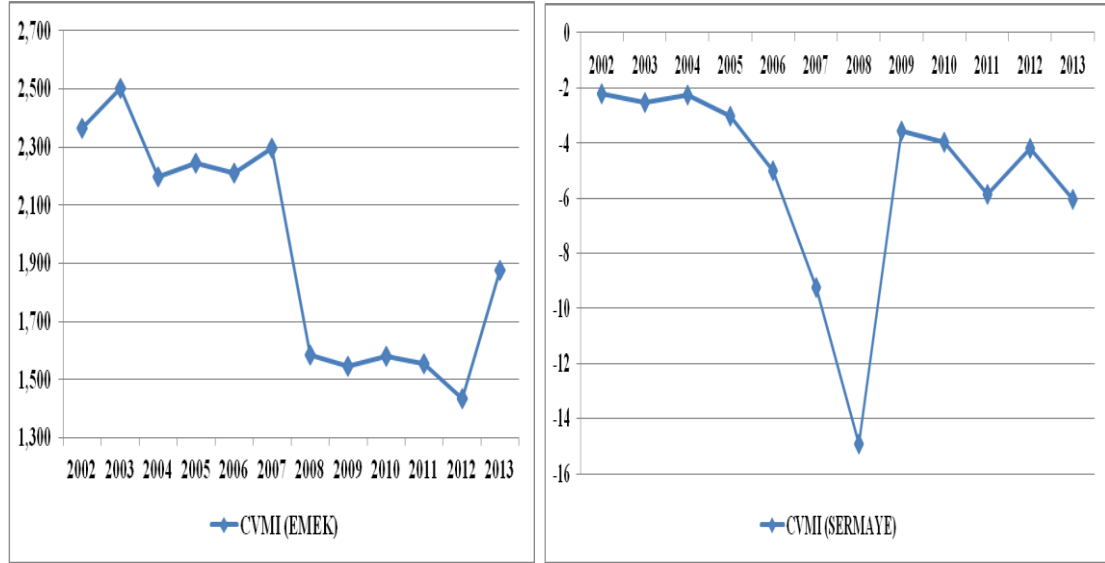
Park-Kmenta Tahmincisi sonuçlarına göre, modelin genel anlamlılığını sınanan Wald istatistiği Prob. değeri (0,000) modelin yüksek düzeyde anlamlılığını göstermektedir. Değişkenlerin katsayıları da aynı şekilde anlamlıdır. İşgücü devir hızındaki %1’lik bir artış vasıfsız işgücünün ücret primini %0,024 (β_1) oranında azaltmaktadır. Vasıflı işgücü olmanın fark etkisi ($E*DLTURNOVER$) değişkeni incelendiğinde ise, işgücü devir hızındaki %1 artış vasıflı işgücünün ücret primini %0,005 ($\beta_1 + \beta_2$) oranında arttırmaktadır. Devir hızındaki artışlar vasıflı işgücünün ücret primini az da olsa arttırmaktadır, buna karşın vasıfsız işgücünün ücret primini azaltmaktadır (Bkz. Tablo 3.11). İşgücü devir hızındaki artışlar, 1981-2001 döneminde imalat sanayi sektörlerinde vasıfsız işgücü ücretlerini azaltırken, vasıflı işgücü ücretlerini arttırmaktadır, bu da devir hızı hareketleri sonucunda vasıflı işgücünün vasıfsıza kıyasla daha kısa ve/veya daha az işsizlik süreci yaşaması ve işler arasında beceri geçişliliği avantajını kullanması dolayısıyla ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle, vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında ücret eşitsizliklerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

4.2. 2003-2011 Döneminde Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin Ekonometrik Analizi

1981-2001 döneminde Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin varlığının sınanması için kullanılan değişkenler, 2003-2011 dönemi için de düzenlenmiştir. Bu kapsamda, önce oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisi, daha sonra da işgücü devir hızındaki değişmelerin işgücü ücret primleri üzerindeki etkisi Panel Veri yöntemiyle analiz edilmiş ve böylece karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızındaki artışlar vasıtasıyla ücret eşitsizlikleri ve bu anlamda gelir dağılımında bir eşitsizlik yaratıp yaratmadığı araştırılmıştır.

İkinci bölümde hesaplanan karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri (Michaely indeksi-MI) nin zaman içerisindeki seyri (Bkz. Ek 12) üstünlüklerde oynak bir yapıya işaret etmektedir. Ancak ekonometrik analizde karşılaştırmalı üstünlüklerin oynaklığını temsilen, karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin kullanılması doğru olmayacaktır. Dolayısıyla sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerindeki oynaklığı ifade eden “varyasyon katsayısı” hesaplanmıştır. Bu oynaklık katsayısı serisinin zaman içerisindeki seyri emek ve sermaye yoğun sektörler açısından incelendiğinde, 2007 ve 2008 yıllarındaki kırılmayı bir tarafa bırakacak olursak, emek yoğun sektörlerdeki oynaklık düzeyinin istikrarlı bir biçimde azaldığı, sermaye yoğun sektörlerde ise oynaklık düzeyinin arttığı görülmektedir (Şekil 3.4). Bu durum, söz konusu dönemde emek yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğün gittikçe daha istikrarlı, sermaye yoğun sektörlerde ise süreç içerisinde daha istikrarsız hale dönüştüğünü ifade etmektedir.

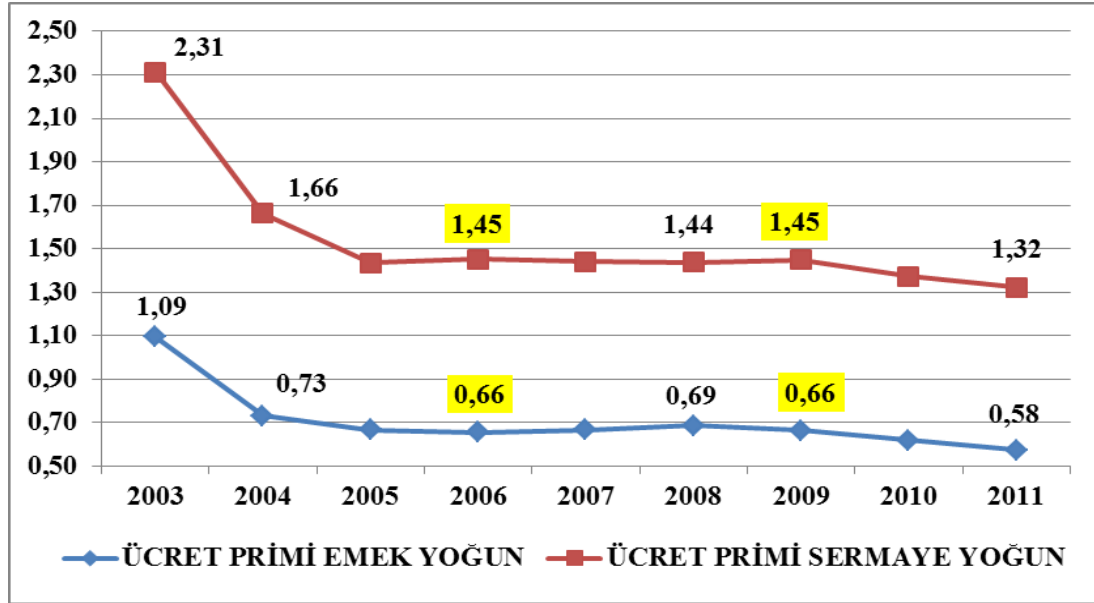
Şekil 3.4: Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıkların Seyri (2002-2013)*

*TÜİK'ten elde edilen dış ticaret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı vasıtasıyla ücret primleri üzerindeki etkilerinin analizinden önce, 2003-2011 dönemi için hesaplanan vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücret primindeki değişmelerin seyrinin, emek yoğun ve sermaye yoğun sektörler açısından incelenmesi faydalı olacaktır. Emek yoğun sektörler vasıfsız işgücünün ücret primlerine ilişkin bilgiler sunarken, sermaye yoğun sektörler vasıflı işgücünün ücret primlerini yansıtmaktadır. 2003 yılından 2005 yılına ücret primlerinin her iki işgücü kesimi için önemli oranda azaldığı ve 2006-2009 döneminde emek yoğun sektörlerde küçük oranlarda artışlar görülse de her iki sektör tipinde de ücret priminin istikrarlı seyri dikkati çekmektedir. Dolayısıyla 2005 yılından sonra 2006-2009 yılları dışında ücret priminin vasıflı ve vasıfsız işgücünde benzer eğilime sahip olduğu görülmektedir. Ücret primleri, hem emek yoğun hem de sermaye yoğun sektörlerde azalma eğilimindedir. Genel olarak, sermaye yoğun sektörlerde ücret prim oranı daha yüksek seyretmektedir (Şekil 3.5).

Şekil 3.5: Faktör Yoğunluklarına Göre Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde Ücret Priminin Seyri (2003-2011)

*TÜİK'ten elde edilen alt sektörler için ücret verileri ve ÇSGB'den elde edilen asgari ücret verileri kullanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

2003-2011 döneminde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar ile işgücü devir hızı ve işgücü devir hızı ile işgücü ücretleri ilişkisi, 23 adet sektöre ve 207 adet gözleme ait panel verileri kullanılarak, iki model üzerinden incelenmiştir. Birinci dönemde yer alan *LCAPITAL* değişkenine ilişkin verilerin ikinci dönemde mevcut olmaması nedeniyle, bu dönemde söz konusu değişken modele eklenmemiştir. Birinci dönemde olduğu gibi 2003-2011 döneminde de sonuçların yorumlanmasında kolaylık sağlaması nedeniyle serilerin logaritmaları alınarak, logaritmik veriler üzerinden analiz yapılmıştır.

Söz konusu ilişkiler 2003-2011 döneminde, Friedman'ın Yatay Kesit Bağımlılığı Testi, Pesaran'ın Panel Birim Kök Testi, Sabit Etkiler Tahmini, Rassal Etkiler Tahmini, Hausman Testi, Levene, Brown ve Forsythe'nin Farklı Varyans Testi, Değiştirilmiş Wald Testi ile Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) Testi kullanılarak sınanmıştır. Son olarak, bir modelde farklı varyans, birimlerarası korelasyon ve otokorelasyonun varlığı nedeniyle bu problemleri ortadan kaldıran ve daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayan Driscoll-Kraay Sabit Etki Tahmini yapılmıştır.

4.2.1. 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Panel Veri Analizi

2003-2011 döneminde NACE Rev. 2 sınıflamasına göre, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisinin araştırıldığı birinci model şu şekilde kurulmuştur:

$$LTURNOVER_{it} = \beta_0 + \beta_1 LCVMI_{1it} + \beta_2 (E * LCVMI)_{2it} + u_{it} \quad (33)$$

Modelde, 8 yıllık zaman serisi ve 23 alt sektöre ait yatay-kesit verilerinden oluşan 207 adet gözlem sayısı bulunmaktadır. Öncelikle model Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler Tahmini ve Rassal Etkiler Tahmini ile analiz edilmiştir (Ek 30). Hangi modelin seçileceği kararının verilebilmesi için Hausman Testi yapılmıştır (Ek 31). Hausman Testinin Ki-Kare istatistiği olasılık değeri yorumlandığında ($0,9603 > 0,05$), H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Rassal Etkiler Tahminin uygulanması optimaldir kararı verilmektedir.

Rassal Etkiler Tahmininin analizinden önce, serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği test edilmiştir. Rassal Etkiler Tahmininde yatay kesit bağımlılığını ölçen Friedman'ın Testi yapılmıştır. Test istatistik değeri 22,829 ve olasılık değeri 0,4114'tür, yani 0,05'ten büyüktür. H_0 hipotezi kabul edilir, seriler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır. Bu durumda, birimler arası korelasyona izin vermeyen Birinci Kuşak birim kök testlerinden Fisher ADF Birim Kök Testinin kullanılmasına karar verilmiştir. Serilerde birimler arası korelasyon yoksa, Fisher ADF Testi en güçlü olanlardan biridir. Analizde değişkenler logaritmik olarak kullanıldığından, ilk olarak değişkenlerin durağanlığı logaritması alınarak test edilmiştir. Fisher ADF Testi sonuçları incelendiğinde (Ek 32), *LTURNOVER* ve *LCVMI* değişkenleri durağan olmayıp birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmektedir. Her iki değişkeninde birinci farklarda olasılık değeri 0,000 yani oldukça anlamlıdır. Serilerin birinci farkları Stata istatistik programında fark edilen hesaplama hatası nedeniyle Excel ve Eviews istatistik programında hesaplanarak Stata programına eklenmiştir. Böylece durağan verilerle oluşturulan model yeniden analiz edilmiş ve Hausman Testi sonucuna göre Sabit Etkiler ya da Rassal Etkiler Tahmininden hangisinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Olasılık değeri ($1,000 > 0,05$) olduğundan, Rassal Etki Tahmini geçerlidir sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 3.12).

Tablo 3.12: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi Sonuçları (1)

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	0.000000	2	1.0000	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
DLCVMI	1.553168	1.467406	0.023112	0.5727
E*DLCVMI	-1.361102	-1.163849	0.122264	0.5727

*Eviews istatistik programı ile hesaplanmıştır.

Rassal Etkiler Tahmini için durağan verilerle kurulan model şu şekildedir:

$$DLTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 DLCVMI_{1it} + \beta_2 (E * DLCVMI)_{2it} + v_{it} \quad (34)$$

Rassal etkiler tahmin sonuçları (Tablo 3.13) yorumlandığında, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki %1'lik oynaklık (*DLCVMI*) vasıflı işgücü üzerinde, vasıfsız işgücüne kıyasla, bir farklılık yaratmamaktadır. *E*DLCVMI* değişkeninin olasılık değeri %0,10'dan yüksektir (0,166) yani katsayı anlamsızdır (Bkz. Tablo 3.13).

Tablo 3.13: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (1)

Bağımlı Değişken: DLTURNOVER	RASSAL ETKİLER	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	0.0935668	0.368
DLCVMI	1.467406	0.011*
E*DLCVMI	-1.163849	0.166
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	184 / 23	
R ² -within	0.0370	
R ² -between	0.0011	
Wald chi2(2)	6.53	
Prob > chi2	0.0382*	
Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi	2.6684726	
Baltagi-Wu LBI Testi	2.8185273	

* % 0,05 olasılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Ayrıca Tablo 3.13'te görüldüğü üzere, Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi 2,67 ve Baltagi-Wu LBI Testi 2,82'dir, dolayısıyla model otokorelasyon içermemektedir. Farklı varyansın belirlenmesinde kullanılan Levene, Brown ve Forsythe'nin Test sonuçları incelendiğinde ise, anlamlılık değerleri (0,09; 0,26; 0,09) %0,01 anlamlılık düzeyinden yüksektir (Ek 33). H₀ hipotezi kabul edilir, modelde farklı varyans yoktur.

Formül 34'deki modelin analiz sonuçları (Bkz. Tablo 3.13 ve Ek 33), modelin otokorelasyon ve farklı varyans problemlerini içermediğini gösterdiğinden, analiz sonuçları güvenilirdir. Ancak, devir hızı üzerindeki etkinin vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında bir farklılığa yol açmaması sonucuna varılması nedeniyle, vasıflı ve vasıfsız işgücü ayrımı yapmadan toplam işgücü devir hızı üzerindeki etkinin incelenebildiği yeni bir model kurulmuştur.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların toplam işgücünün devir hızı üzerindeki etkisinin incelendiği ve $E^*DLCVMI$ değişkeninin çıkartılarak tek bir açıklayıcı değişkenin modele eklenmesi ile kurulan yeni model için yapılan Hausman Testi sonuçları da Rassal Etkiler Tahmininin uygun olduğunu göstermektedir. Ki-Kare istatistik olasılık değeri $1,000 > 0,05$ 'tir, yani H_0 hipotezi kabul edilir (Ek 34). Rassal Etkiler Tahminine uygun olarak bir açıklayıcı değişkenin yer aldığı model şu şekilde kurulmuştur:

$$DLTURNOVER_{it} = \bar{\beta}_0 + \beta_1 DLCVMI_{it} + v_{it} \quad (35)$$

Tahmin sonuçları, modelin ve açıklayıcı değişkenin anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelin genel anlamlılığını test eden Wald-testi olasılık değeri 0,033'tür yani model %0,05 düzeyinde anlamlıdır. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki %1'lik bir oynaklık, işgücü devir hızını %0,961 oranında arttırmaktadır (Tablo 3.14). Ayrıca Tablo 3.13'te görüldüğü üzere, Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi 2,66 ve Baltagi-Wu LBI Testi 2,81'dir, dolayısıyla model otokorelasyon içermemektedir.

Tablo 3.14: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Rassal Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları (2)

Bağımlı Değişken: DLTURNOVER	RASSAL ETKİLER	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	0.093567	0.3982
DLCVMI	0.961385	0.0447*
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	184 / 23	
R ²	0.024595	
R ² -Düzeltilmiş	0.019235	
Wald chi2(2)	4.589074	
Prob > chi2	0.033505*	
Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi	2.6620417	
Baltagi-Wu LBI Testi	2.8133789	

* % 0,05 olasılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

**Modelden $E^*DLCVMI$ değişkeni çıkartılmıştır.

Rassal Etkiler Tahmininde farklı varyansın belirlenmesi için kullanılan Levene, Brown ve Forsythe'nin Testi bu ikinci model için de yapılmıştır. Test sonuçları incelendiğinde (Tablo 3.15), anlamlılık değerleri (0,09; 0,30; 0,09) %0,01 ve %0,05 anlamlılık düzeylerinden yüksektir. H_0 hipotezi kabul edilir, modelde farklı varyans yoktur.

Tablo 3.15: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Testinin Sonuçları (2)

	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık (Pr > F)
W_0	1.4617760	df(22, 161)	0.09425
W_{50}	1.1513332	df(22, 161)	0.29946
W_{10}	1.4617760	df(22, 161)	0.09425

2003-2011 döneminde elde edilen sonuçlar, 1981-2001 dönemindeki sonuçlar ile turarlıdır. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar, her iki dönemde vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında bir ayırım yapmadan işgücü devir hızı oranlarını arttırmaktadır. Ancak işgücü devir hızı oranlarındaki artışlar, ilk döneme kıyasla ikinci dönemde daha fazladır (ilk dönemde %0,310 ve ikinci dönemde %0,961), katsayının çok daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. 2003 yılından sonra sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıklar işgücü devir hızı üzerinde daha şiddetli etkide bulunmaktadır. Vasıflı işgücü olmanın fark etkisi dikkate alındığında ise, katsayı anlamsız çıkmıştır, oynaklıklar vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında farklı bir etki yaratmamaktadır. Dolayısıyla hem vasıflı hem de vasıfsız işgücü oynaklıklar sonucunda işler ve sektörler arasında bir hareketlilik yaşamaktadır.

4.2.2. 2003-2011 Döneminde Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Panel Veri Analizi

Birinci modelin analizleri, üstünlüklerdeki oynaklıkların vasıflı ve vasıfsız işgücünün devir hızını arttırdığı sonucuna ulaşmaktadır. Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde, işgücü devir hızındaki bu artışların da işgücü ücretleri üzerindeki etkisinin incelenebilmesi için, bağımlı değişken “*Ücret Primi (LUCRPRM)*” ve bağımsız değişkenler “*İşgücü Devir Hızı*

*Oranları (LTURNOVER)” ve “Vasıflı İşgücü Olmanın Fark Etkisi (E*LTURNOVER)” olarak belirlenmiştir.*

İşgücü devir hızındaki değişmeler ile işgücü ücretleri arasındaki ilişkinin sınanması için ikinci model şu şekilde kurulmuştur:

$$LUCRPRM_{it} = \beta_0 + \beta_1 LTURNOVER_{it} + \beta_2 (E * LTURNOVER)_{2it} + u_{it} \quad (36)$$

Model, üç farklı yöntemle göre analiz edildikten sonra (Ek 35) Hausman Testi sonucunda Ki-Kare istatistiği 0,0001 bulunmuştur (Ek 36), H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda Sabit Etkiler Tahmini seçilmiştir. Sabit Etkiler Tahminine uygun şekilde kurulan modelde öncelikle yatay kesit bağımlılığının varlığı sınanmıştır. Bu amaçla yapılan Friedman’ın Testi, istatistik değeri 77,496 ve olasılık değeri $0,000 < 0,05$ ’tir. Birimler arası korelasyon yoktur şeklindeki H_0 hipotezi reddedilir, yatay kesit bağımlılığı vardır. Serinin zaman içerisinde durağan bir yapıda olmaması t -testi, F testi ve R^2 değerlerinin sapmalı sonuçlar verebilmesine neden olabilmektedir, dolayısıyla sahte regresyon problemi ile karşılaşılması olasılığı nedeniyle birim kök testi oldukça önemlidir (Tatoğlu, 2012: 199). İkinci Kuşak panel birim kök testlerinden Pesaran’ın Birim Kök Testi kullanılarak değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir. Test sonucuna göre, *LTURNOVER* değişkeni için olasılık değeri 0,032 ve *LUCRPRM* değişkeninin olasılık değeri 0,002’dir yani anlamlıdır. *LTURNOVER* ve *LUCRPRM* değişkenleri düzeyden durağandır (Ek 37). Dolayısıyla model, Sabit Etkiler Tahmini için serilerin saf hali kullanılarak şu şekilde kurulmuştur:

$$LUCRPRM_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 LTURNOVER_{it} + \beta_2 (E * LTURNOVER)_{2it} + u_{it} \quad (37)$$

Hausman Testi sonucunda en uygun tahmin yöntemi olduğuna karar verilen Sabit Etkiler Tahmini ile model analiz edilmiştir (Tablo 3.16). Analiz sonuçları yorumlanmadan önce, Sabit Etkiler Modelinin güvenilirliğinin sınanabilmesi için otokorelasyon ve farklı varyans problemlerini içerip içermediği de test edilmiştir. Sabit etkiler modelinin Bhargava vd.’nin Durbin-Watson Testi 1,00 ve Baltagi-Wu LBI Testi sonucu 1,66’dir. Baltagi-Wu LBI Test istatistiği 2’nin altındadır (Bkz. Tablo 3.16). Modelde otokorelasyon vardır sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3.16: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkinin Sabit Etkiler Tahmini Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: LUCRPRM	SABİT ETKİLER	
	Katsayı	Prob.
C (Sabit)	4.412491	0.000
LTURNOVER	-0.0456107	0.039*
E*LTURNOVER	0.0338227	0.366
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	207 / 23	
R ²	0.9546	
R ² -Düzeltilmiş	0.9486	
F-istatistiği	159.39	
Prob (F-ist.)	0.0000**	
Bhargava vd.'nin Durbin-Watson Testi	1.0004	
Baltagi-Wu LBI Testi	1.6647	

* %0,05 olasılık düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

**%0,01 olasılık düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Farklı varyans probleminin testi için Sabit Etkiler Tahmininde “Değiştirilmiş Wald Testi” kullanılmaktadır. Değiştirilmiş Wald Testi sonucunda, test istatistiği olasılık değeri $0,000 < 0,05$ olduğundan homoskedasitenin varlığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir, farklı varyans (heteroskedasite) mevcuttur (Tablo 3.17).

Tablo 3.17: 2003-2011 Döneminde Sabit Etki Tahmininde Farklı Varyans - Değiştirilmiş Wald Testi'nin Sonuçları

Sabit Etki Regresyon Modeli İçin Heteroskedasite	
chi2 (23)	110.61
Prob>chi2	0.0000

Analiz sonuçları, Sabit Etkiler Tahmininin geçerli olduğu ve durağan verilerle kurulan modelde yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve farklı varyans problemlerinin varlığını göstermektedir. Bu durumda analizin Sabit Etkiler Tahmini ile yapılması sağlıklı sonuçlar elde edilmesini engellemektedir. Nitekim, Tablo 3.16'da elde edilen analiz sonuçları güvenilirliğini yitirmektedir. Bu nedenle, yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve farklı varyans problemlerinin düzeltilmesinde kullanılan yöntemlerden biri olan Driscoll-Kraay Standart Hatalar (Sabit Etkiler Tahmincisi) Yöntemi ile regresyon yapılmıştır. Driscoll-Kraay Standart Hatalı Sabit Etkiler regresyonu, birimler arası korelasyon, otokorelasyon ve heteroskedasitenin olduğu varsayımı altında analizi yapmaktadır.

Driscoll-Kraay Standart Hatalar regresyonu sonuçları incelendiğinde, 2003-2011 döneminde imalat sanayi sektörlerinde işgücü devir hızındaki %1'lik artış vasıfsız işgücünün ücret primini %0,046 oranında azaltmaktadır. Vasıflı işgücü olmanın bir farklılık yaratıp yaratmadığını gösteren $E*LTURNOVER$ değişkeninin

olasılık değeri 0,044'tür yani anlamlıdır. İşgücü devir hızındaki %1'lik artış vasıflı işgücünün ücret primi oranını %0,012 (-0,0456 + 0,0338) azaltmaktadır (Tablo 3.18). İşgücü devir hızındaki hareketlilik, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücretleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır; ancak vasıflı işgücü ücretleri vasıfsız işgücüne kıyasla daha az azalmaktadır. Bu anlamda vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında bir ücret eşitsizliği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.18: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisinin Driscoll-Kraay Standart Hatalar (Sabit Etkiler Tahmincisi) Analiz Sonuçları

Method: Sabit-Etki Regresyonu				
Bağımlı Değişken: LUCRPRM	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
C (Sabit)	4.412491	0.1214442	36.33	0.000
LTURNOVER	-0.0456107	0.0196757	-2.32	0.049*
E*LTURNOVER	0.0338227	0.0141386	2.39	0.044*
Grup Sayısı = 23		F(2, 8) = 2.96		
Gözlem Sayısı = 207		Prob > F = 0.1090		
		Grup içi-R ² = 0.0238		

*%0,05 düzeyinde anlamlıdır.

İşgücü devir hızı-ışgücü ücretleri ilişkisinde birinci dönem ile ikinci dönem analiz sonuçları karşılaştırıldığında, her iki dönemde de işgücü devir hızındaki artışlar vasıfsız işgücünün ücret primini azaltmaktadır. Ancak 1981-2001 döneminde %0,024 oranında azaltırken, 2003-2011 döneminde %0,046 oranında azaltmaktadır, yani işgücü devir hızındaki artışlar ikinci dönemde vasıfsız işgücünün ücret primleri üzerinde biraz daha büyük ve olumsuz bir etkiye yol açmaktadır. Vasıflı işgücü ücret primleri açısından incelendiğinde, birinci dönemde vasıflı işgücünün ücret primleri %0,005 ($\beta_1 + \beta_2$) oranında artarken, ikinci dönemde 0,012 ($\beta_1 + \beta_2$) oranında azalmaktadır. Değerler birbirine oldukça yakın olmakla birlikte vasıflı işgücü ücretleri de ikinci dönemde işgücü devir hızındaki artıştan biraz daha fazla negatif yönde etkilenmektedir. Sonuçta, genel olarak her iki dönemde de vasıfsız işgücüne kıyasla vasıflı işgücü daha avantajlı bir durumdadır.

5. Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde, uluslararası piyasada Türkiye imalat sanayi sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların işgücü devir hızı

üzerindeki etkisi ve işgücü devir hızındaki değişmelerin de işgücü ücretleri üzerindeki etkisi 1981-2001 ve 2003-2011 dönemleri için Panel Veri Analiz Yöntemi kullanılarak incelenmiştir. 1981-2001 ve 2003-2011 dönemlerinin her ikisinde de karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar genel olarak toplam imalat sanayindeki işgücünün devir hızını arttırmaktadır. İlk dönemde oynaklıkların işgücü devir hızı üzerindeki etkisi %0,309 iken, ikinci dönemde %0,961 oranındadır. 2000’li yıllarda karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü piyasası üzerindeki etkisi daha şiddetlidir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar, işgücü piyasasında iş yaratımı ve iş yıkımlarına yol açmaktadır. Bu durumda, bazı firmalarda yeni işler kurulurken, bazı firmalar piyasada tutunamayarak kapanmaktadır. Dolayısıyla işgücü piyasasında iş yaratımının gerçekleştiği firmalarda yeni iş alımları ve iş yıkımının gerçekleştiği firmalarda işten çıkarmalar şeklinde bir istihdam değişimi ve işgücü hareketliliği oluşmaktadır. Bu süreçte, işçilerin bir kısmı yeni iş bulabilirken, bir kısmı işsiz kalmakta, dolayısıyla işgücü devir hızı oranı artmaktadır. Eğitim maliyetlerinin yüksekliği ve beceri düzeyinin düşüklüğü gibi nedenlerle vasıfsız işgücü daha uzun süre işsiz kalmaktadır. Nitekim analiz sonuçları, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde her iki dönemde de oynaklıklardaki artışların vasıfsız işgücünün devir hızını arttırdığını ancak bu artışın 2003 sonrasında daha şiddetli olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların vasıflı ve vasıfsız işgücünün devir hızını ne yönde etkilediği ve aralarında bir fark olup olmadığı, modele vasıflı olmanın fark etkisini yansıtan $E*LCVMI$ açıklayıcı değişkeni eklenerek araştırılmıştır. Analiz sonuçları, 1981-2001 ve 2003-2011 dönemlerinde oynaklıklardaki %1’lik bir artışın vasıflı işgücünün devir hızında vasıfsız işgücünün devir hızı ile karşılaştırıldığında bir fark etkisi yaratmadığını göstermektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar her iki dönemde de vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında devir hızı oranları üzerinde farklı bir etki yaratmamaktadır.

Türkiye imalat sanayi alt sektörleri açısından inceleme yapıldığında, işgücünün vasıflı ve vasıfsız şeklinde beceri ve eğitim düzeylerine göre istatistiksel verileri mevcut değildir. Uluslararası literatürde, vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımı bazı çalışmalarda işgücünün eğitim düzeyine göre belirlenmektedir. Türkiye imalat sanayi

alt sektörlerinde yapılan işin niteliği ve o nitelikteki işi yapan kişinin eğitim düzeyi bilgilerine ilişkin veriler ise mevcut değildir. Türkiye’de veri eksikliğinin dışında, üretim yapısından kaynaklanan bazı problemler nedeniyle vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımı tam olarak yapılamamaktadır. İşsizliğin önemli oranlarda olması, yüksek eğitim düzeyine sahip vasıflı işgücünün bir kısmının vasıfsız işlerde çalışmasına da neden olmaktadır. Bu durum, Türkiye’de imalat sanayinde işlerin daha çok emek yoğun yapıda olmasının da bir nedenidir. Ayrıca piyasada işlerin net bir şekilde tanımlanamaması, işgücünü niteliklerinin dışında işler yapmaya zorunlu bırakmaktadır.

Belirtilen kısıtlar çerçevesinde, alt sektörler bazında işgücünün vasıflı-vasıfsız ayrımı en sağlıklı olarak emek başına düşen sabit sermaye yatırımları açısından yapılabilmektedir. Ancak bu sınıflama, uluslararası alanda emek başına düşen sabit sermaye yatırımları açısından yapılan sınıflama ile tam uyum sağlamayacaktır. Bu kısıtı olmasına karşın, çalışmada vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımı ulusal ölçek dikkate alınarak yapılmıştır. Vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımının ulusal boyutta koşullar dikkate alınarak yapılması dolayısıyla oynaklıkların vasıflı işgücü üzerindeki fark etkisinin ($E*LCVMI$ değişkeninin) anlamsız çıkması beklentiler dahilindedir. Bu durum, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin veri eksikliği yanında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal uyumsuzluklar nedeniyledir. Aynı sebeple, birim başına düşen sabit sermaye yatırımlarının birim başına toplam yatırımlara oranını ifade eden $LCAPITAL$ açıklayıcı değişkenin de istatistiksel olarak anlamsız sonuçlar verebilmesi muhtemeldir.

İşgücü devir hızı oranındaki artışların işgücünün ücret primi üzerindeki etkisi incelendiğinde ise, İşgücü devir hızındaki %1’lik bir artış vasıfsız işgücünün ücret primini birinci dönemde %0,024 oranında azaltırken, ikinci dönemde %0,046 oranında azaltmaktadır. İkinci dönemde, birinci döneme kıyasla işgücü piyasasındaki hareketlilik vasıfsız işgücünün ücretleri üzerinde daha fazla negatif etkide bulunmaktadır. 2000’li yıllardan sonra, üretimde teknoloji ve teknik bilginin kullanımının artması, vasıfsız işgücüne olan talebin azalmasına ve vasıfsız işgücünü tasarruf ettiren, vasıflı işgücünü kazandıran bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Uzun dönemde düşünüldüğünde, teknolojik değişimin ücretler üzerindeki etkisinin, bilgi ve bilişim-temelli teknolojik değişim vasıtasıyla vasıfsız

işgücünün yer değiştirme yoğunluğu ile ilişkili olduğu iddia edilmektedir. İşgücü J-eğrisinin artan kısmına gelmeden önce, teknolojik değişim ile karşılaşmakta ve bu, çalışan sınıfın J-eğrisinin azalan kısmında aşağıya doğru hareketine neden olmaktadır. Ücretler üzerindeki bu baskının, vasıfsız-işgücü-tasarrufu sağlayan teknolojik değişimin olduğu söz konusu durumda uzun dönemler boyunca devam edebildiği, ancak bu teknolojik değişimin, uzun dönemde J-eğrisinin artan kısmına işgücünü taşıyarak olumsuz etkilerini olumluya çevirebildiği Bhagwati tarafından savunulmaktadır.

Bir başka açıdan bakıldığında, ikinci dönemde üretimde sermaye yoğun sektörlere doğru yönelim, vasıflı işgücü talebinin ve ücretlerinin de daha fazla olmasında etkili olabilmektedir. Analizde vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımını yansıtan E kukla değişkeni (vasıflı ise 1, vasıfsız ise 0) ile işgücü devir hızı oranı ($LTURNOVER$) nin çarpılması ile oluşturulan “*vasıflı işgücünün fark etkisi değişkeni* ($E*LTURNOVER$)” nin katsayısı her iki dönemde de anlamlıdır. İşgücü devir hızı oranındaki %1’lik bir artış, 1981-2001 döneminde vasıflı işgücü ücret primini %0,005 oranında arttırırken, 2003-2011 döneminde %0,012 oranında azaltmaktadır. Vasıflı işgücünün vasıfsız işgücü ile kıyaslandığında ücretlerinde daha avantajlı bir konumda olduğu açıktır. Ancak vasıflı işgücü ücretleri üzerindeki etki, birinci ve ikinci dönemde karşılaştırıldığında, vasıflı işgücünün nispeten ikinci dönemde daha az bir avantaj elde ettiği şeklindedir.

İkinci dönemde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızını arttırarak, vasıflı işgücü ile vasıfsız işgücünün her ikisinin de ücret primlerini azalttığı görülmektedir. Ancak vasıflı işgücünün ücretlerini daha az oranda azaltması dolayısıyla aralarında bir farklılık yarattığı, nitekim bu anlamda vasıflı-vasıfsız işgücünün gelir dağılımında eşitsizliklere yol açtığı sonucuna varılmaktadır. Kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlükler durumunda, işlerin ve işgücünün daha yüksek devir hızı, terk edilen işlere özgü becerilerin tekrarlanan kaybına ve herhangi bir işte daha uzun periyotlarda devam eden öğrenme nedeniyle ölçek ekonomilerinin de kaybına da öncülük etmektedir. Nitekim analiz sonuçları da, 2003-2011 döneminde işgücü devir hızının daha yüksek olduğu ve bu devir hızı artışının da ücret üzerindeki etkilerinin daha yıkıcı olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, analiz sonuçları 1981-2001 ve 2003-2011 dönemlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızını arttırdığını ve işgücü devir hızındaki bu artışların ise vasıfsız işgücünün ücret primini, özellikle ikinci dönemde daha fazla olmak üzere, azalttığını göstermektedir. Buna karşın işgücü devir hızındaki artışlar vasıfsız işgücüne kıyasla vasıflı işgücü ücretlerini daha az oranda azaltmaktadır. Küreselleşme sürecinde ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin ani ve sürekli değişimi karşılaştırmalı üstünlükleri oynak bir yapıya kavuşturmaktadır. Bhagwati ve Dehejia (1994) tarafından iddia edildiği üzere, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü ücretleri ve böylelikle gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler işgücü devir hızı oranları vasıtasıyla kurulmaktadır. Türkiye imalat sanayi sektörleri üzerine yapılan analiz sonuçları, oynaklıklardan işgücü devir hızına ve işgücü devir hızından ücretlere doğru bir ilişkinin varlığını göstererek Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde kurulan bu ilişkiyi Türkiye imalat sanayi sektörleri için ortaya koymaktadır.

Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezine alternatif olarak ortaya çıkan Yeni Teorilerden biri, işgücü devir hızı maliyetlerinin ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini belirlemede önemli bir rol oynayabileceğini iddia eden Davidson, Martin ve Matusz (DMM) Modelidir. DMM modeli, işgücü devir hızı yüksekse, işgücünün sektöre olan bağlılığının azalacağını ve bu durumun sektörde işgücünü istihdam etmeye teşvik etmek için telafi edici ücret priminin arttırılmasına neden olacağını ifade etmektedir. Ayrıca firmalar, işgücünün eğitim sürecini bir maliyet unsuru olarak görmesi nedeniyle, daha çok vasıflı işgücünü ellerinde tutmak istemektedirler, dolayısıyla bu durum vasıflı işgücü ücretlerinin vasıfsız işgücü ücretlerine nispeten artmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte telafi edici ücretlerdeki bu artışların, malın yurtiçi fiyatını yükselterek rekabetin diğer ülkenin eline geçmesine neden olacağı ve söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğün kaybedileceği vurgulanmaktadır.

DMM modelinin iddialarının Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde geçerliliği araştırıldığında, çalışmada elde edilen analiz sonuçları, Türkiye imalat sanayi sektörlerinde işgücü devir hızının arttığını ve bu artışların özellikle vasıfsız işgücünün yani ülkede bol olan faktörün ücretlerini azalttığını ve kıt olan faktörün yani vasıfsız işgücünün ücret gelirlerinin nispeten daha yüksek kaldığını

göstermektedir. İncelediğimiz her iki dönemde de karşılaştırmalı üstünlüklerin işgücü devir hızlarına etkisi açısından, vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu çerçevede, DMM modelinin iddia ettiği; işgücü devir hızının yüksek olduğu durumlarda firmaların vasıflı işgücünü elinde tutmak isteyeceği, bu çerçevede daha yüksek ücretler ödemeye yönelebileceği, iddiasını doğrulamamaktadır. DMM modelinin doğrulanabilmesi için vasıflı işgücü devir hızının vasıfsız işgücüne oranla daha düşük olması gerekirdi. Ayrıca, işgücü devir hızı yüksek olduğunda, özellikle vasıflı işgücünün ücretlerinin artacağını savunan DMM modelinin iddialarının aksine vasıfsız işgücünün ücretlerinde azalma meydana gelmiştir. Vasıflı işgücü ücretleri lehine ortaya çıkan gelişme ise, DMM modelinin öngörülerinden çok, vasıflı işgücünün becerilerini sektörler arasında taşıyabileceğini ileri süren Bhgwati-Dehejia Hipotezinin açıklamalarına uygundur. Nihayet işgücü devir hızlarının ücretler üzerindeki etkisi dikkate alındığında, maliyetleri yükselterek nispi fiyat yapısını bozacak, karşılaştırmalı üstünlükleri etkileyecek bir değişme de gözlenmemiştir.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte uluslararası ticaret piyasalarında ülkeler arasında ekonomik bir bağımlılık doğmakta ve bu bağımlılığın ortaya çıkardığı sonuçlar, uluslararası alanda yeni iktisat teorilerine öncülük etmektedir. Küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretin işgücü piyasası, beşeri sermaye ve gelir dağılımı üzerinde yarattığı etkiler üzerine odaklanan Yeni Teorilerden biri Bhagwati ve Dehejia tarafından ortaya atılan “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi” dir. Bhagwati ve Dehejia, küreselleşmenin gelir eşitsizliğine neden olduğunu tartışmakta ve Stolper-Samuelson’un açıklamasını, ticaret-temelli ve ticaret-temelli olmayan açıklamaları da modele dahil ederek, artan beceri farklılığını hesaba katarak bir hipotez oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmalarında, “Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler” ve “Sermaye-Beceri Tamamlayıcılığı”na dair iki model sunulmaktadır.

Birinci modelde (Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde) temel ilişki, uluslararası ticaretin serbestleşmesinin karşılaştırmalı üstünlükleri kaleydoskopik hale getirerek, işgücü devir hızını arttırması ve işgücü devir hızındaki bu artışın vasıflı ve vasıfsız işgücünün beceri birikimini etkilemesi dolayısıyla işgücü ücretlerini farklılaştırması ve sonunda bu anlamda gelir dağılımında bir eşitsizliğe neden olması üzerine kurulmaktadır. Sermaye-beceri tamamlayıcılığına dair kurulan ikinci modelde ise, küreselleşmenin doğurduğu ekonomik bağımlılığın uluslararası beceri-temelli teknolojik gelişimin hızla yayılmasına yardımcı olduğu ve bu süreçte, işgücü piyasasında iş yaratım ve iş yıkım oranlarında oluşacak hareketliliğin işgücü devir hızını arttıracığı vurgulanmaktadır. Teknolojik gelişim vasıflı işgücü yoğun işleri yaratırken, vasıflı işgücüne olan talebin artmasını sağlamaktadır. Gerekli iş becerisi ile donanmış vasıflı işgücü, işini kaybetmiş olsa bile becerilerini işler arasında da transfer edebildiğinden daha çabuk yeni bir iş bulabilmekte, daha az beceriye sahip vasıfsız işgücü ise nispeten daha uzun süre işsiz kalabilmektedir.

Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezine göre, küresel entegrasyon uluslararası ticaret sürecinde ülkelerin üretim maliyetleri arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak maliyetleri giderek birbirine yaklaştırmaktadır. Bu

durum ülkeler arasında ince ve keskin bir rekabete neden olmakta, karşılaştırmalı üstünlükler çok hızlı değişen, oynak bir yapıya kavuşmaktadır. Böylece, bir ülke karşılaştırmalı üstünlüğünü aniden kaybedebilmektedir. Bu durumda, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi dört temel sonuca ulaşmaktadır. Endüstriler arasında işgücü devir hızı ve dolayısıyla konjonktürel işsizlik artmaktadır. İlave devir hızı artışı “Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz” etkisi nedeniyle daha hareketli olan vasıfsız işgücünün beceri birikimini giderek küçültmekte, fakat vasıflı işgücününkini aynı şiddette etkilememektedir. Bu da, vasıfsız işgücünün reel ücretlerinde bir azalma veya durgunluğa sebep olmaktadır. Beceri birikiminin daha az olduğu vasıfsız işgücü daha düz bir kazanç profiline sahip olmaktadır. İşgücü devir hızındaki artış özellikle vasıfsız işgücünün kazanç büyüme profilini düzleştirmektedir. Sonuçta, işgücü devir hızındaki artıştan kaynaklanan farklı beceri birikimi kalıpları ve işsizlik süresi vasıflı/vasıfsız beceri farklılığında bir genişlemeye öncülük etmektedir.

Söz konusu ilişkinin incelenebilmesi için çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlük düzeyleri, işgücü devir hızı ve işgücü ücretlerine ilişkin veriler, 1981-2001 ve 2003-2011 dönemleri için düzenlenip tablolaştırılarak, Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezi çerçevesinde yorumlanmıştır. Türkiye imalat sanayinde emek ve sermaye yoğun sektörlerin uluslararası rekabet gücü, karşılaştırmalı üstünlüklerinin düzeyi belirlenerek saptanmıştır. Çalışmada, beş farklı yöntemle göre hesaplanan sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin belirlenmesinde Michaely indeksi (MI) dikkate alınmıştır. Michaely indeksi ve diğer indeks sonuçları, Türkiye'nin uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüğünün emek yoğun sektörlerde olduğunu (MI pozitifdir), ancak 2000'li yıllardan itibaren sermaye yoğun sektörlerde de karşılaştırmalı üstünlük düzeyinin giderek arttığını (sıfıra yaklaştığını) göstermektedir. İmalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlük emek yoğun sektörlerde olmakla birlikte, üretimde teknik bilginin ve teknolojinin kullanımının yoğunlaşması, sermaye yoğun ürünlerde uzmanlaşmaya doğru bir eğilim yaratmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin oynak yapıda olup olmadığı belirlenirken ise, alt sektörler bazında daha detaylı bir inceleme yapılmıştır. *CVMI* olarak hesaplanan karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklık katsayıları imalat sanayi

alt sektörleri için incelendiğinde, karşılaştırmalı üstünlük düzeylerinin zaman içerisinde dalgalı seyir gösterdiği, dolayısıyla birçok sektörde üstünlüklerin oynak bir yapıda olduğu açıkça görülmektedir. İki dönemde de, hem karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu hem de olmadığı birçok sektörde yıldan yıla ani artış ve azalışlar şeklinde dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Bu da, Türkiye imalat sanayinde sektörlerin zaman içerisinde kaleydoskopik bir yapı sergilediğini ve Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin temelinde yer alan, karşılaştırmalı üstünlüklerin “kaleydoskopik” hale geldiği, iddiasının Türkiye’de gözlemlendiğini ortaya koymaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki bu oynaklıkların işgücü piyasası üzerindeki etkisi, hem toplam imalat sanayinde hem de emek ve sermaye yoğun sektörlerde iş yaratımı, iş yıkımı, net istihdam büyümesi ve işgücü devir hızı oranları tarafımızca hesaplanarak incelenmiştir. Türkiye toplam imalat sanayinde genel olarak, krizlerin iş yıkımlarına ve negatif net istihdam büyümesine yol açtığı görülmektedir. 1981-2011 döneminde iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının toplamının fazla olduğu yıllarda (1991, 1993, 1997 ve 2010 gibi) işgücü devir hızı oranı (SUM) da yüksektir.

Emek ve sermaye yoğun sektörlerin toplamı açısından incelendiğinde ise, emek yoğun sektörlerde bazı yıllar hariç genel olarak istihdam kazançları, iş yaratımı ve iş yıkımı oranlarının sermaye yoğun sektörlerden daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Üretim başına düşen emek miktarının daha fazla olduğu emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüklerin elde edilmesi istihdam kazançlarını beraberinde getirecektir. Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklardan, üstünlüğün hakim olduğu emek yoğun sektörler çok daha şiddetli etkilenmektedir. Nitekim her iki dönemde de işgücü devir hızı oranları da beklenildiği gibi - bazı sermaye yoğun sektörlerde yüksek olmasına karşın – genel olarak emek yoğun sektörlerde daha fazladır. Bununla birlikte, 2001’den 2009 yılına kadar emek ve sermaye yoğun sektörlerin işgücü devir hızı oranları arasındaki farkın kapanarak birbiri ile benzeştiği dikkati çekmektedir. Bu dönemde 2001-2009 yılları arasında küresel ve ulusal ekonomik gelişmeler emek ve sermaye yoğun sektörlerde paralel gelişmelere yol açmakta; iş yaratımı, iş yıkımı ve dolayısıyla işgücü devir hızı oranları benzer şekilde hareket etmektedir. Ancak, 2009 yılından itibaren Türkiye’de emek yoğun sektörlerde üretim ve istihdamın arttığı, Türkiye’nin yeniden emek

yoğun sektörlere yöneldiği anlaşılmaktadır. Türkiye imalat sanayinde karşılaştırmalı üstünlüklerin oynak bir yapıda olduğu alt sektörlerin birçoğunun yüksek devir hızlı sektörler arasında yer aldığı ve işgücü devir hızı oranlarının dalgalı bir seyir izlediği dikkati çekmektedir. Türkiye imalat sanayi sektörlerinde gözlemlenen bu etki, Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinde oynaklıkların sektörlerde iş yaratımı ve iş yıkımlarına neden olarak işten çıkma ve yeniden işe girme şeklinde bir hareketliliğe yol açtığı yani işgücünün devir hızını arttırdığı şeklinde yer alan iddiaya uygun bir durumdur.

Çalışmada işgücü devir hızı oranının bir başka göstergesi olarak hesaplanan “istihdam değişim hızı oranı”nın dağılımının da benzer şekilde oldukça dalgalı olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle 1996 yılından itibaren işsizlik oranları ve istihdam değişim hızında dalgalanma düzeyi artmıştır. Uygulanan yeni politikalar Türkiye imalat sanayi istihdamı üzerinde daha etkili olmaya başlamıştır. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların neden olduğu iş yaratım ve iş yıkımları durumunda “Yuvarlanan Taş” yani vasıflı ve vasıfsız işgücü belirli bir süre işsizlik deneyimi yaşamak zorunda kalmaktadır.

Türkiye imalat sanayi sektörlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaleydoskopik yapısının işgücü devir hızı vasıtasıyla işgücü ücretleri üzerinde eşitsizlik yaratıp yaratmadığı incelenirken, Türkiye’de karşılaştırmalı üstünlüklerin oynak yapısının etkileri yanında, uygulanan iktisat politikalarının ücretler üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, Türkiye’de belirli dönemlerde ücretlerin devlet müdahalelerinin etkisiyle şekillendiği de unutulmamalıdır. *Ücret primi oranı*, asgari ücretin dışında uluslararası ticaret kaynaklı oluşabilecek ücret değişmelerini yansıtabilmesi nedeniyle önemli bir göstergedir. Ücret prim oranları, genel olarak özellikle 2000’li yıllardan sonra azalmaktadır. 1986-2002 döneminde emek ve sermaye sektörlerindeki ücret prim oranları arasındaki farkın – birim başına düşen reel ücretlerdeki gibi - açıldığı, ancak 2002 sonrasında aradaki farkın yeniden kapandığı görülmektedir. Türkiye’de teknolojik gelişim ancak 1990 ve 2000’li yıllardan sonra hızlanmakta ve üretimde giderek daha fazla sermaye yoğun teknikler kullanılmaktadır. Günümüzde mevcut teknolojilerin bazılarının doğası gereği beceri-tamamlayıcı olmaması ve bilgisayarların bazı karmaşık işleri basitleştirmesi sonucu, teknoloji kaynaklı işler vasıfsız işgücü tarafından da yapılabilmektedir. Dolayısıyla,

vasıfsız işgücünün de istihdam imkanı sağlayabildiği bir gerçektir ve vasıfsız işgücü de birçok alanda talep edilebilmektedir. Bu durum, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücret primlerinin birbirine yaklaşmasında etkili olabilecektir. Türkiye imalat sanayi sektörlerinin işgücü devir hızındaki bu artış ya da azalışlar, emek ve sermaye yoğun sektörlerin ücret prim oranlarında aynı yönlü ancak oransal olarak farklı değişimlere yol açmaktadır.

Çalışmada, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızı ve ücretler üzerindeki etkilerinin dolayısıyla Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezinin geçerliliğinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için, Türkiye imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin düzenlenen veriler 1981-2001 ve 2003-2011 dönemleri için Panel Veri Yöntemi kullanılarak sınanmıştır. Analiz sonuçlarının genel olarak her iki dönemde de benzer ilişkileri ortaya koyduğu söylenebilir. Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar hem 1981-2001 hem de 2003-2011 döneminde işgücü devir hızı oranlarını arttırmaktadır. Ancak ikinci dönemde birinci döneme nispeten işgücü devir hızı üzerindeki pozitif etkinin daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Vasıflı ve vasıfsız işgücü açısından ise, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar 1981-2001 ve 2003-2011 dönemlerinde vasıflı ve vasıfsız işgücü devir hızında bir farklılık yaratmaktadır. Bu durum, Türkiye’de vasıflı ve vasıfsız işgücü ayrımının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için yeterince verinin mevcut olmaması ve uluslararası ölçekte yapılan sınıflamalar ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan yapısal sorunlar nedeniyle meydana gelebilmektedir. Çünkü uluslararası ölçekte geçerliliğini kaybeden vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımına ilişkin bu kısıtlar, var olabilecek bir ilişkinin ortaya konulmasına engel olabilmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıklar, imalat sanayinde işgücü devir hızını arttırmakta ve analizin ikinci kısmında elde edilen sonuçlara göre işgücü devir hızındaki bu artışlar her iki dönemde de vasıfsız işgücünün ücret primi oranlarını azaltmaktadır. Bu sonuç üretimde emek yoğun bir yapının hakim olduğu Türkiye imalat sanayi sektörleri açısından düşünüldüğünde, beklenen bir durumdur. İşgücü devir hızındaki artışlar, vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretlerinde ise farklılıklara yol açmakta ve vasıflı işgücünün ücret prim oranları vasıfsız işgücüne nispeten artmakta ve vasıflı-vasıfsız işgücü ücret eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır. Vasıflı işgücü ücret priminin birinci dönemde artarken, ikinci dönemde azaldığı görülmektedir. Her iki

durumda da vasıflı işgücünün vasıfsız işgücüne nispeten daha avantajlı olduğu dikkati çekmektedir. 2003-2011 döneminde işgücü devir hızındaki artışlar hem vasıflı hemde vasıfsız işgücünün ücret prim oranlarını düşürmekte olmasına rağmen vasıflı işgücünün ücretleri daha az oranda azalmaktadır. Bu anlamda vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında bir ücret eşitsizliğinin ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak bu durum, emek yoğun uzmanlaşmanın gerçekleştiği ülkelerde bol bulunan emeğin getirisinin artacağını savunan Stolper-Samuelson'un iddialarına aykırı olup, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızını arttırması vasıtasıyla özellikle vasıflı işgücü lehine ücret eşitsizliklerinin oluşabileceğini savunan Bhagwati-Dehejia'nın iddialarını yani "Yuvarlanan Taş Yosun Tutmaz Etkisi" ni destekleyen bir sonuçtur.

Sonuç olarak, çalışmanın analizi uluslararası ticaret sürecinde Türkiye imalat sanayi sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerindeki oynaklıkların bu sektörlerdeki işgücü devir hızı oranlarını arttırdığını ve bu devir hızındaki artışların da işgücü ücret prim oranlarını azalttığını göstermektedir. Vasıflı-vasıfsız işgücü ayrımı dikkate alındığında ise, ücret gelirlerinde vasıflı işgücü lehine avantajlı bir durum ortaya çıkmakta ve bu anlamda gelir dağılımında bir eşitsizliğe yol açmaktadır. İmalat sanayi sektörlerinde bu süreçte, emek yoğun üretimden giderek sermaye yoğun tekniklere doğru yönelim ve vasıflı işgücünün beceri geçişliliği bu avantajlı durumun ortaya çıkmasına yol açan önemli nedenler arasında yer almaktadır. Analiz sonuçları bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, üstünlüklerdeki oynaklıkların işgücü devir hızını arttırması vasıtasıyla vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretlerinde eşitsizliklere yol açtığını savunan Kaleydoskopik Karşılaştırmalı Üstünlükler Hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma, söz konusu ilişkinin Yeni Ticaret Teorileri çerçevesinde incelenerek ampirik olarak test edilen çok az çalışma içerisinde yer almasının yanında, uluslararası ticaret ve işgücü piyasası ilişkisini ele alan az sayıdaki çalışma içerisine katılmış olması bakımından önemlidir. Ayrıca, Türkiye'de üretimin önemli bir kısmının gerçekleştirildiği imalat sanayi sektörlerinde işgücü ücret primleri, iş yaratımı, işyıkımı ve işgücü devir hızı gibi işgücü piyasasına ilişkin verilerin oluşturulması sayesinde, uluslararası iktisat ve makro iktisat alanında yapılacak araştırmalara önemli bir veri kaynağı da sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ACEMOĞLU, Daron (1998), “Why Do New Technologies Complement Skills? Directed Technical Change and Wage Inequality”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 113, No. 4, ss. 1055-1089.
- ADAMS, James D. (1997), “Technology, Trade and Wages”, *NBER Working Paper Series*, No. 5940.
- ADAŞ, C. Gökçe (2002), “Etkin Ücret Hipotezi, İşsizlik ve Ücret Rijidliği”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 52, Sayı: 1, ss. 103-156.
- ADDISON, John T., Douglas A. FOX ve Christopher J. RUHM (2000), “Technology, Trade Sensitivity, and Labor Displacement”, *Southern Economic Journal*, Vol. 66, No. 3, ss. 682-699.
- AĞIR, Hüseyin (2010), *Türkiye’de Finansal Liberalizasyon ve Finansal Gelişme İlişkisinin Ekonometrik Analizi*, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Kitapları, No. 8, ISBN 978-975-9004-10-1, Ankara.
- AHN, JaeBin (2011), *Three Essays on Firms’ Behavior in International Trade*, Doctorate Thesis, Columbia University, Graduate School of Arts and Sciences, Columbia.
- AKBULUT, Mustafa (2009), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- AKÇOMAK, Semih (2012), “İşgücü Piyasasındaki Güncel Dinamikler: Teknoloji, Küreselleşme ve İthal Girdi Kullanımı”, *Science And Technology Policies Research Center, TEKPOL Working Paper Series, STPS-WP-12/02*.
- AKKAYA, Şahin ve M. Vedat PAZARLIOĞLU (2000), *Ekonometri I*, Dördüncü Baskı, Berk Masa Üstü Yayıncılık, İzmir.
- AKKOYUNLU, Arzu S. (1996), “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 7, Sayı: 21, ss. 71-99.

- ALTAY, Bülent ve Koray GÜRPINAR (2008), “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: X, Sayı: I, ss. 257-274.
- AL TOMONTE, Carlo ve Gabor BÉKÉS (2008), “Trading Activities, Firms and Productivity”, *Bocconi University, Milan, and Hungarian Academy of Science*, Budapest, mimeo, <http://test.mktudegy.hu/files/BekesG.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.03.2014).
- AL TOMONTE, Carlo, Marcella NICOLINI ve Laura OGLIAR (2011), “International Trade and the Competitive Behavior of Heterogeneous Firms”, <http://www.etsg.org/ETSG2011/Papers/AltomonteNicoliniOgliari.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.03.2014).
- ANDERSSON, Linda, Ola GUSTAFSSON ve Lars LUNDBERG (1998), “Structural Change, Competition and Job Turnover in the Swedish Manufacturing Industry, 1964-96”, *FIEF Working Paper Series*, ISSN 0282-9371.
- ANDERTON, Bob ve Eva OSCARSSON (2006), “Inequality, Trade and Defensive Innovation in the United States”, Editör: R. Anderton, P. Brenton ve J. Whalley, *Globalisation and the Labour Market: Trade, Technology and Less-Skilled Workers in Europe and The United States*, Routledge.
- ANSAL, Hacer (1999), *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?)*, Birleşik Metal-İş Sendikası, Ankara, http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_99/1999-3.pdf, (Erişim Tarihi: 03.03.2014).
- ANTONCZYK, D., T. DELEIRE ve B. FITZENBERGER (2010), “Polarization and Rising Wage Inequality: Comparing the US and Germany”, *Discussion Paper Series, IZA D,P* No: 4842.
- AR, Kamil Necdet (2007), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi*, KAMU-İŞ Yayınları, Ankara.

- ARIKAN, Deniz (2006), *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*, Arıkan Yayıncılık, Yayın No: 120, ISBN: 9944-322-23-7, İstanbul.
- ASPLUND, Marcus ve Volker NOCKE (2006), “Firm Turnover in Imperfectly Competitive Markets”, *The Review of Economic Studies*, Vol. 73, No. 2, ss. 295-327.
- AUTOR, D. H., L. F. KATZ ve M. S. KEARNEY (2006), “The Polarization of the U.S. Labor Market”, *NBER Working Paper Series*, No. 11986.
- AUTOR, D. H., F. LEVY ve R. J. MURNANE (2001), “The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration”, *NBER Working Paper*, No. 8337.
- AY, Sema (2012), “Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 321-341.
- AYDIN, Faruk, Hülya SAYGILI, Mesut SAYGILI ve Gökhan YILMAZ (2010), “Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, No: 10/01.
- AYKAÇ, Mustafa, Zeki PARLAK ve Süleyman ÖZDEMİR (2009), *Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de KOBİ’ler*, Infomag Yayıncılık, ISBN: 978-9944-60-276-1, İstanbul.
- AYTUĞ, Hüseyin Kutay (2011), “Küresel Rekabetin İşletmelerin Üretim ve İstihdam Yapısı Üzerindeki Etkileri”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, ss.45-77.
- BALASSA, Bela (1965), “Trade Liberalisation and ‘Revealed’ Comparative Advantage”, *The Manchester School*, Vol. 33, ss. 99-123.
- BALDWIN, Robert E. (1995), “The Effects of Trade And Foreign Direct Investment On Employment and Relative Wages” , *The OECD Jobs Study: Working Paper Series*, OECD Publishing, No. 4.

- BALDWIN, John R., Tara GRAY ve Joanne JOHNSON (1997), "Technology-Induced Wage Premia in Canadian Manufacturing Plants During the 1980s", *Analytical Studies Branch Research Paper Series*, No. 92.
- BALDWIN, R., J. MUTTI ve D. RICHARDSON (1980), "Welfare Effects on the United States of a Significant Multilateral Tariff Reduction", *Journal of International Economics*, Vol. 10, ss. 405-423.
- BALKANLI, A. O. (2002), "Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. XXI, Sayı. 1, ss.13-26.
- BALTAGI, Badi H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley&Sons Inc., ABD.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf (2003), "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, ss. 175-186.
- BEAULIEU, Eugene, Vivek H. DEHEJIA ve Hazrat-Omar ZAKHILWAL (2004), "International Trade, Labour Turnover, and the Wage Premium: Testing the Bhagwati-Dehejia Hypothesis for Canada", *CESifo Working Paper*, No. 1149.
- BENDER, Siegfried ve Kui-Wai LI (2002), "The Changing Trade And Revealed Comparative Advantages Of Asian And Latin American Manufacture Exports", *Center Discussion Paper*, No. 843.
- BERNARD, Andrew B., Stephen REDDING ve Peter K. SCHOTT (2004), "Comparative Advantage and Heterogeneous Firms", *NBER Working Paper*, No. 10668.
- BERNARD, Andrew B., J. Bradford JENSEN, Stephen REDDING ve Peter K. SCHOTT (2007), "Firms in International Trade", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21, No.3.
- BHAGWATI, Jagdish (1991), *The World Trading System at Risk*, Princeton: Princeton University and Harvester Wheatsheaf.
- BHAGWATI, Jagdish (1993), "The Demands to Reduce Domestic Diversity among Trading Nations", *Discussion Paper*, No. 678.

- BHAGWATI, Jagdish ve Vivek DEHEJIA (1994), “Freer Trade and Wages of the Unskilled: Is Marx Striking Again?”, *Discussion Paper*, No. 672.
- BHAGWATI, Jagdish (1995a), “Trade and Wages: Choosing Among Alternative Explanations”, *FRBNY Economic Policy Review*, ss. 42-47.
- BHAGWATI, Jagdish (1995b), “Trade and Wages: A Malign Relationship?”, *Discussion Paper Series*, No. 761, ss. 1-45.
- BHAGWATI, Jagdish (1998a), *A Stream of Windows: Unsettling Reflections on Trade, Immigration, and Democracy*, The MIT Press, ABD.
- BHAGWATI, Jagdish (1998b), “Free Trade: What Now?”, *International Management Symposium*, University of St. Gallen, Switzerland.
- BHAGWATI, Jagdish (2002), *Free Trade Today*, Princeton University Press, ABD.
- BHAGWATI, Jagdish (2003), “Globalization with a Human Face”, Presented at *The Future of Globalization: Explorations in Light of Recent Turbulence*, Yale Center for the Study of Globalization and The World Bank.
- BHAGWATI, Jagdish (2004), *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, New York 10016.
- BHAGWATI, Jagdish (2005a), “A New Vocabulary for Trade”, *The Wall Street Journal*, <http://yaleglobal.yale.edu/content/new-vocabulary-trade>, (Erişim Tarihi: 12.01.2012).
- BHAGWATI, Jagdish (2005b), “Kaleidoscopic Comparative Advantage”, *The Wall Street Journal*, <http://armchaircapitalists.blogspot.com/2005/08/kaleidoscopic-comparative-advantage.html>, (Erişim Tarihi: 12.01.2012).
- BHAGWATI, Jagdish (2006), “Globalization and Germany: Wrong Fears and Right Responses“, <http://hdl.handle.net/10022/AC:P:8127>, (Erişim Tarihi: 15.01.2012).
- BHAGWATI, Jagdish (2007a), *In Defense of Globalization: With a New Afterword*, Oxford University Press, USA.

- BHAGWATI, Jagdish (2007b), "The Race to the Center and Other Lessons of Globalization", *Broum Journal of World Affairs*, Volume XIII, Issue 2.
- BHAGWATI, Jagdish (2010), "Why the World is Not Flat", <http://www.worldaffairsjournal.org/blog/jagdish-bhagwati/why-world-not-flat>, (Erişim Tarihi: 12.01.2012).
- BORJAS, George, J. RICHARD, B. FREEMAN, Lawrence F. KATZ; John DiNardo ve John M. ABOWD (1997), "How Much Do Immigration and Trade Affect Labor Market Outcomes?", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1997, No. 1, ss. 1-90.
- BORKAKOTI, Jitendralal ve Chris MILNER (2007), *International Trade, Employment and Unemployment*, Macmillan Yay., Londra, <http://www.palgrave.com/PDFs/0333710886.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.05.2013).
- BOUND, John ve George E. JOHNSON (1992), "Changes in the Structure of Wages in the 1980's: An Evaluation of Alternative Explanations", *American Economic Review*, American Economic Association, Vol. 82, No. 3, ss. 371-392.
- BÖCKERMAN, Petri (1999), "A Selective Survey to the Literature on Job Creation and Destruction", *Labour Institute for Economic Research Discussion Papers*, No: 163, ISSN 1236-7184.
- BRÜLHART, Mariusi Anthony MURPHY ve Eric STROBL (1998), "Intra-Industry Trade and Job Turnover", *Centre for Research on Globalisation and Labour Markets, Research Paper*, 98/4.
- BRÜLHART, Marius (2000), "Dynamics of Intraindustry Trade and Labor-Market Adjustment", *Rewiev of International Economics*, Vol. 8, No. 3, ss. 420-435.
- BULUT, Gün (2011), "Küresel Üretim Zincirleri ve Sendikal Stratejiler", *Petrol-İş*, http://arsiv.petrol-is.org.tr/dis_iliskiler/dosyalar/dosya_003.htm, (Erişim Tarihi: 10.06.2014).

- CABRAL, Manuel ve Joana SILVA (2006), “Intra-Industry Trade Expansion and Employment Reallocation between Sectors and Occupations”, *Review of World Economics*, Vol. 142, Issue 3, ss. 496-520.
- CARD, David, Francis KRAMARZ ve Thomas LEMIEUX (1999), “Changes in the Relative Structure of Wages and Employment: A Comparison of the United States, Canada, and France”, *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economie*, Vol. 32, No. 4, ss. 843-877.
- CARDOSO, Ana Rute (2006), “The Impact of Increased Openness on Job Creation And Job Destruction in Portugal”, Editör: R. Anderton, P. Brenton ve J. Whalley, *Globalisation and the Labour Market: Trade, Technology and Less-Skilled Workers in Europe and The United States*, Routledge.
- CASTELLANI, Davide, Francesco SERTI ve Chiara TOMASI (2008), “Firms in International Trade: Importers and Exporters Heterogeneity in the Italian Manufacturing Industry”, *LEM Working Papers Series*, No. 2008/04.
- CENTENO, Mário ve Álvaro A. NOVO (2012), “Excess Worker Turnover and Fixed-Term Contracts: Causal Evidence in A Two-Tier System”, *Labour Economics*, Vol. 19, ss. 320–328.
- CHAKRABARTI, Avik (2000), “Does Trade Cause Inequality?”, *Journal of Economic Development*, Chung-Ang University, Department of Economics, Vol. 25, No. 2, ss. 1-21.
- CHAMBERLIN, Edward H. (1961), “The Origin and Early Development of Monopolistic Competition Theory”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 75, No. 4, ss. 515-543.
- CHEN, Hogan, Matthew KONDRATOWICZ ve Kei-Mu YI, (2005), “Vertical Specialization and Three Facts About U.S. International Trade”, *North American Journal of Economics and Finance*, Vol. 16, s. 35-59.

- CLARK, Don P. (2010), "Vertical Specialization With Developed and Developing Countries", *The Journal of Developing Areas*, C. 43, S. 2, ss. 327-339.
- ÇAKMAK, Umut (2004), "Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt. 15, Sayı. 52-53, ss. 235-253.
- ÇAŞKURLU, Sibel (2010), "Küreselleşen İşgücünün Krizi ve Küresel Eşitsizlik", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 77, ss. 49-100.
- ÇİMAT, Ali, Gonca A. GÜNGÖR ve Özgür BALMUMCU (2013), "Devlet Üniversitelerinde Akademisyen Maaşlarının Karşılaştırmalı Analizi", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 580, ss. 71-93.
- DAVIDSON, Carl, Lawrence MARTIN ve Steven MATUSZ (1999), "Trade and Search Generated Unemployment", *Journal of International Economics*, No. 48, ss. 271-299.
- DAVIDSON, Carl ve Steven J. MATUSZ (2000), "Globalization, Employment, and Income: Analyzing the Adjustment Process", *Michigan State University*.
- DAVIDSON, Carl ve Steven J. MATUSZ (2003), "Trade and Turnover: Theory and Evidence", *Review of International Economics*.
- DAVIDSON, Carl ve Steven J. MATUSZ (2008), "Globalization and Turnover", in *Globalisation and Labour Market Adjustment*, Ed: David Greenaway, Richard Upward and Peter Wright, ss. 6-30.
- DAVIS, S. J. ve J. C. HALTIWANGER (1992), "Gross Job Creation, Gross Job Destruction and Employment Reallocation", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 3, ss. 819-863.
- DEAN, James W., Vivek H. DEHEJIA ve Elinor JOHANSEN (2004), "Optimal Globalization and National Welfare", *Vancouver Conference Paper Draft*, Canada.

- DEARDORFF, Alan V. ve Dalia S. HAKURA (1994), “Trade and Wages – What Are the Questions?”, *Research Seminar In International Economics*, Post-Print Paper No. 8.
- DEHEJIA, H. Vivek (1995), *Three Essays on International Trade*, Doktoral Thesis of Philosophy, Columbia University, Supervisor: Jagdish Bhagwati, OMI Number: 9533539.
- DEHEJIA, H. Vivek (1996), “International Trade the Domestic Wage Structure: Alternative Explanations”, *Economics Series*, No. 34.
- DEMİR, Gülten (2001), “Küreselleşme Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 1, ss. 73-104.
- DİKKAYA, Mehmet ve Fatih DENİZ (2006), “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 163-181.
- DONGES, Juergen B. ve James RIEDEL (1976), “The Expansion of Manufactured Exports in Developing Countries: An Empirical Assessment of Supply and Demand Issues”, *Kiel Working Papers*, No. 49.
- DURUSOY, Serap (2000), “Finansal Liberalizasyonun Sorgulanmasının Nedenleri”, *Dış Ticaret Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18.
- EGELİ, H. A. (2001), “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Uygulaması”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 7, ss. 149-161.
- EHRENBERG, Ronald G. ve Robert S. SMITH (2008), *Modern Labor Economics: Theory and Public Policy: International Edition*, Chapter 10: “Worker Mobility: Migration, Immigration, and Turnover”, ISBN: 9781292022130, <http://www.awbc.com/info/ehrenbergsmith/Chapter10.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.03.2014).
- EMİRHAN, P. Narin (2008), “Türk Dış Ticaretinin Alternatif Modeller Açısından Değerlendirilmesi (1982-2000)”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 28, ss. 861-875.

- ERLAT, Güzin ve Haluk ERLAT (1??), “Do Turkish Exports Have Comparative Advantage with Respect to the European Union Market, 1990-2000”, *mimeo Middle East Technical University*.
- EROĞLU, Nadir (2003), “Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, İstanbul*.
- ERTUNA, Özer (2006), “Yüksek Faiz Düşük Kur Sarmalı ve Çözümler: Bir Simülasyon Denemesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 32, <http://journal.mufad.org/attachments/article/426/1.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.10.2014).
- ESQUIVEL, Gerardo ve José Antonio RODRIGUEZ-LÓPEZ (2003), “Technology, Trade, and Wage Inequality in Mexico before and after NAFTA”, *Journal of Development Economics*, Vol. 72, ss. 543-565.
- FEENSTRA, Robert C. ve Gordon H. HANSON (1995), ‘Foreign Investment, Outsourcing and Relative Wages’, *National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 5121*.
- FEENSTRA, Robert C. ve Gordon H. HANSON (1996), ‘Globalization, Outsourcing and Wage Inequality’, *American Economic Review, Papers and Proceedings*, Vol. 86, No. 2, ss. 240-245.
- FRIEDMAN, Thomas L. (2012), *Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi: Dünya Düzdür*, Çev. Levent Cinemre, Yedinci Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul.
- GERA, Surendra, Wulong GU ve Zhengxi LIN (1999), “Technology and The Demand For Skills: An Industry-Level Analysis”, *Industry Canada Research Publications Program, Working Paper Number 28, Canada*.
- GEREFFI, Garry (2001), “Shifting Governance Structure in Global Commodity Chains, with Special Reference to the Internet”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 44, No. 10, ss. 1616-1637.
- GHAZALI, Monia (2009), “Trade Openness And Wage Inequality Between Skilled And Unskilled Workers In Tunisia”, *Économie Internationale*, Vol. 117, ss. 63-97.

- GLASS, Amy Jocelyn ve Kamal SAGGI (1999), "Foreign Direct Investment and the Nature of R&D", *The Canadian Journal of Economics*, Vol. 32, No. 1, ss. 92-117.
- GOTTSCHALK, Peter ve Timothy M. SMEEDING, (1997), "Source Cross-National Comparisons of Earnings and Income Inequality", *Journal of Economic Literature*, 35(2), ss. 633-687.
- GÖKALP, M. Faysal ve Gonca AKGÜN (2011a), "Küresel Ekonomiye Katılım Sürecinde Türkiye'de Üretimin Uluslararasılaşması: Dikey Uzmanlaşma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, ss. 47-62.
- GÖKALP, M. Faysal ve Gonca AKGÜN (2011b), "Türkiye İmalat Sanayinde Serbest Ticaretin İstihdam Etkisi", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 48 Sayı: 552, ss. 85-94.
- GÖKALP, M. Faysal, Ercan BALDEMİR ve Gonca AKGÜN (2011), "Türkiye Ekonomisinde Dışa Açılma ve Gelir Eşitsizlikleri İlişkisi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 87-104.
- GÖKMENOĞLU, Seyit Muharrem, Mustafa AKAL ve Remzi ALTUNISIK (2012), "Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler", *Rekabet Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, ss. 3-43.
- GÖNEL, Feride D. (2001), "The Revealed Comparative Advantages in Textiles of Turkey in Trade with European Union," *5th METU International Economic Congress*, Ankara.
- GÖRMÜŞ, Ayhan (2009), "Küreselleşme Sürecinde Başlıca İşgücü Piyasası Reformları", *Kamu-İş*; Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 177-200.
- GRANT, R. (2009), "Trade, International", *Encyclopedia of Human Geography*, ss. 329-337.
- GREY, A. (1995), *Job Gains and Job Losses: Recent Literature and Trends*, OECD Jobs Study Working Papers, No. 1, OECD Publishing, Paris.

- GRIFFITHS, William E., Carter HILL ve Guay C. LIM (2012), *Using EViews for Principles of Econometrics*, Fourth Edition, John Wiley&Sons Inc., ABD.
- GRUBEL, Herbert ve P. J. LLOYD (1975), *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, John Willey, New York.
- GRUBER, W., D. MEHTA ve R. VERNON (1967), “The R&D Factor in International Trade and International Investment of United States Industries”, *Journal of Political Economy*, Vol. 75, No. 1, ss. 20-37.
- GRUNFELD, Y. ve Z. GRILICHES (1960), “Is Aggregation Necessarily Bad?”, *Review of Economics and Statistics*, ss. 1-13.
- GUJARATI, Damodar N. ve Dawn PORTER (2012), *Temel Ekonometri*, Çev: Gülay GÜNLÜK ŞENESEN ve Ümit ŞENESEN, Birinci Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.
- GÜNEY ASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ (GASAM), (2008), Hindistan Raporu, <http://www.gasam.org.tr/uploads/GASAM-HINDISTAN-RAPORU.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.03.2014).
- GÜRİŞ, Selahattin, Ebru ÇAĞLAYAN ve Burak GÜRİŞ (2013), *Eviews ile Temel Ekonometri*, İkinci Basım, D&R Yayınları, No: 411, İstanbul.
- GÜRSEL, Seyfettin, Duygu GÜNER ve Burak DARBAZ (2009), “Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor”, *BETAM Araştırma Notu*, No. 47.
- HADRI, Kaddour (2000), “Testing For Stationarity in Heterogeneous Panel Data”, *Econometrics Journal*, Volume 3, ss. 148-161.
- HATZICHRONOGLU, T. (1997), "Revision of the High-Technology Sector and Product Classification", *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, No. 1997/02. doi: 10.1787/134337307632.
- HAYNES, Jeff (2003), “Tracing Connections between Comparative Politics and Globalisation”, *Third World Quarterly*, Vol. 24, No. 6, ss. 1029-1047.

- HECKSCHER, Eli (1919), “The Effect Of Foreign Trade On The Distribution Of Income”, *Ekonomisk Tidskrift*, 497–512. Translated as chapter 13 in American Economic Association, *Readings in the Theory of International Trade*, Philadelphia: Blakiston, 1949, 272-300.
- HEPAKTAN, C. Erdem (2008), “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, *DEU 2. Ulusal İktisat Kongresi*, İzmir.
- HEYMAN, Fredrik (2008), “How Wage Compression Affects Job Turnover”, *IFN Working Paper*, No. 729.
- HIJZEN, Alex, Mauro PISU, Richard UPWARD ve Peter WRIGHT (2009), “Employment, Job Turnover and Trade in Producer Services: Firm-Level Evidence”, *CAED Conference*, Budapest.
- HILL, R. Carter, William E. GRIFFITHS ve Guay C. LIM (2011), *Principles Of Econometrics*, Fourth Edition, John Wiley&Sons Inc., ABD.
- HOFFMAN, K. ve R. KAPLINSKY (1988), *Driving Force: the Global Restructuring of Technology, Labor and Investment in the Automobile and Components Industries*, Boulder, Colo. Westview Press.
- HOLMES, Craig (2010), “Job Polarisation in the UK: An Assessment Using Longitudinal Data”, *SKOPE Research Paper*, No: 90.
- HOSIOS, Arthur J. (1990), “Factor Market Search and the Structure of Simple General Equilibrium Models”, *Journal of Political Economy*, Vol. 98, No. 2, ss. 325-355.
- HSIAO, Cheng (2003), *Analysis of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.
- HUFBAUER, Gary C. (1966), *Synthetic Materials and the Theory of International Trade*, Cambridge: Harvard University Press.
- HUFBAUER, Gary C. ve John C. CHILAS (1974), “Specialization by Industrial Countries: Extent and Consequence”, Ed. Herbert Hirsch, *The International Division of Labour, Problems and Perspectives, International Symposium*, Tübingen, 3-38.

- HUMMELS, David, Dana Rapoport ve Kei-Mu Yi, (1998), "Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade", *FRBNY Economic Policy Review*, ss. 79-99.
- HUMMELS, David, Jun Ishii ve Kei-Mu Yi, (2001), "The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade", *Journal of International Economics*, Vol. 54, ss. 75-96.
- IRAWAN, Tony ve Evgeniya YUSHKOVA (2013), "Competitiveness of Manufacturing Sector: Gross Trade versus Value Added Trade", <http://ofce-skema.org/wp-content/uploads/2013/06/yushkova.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.11.2014).
- ISHIKAWA, Jota (2000), "The Ricardo-Viner Trade Model with an Intermediate Good," *Hitotsubashi Journal of Economics*, Hitotsubashi University, Vol. 41, No. 1, ss. 65-75.
- JONES, Ronald W. (2006), "Specific Factors and Heckscher-Ohlin: An Intertemporal Blend", http://www.econ.rochester.edu/people/jones/Specific_Factors_and_Heckscher.pdf, (Erişim Tarihi: 15.04.2013).
- KABLAMACI, Barış (2011), "İçeridekiler-Dışarıdakiler Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 2, ss. 54-62.
- KALKINMA BAKANLIĞI, "Uluslararası Ekonomik Göstergeler"; www.kalkinma.gov.tr.
- KAPUR, B. K. (1983), "Optimal Financial and Foreign-Exchange Liberalization of Less Developed Economies", *The Quarterly Journal Of Economics*, Vol. 98, No. 1, ss. 41-62.
- KARAÇOR, Zeynep ve Taha Bahadır SARAÇ (2011), "Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009)", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 181-194.
- KARAGÖL, Erdal T. ve Tekin AKGEYİK (2010), "Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler", *SETA Analiz*, Sayı: 21, ss. 1-28.

- KAYA, A. Ayşen (2006), “İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği Analizi (1991–2003)”, *Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Bilimleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 73-82.
- KAYTANCI, Uğur Bülent (2008), *Ücret Teorileri ve Türkiye İmalat Sanayiinde Ücretlerin Durumu Üzerine Uygulama*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana.
- KESTANE, D. (2003), “Performansa Dayalı Ücret Sistemi ve Kamu Kesiminde Uygulanabilirliği”, *Maliye Dergisi*, 142, Ocak-Nisan, ss 126-144.
- KILIÇ, Cüneyt (2012), “Finansal Liberalizasyon Sürecinde Türkiye’nin Sektörel Yapısında Meydana Gelen Değişmeler”, *KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4.
- KLEIN, Michael W., Scott SCHUH ve Robert K. TRIEST (2002), “Job Creation, Job Destruction, And International Competition: Job Flows And Trade: The Case of NAFTA”, *Federal Reserve Bank of Boston, Working Papers*, 02-8.
- KLETZER, Lori G. (2000), “Trade and Job Loss in US Manufacturing, 1979-1994,” in Robert Feenstra, (ed.), *The Impact of International Trade on Wages*, Chicago: University of Chicago Press.
- KÖSE, Salih (2002), “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi*, 42.Yıl Özel Sayısı, Ankara, ss. 119-128.
- KRUGMAN, P. (1993), “What Do Undergrads Need to Know About Trade?”, *American Economic Review*, Vol. 83, No. 2, ss. 23-26.
- KRUGMAN, Paul R. ve Maurice OBSTFELD (1999), *International Economics*, 5th Ed., Longman Publisher.
- KÜÇÜKKİREMİTÇİ, Oktay (2006), “Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre Sanayi Sektörünün Değerlendirilmesi”, *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü*.

- LAURSEN, Keld (1998), "Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation", *DRUID Working Paper*, No. 98-30.
- LAWRENCE, Robert ve Matthew SLAUGHTER (1993), "International Trade and American Wages in the 1980s: Giant Sucking Sound or Small Hiccup?", *Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics* 2, ss. 161-226.
- LEAMER, Edward E. (1992). "Wage Effects of a U.S.-Mexican Free Trade Agreement." *NBER Working Paper*, No. 3991.
- LINDER Staffan B. (1961), *An Essay on Trade and Transformation*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- LONG, Jason ve Joseph FERRIE (2003), "Labour Mobility", *Oxford Encyclopedia of Economic History*, <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~fe2r/papers/Labour%20Mobility.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.2014).
- LORDOĞLU, Kuvvet ve Şemsa ÖZAR (1998), "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", Friedrich-Ebert Vakfı, *Ekonomi Forumu*, İstanbul.
- MAGEE, Christopher, Carl DAVIDSON ve Steven J. MATUSZ (2001), "Trade, Turnover, and Tithing", *Journal of International Economics*, Elsevier, Vol. 66, No. 1.
- MASSÉ, Philippe (2001), "Trade, Employment and Wages: A Review of the Literature", *Human Resources Development Canada*. <http://www.dfaitmaeci.gc.ca/eet/pdf/09-en.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.05.2013).
- MATHIESON, D. J. (1974), "Fiscal and Financial Policies In The Open Economy: A Long-Run Perspective", *Journal of International Economics*, Vol. 4, ss. 67-75.
- McCALL, John J. (1970), "Economics of Information and Job Search", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 1, ss. 113-126.

- McCONNELL, James E. (1979), "The Export Decision: An Empirical Study of Firm Behavior", *Economic Geography*, Vol. 55, No. 3, ss. 171-183.
- MELITZ, Marc J. (2003), "The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity", *Econometrica*, Vol. 71, No. 6, ss. 1695-1725.
- MICHAELY, M. (1962/67), *Concentration in International Trade, Contributions to Economic Analysis*, Amsterdam, North-Holland Publishing Company.
- McKINNON, Ronald I. (1973), *Money and Capital in Economic Development*, The Brooking Institution, Washington D.C.
- MINCER, Jacob (1991), "Education and Unemployment", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper, No. 3838, ss. 1-35.
- MOKYR, Joel (2000), "Knowledge, Technology and Economic Growth During the Industrial Revolution", *Productivity, Technology and Economic Growth*, Edited by Bart van Ark and et all., Kluwer Academic Publishers.
- MOODY, Kim (1997), *Workers in a Lean World: Unions in the International Economy*, Verso, NewYork.
- MORTENSEN, Dale T. (1970), "Job Search, the Duration of Unemployment, and the Phillips Curve", *American Economic Review*, American Economic Association, Vol. 60, No. 5, ss. 847-62.
- MOSER, Christoph, Dieter URBAN ve Beatrice WEDER DI MAURO (2008), "International Competitiveness, Job Creation and Job Destruction - An Establishment Level Study of German Job Flows", *CEPR Discussion Papers*, No. 6745.
- MURPHY, K. ve F. Welch (1990). "Wage Differentials In The 1980s: The Role Of The International Trade," *Papers 23*, California Los Angeles - Applied Econometrics.

- NEARY, J. Peter (2000), “Monopolistic Competition and International Trade Theory”, *UCD Centre for Economic Research Working Paper Series*, WP00/25.
- OECD (1987), “Key Issues for Labour Market and Social Policies”, <http://www.oecd.org/els/emp/2409971.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.03.2014).
- OECD (2003), *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2003*, OECD Publishing. doi: 10.1787/sti_scoreboard-2003-en.
- ÖZCAN, H. Avni (1998), “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: Özel Sayı, <http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.05.2014).
- ÖZDURAK, Caner (2007), *Emek Piyasasında Asimetrik Enformasyon: İnternet Tabanlı Optimal Emek Seçimi*, İktisat Bölümü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bitirme Tezi, İstanbul.
- ÖZEL, Hasan Alp (2011), “Türkiye’de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 73-92.
- ÖZKAPLAN, Nurcan (2002), “Global Dünyaya Açılan Pencereler: İşgücü Piyasaları”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 42-43, ss. 55-66.
- ÖZPINAR, Şansel, Öznur DEMİR ve Sabiha KESKİN (2011), “Türkiye’de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000-2010)”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, No: 2, ss. 133-142.
- ÖZTÜRK, Nazım (2005), “Ücret Kuramında Yeni Yaklaşımlar”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 29-49.
- ÖZTÜRK, Nazım (2009), *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*, Ankara, Palme Yayıncılık.
- ÖZTÜRK, Nurettin (2000), “Küreselleşme Sürecinin İstihdam ve Ücretler Üzerindeki Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1 - Özel Sayı, ss. 69-84.

- PARKS, Richard W. (1967), "Efficient Estimation of a System of Regression Equations When Disturbances Are Both Serially and Contemporaneously Correlated", *Journal of the American Statistical*, Vol. 62, No. 318, ss. 500-509.
- PESARAN, M. Hashem (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers*, No. 0435.
- PORTER, Michael E. (1990), "The Competitive Advantage of Nations", *Harvard Business Review*, March-April, ss.73-91.
- POSNER, M. V. (1961), "International Trade and Technjcal Change," *Oxford Economic Papers*, 13, ss. 323-41.
- PRAJAPATI, Bina (2011), *Globalisation and the Labour Market: An Analysis of Job Stability and Job Security in Britain*, University of Nottingham School of Economics, Doctorate Thesis.
- REDDING, Stephen J. (2010), "Theories of Heterogeneous Firms and Trade", *NBER Working Paper Series*, No. 16562.
- REVENGA, Ana L. (1992), "Exporting Jobs? The Impact of Import Competition on Employment and Wages in U.S. Manufacturing", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, Issue 1, ss. 255-84.
- REVENGA, Ana L. (1997), "Employment and Wage Effects of Trade Liberalization: The Case of Mexican Manufacturing", *Journal of Labor Economics*, Vol. 15, No. S3, ss. S20-S43.
- RICARDO, David (1817), *On The Principles of Political Economy and Taxation*, Batoche Books, Canada.
- RICHARDSON, J. David (1989), "Empirical Research on Trade Liberalization with Imperfect Competition: A Survey". *NBER Working Paper Series*, No. 2883.
- ROBINSON, John (1934), "What is Perfect Competition?" *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 49, No. 1, ss. 104-120.

- RUFFIN, Roy ve Ronald JONES (1977), "Protection and Real Wages: the Neoclassical Ambiguity", *Journal of Economic Theory*, Vol. 14, Issue 2, ss. 337-348.
- SACHS, Jeffrey D., Howard J. SHATZ, Alan DEARDORFF ve Robert E. HALL (1994), "Trade and Jobs in U.S. Manufacturing", *Brookings Papers on Economic Activity*, No. 1, ss. 1-84.
- SAKURAI, K. (2004), "How Does Trade Affect the Labor Market? Evidence from Japanese Manufacturing", *Japan and the World Economy*, Vol. 16, No. 2, ss. 139-161.
- SALOP, Steven C. (1979), "A Model of the Natural Rate of Unemployment", *The American Economic Review*, Vol. 69, No. 1, ss. 117-125.
- SAMUELSON, Paul A. (1948), "International Trade and the Equalisation of Factor Prices," *Economic Journal*, Vol. 58, No. 230, ss. 163-84.
- SAMUELSON, Paul A. (1971), *Paul Samuelson and the Foundations of Modern Economics*, Ed: Karigirappa Puttaswamaiah, Transaction Publishers, New Jersey.
- SANDALCILAR, Ali Rıza ve İlkey NOYAN YALMAN (2012), "Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 49-65.
- SAVRUL, Burcu K., Hasan Alp ÖZEL, Cüneyt KILIÇ (2013), "Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 55-78.
- SCHEVE, Kenneth F. and Matthew SLAUGHTER (2004), "Economic Insecurity and the Globalization of Production", *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 4.
- SCITOVSKY, Tibor (1954), "Two Concepts of External Economies", *The Journal of Political Economy*, Vol. 62, No. 2, ss. 143-151.

- SHAW, Edward (1973), *Financial Deepening in Economic Development*, Oxford University Press, New York.
- SLAUGHTER, Matthew (1998), “International Trade and Labour-Market Outcomes: Results, Questions, and Policy Options”, *The Economic Journal*, Vol. 108, Issue 450, ss. 1452-1462.
- SMITH, Adam (1776), *Ulusların Zenginliği*, Cilt I, Çev: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, Dördüncü Baskı, Basım Yılı: 2004, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- SÖNMEZ, Sinan (2004), “Küresel Finansal Düzen, Yönetişim ve Büyüme”, Editör: Nihal Yıldırım MIZRAK, *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Siyasal Yayınevi, ISBN: 975-6325-03-8, Ankara, ss. 111-141.
- SÖYLEMEZ, Arif Orçun ve Ahmet YILMAZ (2012), “Türkiye Ekonomisinde Finansal Serbestleşme Döneminde Uluslararası Sermaye Girişi-Büyüme İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XXXIII, Sayı: II, ss. 47-66.
- STIGLER, George J. (1961), “The Economics of Information”, *Journal of Political Economy*, Vol. 69, No. 3, ss. 213-225.
- STIGLITZ, Joseph E. (1974), “Alternative Theories of Wage Determination and Unemployment in LDC's: The Labor Turnover Model”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 88, No. 2, ss. 194-227.
- STOLPER, Wolfgang ve Paul SAMUELSON (1941), “Protection and Real Wages”, *Review of Economic Studies*, Vol. 9, No. 1, <http://sites.duke.edu/econ20601s2011/files/2011/05/31a-Finalnotes-Stolper-andSamuelson.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.04.2014).
- ŞAHİN, Begüm E. ve Yeliz SEVİMLİ (2013), “Aktif İstihdam Politikaları Kapsamında Uygulanan İşgücü Yetiştirme Kursları ve İŞKUR’un Önemi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, No: 1, ISSN: 2146-0817.

- ŞİMŞEK, Birgül (2000), “İşgücü Piyasalarının Küreselleşmesi ve Küresel İşgücü Piyasasında Ulusal İşgücü Piyasalarının Yeri”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Sıra: 3 / No: 85, <http://www.isgucdergi.org/?p=article&id=85&cilt=2&sayi=1&yil=2000>, (Erişim Tarihi: 01.03.2014).
- TAŞ, Seyhan ve Gülferah BOZKAYA (2012), “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikaları”, *KSÜ İİBF Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 151-176.
- TAŞKIN, Harun ve Mehmet Rıza ADALI (2003), *Teknolojik Zeka ve Rekabet Stratejileri*, Birinci Basım, İstanbul: Değişim Yayınları.
- TATOĞLU, Ferda Y. (2012), *İleri Panel Veri Analizi*, 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- TATOĞLU, Ferda Y. (2013), *Panel Veri Ekonometrisi*, 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI (2012), *Orta Vadeli Program 2013-2015*, Ankara.
- T.C. SAYIŞTAY BAŞKANLIĞI (2013), “Türkiye İş Kurumu 2012 Yılı Denetim Raporu”, *Sayıştay Başkanlığı*, Ankara.
- TIROLE, J. (1988), *The Theory of Industrial Organization*. The MIT Press, <http://books.google.com.tr>, (Erişim Tarihi: 12.08. 2013).
- TOKSÖZ, Gülay ve Şerife Türcan ÖZŞUCA (2002), “Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 430.
- TRACA, Daniel A. (2005), “Labor Markets and Kaleidoscopic Comparative Advantage”, *Review of International Economics*, Vol. 13, No. 3, ss. 431–444.
- TUNCEL, Cem Okan (2010), “Finansal Liberalizasyon ve Küresel Krizin Yapısal Nedenleri: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Dersler”, http://mpr.ub.uni-muenchen.de/42422/1/Finansal_Liberalizasyon_ve_Kueresel_Krizin_YapAe_sal_Nedenleri.pdf, (Erişim Tarihi: 25.02.2014).

- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK), “İstatistiki Göstergeler”, www.tuik.gov.tr.
- TSOU, Meng-Wen, Jin-Tan LIU ve James K. HAMMITT (2002), “Worker Turnover and Job Reallocation in Taiwanese Manufacturing”, *Applied Economics*, Vol. 34, No. 4, ss. 401-411.
- UTKULU, Utku ve Dilek SEYMEN (2004), “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey *vis-à-vis* the EU/15”, *European Trade Study Group 6th Annual Conference*, Nottingham.
- UTKULU, Utku ve Hayriye İMER (2009), “Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Avrupa Birliği Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Karşısındaki Rekabet Gücünün Alt Sektörler Düzeyinde Ölçülmesi (1994–2005)”, *Rekabet Dergisi*, Sayı 36, ss. 3-43.
- UYANIK, Yücel (2003), “İşgücü Piyasalarında Esneklik ve Bölünme”, *Kamu-İş*, Cilt. 7, Sayı. 2.
- VERNON, Raymond (1966), “International Investment and International Trade in the Product Cycle”, *Quarterly Journal of Economics*, ss.190-207.
- VINER, Jacob (1931), “Cost Curves and Supply Curves,” *Zeitschrift für Nationalökonomie*, Vol. III, pp. 23-46. Reprinted in A.E.A., *Readings in Price Theory* (Allen and Unwin, London), 1953.
- WILLIAMSON, John ve Molly MAHAR, (1998), A Survey of Financial Liberalization, *Essays in International Finance*, No. 211.
- WOLTER, Frank (1976), “Factor Proportions, Technology and West German Industry's International Trade Patterns: Worldwide and Regional”, *Kiel Working Papers*, No. 53.
- WOOD, A. (1995), "How Trade Hurt Unskilled Workers?", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 3, ss. 57-80.
- WOOLDRIDGE, Jeffrey M. (2002), *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press, Cambridge, England.

- YELDAN, Erinç (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, No: 710, ISBN: 975-470-874-6, İstanbul.
- YELDAN, Erinç (2010), “Global Crisis and Turkey: A Macroeconomic Assessment of the Effects of Fiscal Stimulus Measures on Employment and Labour Markets”, in *Crisis and Turkey: Impact Analysis of Crisis Response Measures*, International Labour Organization Publications, Ankara, ss. 9-39.
- YELLEN, Janet L. (1984), “Efficiency Wage Models of Unemployment”, *The American Economic Review*, Vol. 74, No. 2, ss. 200-205.
- YILDIRIM, Metin ve Gökçe KALE (2009), “Outsourcing ve Hindistan”, *EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics*, Eskişehir.
- YILMAZ, Bahri (2003), “Turkey’s Competitiveness in The European Union: A Comparison With Five Candidate Countries- Bulgaria, The Czech republic, Hungary, Poland, Romania- And The EU15”, *Ezoneplus Working Paper*, 12, ss. 1-20.
- YILMAZ, Burcu ve Ali HALICI (2010), “İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğinde Bir Araştırma”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 93-108.
- YUMUŞAK, İbrahim Güran ve Mahmut BİLEN (2000), “Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme” *K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, ss. 77-96.
- YÜKSEL, Mustafa Batur (2006), *İçerdekiler-Dışardakiler Teorisi ve Sendikal Etkiler*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- ZAKHILWAL, Hazrat-Omar (2001), *Trade and Wages: A non-Stolper-Samuelson Explanation Evidence from Canada*, Doktoral Thesis of Philosophy, Carleton University, Supervisor: H. Vivek Dehejia, Canada.

EK 6: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Michaely İndeksi (MI) Sonuçları (2002-2013)

MICHAELY INDEKS (MI) $(\bar{X}_{ij}/\sum X_{ij}) - (M_{ij}/\sum M_{ij})$												
EMEY YOGUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10	0,035	0,039	0,043	0,054	0,042	0,039	0,034	0,043	0,046	0,052	0,046	0,054
11	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001	0,000
12	-0,001	-0,001	-0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001	0,001
13	0,065	0,063	0,059	0,060	0,057	0,051	0,046	0,046	0,047	0,051	0,050	0,057
14	0,219	0,205	0,171	0,155	0,133	0,121	0,092	0,098	0,097	0,090	0,083	0,089
15	-0,003	-0,002	-0,002	-0,003	-0,003	-0,003	-0,002	-0,002	-0,001	-0,001	0,000	0,000
16	0,000	0,000	-0,001	-0,002	-0,001	-0,001	-0,001	0,001	0,000	0,000	-0,002	-0,001
17	-0,011	-0,011	-0,010	-0,010	-0,010	-0,009	-0,007	-0,008	-0,007	-0,005	-0,004	-0,002
18	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
23	0,033	0,031	0,029	0,028	0,022	0,023	0,025	0,029	0,027	0,022	0,020	0,020
24	-0,001	-0,023	-0,006	-0,023	-0,013	-0,021	0,040	0,053	0,026	0,018	0,079	-0,024
31	0,004	0,006	0,005	0,005	0,004	0,005	0,006	0,007	0,007	0,007	0,008	0,010
32	0,000	0,001	0,003	0,006	0,002	0,003	0,002	-0,001	0,002	0,004	0,005	0,013
TOPLAM	0,339	0,307	0,291	0,271	0,236	0,209	0,235	0,266	0,245	0,241	0,285	0,217
SERMAYE YOGUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
19	-0,024	-0,021	-0,017	-0,013	-0,015	-0,010	-0,013	-0,038	-0,038	-0,031	-0,034	-0,034
20	-0,095	-0,092	-0,087	-0,088	-0,079	-0,082	-0,076	-0,083	-0,075	-0,071	-0,072	-0,071
21	-0,029	-0,028	-0,026	-0,023	-0,020	-0,019	-0,020	-0,027	-0,020	-0,016	-0,014	-0,012
22	0,009	0,011	0,011	0,016	0,017	0,019	0,019	0,020	0,024	0,028	0,023	0,027
25	-0,001	0,014	0,017	0,018	0,021	0,023	0,025	0,024	0,027	0,031	0,027	0,029
26	-0,032	-0,030	-0,029	-0,029	-0,028	-0,034	-0,031	-0,042	-0,038	-0,032	-0,034	-0,041
27	0,015	0,018	0,013	0,012	0,019	0,022	0,020	0,017	0,022	0,027	0,025	0,030
28	-0,086	-0,078	-0,066	-0,060	-0,057	-0,051	-0,033	-0,037	-0,032	-0,034	-0,036	-0,037
29	0,044	0,023	0,019	0,034	0,054	0,072	0,072	0,050	0,047	0,046	0,037	0,045
30	-0,001	0,018	0,003	0,007	0,008	0,012	0,010	0,002	-0,013	-0,011	-0,008	0,000
TOPLAM	-0,199	-0,165	-0,163	-0,126	-0,080	-0,048	-0,027	-0,114	-0,097	-0,064	-0,086	-0,064

EK 7: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Ticari Uzmanlaşma İndeksi (TSI) Sonuçları (2002-2013)

TİCARİ UZMANLAŞMA İNDEKSİ (TSI) ((X_{ij}-M_{ij})/(X_{ij}+M_{ij}))												
EMEĞE YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10	0,221	0,274	0,324	0,408	0,335	0,350	0,278	0,366	0,350	0,319	0,320	0,343
11	0,540	0,545	0,446	0,581	0,342	0,126	-0,099	-0,030	-0,028	-0,001	-0,005	-0,199
12	-0,296	-0,430	-0,482	-0,307	-0,145	-0,208	-0,165	-0,192	-0,105	-0,136	-0,071	-0,018
13	0,244	0,247	0,248	0,277	0,290	0,262	0,319	0,311	0,221	0,243	0,359	0,370
14	0,936	0,922	0,897	0,883	0,841	0,806	0,727	0,696	0,647	0,634	0,699	0,675
15	-0,354	-0,304	-0,348	-0,402	-0,426	-0,397	-0,401	-0,321	-0,294	-0,324	-0,231	-0,227
16	-0,126	-0,245	-0,325	-0,402	-0,338	-0,316	-0,264	-0,089	-0,242	-0,309	-0,359	-0,314
17	-0,527	-0,552	-0,568	-0,556	-0,584	-0,539	-0,479	-0,434	-0,466	-0,442	-0,355	-0,320
18	-0,794	-0,771	-0,725	-0,647	-0,481	-0,596	-0,554	-0,405	-0,372	-0,384	-0,389	-0,463
23	0,559	0,551	0,523	0,450	0,323	0,373	0,469	0,529	0,442	0,372	0,409	0,364
24	-0,185	-0,306	-0,238	-0,330	-0,293	-0,303	-0,080	0,063	-0,128	-0,209	0,046	-0,335
31	0,332	0,423	0,313	0,268	0,171	0,180	0,267	0,356	0,316	0,283	0,422	0,418
32	-0,186	-0,166	-0,135	-0,084	-0,177	-0,137	-0,156	-0,185	-0,192	-0,182	-0,091	0,037
TOPLAM	0,259	0,214	0,181	0,148	0,096	0,070	0,126	0,227	0,122	0,073	0,187	0,055
SERMAYE YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
19	-0,531	-0,496	-0,471	-0,372	-0,383	-0,317	-0,307	-0,482	-0,537	-0,499	-0,456	-0,501
20	-0,659	-0,679	-0,682	-0,700	-0,675	-0,687	-0,662	-0,632	-0,626	-0,642	-0,611	-0,620
21	-0,827	-0,826	-0,826	-0,819	-0,809	-0,814	-0,820	-0,808	-0,775	-0,783	-0,716	-0,693
22	0,007	0,013	0,007	0,077	0,081	0,118	0,160	0,198	0,168	0,165	0,181	0,176
25	-0,193	0,059	0,091	0,084	0,101	0,159	0,193	0,211	0,185	0,201	0,213	0,167
26	-0,414	-0,421	-0,426	-0,445	-0,476	-0,539	-0,592	-0,602	-0,645	-0,659	-0,618	-0,694
27	-0,008	0,031	-0,059	-0,101	-0,044	-0,009	-0,010	-0,017	-0,054	-0,046	0,029	0,041
28	-0,694	-0,659	-0,632	-0,598	-0,592	-0,544	-0,445	-0,432	-0,466	-0,497	-0,470	-0,480
29	0,104	-0,081	-0,145	-0,095	-0,023	0,062	0,111	0,085	-0,029	-0,073	-0,013	-0,027
30	-0,208	0,402	-0,153	-0,040	-0,056	0,091	0,029	-0,127	-0,508	-0,503	-0,428	-0,246
TOPLAM	-0,376	-0,349	-0,362	-0,342	-0,312	-0,270	-0,236	-0,267	-0,327	-0,339	-0,300	-0,307

EK 8: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Wolter İndeksi (RCA4) Sonuçları (2002-2013)

WOLTER İNDEKSİ (RCA₄) ((X_{ij}/M_{ij})/(ΣX_{ij}/ΣM_{ij}))												
EMEK YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10	2,24	2,57	3,02	3,78	3,27	3,29	2,71	2,98	3,39	3,46	3,01	3,39
11	4,78	4,98	4,03	6,00	3,33	2,04	1,25	1,30	1,54	1,78	1,54	1,11
12	0,78	0,59	0,54	0,84	1,22	1,04	1,10	0,93	1,32	1,36	1,35	1,60
13	2,35	2,43	2,56	2,81	2,97	2,71	2,96	2,62	2,55	2,93	3,29	3,60
14	43,47	36,26	28,30	25,47	18,95	14,74	9,69	7,70	7,60	7,96	8,75	8,54
15	0,68	0,78	0,75	0,68	0,66	0,68	0,65	0,71	0,89	0,91	0,97	1,04
16	1,11	0,89	0,79	0,68	0,81	0,82	0,89	1,15	0,99	0,94	0,73	0,87
17	0,44	0,42	0,42	0,45	0,43	0,47	0,54	0,55	0,59	0,69	0,74	0,85
18	0,16	0,19	0,25	0,34	0,57	0,40	0,44	0,58	0,75	0,80	0,68	0,61
23	5,06	5,07	4,93	4,19	3,19	3,47	4,23	4,49	4,21	3,90	3,70	3,56
24	0,98	0,78	0,95	0,80	0,89	0,85	1,30	1,57	1,26	1,17	1,70	0,83
31	2,85	3,62	2,95	2,75	2,31	2,28	2,64	2,90	3,13	3,20	3,81	4,04
32	0,98	1,05	1,18	1,34	1,14	1,20	1,12	0,95	1,10	1,23	1,29	1,79
TOPLAM	2,43	2,27	2,22	2,14	1,98	1,82	1,97	2,19	2,08	2,06	2,27	1,85
SERMAYE YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
19	0,44	0,49	0,56	0,73	0,73	0,82	0,81	0,48	0,49	0,60	0,58	0,55
20	0,29	0,28	0,29	0,28	0,32	0,29	0,31	0,31	0,37	0,39	0,37	0,39
21	0,14	0,14	0,15	0,16	0,17	0,16	0,15	0,15	0,21	0,22	0,26	0,30
22	1,45	1,51	1,57	1,86	1,92	2,01	2,11	2,06	2,29	2,49	2,24	2,37
25	0,97	1,65	1,86	1,88	2,00	2,19	2,26	2,12	2,37	2,68	2,39	2,32
26	0,59	0,60	0,62	0,61	0,58	0,47	0,39	0,34	0,35	0,37	0,37	0,30
27	1,41	1,56	1,37	1,30	1,50	1,56	1,50	1,33	1,46	1,63	1,64	1,80
28	0,26	0,30	0,35	0,40	0,42	0,47	0,59	0,55	0,59	0,60	0,56	0,58
29	1,76	1,25	1,15	1,31	1,56	1,80	1,91	1,64	1,54	1,54	1,51	1,57
30	0,94	3,44	1,13	1,47	1,46	1,90	1,62	1,07	0,53	0,59	0,62	1,00
TOPLAM	0,65	0,71	0,72	0,78	0,86	0,91	0,95	0,80	0,83	0,88	0,83	0,88

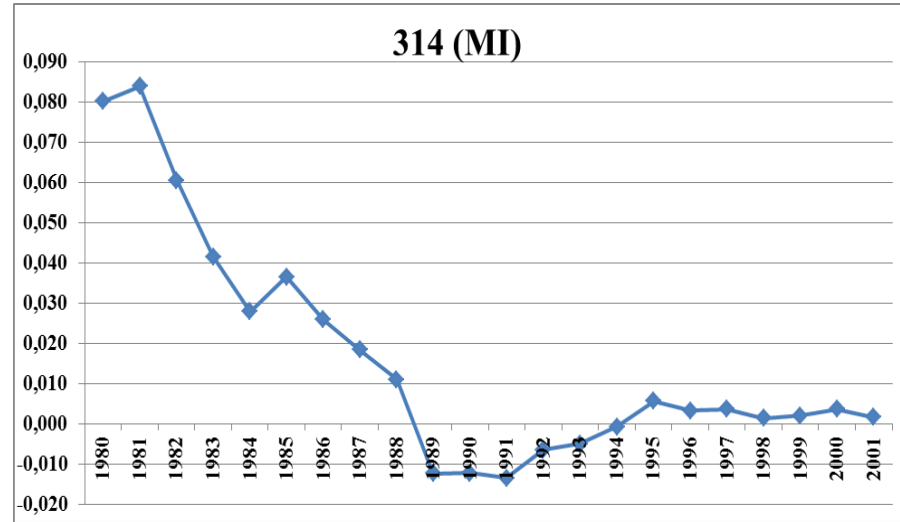
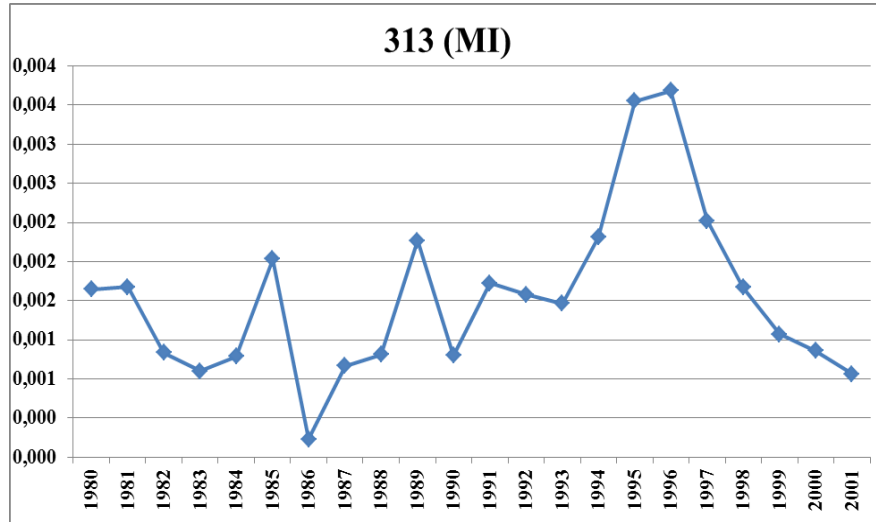
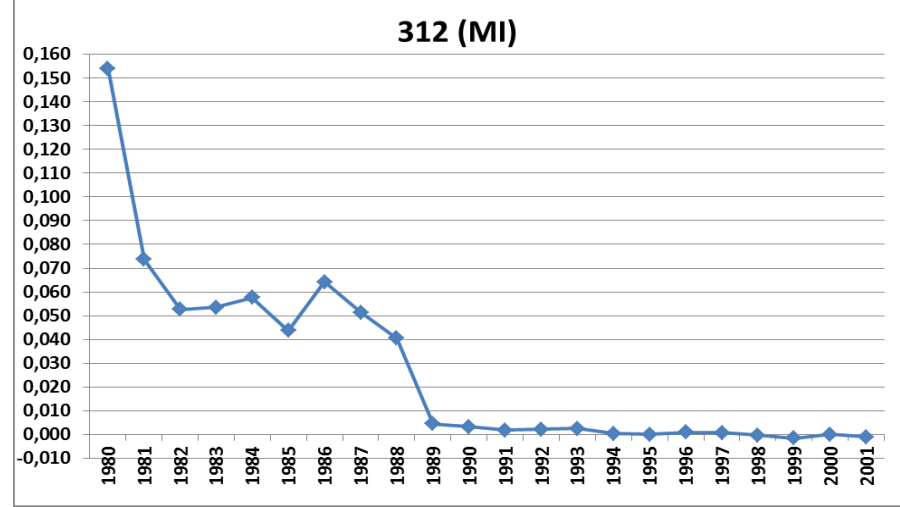
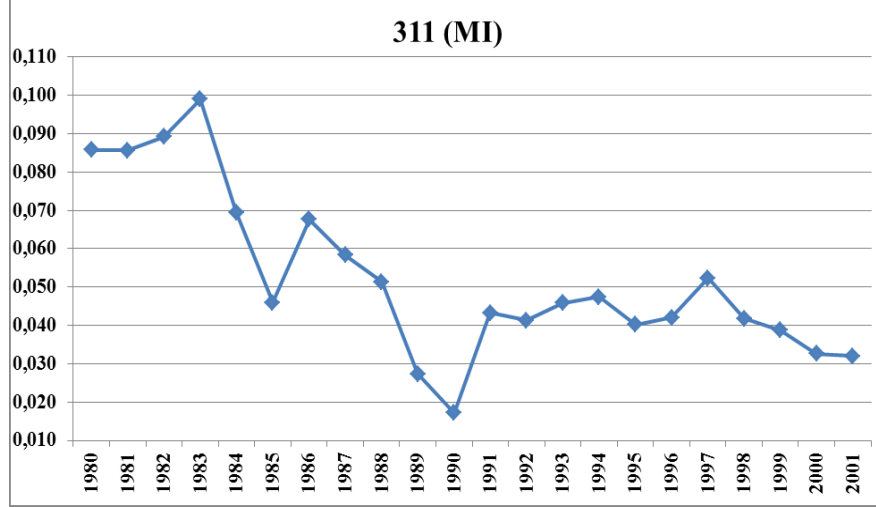
EK 9: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Wolter İndeksi (RCA₅) Sonuçları (2002-2013)

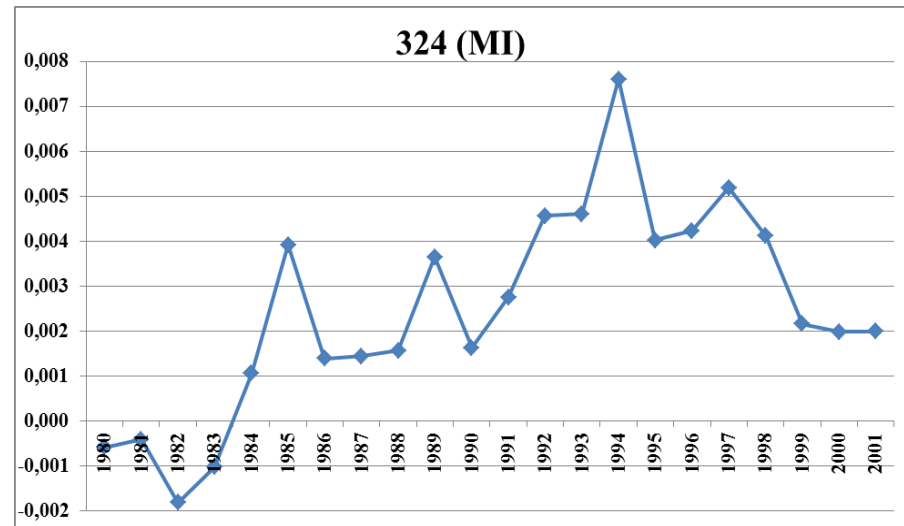
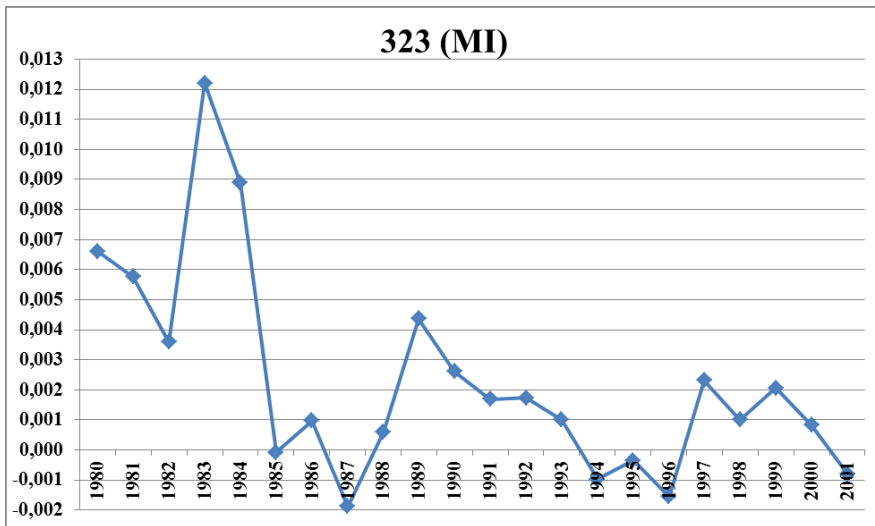
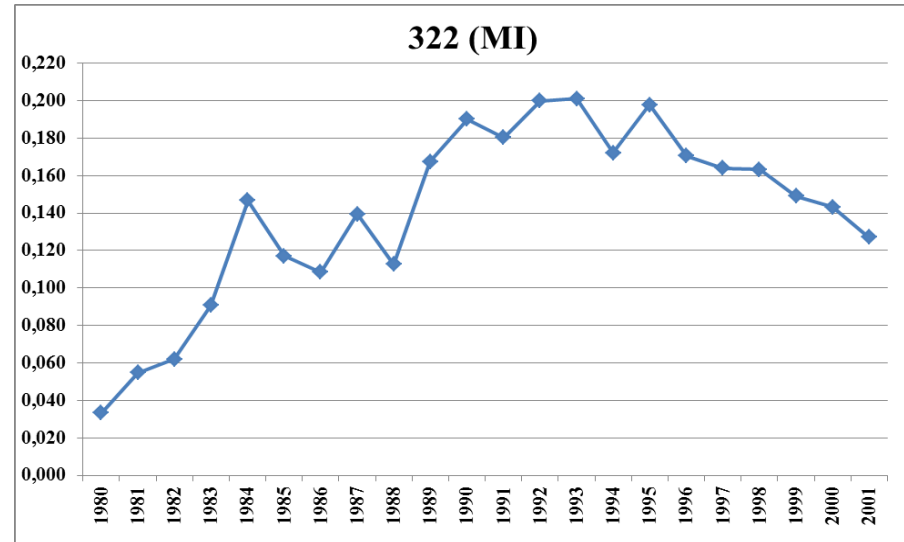
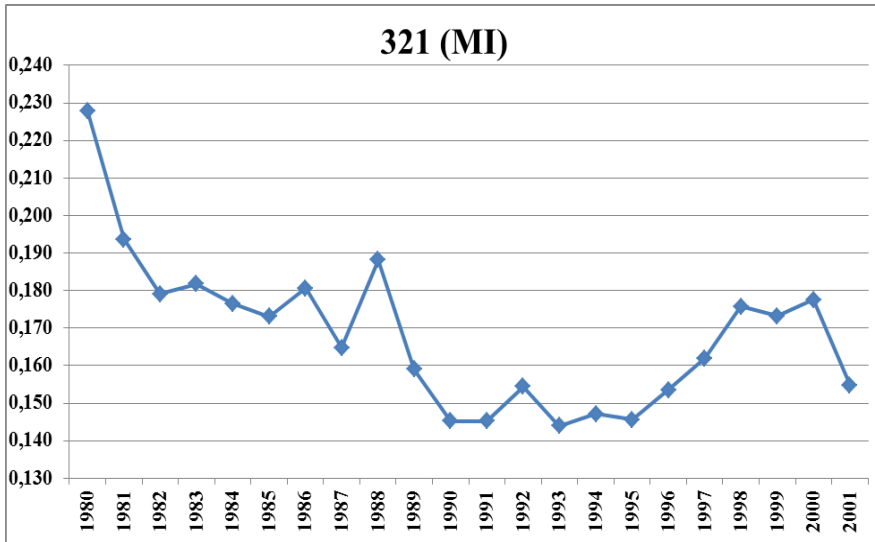
WOLTER İNDEKSİ (RCA₅) $\ln(X_{ij}/M_{ij})/(\sum X_{ij}/\sum M_{ij})*100$												
EMEĞE YOĞUN SEKTÖRLER												
NACE REV.2	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10	80,61	94,52	110,62	133,05	118,59	119,13	99,62	109,05	121,98	124,05	110,17	122,08
11	156,50	160,59	139,48	179,16	120,28	71,33	22,60	26,22	43,26	57,77	42,92	10,30
12	-25,25	-53,52	-61,55	-17,08	19,72	3,92	9,28	-6,77	27,65	30,59	29,80	46,97
13	85,55	88,82	94,09	103,28	108,70	99,82	108,56	96,43	93,75	107,56	119,18	128,15
14	377,20	359,08	334,29	323,75	294,18	269,05	227,10	204,07	202,83	207,47	216,92	214,45
15	-38,26	-24,38	-29,16	-38,95	-42,04	-37,94	-42,42	-34,34	-11,67	-9,17	-3,08	4,30
16	10,44	-11,59	-23,90	-38,94	-21,35	-19,26	-11,66	14,31	-0,56	-5,83	-31,22	-14,34
17	-81,40	-85,90	-85,60	-78,98	-84,77	-74,48	-61,92	-60,66	-52,28	-37,02	-30,37	-15,71
18	-180,60	-166,35	-140,32	-107,62	-55,95	-91,37	-82,38	-53,78	-29,29	-22,89	-38,20	-49,78
23	162,07	162,43	159,47	143,31	115,95	124,38	144,17	150,07	143,82	136,10	130,83	126,95
24	-1,63	-24,77	-5,16	-22,28	-11,43	-16,48	26,43	44,88	23,05	15,49	53,19	-19,19
31	104,78	128,58	108,33	101,31	83,53	82,39	97,21	106,57	114,19	116,21	133,85	139,63
32	-1,94	4,75	16,29	29,52	13,18	18,44	10,96	-5,26	9,97	21,07	25,74	57,99
TOPLAM	88,67	81,79	79,95	76,13	68,32	60,01	67,77	78,44	73,36	72,51	81,79	61,63
SERMAYE YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
19	-82,54	-70,38	-58,74	-31,74	-31,75	-19,54	-20,97	-72,97	-71,27	-51,61	-54,57	-59,57
20	-122,35	-126,92	-123,22	-127,21	-115,01	-122,49	-116,71	-116,77	-98,30	-94,29	-98,11	-94,54
21	-199,67	-196,57	-191,53	-184,46	-175,69	-181,91	-189,05	-192,19	-157,50	-152,82	-136,12	-120,11
22	37,15	40,97	44,94	61,81	65,25	69,84	74,77	72,38	82,82	91,34	80,45	86,20
25	-3,40	50,18	61,80	63,17	69,20	78,20	81,62	75,01	86,26	98,71	87,22	84,30
26	-52,26	-51,47	-47,47	-49,40	-54,65	-74,60	-93,67	-107,20	-104,39	-100,33	-100,41	-120,40
27	34,17	44,55	31,56	26,03	40,26	44,30	40,41	28,80	37,90	48,73	49,72	58,79
28	-135,44	-119,76	-105,66	-91,73	-87,29	-75,89	-53,28	-60,40	-52,28	-51,09	-57,98	-54,05
29	56,59	22,14	14,16	27,29	44,38	58,53	64,88	49,26	42,97	43,36	41,23	45,06
30	-6,50	123,61	12,59	38,32	37,74	64,36	48,39	6,55	-63,10	-52,58	-47,52	0,42
TOPLAM	-43,22	-34,60	-32,47	-24,96	-15,59	-9,32	-5,57	-22,52	-18,98	-12,68	-18,06	-12,82

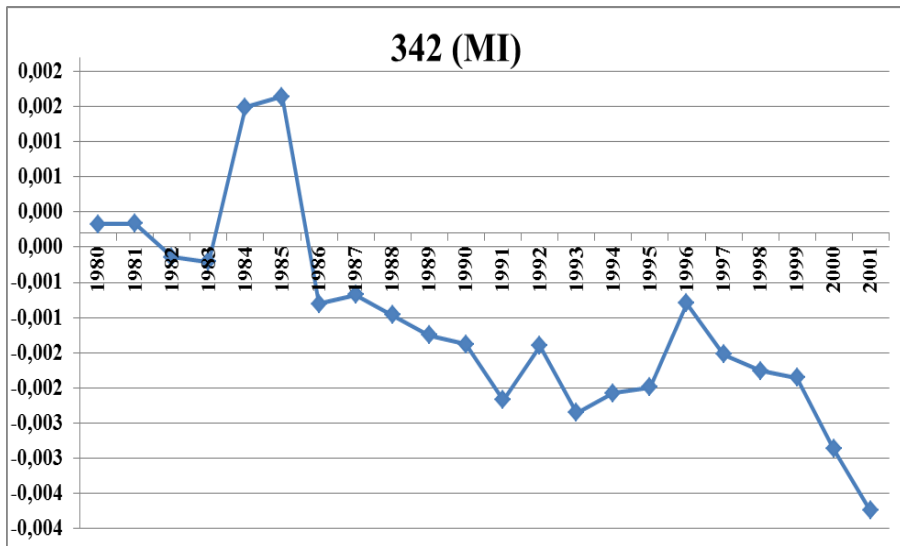
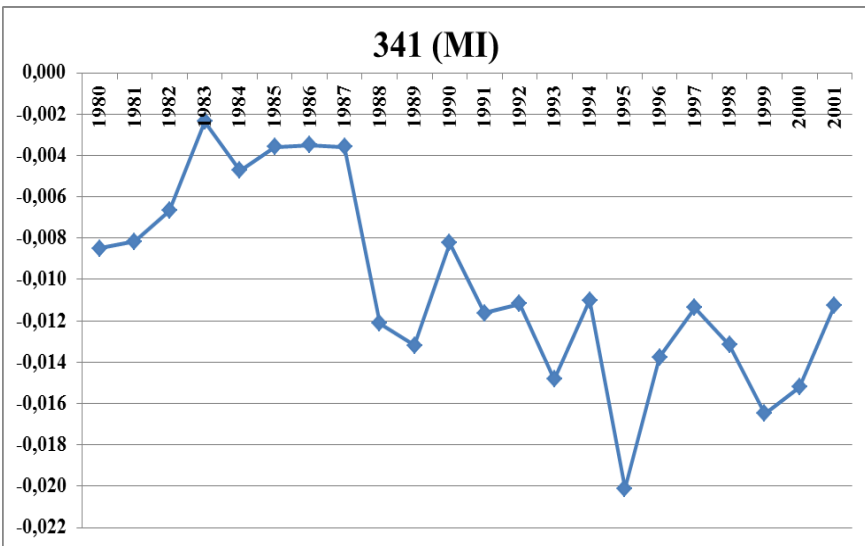
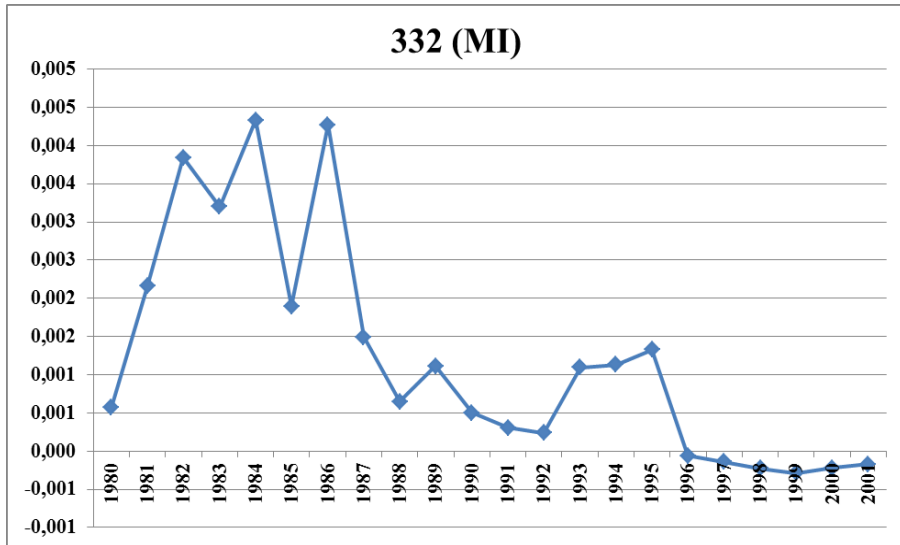
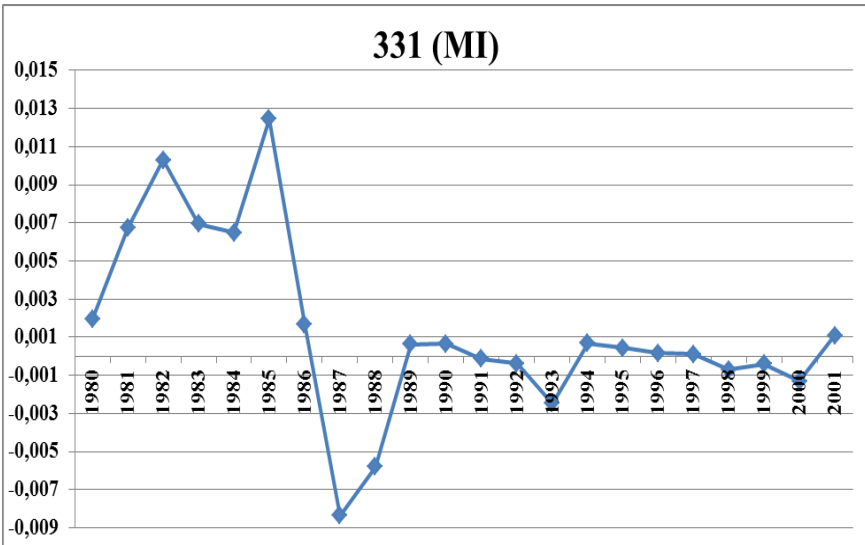
EK 10: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre (Emek ve Sermaye Yoğun Sektörlerde) Grubel-Lloyd İndeksi (EİT) Sonuçları (2002-2013)

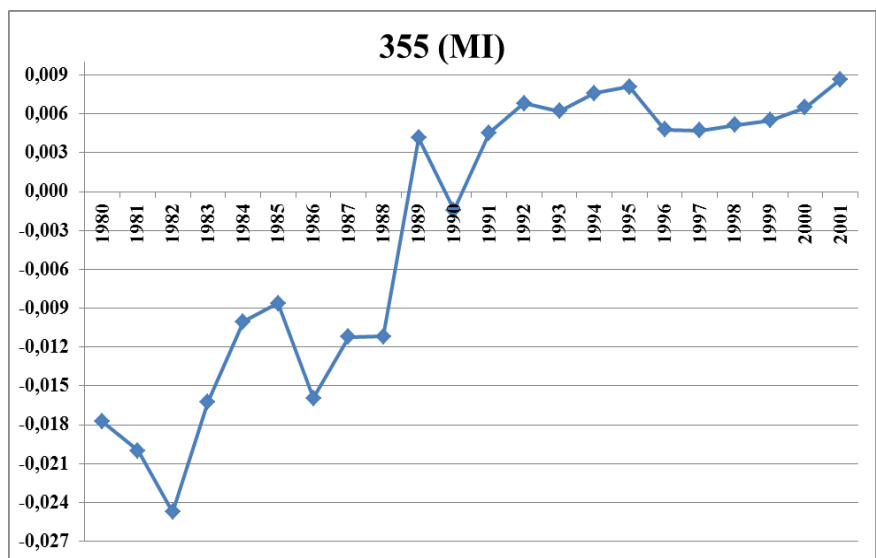
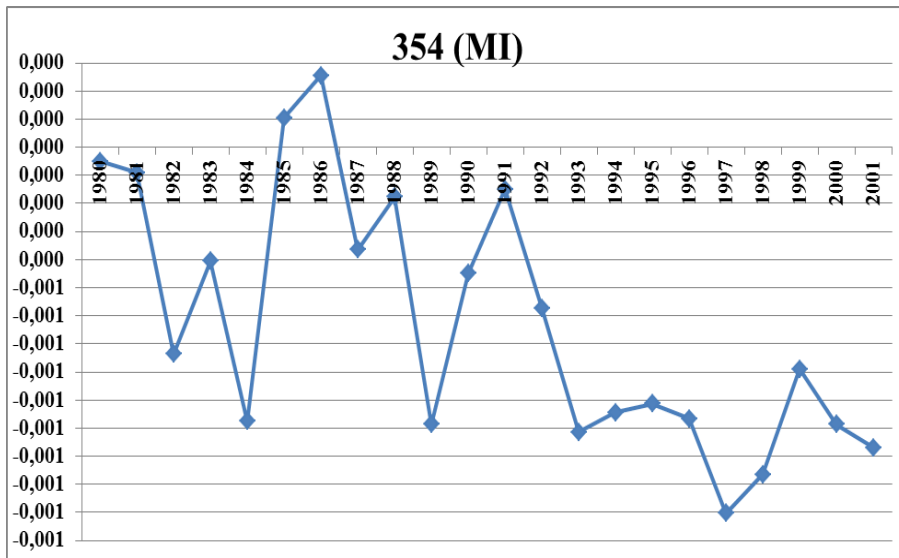
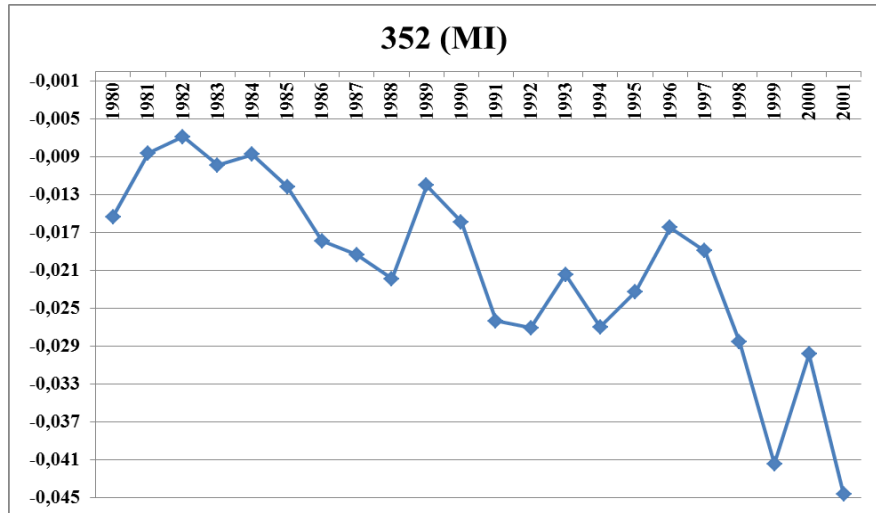
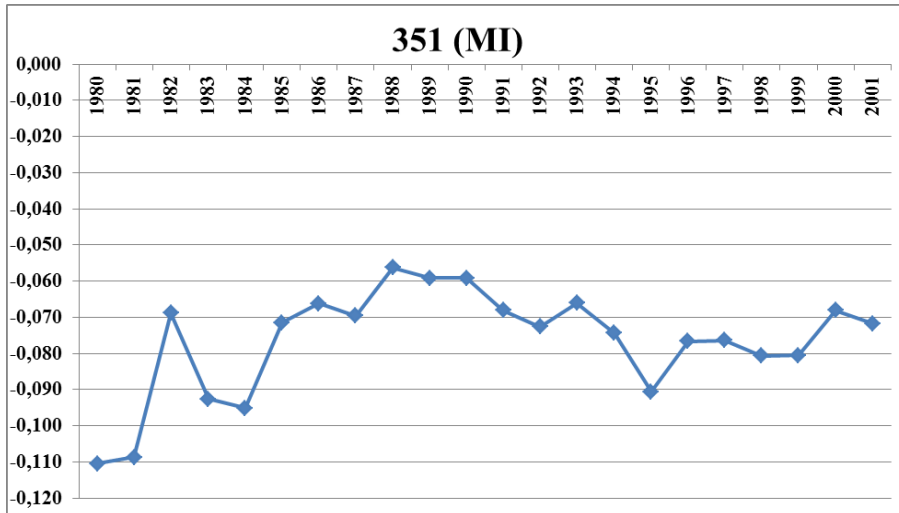
GRUBEL-LLOYD İNDEKSİ (EİT) $1- X_{ij}-M_{ij} /(X_{ij}+M_{ij})$												
EMEK YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
10	0,779	0,726	0,676	0,592	0,665	0,650	0,722	0,634	0,650	0,681	0,680	0,657
11	0,460	0,455	0,554	0,419	0,658	0,874	0,901	0,970	0,972	0,999	0,995	0,801
12	0,704	0,570	0,518	0,693	0,855	0,792	0,835	0,808	0,895	0,864	0,929	0,982
13	0,756	0,753	0,752	0,723	0,710	0,738	0,681	0,689	0,779	0,757	0,641	0,630
14	0,064	0,078	0,103	0,117	0,159	0,194	0,273	0,304	0,353	0,366	0,301	0,325
15	0,646	0,696	0,652	0,598	0,574	0,603	0,599	0,679	0,706	0,676	0,769	0,773
16	0,874	0,755	0,675	0,598	0,662	0,684	0,736	0,911	0,758	0,691	0,641	0,686
17	0,473	0,448	0,432	0,444	0,416	0,461	0,521	0,566	0,534	0,558	0,645	0,680
18	0,206	0,229	0,275	0,353	0,519	0,404	0,446	0,595	0,628	0,616	0,611	0,537
23	0,441	0,449	0,477	0,550	0,677	0,627	0,531	0,471	0,558	0,628	0,591	0,636
24	0,815	0,694	0,762	0,670	0,707	0,697	0,920	0,937	0,872	0,791	0,954	0,665
31	0,668	0,577	0,687	0,732	0,829	0,820	0,733	0,644	0,684	0,717	0,578	0,582
32	0,814	0,834	0,865	0,916	0,823	0,863	0,844	0,815	0,808	0,818	0,909	0,963
TOPLAM	0,741	0,786	0,819	0,852	0,904	0,930	0,874	0,773	0,878	0,927	0,813	0,945
SERMAYE YOĞUN SEKTÖRLER												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
19	0,469	0,504	0,529	0,628	0,617	0,683	0,693	0,518	0,463	0,501	0,544	0,499
20	0,341	0,321	0,318	0,300	0,325	0,313	0,338	0,368	0,374	0,358	0,389	0,380
21	0,173	0,174	0,174	0,181	0,191	0,186	0,180	0,192	0,225	0,217	0,284	0,307
22	0,993	0,987	0,993	0,923	0,919	0,882	0,840	0,802	0,832	0,835	0,819	0,824
25	0,807	0,941	0,909	0,916	0,899	0,841	0,807	0,789	0,815	0,799	0,787	0,833
26	0,586	0,579	0,574	0,555	0,524	0,461	0,408	0,398	0,355	0,341	0,382	0,306
27	0,992	0,969	0,941	0,899	0,956	0,991	0,990	0,983	0,946	0,954	0,971	0,959
28	0,306	0,341	0,368	0,402	0,408	0,456	0,555	0,568	0,534	0,503	0,530	0,520
29	0,896	0,919	0,855	0,905	0,977	0,938	0,889	0,915	0,971	0,927	0,987	0,973
30	0,792	0,598	0,847	0,960	0,944	0,909	0,971	0,873	0,492	0,497	0,572	0,754
TOPLAM	0,624	0,651	0,638	0,658	0,688	0,730	0,764	0,733	0,673	0,661	0,700	0,693

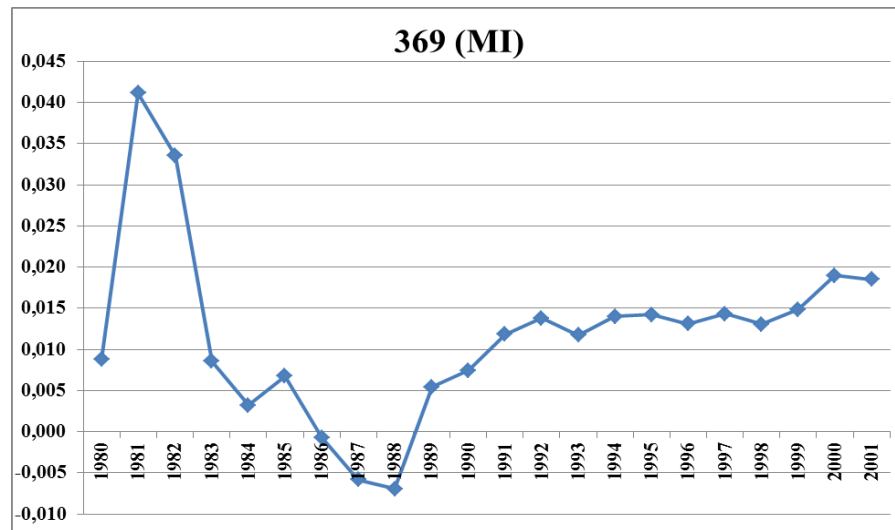
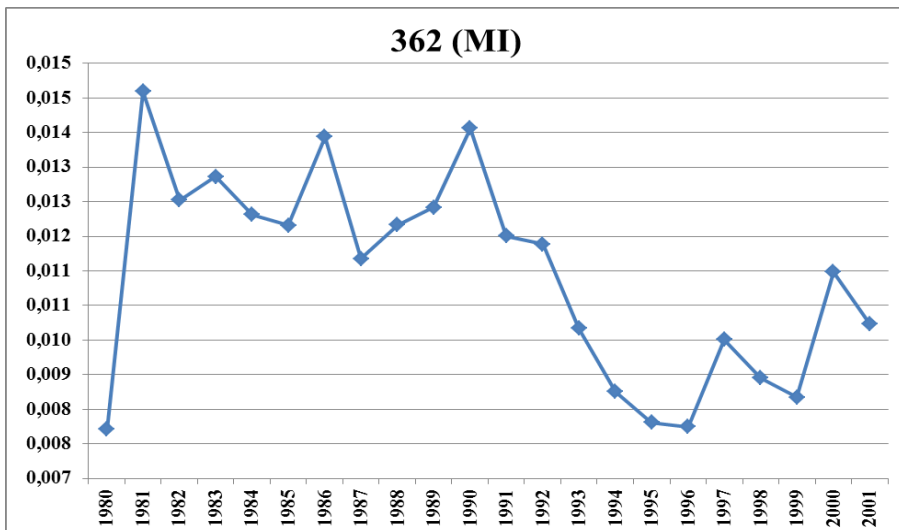
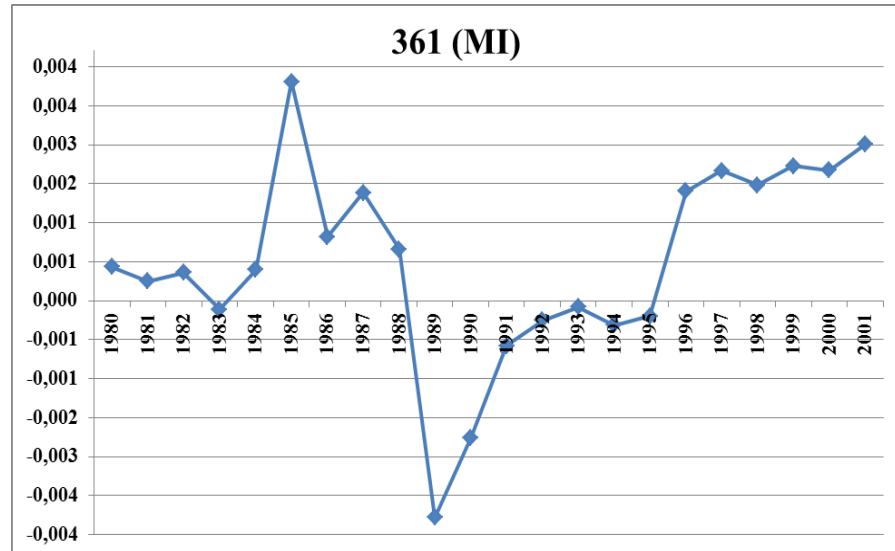
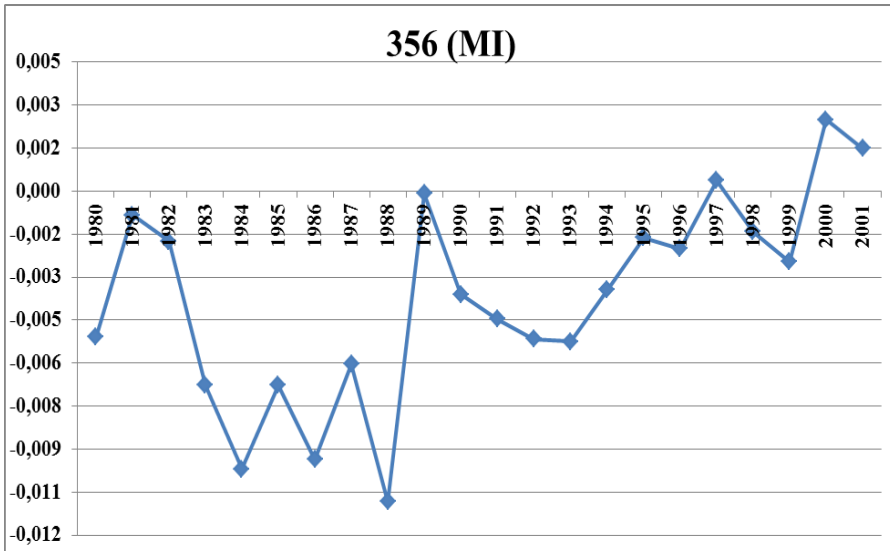
EK 11: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin (Michaely İndeksi-MI) Grafiksel Olarak Seyri (1980-2001)

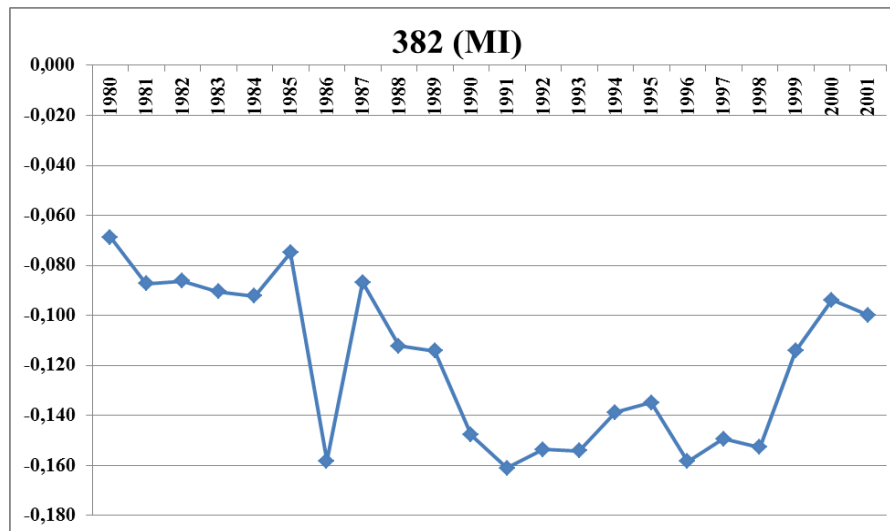
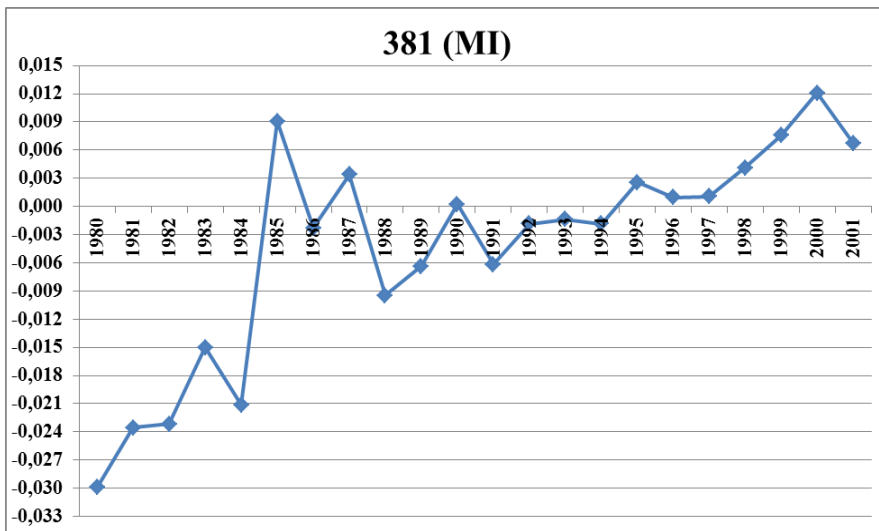
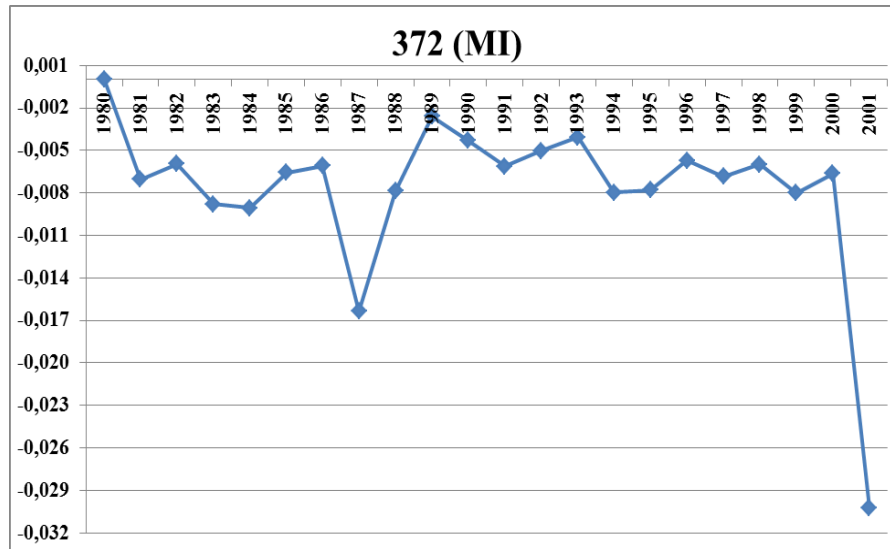
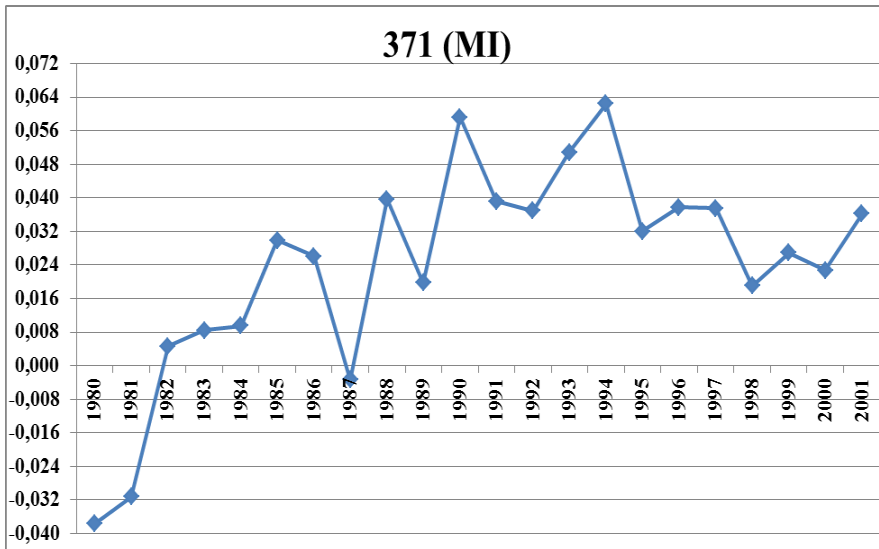

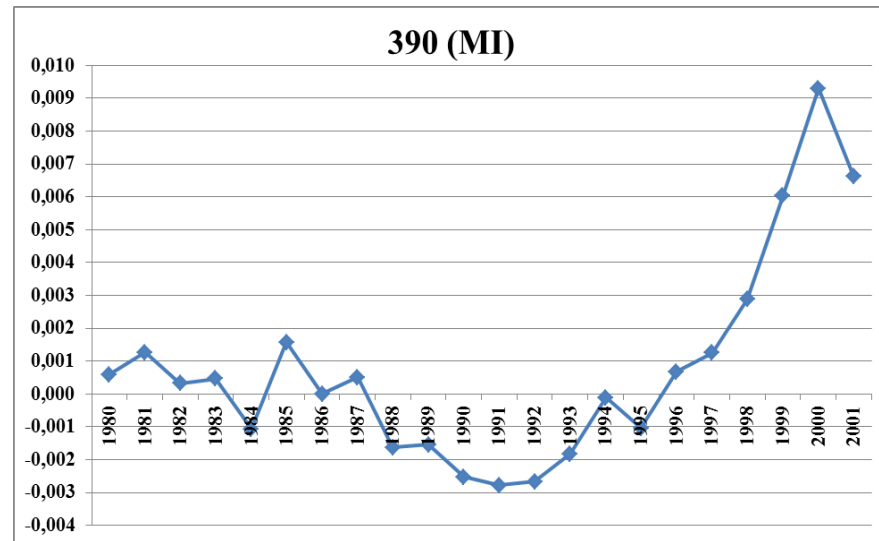
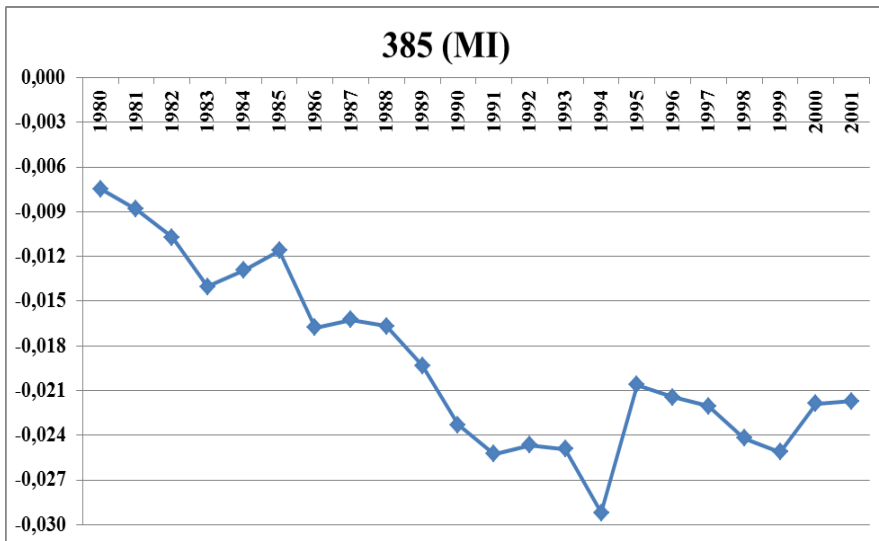
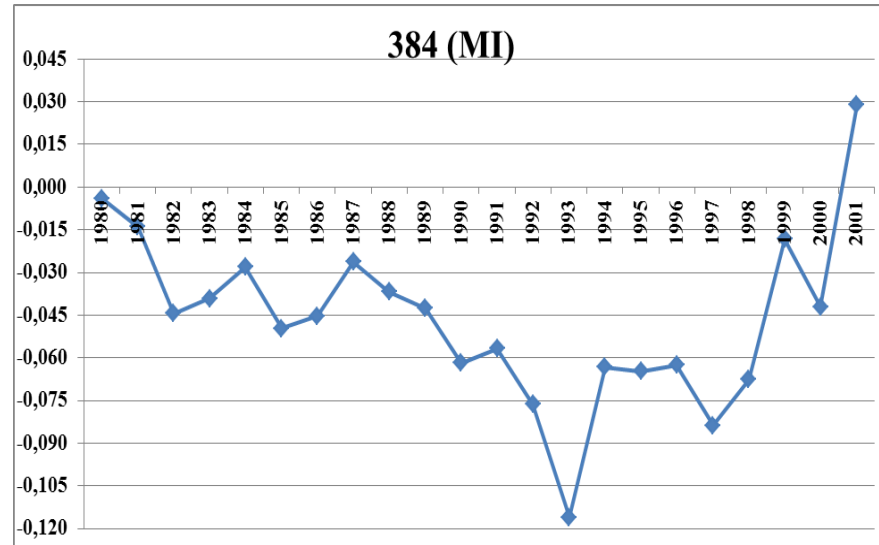
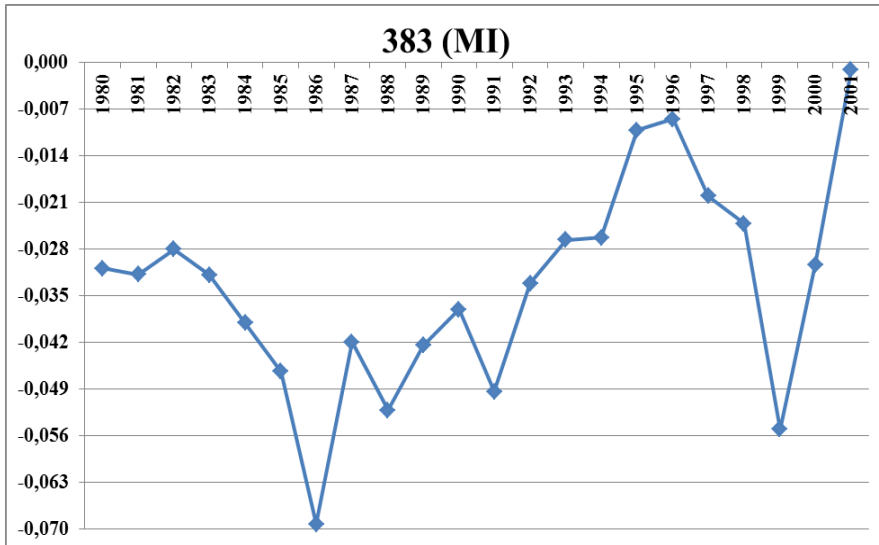

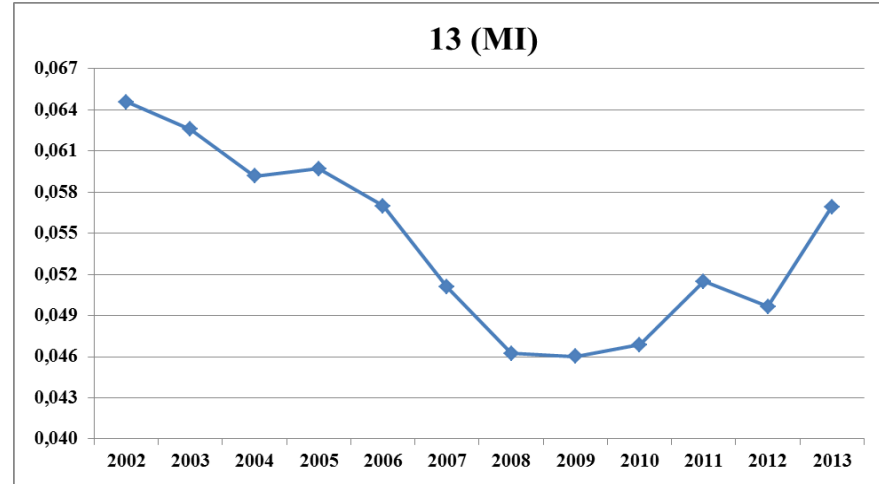
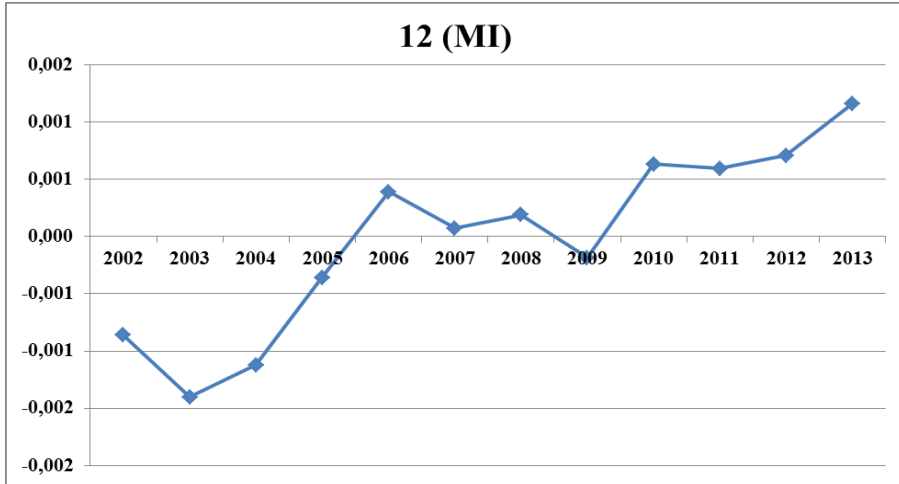
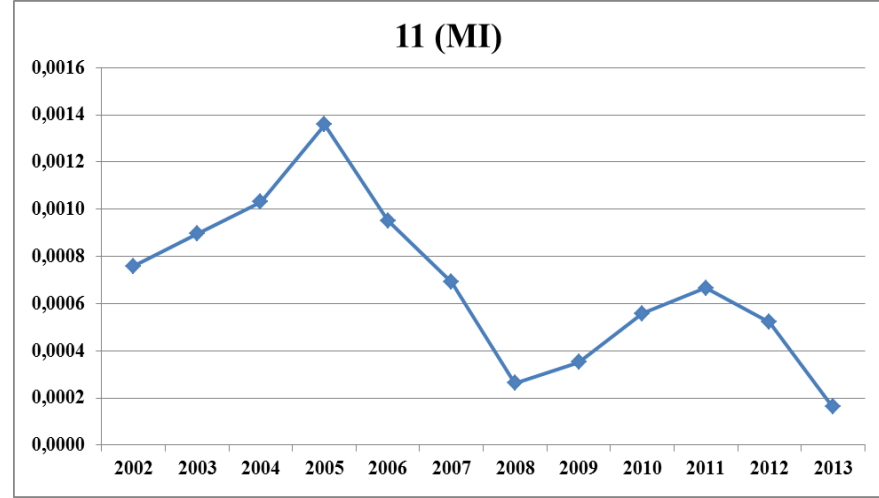
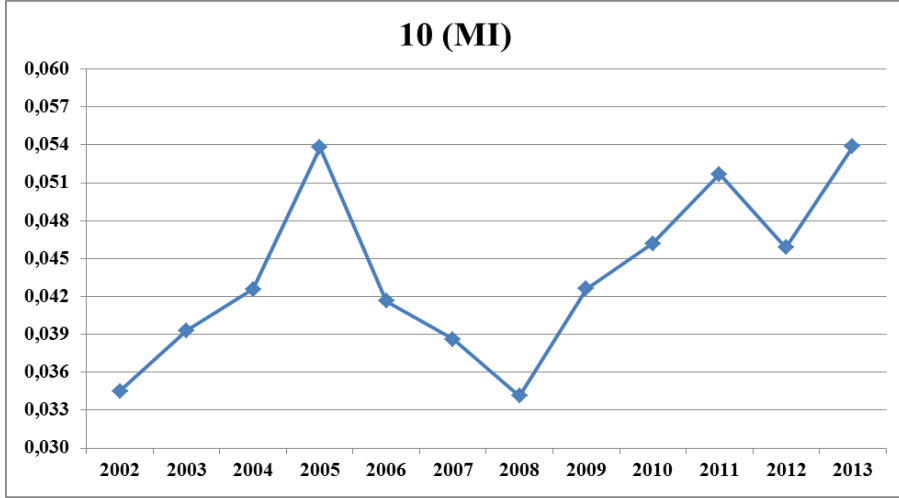

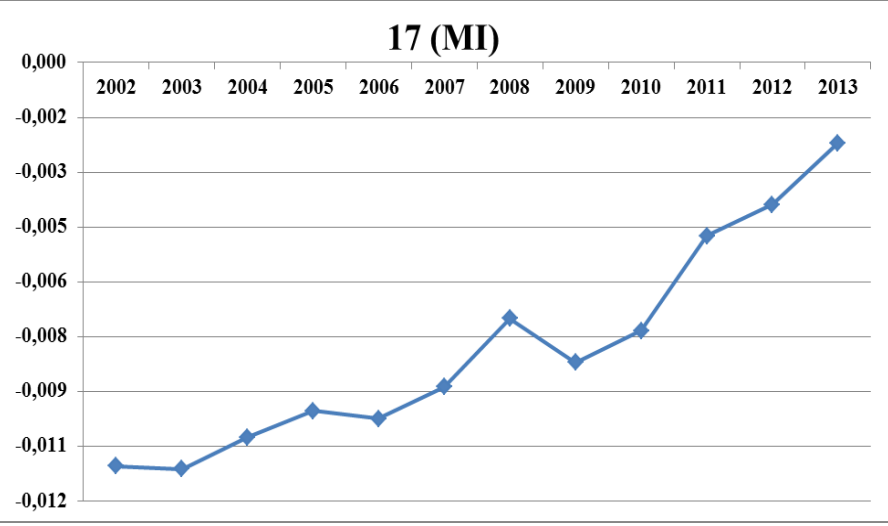
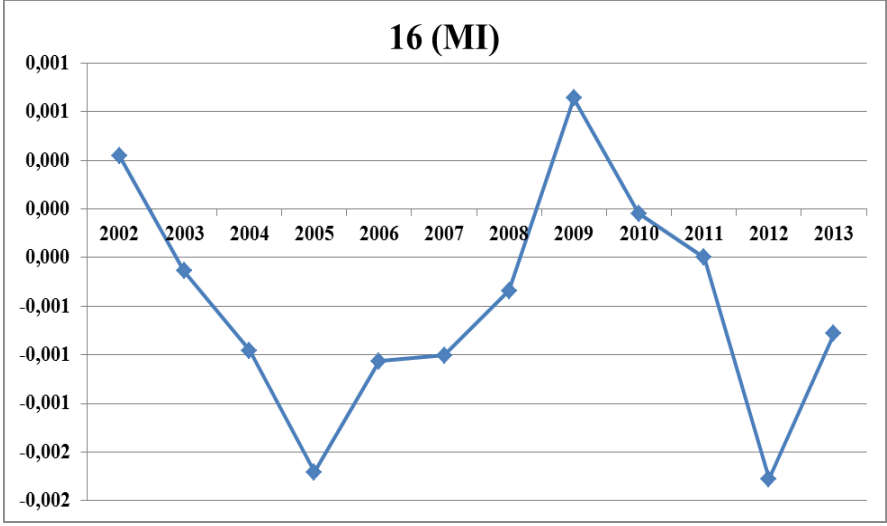
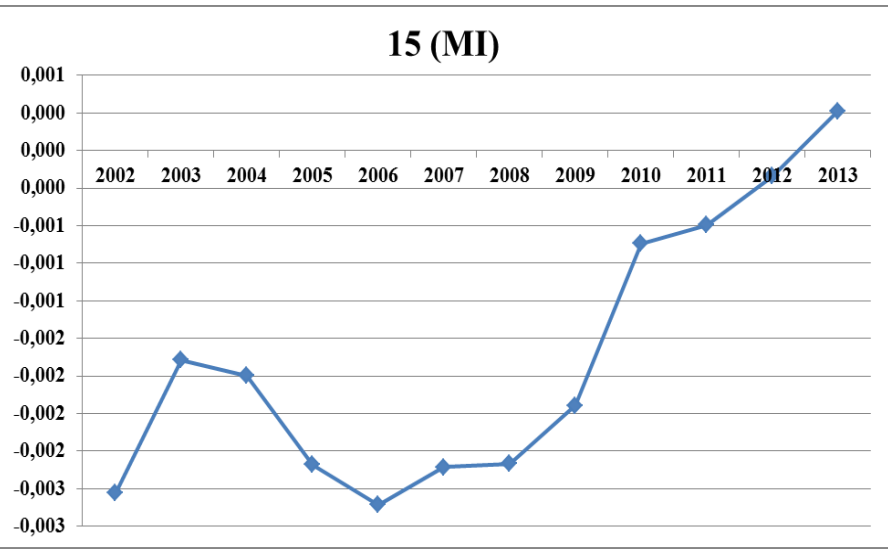
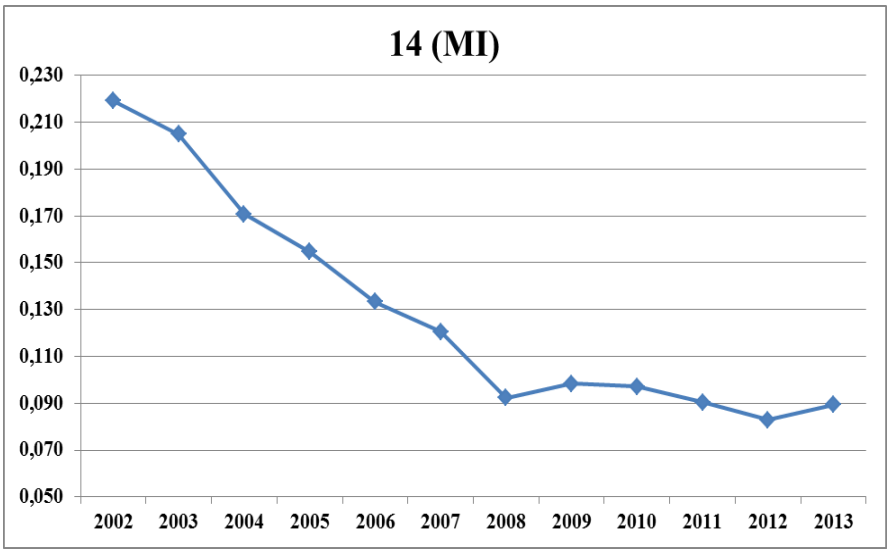

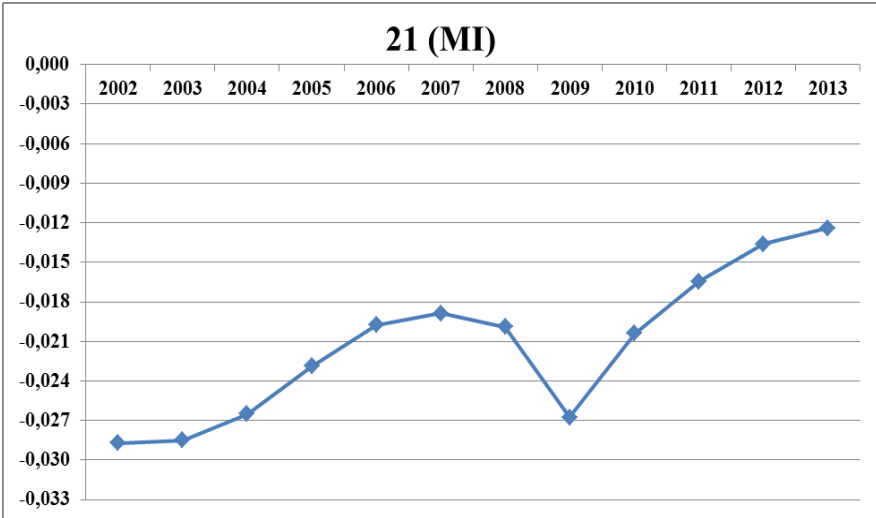
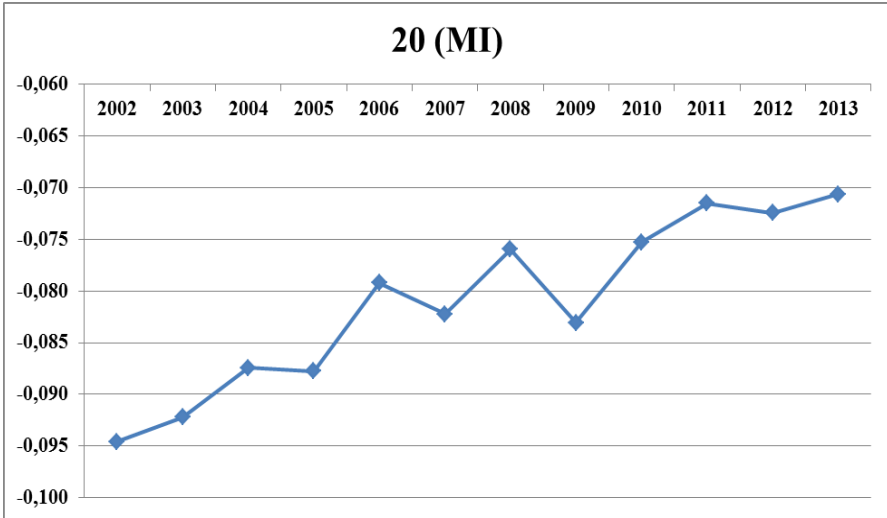
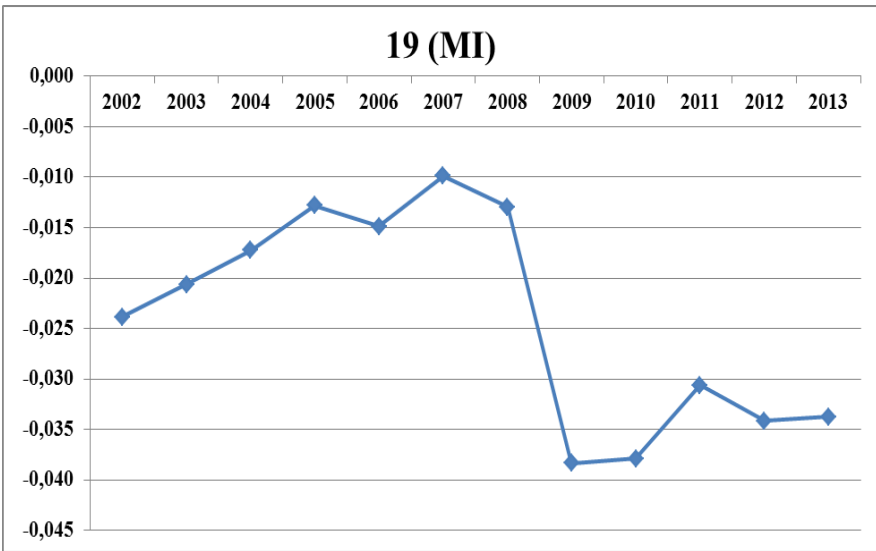
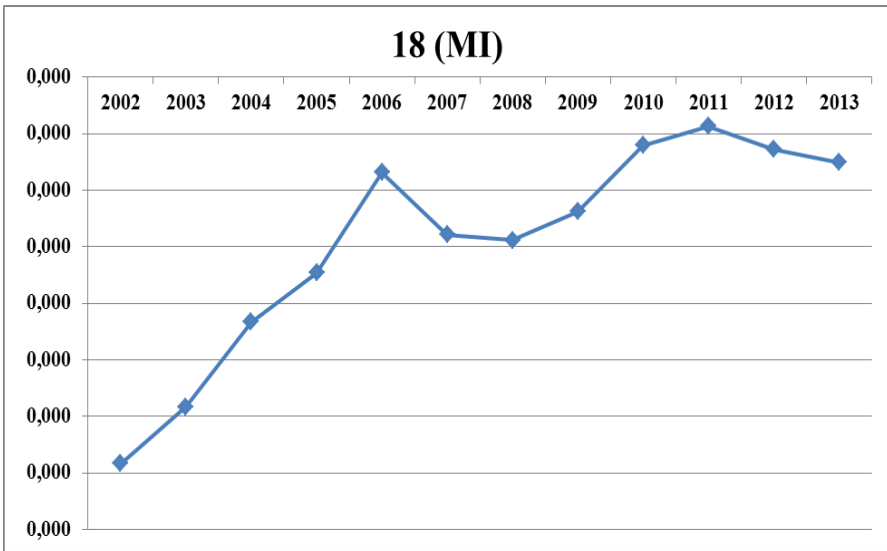

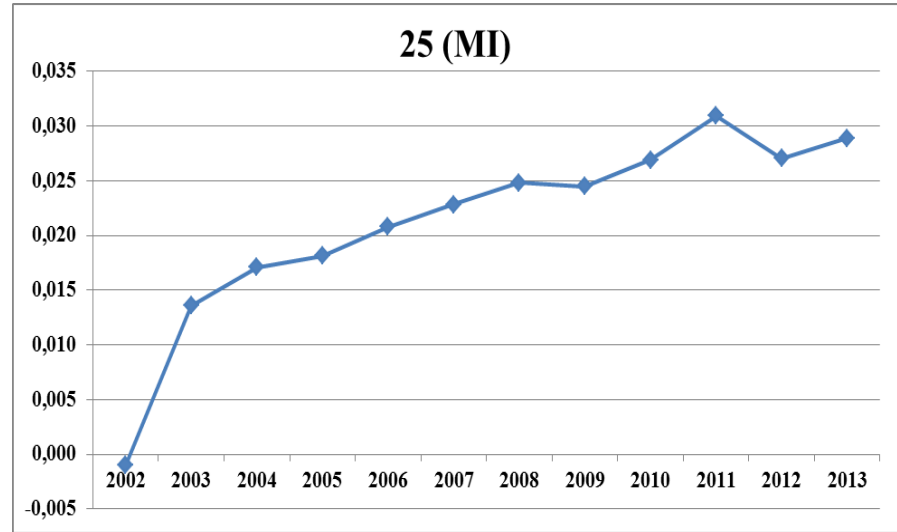
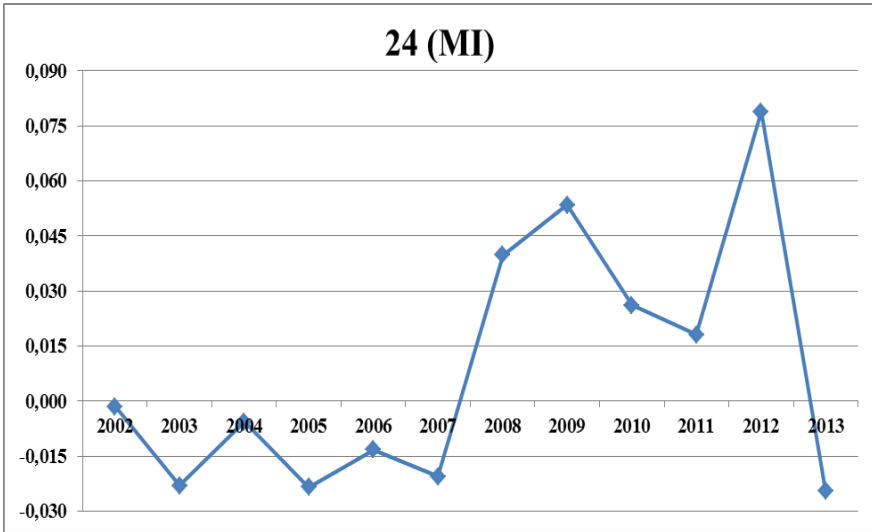
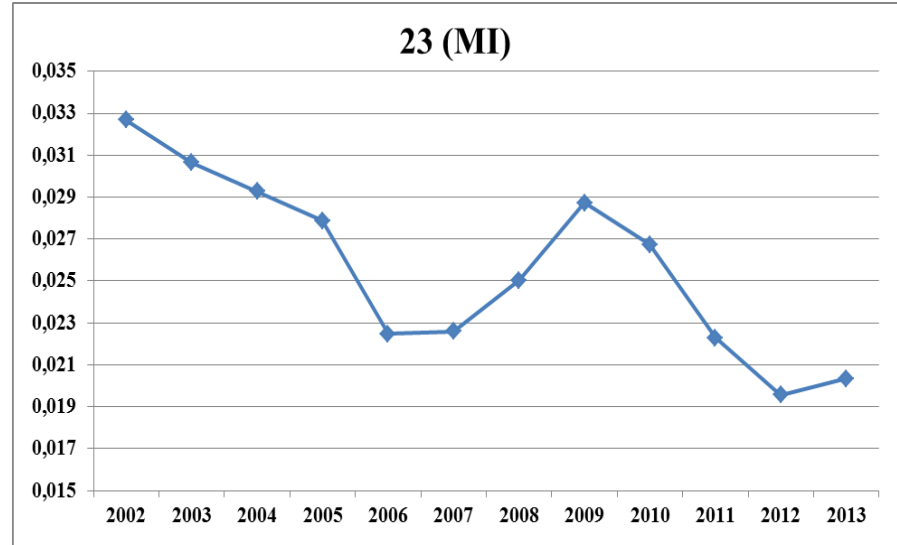
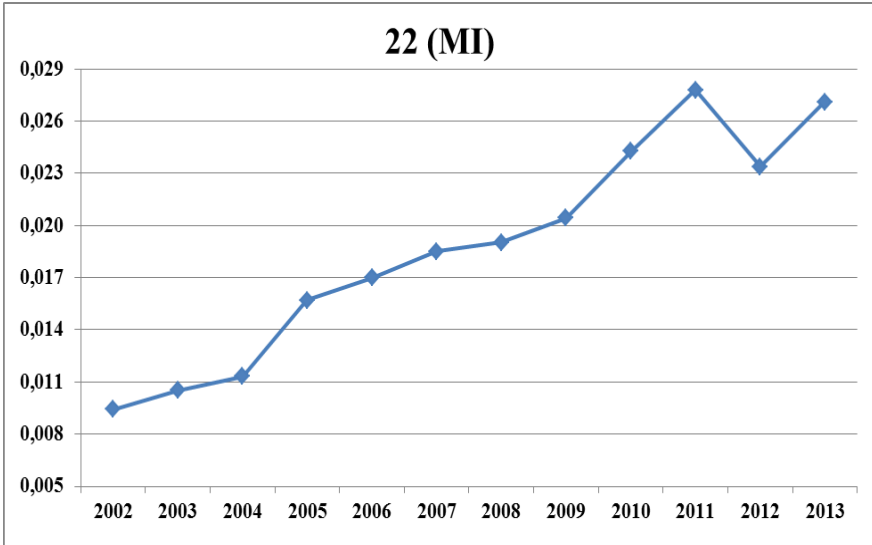

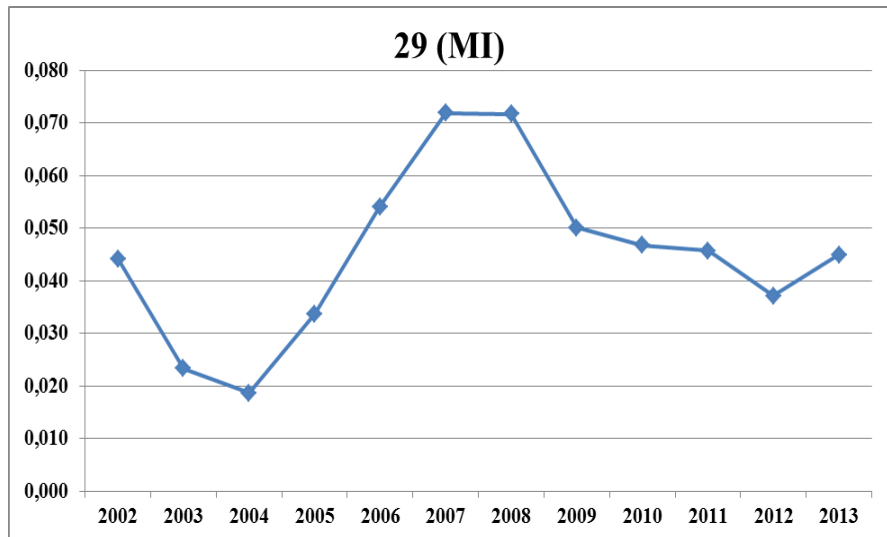
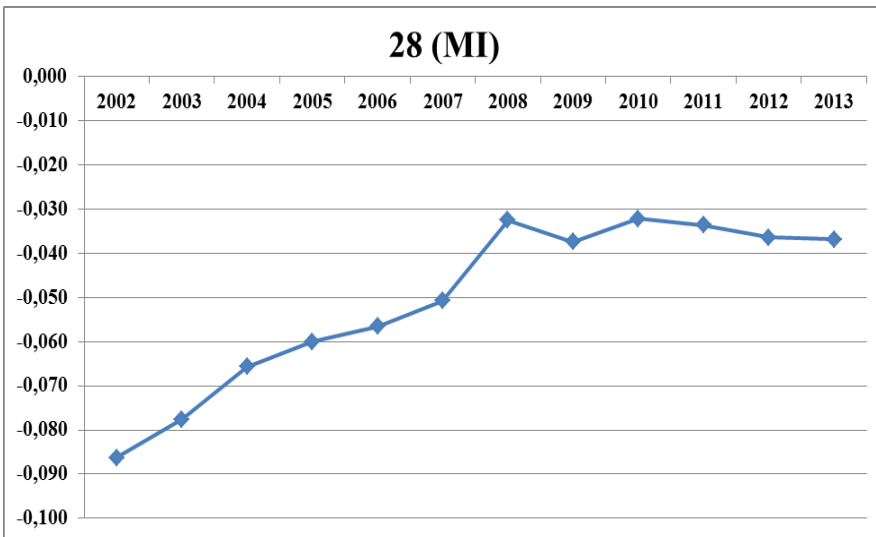
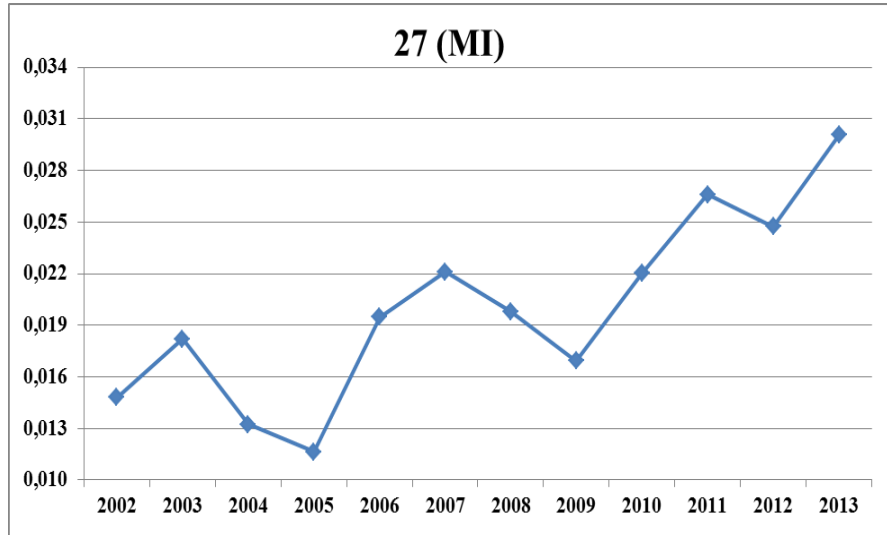
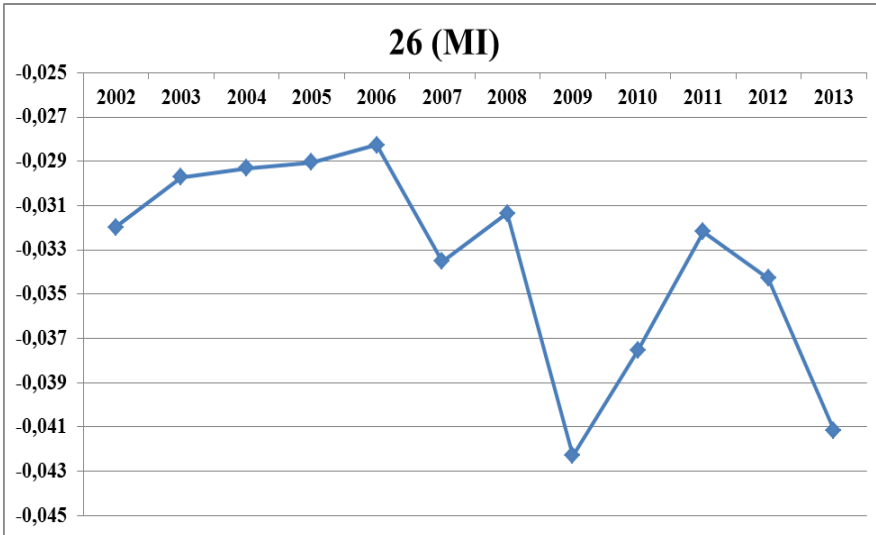
EK 12: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin (Michaely İndeksi-MI) Grafiksel Olarak Seyri (2002-2013)

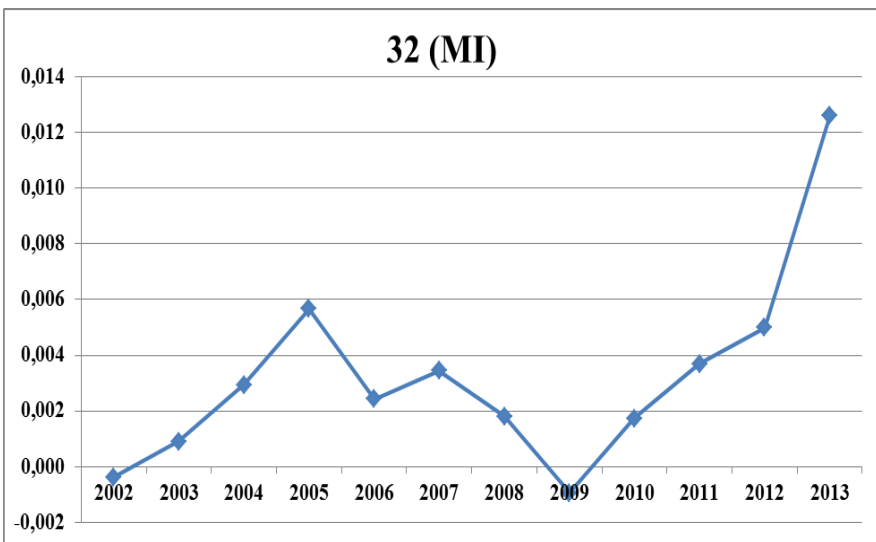
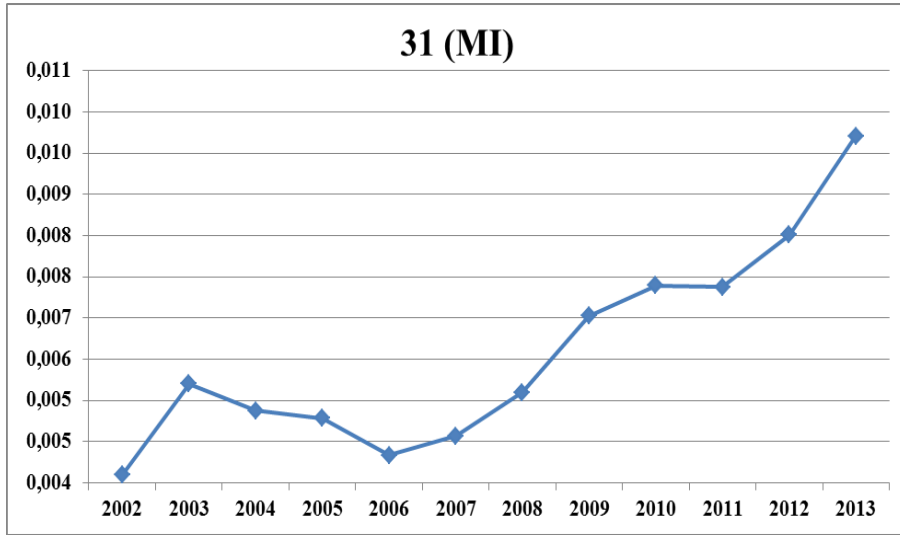
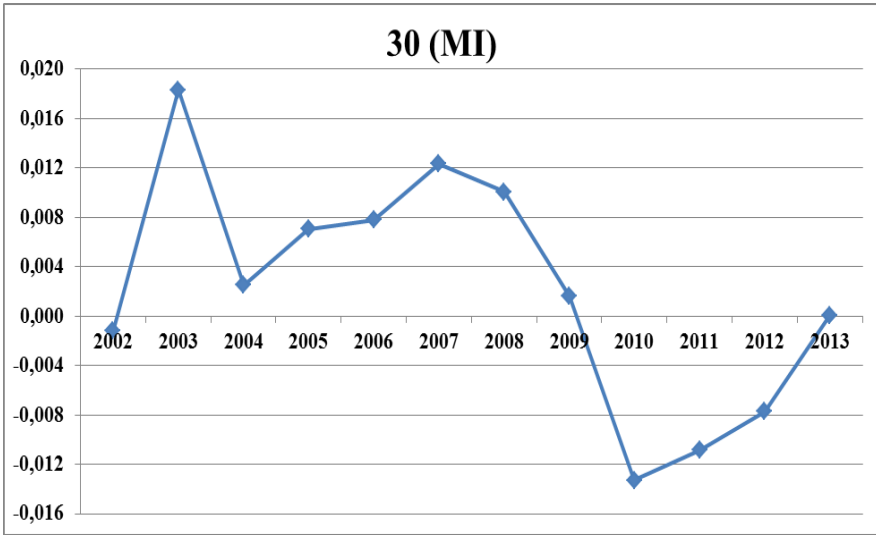

EK 13: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlük Düzeylerinin Değişimi (1980-2001)

1980-2001/ ISICREV2	MI	TSI	RCA4	RCA5	
311	Gıda maddeleri sanayi	1 AZ+/AR+/AZ+	1 AR+/AZ-/AR+	1 AR+/AZ+	1 AZ+/AR+
312	Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri sanayi	1 AZ+/AR+/AZ-	1-0 AZ+/AZ-	1 AZ+	1-0 AZ-
313	İçki sanayi	1 AZ+/AR+/AZ+/AR+/AZ+	1 AZ+/AR+/AZ-/AR+	1-0 AZ+/AR+/AZ-	1 AZ+/AR+/AZ+
314	Tütün sanayi	1 AZ-/AR+	1 AZ-/AR+	1 AZ-/AR+	1 AZ-/AR+
321	Dokuma sanayi	1 AZ+/AR+/AZ+	1 AZ+/AR+	1 AZ+/AR+/AZ+	1 AZ+
322	Ayakkabı dışında giyim eşyası sanayi	1 AR+/AZ+	1 AZ+	1 AZ	1 AZ+
323	Deri, deri benzeri maddeler(ayakkabı ve giyim eşyası hariç)	1-0 AZ-/AR+/AZ-	1-0 AZ-/AR+/AZ-/AR+/AZ-	1 AZ	1-0 AZ-/AR+/AZ-
324	Ayakkabı sanayi(kalıp mamulü lastik ve lastik ayakkabılar hariç)	0-1 AZ-/AR+/AZ+	0-1 AR+/AZ+/AR+/AZ+	0-1 AR+/AZ+/AR+/AZ+	0-1 AR+/AZ+
331	Ağaç ve mantar ürünleri sanayi (mobilya hariç)	1 AR+/AZ-AR+	1-0-1 AZ-/AR+/AZ-/AR+	1-0 AR+/AZ-	1 AZ-/AR+/AZ-/AR+
332	Ağaç mobilya döşeme sanayi	1 AR+/AZ-	1-0 AZ-	1-0 AR+/AZ-	1-0 AR+/AZ-
341	Kağıt ve kağıt ürünleri sanayi	0 AR-/AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-
342	Basım, yayın ve bunlara bağlı sanayi	0 AR+/AZ-	0 AZ-/AR+/AZ-	1-0 AZ-/AR+/AZ-	1-0 AZ-/AR+/AZ-
351	Ana kimya sanayi	0 AR-/AZ-	0 AR-/AZ-	0 AR-/AZ-	0 AR-/AZ-
352	Diğer kimyasal ürünler sanayi	0 AZ-	0 AR-/AZ-	0 AR-/AZ-/AR-/AZ-	0 AR-/AZ-
354	Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri sanayi	0 AZ-/AR+/AZ-	0 AR-/AZ-	0 AR+/AZ-	0 AR+/AZ-/AR-
355	Lastik ürünleri sanayi	0-1 AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+
356	Başka yerde sınıflandırılmamış plastik ürünleri sanayi	0-1 AZ-/AR+	0 AR-	0-1 AR-/AZ-/AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+
361	Çanak, çömlek, çini porselen vb. sanayi	1 AR+/AZ-/AR+	1 AZ-/AR+/AZ-/AR+	1 AZ-/AR+/AZ-/AR+	1 AZ-/AR+/AZ-/AR+
362	Cam ve cam ürünleri sanayi	1 AR+/AZ+/AR+	1 AZ+/AR+	1 AR+/AZ+	1 AZ+/AR+
369	Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi	1 AZ-/AR+	1 AR+/AZ-/AR+	1 AZ-/AR+	1 AZ-/AR+
371	Demir, çelik metal ana sanayi	0-1 AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+	0-1 AR+
372	Demir çelik dışında metal ana sanayi	0 AZ-	0 AR-/AZ-	0 AZ-/AR-/AZ-	0 AZ-/AR-/AZ-
381	Metal eşya sanayi	0-1 AR+/AZ-/AR+	0 AR+/AZ-/AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+	0-1 AR+/AZ-/AR+
382	Makine sanayi (elektrik makineleri hariç)	0 AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-
383	Elektrik makineleri ve aygıtları sanayi	0 AZ-/AR-/AZ-/AR+	0 AR-	0 AR+(SIFIR)	0 AR-/AZ-/AR+(SIFIR)
384	Taşıt araçları sanayi	0 AZ-/AR+	0-1 AZ-/AR+(SIFIR)	0-1 AZ-/AR+	0-1 AZ-/AR+
385	Mesleki ve ilmi aletler ile başka yerde sınıflandırılmamış	0 AZ-/AR-	0 AR-	0 AR-/AZ-/AR-	0 AR-/AZ-/AR-
390	Diğer imalat sanayii	1 AZ-/AR+/AZ-	0-1 AR+/AZ-/AR+	1 AZ-/AR+/AZ-/AR+	1 AZ-/AR+/AZ-/AR+

EK 14: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerin Karşılaştırmalı Üstünlük Düzeylerinin Değişimi (2002-2013)

NACE REV 2		MI	TSI	RCA4	RCA5
10	Gıda ürünlerinin imalatı	1	1	1	1
		AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+
11	İçeceklerin imalatı	1	1-0	1	1
		AR+/AZ+/AR+/AZ+	AZ-/AR+/AZ-	AZ+/AR+/AZ+	AR+/AZ+
12	Tütün ürünleri imalatı	0-1	0	0-1	0-1
		AR+/AZ-/AR+	AZ-/AR-	AZ-/AR+/AZ-/AR+	AZ-/AR+/AZ-/AR+
13	Tekstil ürünlerinin imalatı	1	1	1	1
		AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+
14	Giyim eşyalarının imalatı	1	1	1	1
		AZ+	AZ+	AZ+	AZ+/AR+
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	0-1	0	0-1	0-1
		AR-/AZ-/AR+	AZ-/AR-	AZ-/AR+	AR-/AZ-/AR+
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı	1-0	0	1-0	1-0
		AZ-/AR+/AZ-	AZ-/AR-/AZ-	AZ-/AR+/AZ-	AZ-/AR+/AZ-/AR-
17	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	0	0	0	0
		AR-	AZ-/AR-	AR-	AR-
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	1	0	0	0
		AR+/AZ+	AR-/AZ-	AR-/AZ-	AR-/AZ-/AR-
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	0	0	0	0
		AR-/AZ-	AR-/AZ-	AR-/AZ-	AR-/AZ-
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	0	0	0	0
		AR-	AZ-/AR-	AR-	AR-
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	0	0	0	0
		AR-/AZ-/AR-	AR-/AZ-/AR-	AR-/AZ-/AR-	AR-/AZ-/AR-
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	1	1	1	1
		AR+	AR+/AZ+	AR+	AR+/AZ+/AR+
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	1	1	1	1
		AZ+/AR+/AZ+	AZ+/AR+/AZ+	AZ+/AR+/AZ+	AZ+/AR+/AZ+
24	Ana metal sanayii	0	0	0-1-0	0-1-0
		AZ-/AR+/AZ-	AZ-/AR+/AZ-	AZ-/AR+/AZ-	AZ-/AR+/AZ-
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)	1	0-1	1	0-1
		AR+	AR+	AR+/AZ+	AR+/AZ+
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	0	0	0	0
		AZ-/AR-/AZ-	AZ-	AZ-	AZ-/AR-/AZ-
27	Elektrikli teçhizat imalatı	1	0-1	1	1
		AZ+/AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ-/AR+	AZ+/AR+/AZ+/AR+	AZ+/AR+/AZ+/AR+
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	0	0	0	0
		AR-	AR-/AZ-	AR-	AR-
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	1	1-0	1	1
		AZ+/AR+/AZ+	AZ-/AR+/AZ+	AZ+/AR+/AZ+	AZ+/AR+/AZ+
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0-1-0	0	1-0-1	0-1-0
		AR+/AZ-/AR+(SIFIR)	AR+/AZ-/AR+/AZ-	AR+/AZ-/AR+(SIFIR)	AR+/AZ-/AR+(SIFIR)
31	Mobilya imalatı	1	1	1	1
		AR+	AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+	AR+/AZ+/AR+
32	Diğer imalatlar	0-1	0-1	0-1	0-1
		AR+/AZ-/AR+	AR-/AZ-/AR+	AR+/AZ-/AR+	AR+/AZ-/AR+

*0: Negatif bölgede; 1: pozitif bölgede; AZ: Azalıyor; AR: Artıyor; +: Pozitif bölge içerisinde; -: Negatif bölge içerisinde.

EK 16: Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinde İşgücü Devir Hızı (İş Yaratım ve İş Yıkım) Oranları (2004-2011)

İŞ YARATIM VE İŞ YIKIM ORANLARI (POSst = NEGst = (Xet / Xst) * get)								
EMEĞ YOGUN SEKTÖRLER								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
10	0,00361	0,00448	0,00746	0,00137	0,00487	0,00619	0,01702	0,00861
11	-0,00097	0,00077	0,00000	-0,00002	0,00017	0,00034	0,00038	0,00037
12	0,00012	-0,00092	-0,00019	-0,00143	0,00083	-0,00058	-0,00443	-0,00007
13	0,00263	0,00190	0,00038	-0,00151	-0,00980	-0,01910	0,01964	0,01115
14	0,01658	-0,00084	-0,00240	0,00997	-0,00469	-0,02609	0,01358	0,02508
15	0,00181	0,00051	0,00259	-0,00095	0,00078	-0,00317	0,00334	0,00112
16	0,00130	0,00540	0,00068	-0,00028	-0,00013	-0,00153	0,00296	0,00032
17	0,00197	0,00167	0,00051	0,00185	-0,00038	-0,00173	0,00237	0,00096
18	0,00193	0,00612	-0,00261	0,00057	0,00271	-0,00131	-0,00045	0,00229
23	0,00794	0,00843	0,00770	0,00395	0,00066	-0,01025	0,01545	0,00628
24	0,00394	0,00216	0,00198	0,00424	0,00069	-0,00289	0,00321	0,00404
31	0,00735	0,00884	0,00289	-0,00038	0,00347	-0,00534	0,01007	0,00739
32	0,00141	0,00246	0,00071	0,00088	0,00375	-0,00337	0,00120	0,00110
TOPLAM	0,04962	0,04098	0,01972	0,01827	0,00293	-0,06883	0,08434	0,06863
SERMAYE YOGUN SEKTÖRLER								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
19	0,00002	0,00000	0,00026	-0,00003	-0,00017	-0,00019	0,00026	0,00028
20	0,00161	0,00460	-0,00389	-0,00063	0,00012	0,00022	0,00166	0,00247
21	0,00028	-0,00052	0,00122	-0,00097	0,00057	0,00106	0,00095	-0,00009
22	0,00659	0,00172	0,00609	0,00048	0,00681	-0,00294	0,00763	0,00759
25	0,01058	0,01240	0,00750	0,00618	0,00501	-0,00671	0,01107	0,00866
26	0,00253	0,00090	0,00029	-0,00138	-0,00067	-0,00120	0,00007	0,00109
27	0,00403	0,00269	0,00358	0,00480	0,00355	-0,00427	0,00603	0,00233
28	0,00763	0,00851	0,00047	0,00470	0,00673	-0,01350	0,00958	0,00701
29	0,00819	0,00686	0,00598	0,00322	0,00296	-0,01090	0,00379	0,00638
30	0,00135	0,00151	0,00168	0,00190	0,00275	-0,00061	-0,00305	-0,00090
TOPLAM	0,04281	0,03867	0,02318	0,01826	0,02766	-0,03905	0,03799	0,03482

EK 18: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Faktör Yoğunluklarına Göre Ücret Primi Oranları (2003-2011)

ÜCRET PRİMİ ((BİRİM BAŞINA YILLIK REEL ÜCRET-REEL YILLIK ASGARİ ÜCRET)/REEL YILLIK ASGARİ ÜCRET)									
EMEK YOĞUN SEKTÖRLER									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
10	1,30	1,00	0,98	0,92	0,99	1,03	0,92	0,84	0,77
11	4,14	2,32	2,00	2,37	2,29	2,34	2,10	2,00	2,08
12	6,52	3,04	3,25	3,37	3,44	3,08	2,63	5,41	4,22
13	0,77	0,60	0,50	0,46	0,44	0,44	0,40	0,36	0,35
14	0,42	0,24	0,21	0,19	0,18	0,20	0,19	0,21	0,17
15	0,31	0,20	0,12	0,13	0,17	0,15	0,14	0,11	0,17
16	0,52	0,30	0,07	0,17	0,24	0,26	0,32	0,31	0,33
17	2,92	1,32	1,33	1,20	1,16	1,25	1,24	1,13	1,13
18	0,72	0,54	0,47	0,53	0,60	0,54	0,51	0,54	0,44
23	1,58	1,10	1,01	1,07	1,00	0,99	1,01	0,89	0,85
24	3,11	2,31	2,32	2,15	2,16	2,16	2,02	1,95	2,06
31	0,43	0,23	0,10	0,11	0,22	0,23	0,19	0,19	0,14
32	0,66	0,37	0,30	0,34	0,33	0,34	0,35	0,33	0,37
TOPLAM	1,09	0,73	0,67	0,66	0,67	0,69	0,66	0,62	0,58
SERMAYE YOĞUN SEKTÖRLER									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
19	8,36	8,56	6,79	7,02	6,64	6,66	6,37	5,36	5,05
20	3,82	2,75	2,13	2,47	2,55	2,61	2,36	2,23	2,12
21	7,13	5,11	5,15	5,08	4,86	5,05	5,13	4,93	4,66
22	1,17	0,89	0,83	0,81	0,87	0,92	0,87	0,87	0,80
25	0,94	0,65	0,54	0,54	0,56	0,59	0,60	0,57	0,59
26	3,03	2,26	2,25	2,12	2,39	2,42	1,98	2,18	2,25
27	2,64	1,89	1,71	1,77	1,63	1,76	1,78	1,57	1,58
28	1,01	0,71	0,64	0,74	0,73	0,78	0,81	0,76	0,80
29	2,97	2,26	1,98	1,93	2,02	1,88	1,90	1,91	1,77
30	3,95	2,52	2,01	1,89	1,97	1,91	1,91	2,32	2,65
TOPLAM	2,31	1,66	1,43	1,45	1,44	1,44	1,45	1,37	1,32
GENEL TOPLAM	1,45	1,02	0,91	0,92	0,93	0,95	0,94	0,88	0,83

Ek 19: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları (Model 1)

	HAVUZLANMIŞ EKK (POOLED) (1)	SABİT ETKİLER (1)	RASSAL ETKİLER (1)
Bağımlı Değişken: LTURNOVER	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)
C (Sabit)	-7.426299 (0.0000)*	-7.426299 (0.0000)*	-7.426299 (0.0000)*
LCVMI	0.220719 (0.0025)*	0.248291 (0.0003)*	0.233444 (0.0002)*
E*LCVMI	0.026256 (0.5308)	-0.070247 (0.5819)	-0.018282 (0.8392)
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	588 / 28	588 / 28	588 / 28
R ²	0.017721	0.393665	0.026233
Düzeltilmiş R ²	0.014363	0.362153	0.022904
F-istatis.	5.276895	12.49255	7.879871
Prob(F-ist.)	0.005354*	0.000000*	0.000420*

*%0,01 olasılık düzeyinde anlamlıdır.

Ek 20: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Hausman Testi* Sonuçları (Model 1)

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	0.331649	2	0.8472	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
LCVMI	0.248291	0.233444	0.000665	0.5647
E*LCVMI	-0.070247	-0.018282	0.008142	0.5647

*Rassal Etkiler analizinde CAPITAL değişkeninin dahil edilmediği (1) nolu modele ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Ek 21: 1981-2001 Döneminde *LTURNOVER* ve *LCVMI* Değişkenleri İçin Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Model 1)

Pesaran's CADF test for lturnover I(0)* Augmented by 3 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
-1.853	-2.070	-2.150	-2.300	-0.554	0.290

Pesaran's CADF test for lcvmi I(0)* Augmented by 3 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
2.610	2.070	2.150	2.300	23.542	1.000

Ek 22: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Sonuçları (Model 1)

	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık (Pr > F)
W₀	1.4525403	df(27, 532)	0.06716
W₅₀	1.3724585	df(27, 532)	0.10167
W₁₀	1.4511517	df(27, 532)	0.06766

Ek 23: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (Model 1)*

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık
Yatay-Kesit Rassal	0.000000	1	1.0000

Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
LCVMI	0.309994	0.309994	0.000000	1.0000

*Modelden $E*LCVMI$ değişkeni çıkartılmıştır.

Ek 24: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları (Model 2)

	HAVUZLANMIŞ EKK (POOLED) (2)	SABİT ETKİLER (2)	RASSAL ETKİLER (2)
Bağımlı Değişken: LTURNOVER	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)
C (Sabit)	-7.454307 (0.0000)*	-7.388595 (0.0000)*	-7.397081 (0.0000)*
LCVMI	0.222166 (0.0023)*	0.241278 (0.0004)*	0.230166 (0.0003)*
E*LCVMI	0.041691 (0.3435)	-0.073297 (0.5654)	-0.028196 (0.7558)
LCAPITAL	-0.083765 (0.2527)	0.112763 (0.1819)	0.087383 (0.2812)
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	588 /28	588 /28	588 /28
R²	0.019921	0.395604	0.028178
Düzeltilmiş R²	0.014886	0.363051	0.023186
F-istatis.	3.956711	12.15270	5.644427
Prob(F-ist.)	0.008248	0.000000	0.000812

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Ek 25: 1981-2001 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (Model 2)*

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	1.812339	3	0.6123	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
LCVMI	0.241278	0.230166	0.000679	0.6699
E*LCVMI	-0.073297	-0.028196	0.008027	0.6147
LCAPITAL	0.112763	0.087383	0.000554	0.2808

*Modele *CAPITAL* değişkeni eklenmiştir.

Ek 26: 1981-2001 Döneminde *LCAPITAL* Değişkeni İçin Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Model 2)

Pesaran's CADF test for lcapital I(0) Augmented by 3 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
2.191	2.070	2.150	2.300	2.380	0.009

Ek 27: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	13.931600	2	0.0009	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
LTURNOVER	-0.061461	-0.038296	0.000045	0.0006
E*LTURNOVER	0.052327	-0.033122	0.000535	0.0002

Ek 28: 1981-2001 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları

	HAVUZLANMIŞ EKK (POOLED)	SABİT ETKİLER	RASSAL ETKİLER
Bağımlı Değişken: LUCRPRM	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)
C (Sabit)	4.580160 (0.0000)*	4.760374 (0.0000)*	4.753587 (0.0000)*
LTURNOVER	-0.037249 (0.0732)**	-0.061461 (0.0006)*	-0.038296 (0.0211)**
E*LTURNOVER	-0.127373 (0.0000)*	0.052327 (0.1233)	-0.033122 (0.1822)
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	588 /28	588 /28	588 /28
R ²	0.256703	0.761429	0.019139
Düzeltilmiş R ²	0.254162	0.749030	0.015786
F-istatis.	101.0172	61.41121	5.707530
Prob(F-ist.)	0.000000*	0.000000*	0.003509*

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

**%0,10 düzeyinde anlamlıdır.

Ek 29: 1981-2001 Döneminde LUCRPRM Değişkeni İçin Pesaran'ın CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Pesaran's CADF test for lucrprm I(0) Augmented by 3 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-value
0.712	2.070	2.150	2.300	5.605	1.000
Pesaran's CADF test for dlucrprm I(1) Augmented by 3 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-value
2.111	2.070	2.150	2.320	1.923	0.027

Ek 30: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları

	HAVUZLANMIŞ EKK (POOLED)	SABİT ETKİLER	RASSAL ETKİLER
Bağımlı Değişken: LTURNOVER	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)
C (Sabit)	-6.731136 (0.0000)*	-6.731136 (0.0000)*	-6.731136 (0.0000)*
LCVMI	0.244358 (0.5673)	0.322021 (0.3915)	0.259513 (0.3941)
E*LCVMI	-0.055094 (0.6472)	-0.233719 (0.6815)	-0.089951 (0.7310)
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	207 / 23	207 / 23	207 / 23
R ²	0.002353	0.605184	0.003581
Düzeltilmiş R ²	-0.007427	0.553121	-0.006187
F-istatis.	0.240619	11.62394	0.366626
Prob(F-ist.)	0.786364	0.000000*	0.693525

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Ek 31: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (1)

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık
Yatay-Kesit Rassal	0.081036	2	0.9603

Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
LCVMI	0.322021	0.259513	0.048216	0.7759
E*LCVMI	-0.233719	-0.089951	0.255064	0.7759

Ek 32: 2003-2011 Döneminde *LTURNOVER* ve *LCVMI* Değişkenlerinin Fisher ADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Fisher Test for panel unit root using an augmented Dickey-Fuller test (1 lags) Ho: unit root		
LTURNOVER	chi2(46)	Prob > chi2
I(0)	55.0005	0.1706
I(1)	141.3601	0.0000*

Fisher Test for panel unit root using an augmented Dickey-Fuller test (1 lags) Ho: unit root		
LCVMI	chi2(46)	Prob > chi2
I(0)	28.9723	0.9765
I(1)	123.4347	0.0000*

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Ek 33: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisinde Farklı Varyans - Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Sonuçları (1)

	Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık (Pr > F)
W₀	1.4652674	df(22, 161)	0.09289
W₅₀	1.1915270	df(22, 161)	0.26221
W₁₀	1.4652674	df(22, 161)	0.09289

Ek 34: 2003-2011 Döneminde Karşılaştırmalı Üstünlüklerdeki Oynaklıklar-İşgücü Devir Hızı İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları (2)*

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık
Yatay-Kesit Rassal	0.000000	1	1.0000
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)
LCVMI	0.961385	0.961385	0.000000

*Modelden *E*LCVMI* değişkeni çıkartılmıştır.

Ek 35: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkinin Havuzlanmış EKK, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Tahmini ile Analizinin Sonuçları

	HAVUZLANMIŞ EKK (POOLED)	SABİT ETKİLER	RASSAL ETKİLER
Bağımlı Değişken: LUCRPRM	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)	Katsayı (Prob.)
C (Sabit)	2.805245 (0.0000)*	4.412491 (0.0000)*	4.324818 (0.0000)*
LTURNOVER	-0.211731 (0.0000)*	-0.045611 (0.0398)**	-0.027035 (0.1915)
E*LTURNOVER	-0.166070 (0.0000)*	0.033823 (0.3668)	-0.040126 (0.1865)
Gözlem Sayısı / Grup Sayısı	207 / 23	207 / 23	207 / 23
R ²	0.420270	0.954584	0.031528
Düzeltilmiş R ²	0.414586	0.948595	0.022033
F-istatis.	73.94398	159.3904	3.320498
Prob(F-ist.)	0.000000*	0.000000*	0.038098**

*%0,01 düzeyinde anlamlıdır.

**%0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Ek 36: 2003-2011 Döneminde İşgücü Devir Hızı-İşgücü Ücretleri İlişkisi İçin Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare d.f.	Olasılık	
Yatay-Kesit Rassal	19.177547	2	0.0001	
Değişken	Sabit	Rassal	Var(Diff.)	Olasılık
LTURNOVER	-0.045611	-0.027035	0.000060	0.0163
E*LTURNOVER	0.033823	-0.040126	0.000481	0.0008

Ek 37: 2003-2011 Döneminde *LTURNOVER* ve *LUCRPRM* Değişkenleri İçin Pesaran'ın Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Pesaran's CADF test for lturnover I(0) t-bar test, N, T = (23,9) Gözlem = 161 Augmented by 1 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-value
2.207	2.100	2.220	2.440	1.849	0.032

Pesaran's CADF test for lucrprm I(0) t-bar test, N, T = (23,9) Gözlem = 161 Augmented by 1 lags (average)					
t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-value
2.505	2.100	2.220	2.440	2.916	0.002

EK 38: Literatür İncelemesi

ÇALIŞMA	AMAÇ	YÖNTEM	DEĞİŞKENLER	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME
Beaulieu vd. (2004)	1993-96 döneminde Kanada'da uluslararası ticaretin vasıflı-vasıfsız işgücünün mutlak ve nispi ücretleri üzerindeki etkisini incelemek. -ticaret hacmindeki değişmelerin nispi ücretler üzerindeki etkisi -ticari oynaklığın işgücü devir hızı üzerindeki etkisi -işsizlik süresinin nispi ücretler üzerindeki etkisi araştırılmıştır.	PANEL DATA ANALİZİ (OLS-SABİT ETKİ MODELİ) 137 ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışanların reel ücret oranı • Ticari yoğunluk (İhr+ith/Toplam çıktı) • Ticari oynaklık (değişim katsayısı)=dağılımın standart sapması/dağılımın ortalaması • Teknoloji (kukla değişken) • Endüstrinin fiziksel sermaye yoğunluğu • Sendikalaşma • İşsizlik oranları • İşgücü devir hızı kukla değişkeni • Zaman trendi ve iş döngüsü • İş deneyimi • İşte kalma süresi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Yüksek ticari dalgalanma, işgücü devir hızını artırır. ❖ Ticari dalgalanma, vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretlerini artırır ancak vasıflı işgücünün ücretini daha fazla artırır. Dolayısıyla vasıflı işgücü lehine bir eşitsizliğe neden olur. ❖ Teknolojinin nispi ücretler üzerindeki etkisi de benzerdir. ❖ Ticari yoğunluk, vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Zakhilwal (2001)	1993-1996 döneminde Kanada'da Bhagwati-Dehejia Hipotezinin geçerliliğini test etmek için vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri ile ticari liberalizasyon arasındaki ilişkiyi incelemek	PANEL DATA ANALİZİ (OLS-SABİT ETKİ MODELİ) 137 ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışanların reel ücret oranı • Ticari yoğunluk (İhr+ith/Toplam çıktı) • Ticari oynaklık (değişim katsayısı)=dağılımın standart sapması/dağılımın ortalaması • Teknoloji (kukla değişken) • Endüstrinin fiziksel sermaye yoğunluğu • Sendikalaşma • İşsizlik oranları • İşgücü devir hızı kukla değişkeni • Zaman trendi ve iş döngüsü • İş deneyimi • İşte kalma süresi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ticaret hem vasıflı hem de vasıfsız işgücü ücretleri üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir. ❖ Ancak vasıflı işgücü üzerine etki dört kat daha güçlüdür. ❖ Ticaret ve vasıflı/vasıfsız ücretleri arasındaki ilişki Stolper-Samuelson teoremini desteklemektedir. ❖ Bhagwati-Dehejia hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Dehejia (1996)	Ticaret ve ücret tartışması üzerine düşünerek alternatif teoriler açısından vasıflı-vasıfsız ücret farklılaşmasını açıklamak	DİNAMİK TEORİK MODELLEME ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Vasıflı-vasıfsız işgücü • Beceri farklılığı • Eğitimin getirisi • Sermaye stoku • Ücretler 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ticaret hadlerindeki daha büyük dalgalanmalar, vasıflı ve vasıfsız işgücü arasında ücret yapısındaki farklılaşmayı hızlandırır. ❖ Ücretler arasındaki farklılaşma, iş arayan işgücünün ayarlama sürecini vasıfsız olanları "okula geri dönme" veya vasıflı olmak için yeniden iş eğitimi şeklinde teşvik edecektir. ❖ Uzun dönemde bu ücret farklılığı elimine edilir.

Traca (2005)	ABD’de endüstrilerin ticarete açılmasının ücret seviyeleri, kazançların değişkenliği, iş devri ve gelir dağılımı açısından sonuçlarını analiz etmek	TEORİK MODELLEME ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Ticaret yapan ve yapmayan endüstriler • Fiyatın arz şokuna olan esnekliği • Vasıflı-vasıfsız işgücü • Çalışanın nominal verimliliği • Ticari açıklık • Ücretler • Ücret sözleşmeleri • Tüketici fiyat endeksi • Beklenen karlar 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Uluslararası ticaret ve dış rekabet firma karlılığının oynaklığı üzerinde etkilere sahiptir. ❖ Serbest ticaret sonucu kaleydoskopik karşılaştırmalı üstünlük nedeniyle ticaret yapan endüstrilerde işgücünün kar olasılığı ve devir olasılığı artar. ❖ Uzun dönemde karlılığın oynaklığındaki artış, çalışanların refahı ve reel ücretlerinde bir azalma ve iş güvensizliği yaratır.
Adams (1997)	Yurtiçi teknoloji, yabancı teknoloji ve dış ticaretin ABD vasıflı ve vasıfsız ücretleri üzerine etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Reel ücretler • Zaman ve endüstri kukla değişkenleri • Yenilik, patent stoku • (İthalat-İhracat)/Yurtiçi Çıktı • Vasıflı Ücret/Vasıfsız Ücret Oranı • Ticaret değişkeni=Net ithalat yoğunlaşma oranı 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Teknolojideki gelişmeler her iki beceri seviyesindeki ücretler üzerinde aynı etkiye sahiptir. ❖ Patentler ve yeniliğin payındaki artış ABD’de özellikle vasıfsız işgücü ücretlerini arttırır. ❖ Dünyadaki yenilik düzeyinin yabancı ülkelerdeki payındaki artış ABD ücretlerini azaltır. ❖ ABD patent stoku beceri farklılığını arttırır. ❖ Ticaretin reel ücretler üzerine etkisi anlamsızdır. ❖ Teknoloji ücret yapısındaki ikiliğin önemli bir açıklayıcı iken, ticaret reel ücretlerin önemli bir belirleyeni olmayabilir.
Baldwin, Gray ve Johnson (1997)	Kanada’da teknolojinin çalışanların becerilerini nasıl etkilediğini incelemek Teknoloji kullanımı ve ücret oranları arasındaki bağlantıyı incelemek	PANEL DATA ANALİZİ FİRMA BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Bağımlı değişken=Vasıfsız işgücü başına düşen ortalama ücret • Ortalama toplam firma istihdamı (Firma büyüklüğü) • Sermaye/İşgücü Oranı=Karlar/Vasıfsız İşgücü • (Toplam Katma Değer-Toplam Ücret)/Vasıfsız İşgücü Sayısı 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ücret oranı hem firma büyüklüğü hem de sermaye/emek oranına bağlıdır. ❖ Teknoloji kullanımı ile ücret oranı pozitif ilişkilidir. Ücretler gelişmiş teknolojilerin kullanıldığı firmalarda daha yüksektir. ❖ Daha yenilikçi firmalarda ücret primi daha yüksektir. ❖ Daha büyük firmaların beceri talebi artmaktadır.
Moser vd. (2008)	1993’ten 2005’e Almanya’da uluslararası rekabetçiliğin net istihdam, iş yaratımı, iş yıkımı ve brüt iş akımları üzerine etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Net istihdam dalgalanmaları • İş yıkım oranı (çalışanlar açısından) • İş kazanım oranı • Brüt iş akımları • Reel GDP büyümesi • Faiz oranı • Ortalama ücret • Tam ve yarım zamanlı çalışan sayısı • İhracat payı • Sektörün toplam geliri 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Reel döviz kuru şoklarının istihdam üzerinde istatistiksel olarak anlamlı fakat ekonomik olarak küçük bir etki söz konusudur. ❖ İş yıkımı temel olarak yeniden yapılanma, dış kaynak kullanımı ve iflas nedeniyle oluşur. ❖ İflas olasılığı, uluslararası rekabetçiliğin yarattığı bir kayıp ile pozitif ilişkilidir. ❖ Kıdem tazminatları ve avans tebliğ kuralları nedeniyle işten atma maliyetlerindeki artışlar, iş yıkım oranının reel döviz kurundaki değişmelere duyarlılığını azaltabilir.

			<ul style="list-style-type: none"> • Döviz kuru • Büyüklük • Satışlardaki artışlar • Yeniden yapılanma • Rekabet 	
Brühlhart vd. (2004)	Ticari genişlemenin endüstri içi ticaret şeklini alması durumunda, karşılaştırmalı olarak düşük emek piyasası ayarlama maliyetlerini gerektirdiği hipotezini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ -Grubel-Lloyd İndeksi -EKK ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • İş devir hızı (endüstrideki şirket doğum ve ölümleri) • Endüstrinin net istihdam değişimi • Sektörün iş sayılarındaki net değişim • Endüstrinin teknoloji yoğunluğu (Toplamda endüstriyel çalışanların payı) • Ortalama reel ücret • Ticari açıklık (İth+İhr/Çıktı) • İşgücü devir hızı • Yabancı firmalarda çalışanların payı • Tüketimdeki yıllık değişim (Çıktı + ithalat - ihracat) 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Statik endüstri içi ticaret endeksi ve emek ayarlama ölçümleri arasında bir ilişki bulamamışlardır. ❖ Ancak marjinal endüstri içi ticaret bir endüstrideki emeğin yeniden dağılımı üzerinde küçük pozitif etkiye sahiptir. ❖ Düşük yoğunlaşma oranları ve yüksek ticari açıklık, endüstri içi iş dağılımının payını arttırma eğilimindedir ve ticari değişmeler, iş devir hızı oranlarındaki değişmelere öncülük eder.
Klein vd. (2003)	Reel döviz kurundaki hareketlerin imalat sanayinde yaratılan ve yıkılan işlerin oranı üzerindeki etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Brüt iş yaratımı, yıkımı ve yeniden dağılımı • İthalat ve ihracat • İmalat sanayi kapsamında: • Satışlar, fiyatlar, ücretler, verimlilik • Nominal döviz kurları • Toplam üretici fiyatları • Reel gelir • Faiz oranları • Enflasyon • Çalışan sayısı • Döviz kurları $\text{Açıklık} = \frac{\text{İhracat} + \text{İthalat}}{\text{Yurtiçi satışlar} + \text{İhracat} + \text{İthalat}}$	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Doların değerlenmesi, dışa açık endüstrilerde net istihdam artış oranlarında bir azalma ve iş yıkım oranında ekonomik olarak önemli bir artışa neden olur. ❖ Ancak iş akımları reel döviz kurunun zaman içerisindeki hareketlerine oldukça farklı bir şekilde tepki gösterebilir. Kurun değerlenmesi karşısında hem iş yaratımı hem iş yıkımı artabilir. ❖ Bu yüzden reel döviz kurları emek piyasaları üzerinde hem bölüşüm hem de toplam (net istihdam) etkiye sahiptir.

Bernard vd. (2004)	Ticaretin serbestleştirilmesinin endüstri içi ve endüstriler arası iş devir hızı, nispi ücretler ve ortalama endüstri verimliliğini nasıl etkilediğini incelemek.	GENEL DENGE MODELİ FİRMA+ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Vasıflı-vasıfsız istihdamdaki değişim • Giren işgücü sayısı • Mevcut firma üretimi • Giren veya çıkan firmalardaki üretim • İhracat 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ticari maliyetler düştüğünde karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu endüstrilerdeki firmalar ihracat yapar. ❖ Bu endüstrilerde nispi firma büyüklüğü ve nispi firma sayısı daha fazla artar. ❖ İş devir hızı karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu endüstrilerde daha yüksektir.
Magee vd (2001)	ABD’de endüstri devir hızı ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi ortaya koyan DMM modelinin geçerliliğini (NAFTA ve GATT arasında) test etmek	DHS ÖLÇÜMÜ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • 1988-2002 arasında endüstrinin ortalama iş yıkım oranları • Endüstri ihracatı • Şirket karları (Kukla değişken) • Sermaye • ABD’de NAFTA ve GATT’ı destekleyen ve karşısında olan şirketler üzerine veriler kullanılmıştır. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Yüksek devir hızlı endüstriler ithalata rakip olma eğiliminde; ❖ Düşük devir hızlı endüstriler ihracatçı olma eğilimindedir.
Davidson ve Matusz (2003)	Kanada ve ABD’de ticaret ve devir hızı arasındaki teorik ilişkiyi incelemek	ANKET DHS ve BLS ÖLÇÜMÜ REGRESYON 2 AŞAMALI EKK ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • İş devir hızı ve işgücü devir hızı üzerine veriler • Ticaret • Şirket düzeyinde istihdam değişimleri • Çalışan sayısı • İş yaratım ve yıkım oranı (sektörde yaratılan iş sayısı) • DHS turnover verileri: 447 4 digitli yıllık sanayi verileri, 1973-1986 • BLS turnover verileri: 106 sanayi verisi, 1978-1981 • İhracat, ithalat, üretim 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ ABD sektörlerinin net ihracatı iş yıkımı ve çalışanların ayrılma oranları ile negatif ilişkilidir. ❖ Net ihracat ile iş kazanım arasındaki pozitif ilişkinin kanıtı daha zayıftır.
Davidson vd (1999) Teorik tartışmalar	Uluslararası ticaretin işsizlik ve gelirin dağılımı üzerine ilişkisini ortaya koyan teoriler üzerine inceleme yapmak (genel denge modeli) Teoriler üzerinden karşılaştırmalı üstünlüğün belirleyenlerini listelemek	ZAMAN SERİSİ ve KESİT ANALİZİ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Bir işin endüstrideki beklenen süresi • İşsizlik oranı • Sektördeki çalışan sayısı • Sermaye 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Devir hızı maliyetleri, ticaret kalıplarını belirlemede bir rol oynayabilir.

Aw vd. (1999)	Kore ve Tayvan'da bir üreticinin toplam faktör verimliliği ve ihracat piyasasına katılım tercihi arasındaki ilişkiyi incelemek	PANEL DATA ANALİZİ FİRMA+ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • 1981, 1986 ve 1991 yıllarına ait firma düzeyinde veriler kullanılmıştır. Şirket bazında: • Sermaye, emek ve hammaddelerin girdi ve çıktıları (TFP indeksi için) • İmalat sanayi sektörlerinin ihracata katılım oranları • İhracat piyasasına giren ve çıkan şirketler • Firma satışları • Fiyat indeksi • Satışlardan elde edilen gelirler • Şirketin sermaye stok değeri 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Her iki ülkede ihracatçılar, ihracatçı olmayanlardan daha yüksek verimliliğe sahiptir. ❖ Ancak ülkeler arasında seçim ve öğrenme güçleri konusunda farklılıklar söz konusudur. ❖ Kore ve Tayvan'da üretim verimliliği ihracat piyasasına katılım ile daha güçlü ilişkilidir.
Peneder (2008)	OECD ülkelerinde firmanın katma değer, emek verimliliği ve istihdamın artması ve karlılık açısından sektörel performansını kapsayan devir hızı ile net girişinin demografik karakteristikleri arasındaki bağlantıyı incelemek	PANEL DATA ANALİZİ NON-PARAMETRİK TESTLER Kolmogorov-Smirnov/Wilcoxon rank sum test FİRMA+ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • 1992/1993-2000 yılları • Fiyat-maliyet marjı (karlılık) • Emek verimlilik artışı • Katma değer artışı • İstihdam artışı <p>• $PCM1 = \frac{\text{Katma Değer} - \text{Emek Maliyeti}}{\text{Toplam Katma Değer}}$</p> <ul style="list-style-type: none"> • Endüstriye firma girişi ve devir hızı oranı 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Değişken ve büyüyen nüfusa sahip girişimci endüstriler özellikle ayırt edici bir sektör tipi şeklinde kendi kendilerini oluştururlar. Yüksek çıktı artışı, büyüyen firma sayısı ve düşük verimlilik performansı nedeniyle yüksek fiyat-maliyet marjlarının belirlenmesine izin verir. ❖ Katma değer ve istihdam artışı, değişen ve artan firma nüfusuna sahip girişimci endüstriler arasında önemli oranda daha yüksektir. ❖ Zıt olarak emek verimliliğinin büyümesi ise daha küçüktür.
Heyman (2008)	Ücret azalması (baskısı) ve işgücünün yeniden dağılımının derecesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade eden Bertola ve Rogerson (1997)'un hipotezini test etmek	PANEL DATA ANALİZİ -Hausman Testi -Breusch-Pagan Testi ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • 1992:3'den 1999:2'ye İsviçre'ye ait 5 digitli endüstri verileri • 6 imalat ve 8 imalat dışı sanayi verileri • İşyeri istihdam devir hızı • Ücretler • Çalışan sayısı • Çalışılan toplam saat sayısı • Net istihdam değişimi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ücret azalmasının iş devir hızı üzerindeki etkisi imalat sanayi sektöründe pozitif ve anlamlıdır. ❖ Ücret azaltmanın etkisi iş yıkımı üzerinde iş yaratımı durumundakinden daha güçlüdür. ❖ Geçici istihdam ve iş devir hızı arasında güçlü pozitif ilişki; çalışılan zamanın esnekliği ve işin yeniden dağılım miktarı arasında negatif bir ilişki vardır.

Saure ve Zoabi (2011)	Uluslararası ticaretin cinsiyet açısından ücret açığı üzerindeki etkisi (ABD ve Meksika arasındaki 1990-2007 dönemindeki ticaret incelenerek)	REGRESYON ANALİZİ (OLS) ABD DEVLETLERİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Kadınların nispi ücretlerindeki değişme Ticaretteki değişme=(İhracat+İthalat)/Çıktı İşsizlikteki değişme Kadının çalışılan saat içerisindeki değişim payı 	<ul style="list-style-type: none"> Fakir ülkelerle zengin ülkelerin ticareti sonucu, zengin ülkelerde kadın işgücü arzı azalma eğilimindedir. Ücret açığı genişlemektedir. Kadının işgücüne katılımı erkeklerden daha fazla düşmektedir.
Feenstra ve Hanson (1997)	ABD'de 1972-1979 ve 1979-1990 dönemlerinde uluslararası ticaretin ve teknolojik değişimin vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri üzerine etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Vasıflı işgücünün ücret payındaki değişme Sermaye/Üretim oranı (K/Y) İleri teknoloji payı Vasıflı/vasıfsız işgücü payı Endüstri fiyatları Bilgisayar payı=(Makine, bilgisayar vb. stoku) / Toplam Sermaye Stoku 	<ul style="list-style-type: none"> İleri teknolojiye yönelik sermayeye yapılan harcamalar vasıflının nispi ücretinde bir artışa öncülük eder. Bilgisayar kullanımındaki artış, vasıflının nispi ücretlerinde bir artışa öncülük eder. Dış kaynak kullanımı, vasıflı işgücünün nispi ücretlerinde artışa (%0,59) öncülük eder.
Gera vd. (1999)	1981-1994 döneminde Kanada'da teknolojik değişimin vasıflı işgücünün nispi talebi üzerindeki etkisini incelemek İşgücü miktarı ve ücretlerindeki değişimleri incelemek Endüstri-İçerisi ve Endüstriler-arası etkileri incelemek	PANEL DATA ANALİZİ SABİT ETKİLER 29 ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Bağımlı değişken=vasıflı işgücünün toplam ücret içindeki payı ve vasıflının istihdam payı Sermaye stoku (K) Katma değer (Y) Teknoloji indeksi Zaman trendi (T) Vasıflı/Vasıfsız işgücü ücretleri AR-GE stokundaki yıllık ortalama değişme Patent stoku 	<ul style="list-style-type: none"> Teknolojik değişim beceri artışında baskın bir rol oynamaktadır. Teknolojik değişim endüstri-İçerisi beceri artışında önemli bir faktördür. Beceri artışı, sermayenin yoğun olarak kullanıldığı ve AR-GE harcamalarının yoğun olduğu endüstrilerde oluşmaktadır. İşgücü dönem boyunca daha vasıflı olmaktadır.
Esquivel ve Rodriguz-Lopez (2003)	1988-1994 ve 1994-2000 dönemlerinde Meksika imalat sanayinde teknolojik gelişim ve ticaretin vasıflı ve vasıfsız işgücünün reel ücretleri üzerine etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ -Sabit ve Rassal Etkiler Modeli 49 ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri İşgücü verimliliğinin yıllık büyümesi Reel faktör fiyatlarındaki değişme (Yurtiçi enflasyon) Sermaye Ticaret değişkeni Teknoloji değişkeni 	<ul style="list-style-type: none"> Stolper-Samuelson teoremine uygun olarak, ticaretin serbestleştirilmesi ilk dönemde ücret açığında bir azalmaya neden olmaktadır. Bu etki, teknolojik gelişmenin vasıfsız işgücünün reel ücretleri üzerine daha büyük negatif etki ile telafi edilmiştir. İkinci dönemde, ticaretin serbestleştirilmesinin ücret açığı üzerine etkisi sıfırdır ve ücret eşitsizliğindeki artış yavaştır.

Munshi (2008)	1975-2002 döneminde Bangladeş'te ticari açıklığın vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücret eşitsizliği üzerindeki etkilerini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ 4 model tahmin edilmiştir: -En küçük kareler yöntemi (OLS) -Sabit etkiler modeli (FE) -Dinamik sabit etkiler modeli -İki aşamalı EKK yöntemi (2OLS) 5 ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Vasıflı ve vasıfsız işgücü için ayrı modeller kurulmuştur. Tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Vasıflı ve vasıfsız işgücü reel ücretleri (GDP Deflatör ile reelleştirilmiş) Ücretlerin bir dönem gecikmesi Dışa açıklık (Döviz kurları kullanılarak bir fiyat endeksi oranı) Nispi fiyat=Çıktı fiyatı/GDP Deflatör Beşeri sermaye Zaman trendi 	<ul style="list-style-type: none"> Reel ücretler dönem boyunca hem vasıflı hem de vasıfsız işgücü için artmaktadır. Vasıfsız işgücü ücretlerindeki artış daha büyüktür.
Chacrabarti (2000)	1985'te 73 ülkede uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemek	REGRESYON ANALİZİ (OLS) ÜLKE BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Ticarete açıklık=(İhracat+İthalat)/GDP Gini katsayısı Ülkenin büyüklüğü (Nüfus) Ülkenin diğer ülkelere yakınlığı (Mesafesi) 	<ul style="list-style-type: none"> Ticarete daha fazla katılım, anlamlı şekilde gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Uluslararası ticaret, başta gelir ve daha sonra büyümeyi arttırarak eşitsizliği azaltmaktadır.
Ghazali (2009)	1975-2002'de Tunus'da ticaretin liberalizasyonunun vasıflı/vasıfsız işgücünün ücret eşitsizliği üzerine etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ Hausman Testi Rassal Etkiler Tahmini Birim Kök Testi ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> Bağımlı değişken; Nisbi ücret değişimleri=(Vasıflının ortalama yıllık birim ücreti)/(Vasıfsızın ortalama yıllık birim ücreti) Dışa açıklık=(İhracat+İthalat)/Katma Değer Nispi beceri arzı=Vasıflı istihdamı/Vasıfsız istihdamı İşsizlik büyümesi GDP büyümesi Reel yıllık minimum ücret 	<ul style="list-style-type: none"> Uluslararası ticarete açıklık, vasıflı/vasıfsız ücret eşitsizliğine katkı sağlamaktadır. Vasıfsız işgücü aleyhine bir ücret eşitsizliği yaratmaktadır.

Revenga (1995)	1984-1990 döneminde Meksika imalat sanayinde ticaretin serbestleştirilmesinin istihdam ve ücretler üzerindeki etkisini incelemek	PANEL DATA ANALİZİ OLS Korelasyon analizi FİRMA BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • İstihdam ve İstihdam gecikmesi • Çalışma saatleri • Saatlik ücret ve gecikmesi • Alternatif ücret • Sermaye maliyeti • Endüstri trendi • Yıl etkileri • Reel brüt çıktı değeri • İthalat yoğunlaşma oranı 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Tarifelerdeki 10 birimlik azalma, istihdamda %2-3 azalmaya neden olmaktadır. ❖ Tarifelerdeki azalmalar, ortalama ücretleri arttırmaktadır. ❖ Bu artışlar, geliştirilen endüstrilerdeki verimlilik artışlarını göstermektedir ve vasıflı işgücüne doğru emeğin bileşimindeki değişmelerle ilişkilendirilmektedir.
Addison vd. (2000)	1986-1987 ve 1990-1991 dönemlerinde uluslararası ticaret, teknoloji ve iş devri arasındaki ilişkiyi incelemek	Probit Analizi ENDÜSTRİ BAZINDA	<ul style="list-style-type: none"> • Yer değiştirme oranı • İthalat yoğunlaşma oranı • İhracat yoğunlaşma oranı • AR-GE istihdam payı • Bilgisayar kullanım oranı • Ürün talebindeki değişme 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ İthalat yoğunlaşma oranlarının ve AR-GE harcamalarının arttığı imalat sanayi endüstrilerinde çalışan işgücünün iş kayıp oranları artmaktadır. ❖ Bilgisayarların kullanıldığı teknoloji yoğun işlerin nispeten daha fazla olduğu sektörlerde iş kayıp oranları azalmaktadır.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Gonca AKGÜN GÜNGÖR

Doğum Yeri : Muğla

Doğum Yılı : 06-08-1982

Medeni Hali : Evli

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lisans 2000 - 2005 : Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü

Yüksek Lisans 2006-2009 : Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Anabilim Dalı

Doktora 2009 - 2015 : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2006 - 2015 : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi.